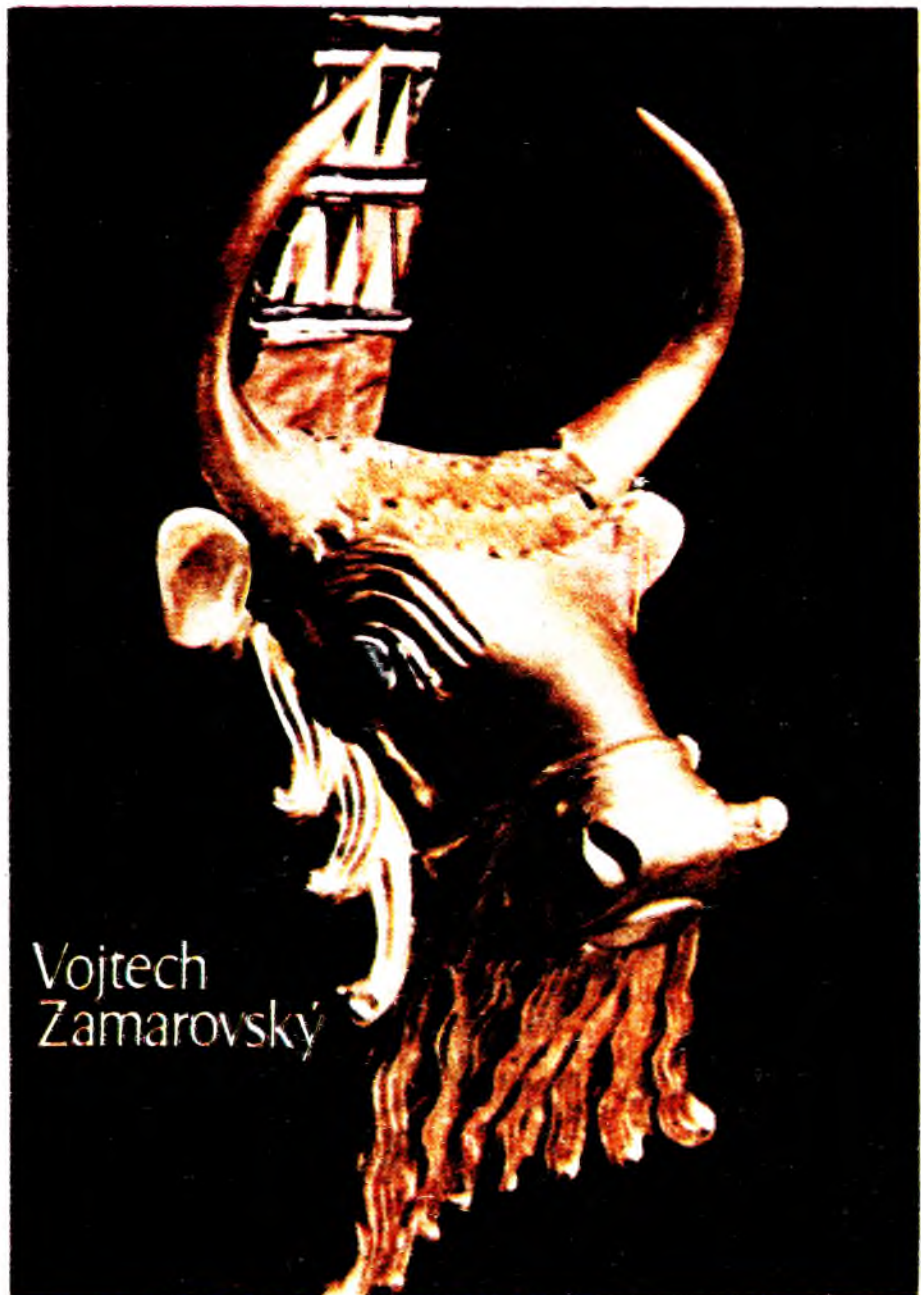

LA ÎNCEPUT A FOST SUMERUL

Vojtech
Zamarovský

editura albatros

DESCOPERIREA SUMERIENILOR ●
Ruine între Tigru și Eufrat ● Enig-
mele cărților de lut ● Cel mai
vechi popor din istoria omenirii ●
LUMEA VECHIULUI SUMER ● Orașe
milenare sub dunele de nisip ale
deșertului ● „Leagănul civilizației
omenești” ● Faima și căderea Sume-
rului ● CULTURA SUMERIANĂ ● Con-
strucții, statui, bijuterii ● „Cuvinte,
cuvinte, cuvinte...” ●

Vojtech Zamarovský

NA POČIATKU
BOL SUMER

Mladé letá, 1968, Bratislava

© Vojtech Zamarovský, 1968

Vojtech Zamarovský

LA ÎNCEPUT A FOST
SUMERUL

Traducere din limba slovacă
HELLIANA IANCULESCU

Note de
RADU IANCULESCU

1981

EDITURA ALBATROS • BUCUREȘTI

Grafica copertei: GH. MARINESCU

NOTA TRADUCĂTORULUI

Traducerea de față s-a făcut după ediția slovacă „Na počiatku bol Sumer“, Mladé Letá, Bratislava, 1969, ținând cont de modificările și actualizările indicate de autor care vor fi incluse în ediția în limba cehă a cărții ce va apare anul viitor.

Pentru numele proprii și geografice am adoptat forma și grafia încetățenită în literatura științifică apărută până acum în limba română. De aceea nu a fost nevoie să procedăm la transcripție fonetică sau transliterație. Cuvintele cehe și slovace care au trebuit să fie păstrate în text s-au transcris în grafia originală.

Lector: LILIANA GHEORGHIU
Tehnoredactor: GABRIELA ILIOPOLOS

*Bun de tipar: 12. X. 1981. Apărut: 1981. Comanda nr. 1730.
Coli de tipar: 17 + 4 pag. planșe color + hartă pliată.*

Tiparul executat sub comanda nr. 238,
la Întreprinderea Poligrafică „Crișana“,
Oradea, str. Moscovei nr. 5.

PREFATA LA EDIȚIA ROMÂNEASCĂ

Am scris această carte cu aproape 15 ani în urmă. De atunci s-au schimbat multe în ținutul populat odinioară de sumerieni. Mă gândesc înainte de toate la transformările revoluționare ce au avut loc în politică și economie, la dezvoltarea culturii și a civilizației, precum și la îmbunătățirea considerabilă a nivelului de viață a populației, de care m-am putut convinge și personal cu ocazia șederii mele de anul trecut în această țară.

Și cercetarea arheologică a Sumerului antic a progresat, dar nu în asemenea măsură încât să fie nevoie să modific esențial această carte cu caracter general. De aceea au fost suficiente doar unele mici schimbări și modificări.

Mă bucur foarte mult că „La început a fost Sumerul“ apare în traducerea și în limba română.

Nutresc față de România și de oamenii ei vechi sentimente prietenești. I-am cunoscut nu numai în timpul concediilor petrecute la mare, dar și în expedițiile arheologice pe care le-am întreprins pentru cunoașterea monumentelor arheologice și istorice care, la fel ca și colecțiile din muzee, au exercitat asupra mea o puternică atracție. Mă bucur, de asemenea, că am putut contribui la popularizarea lor în Cehoslovacia, prin cărțile pe care le-am scris despre Grecia și Roma antică. Și sper că această a doua întâlnire cu publicul român nu va rămâne, poate, ultima.

Cu 100 de ani în urmă nu se știa aproape nimic despre sumerieni, iar în urmă cu cincizeci de ani se cunoștea prea puțin despre existența lor. Astăzi se știe că sumerienii au format primul popor istoric de pe planeta noastră și, mai mult, că ei au avut cea mai mare contribuție inițială la dezvoltarea culturii universale.

Sumerienii au fost primii inventatori ai scrierii, omenirea trecînd astfel din preistorie în istorie. Sumerienii sînt primii edili cunoscuți de orașe, cei dintîi agricultori și primii făuritori cunoscuți ai statului. Ei au inventat roata, care reprezintă cea mai importantă descoperire tehnică a omului după descoperirea focului. Sumerienii au plăsmuit opere mărețe din argilă, piatră și metale, iar poeziile lor marchează debutul istoriei literaturii universale. Mai mult de o mie de ani ei au fost deschizători de drumuri pe arena istoriei: au intrat pe scena ei, cînd piramidele egiptene încă nu fuseseră ridicate și au dispărut cînd pînă la începutul erei noastre mai lipseau atîtea veacuri, cîte s-au scurt de atunci pînă acum.

Sîntem copleșiți de uimire în fața realizărilor acestui popor care nu a numărat poate niciodată mai mult de un milion de locuitori, populînd un teritoriu cu o suprafață egală cu cea a unei regiuni din Cehoslovacia. Mersul istoriei și progresul civilizației au așternut uitarea asupra sumerienilor. Dar oamenii care au cartografiat regiunile polare, au măsurat abisurile oceanului și au pătruns în interiorul materiei și în imensitatea universului, nu i-au lăsat pe sumerieni într-un imperiu necunoscut. I-au descoperit.

Istoria descoperirii sumerienilor constituie obiectul primei părți a acestei cărți. Cea de-a doua ne conduce direct în țara sumerienilor, în deșertul cuprins între Tigru și Eufrat în care arheologii au scos la iveală din negurile mileniilor vestigiile orașelor sumeriene și comorile lor de artă. Dar călătoria noastră nu se oprește aici: oamenii de știință ne conduc prin lăcașuri de cultură și vizităm colecții de artă de pe cele două coaste ale Atlanticului, unde monumentele sumeriene se studiază și se conservă. Poate că pe cititor îl interesează mai mult istoria Sumerului decît istoria descoperirii sumerienilor; totul depinde de gust. Ultima parte a cărții se

ocupă de cultura sumeriană și de patrimoniul ei, oferind, printre altele, un răspuns la întrebarea: cu cât ar fi fost sărăcită astăzi omenirea, dacă creațiile culturii sumeriene nu ar fi intrat în moștenirea ei?

Această carte (întocmai ca și cărțile precedente despre hitiți și Troia sau ca Jurnalul de călătorie istoric prin cele șapte minuni ale lumii se încadrează în genul literar pentru care s-a acreditat denumirea de „literatură faptelor“. Este vorba, prin urmare, de știință și de fapte; literatura de acest gen nu se limitează numai la popularizarea cunoștințelor științifice, ci îl atrage pe cititor direct în procesul de investigare și de descoperire. Relatînd fapte despre știință, această literatură vorbește despre oameni, fiindcă știința și soarta celor care i se dedică sînt legate în mod inseparabil.

Misiunea acestei literaturi este de a furniza cele mai importante informații asupra situației actuale a cunoștințelor științifice și asupra căilor folosite pentru dobîndirea lor. În același timp ea îmbină metoda științifică cu reprezentarea artistică și nu ascunde faptul că încearcă să-l amuze pe cititor, dacă uneori creează impresia „lecturii unui roman de aventuri“, aceasta se explică prin aceea că în cercetarea științifică aventura are un drept legitim constant, iar problemele pe care sînt nevoiți să le elucideze oamenii de știință sînt, în esență, identice cu problemele detectivilor (dar mult mai complexe). Această literatură este întotdeauna o literatură de fapte, fără născociri ale autorilor, al cărei țel declarat este cel de a transforma cărările nu prea umblate ce leagă lumea științei de viața societății — în căi largi ale cunoașterii și înțelegerii. Menționez toate acestea pentru a da un răspuns la numeroasele întrebări care mi se pun în legătură cu ce procent de „autenticitate“ și ce procent de „literatură“ conțin cărțile de acest gen.

În timp ce scriam această carte, m-am gîndit la cititorul care nu este familiarizat mai îndeaproape cu descoperirile arheologice din Orientul Apropiat și care nu cunoaște aceste ținuturi din proprie experiență. Cititorul mai avizat îmi va scuza, desigur, unele amănunte, sau poate îi va face plăcere o întîlnire cu vechi cunoștințe. De acest criteriu m-am condus și în selecționarea fotografiilor, schițelor și desenelor, dintre care, o mare parte, au fost executate special pentru această carte.

Dacă am izbutit să scriu această carte și am avut acces la cele mai noi informații (chiar și la probleme neelucidate încă), trebuie să mulțumesc înainte de toate autorilor menționați în „Bibliografie“. Totodată îmi manifest recunoștința față de cei ce mi-au înlesnit accesul la British Museum din Londra, la Luvru din Paris, la Muzeele de Stat din Berlin, Muzeul Irakian din Bagdad ca și la alte colecții, mai ales la Muzeul Metropolitan din New York. Pentru sfaturile și ajutorul pe care mi le-au acordat, se cuvine să mulțumesc, înainte de toate, profesorului L. Matouš de la

Universitatea din Praga și doc. J. Klíma de la Institutul de Orientalistică al Academiei de Științe a R.S.C., din Praga. Mulțumesc domnului profesor A. Parrot, de la muzeul din Paris, pentru amabilitatea cu care mi-a răspuns la numeroase întrebări. De asemenea aduc mulțumirile mele directorului general al Direcției monumentelor din Irak, domnului Fajsal al-Waillim pentru informațiile pe care mi le-a furnizat în legătură cu situația actuală a descoperirilor arheologice sumeriene; în același timp mulțumesc lui J. Knudstad și R. Biggs, membrii ai expediției întreprinse la Nippur de Institutul Oriental al Universității din Chicago, pentru informațiile pe care mi le-au dat asupra celor mai recente săpături arheologice americane. O recunoștință deosebită mă leagă de profesorul H. J. Lenzen din Berlin care, împreună cu colaboratorii săi, mi-a furnizat informații inaccesibile mie, iar în primăvara lui 1965 mi-a oferit găzduire în tabăra Institutului arheologic german din Warka, Uruk-ul sumerian.

Octombrie 1967

V. Z.

I

DESCOPERIREA SUMERIENILOR

Ruine între Tigru și Eufrat

Dintre toate numele pe care le-a avut de-a lungul istoriei ținutul cuprins între Tigru și Eufrat, unul singur a rămas pentru totdeauna: Mesopotamia.

I l-au dat grecii și înseamnă „Pământul dintre râuri“.

Astăzi el se numește Irak¹. Are o suprafață de 440 000 km², 7 000 000 de locuitori și este o republică. La nord se mărginește cu Turcia, la apus cu Siria și Iordania, la sud cu Arabia Saudită și Kuweit, iar la răsărit cu Iranul; între Kuweit și Iran, țărmul lui este scăldat de apele ca smaragdul ale Golfului Persic. Patru cincimi din locuitori sînt arabi, restul sînt kurzi și alte naționalități mai mici; majoritatea covârșitoare a populației o formează țăranii, în timp ce muncitorii din industrie reprezintă un număr aproape egal cu beduinii nomazi. Capitala țării este Bagdad, aidoma unui colaj de ilustrații din basmele orientale și prospecte de reclamă ale arhitecturii moderne; față de Praga, Bagdadul este situat la o depărtare de 3 300 km și la zece ore de zbor cu avionul.

După ce coboară din munții sălbatici ai Kurdistanului, ținutul devine neted ca în palmă; trei sferturi din suprafața țării este acoperită de stepă și de pustiul catifelat, de culoare cenușiu-gălbui, rareori atins de un nor de umbră, iar restul de cîmpii și crînguri; patruzeci de milioane de coroane ale palmierilor zvelți primenesc aerul supraîncălzit de soare și produc 80 % din exportul mondial de curmale. În nord, în regiunea Mosul, aromele mirodeniilor se amestecă cu mirosul de țitei; cu cele treizeci de milioane de tone anual, Irakul este al cincilea producător de țitei din lume. Mai la sud de Basrah, considerat Veneția Orientului, râurile pe țărmurile cărora oamenii și-au durat viața se varsă într-un fluviu uriaș; astăzi ca și cu mii de ani în urmă apele se revarsă din matca râurilor din 7 martie pînă în 8 septembrie, transformînd stepa din jurul canalelor de irigație artificială într-o grădină înfloritoare.

¹ *Irak* — Republica Irak (Al-Jumhuriya Al Iraqiya) avea o populație de 12 770 000 locuitori în 1979, și o densitate de 24 loc./km².

Pînă în epoca modernă, Mesopotamia constituia pentru europeni unul dintre cele mai misterioase ținuturi ale lumii. Columb a descoperit America, iar Amerigo Vespucci a descris-o, Marco Polo a adus informații din China, Vasco da Gama a făcut cunoștință lumii cu boșimanii și hotentoții¹; despre Mesopotamia însă, Europa deținea cele mai recente știri de la grecii antici și de la prorocii Bibliei.

În același timp, fiecare aflate, în felul lui, despre existența ei: savanții din lucrările lui Herodot, părintele istoriei, și ale lui Strabon, părintele geografiei, oamenii de rînd din Biblie. Aici s-a găsit marele oraș Babilon, „cuibul tilharilor“, dar totodată „și cel mai superb dintre orașele regale“; aici s-a aflat fastuoasa cetate Ninive, întemeiată de Nimrod, „vînătorul cel puternic din fața Domnului“; aici s-au înălțat orașele celebre Assur, Uruk și Ur-ul caldeean; aici au suferit evreii în captivitatea babiloniană și sub jugul regilor asirieni, aici a amestecat Dumnezeu limbile oamenilor, atunci cînd ei au vrut să ridice un turn care să străpungă norii cu vîrfurile; aici a trimis Dumnezeu pe lume un potop groaznic, căruia i-a supraviețuit numai tata Noe și familia lui... și mai ales: aici l-a creat pe Adam, iar din coasta lui a zămislit-o pe Eva, aici s-a aflat raiul biblic!

Nu a tînjit oare nimeni să viziteze acest ținut?

Fără îndoială că da. Doar că Mesopotamia nu constituia numai unul dintre cele mai enigmatice ținuturi, dar era și una dintre cele mai greu accesibile zone din lume. La vest se întindea deșertul fără margini, la nord se înălțau munții de nestrăbătut, la sud era blocată de pirați. Și mai mult decît atît: în urma cuceririi ei de către mongoli și după stabilirea turcilor în aceste locuri, ea a fost înconjurată ermetic de armată din cauza revoltelor neîntreprinse ale populației care iubea cel mai mult libertatea și mînuia în mod desăvîrșit armele.

Raiul s-a găsit probabil cîndva pe aceste meleaguri, dar, după dispariția imperiului califilor de la Bagdad, el s-a transformat într-un iad, îngrădit de săbii. Cine vroia să pună piciorul în acest ținut, trebuia să fie un bărbat adevărat, pe deasupra și aventurier.

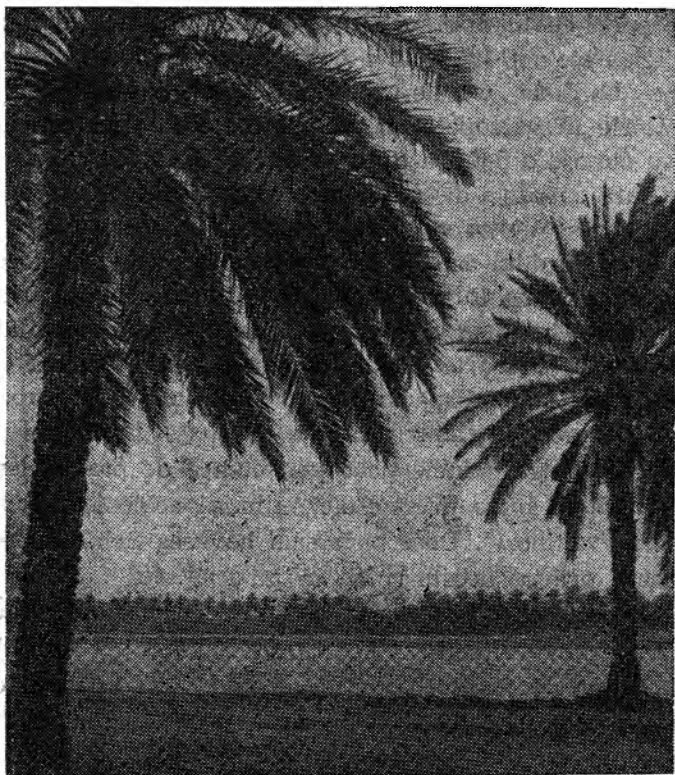
Desigur, că au existat asemenea oameni.

*

Primul om din mileniul nostru despre care știm că a plecat în Mesopotamia (și s-a întors teafăr de acolo) a fost rabinul sefardit Benjamin din Toledo. El a pornit-o la drum în anul 1160, după cinci ani a ajuns la Bagdad, iar în 1173 se afla din nou în Europa. Cu excepția călătoriei pe

¹ *Boșimani și hotentoți* — populații negroide din sudul Africii, deșertul Kalahari.

**Apele fluviului Eu-
frat la sud de Babi-
lon — astăzi la fel ca
în urmă cu milenii.**

mare, el a parcurs întregul drum pe jos, performanță pe care nici Richard Halliburton nu s-ar fi încumetat s-o repete. Benjamin din Toledo a scăpat de trei ori de tilhari, de două ori de holeră, iar o dată de o strașnică furtună de nisip, care l-a surprins în deșert. După ce s-a întors, a scris o carte despre călătoria pe care a întreprins-o, dar contemporanii săi nu au aflat din ea prea multe lucruri despre Mesopotamia; cartea a fost editată abia în anul 1543 la Istanbul (în limba ebraică) și doar după treizeci de ani a fost publicată la Anvers (în traducere latină). Astăzi ea face parte dintre cele mai remarcabile „Jurnale istorice de călătorie“.

În această primă *Călătorie* modernă în Mesopotamia, întreprinsă însă în timpul evului mediu, nu toate lucrurile descrise sînt la fel de interesante, dar multe din ele ne uimesc. Cînd autorul a ajuns la Tigrida, lîngă Mosul, a recunoscut în colina de pe malul stîng al rîului depunerile de argilă de pe ruinele anticului Ninive.

În anul 612 î.e.n., acest oraș a fost cucerit de mezi¹ și de babilonieni, dar regele lui, Șinșarișkun, în loc să capituleze s-a lăsat ars de viu îm-

¹ *Mezii* — popor iranian amintit prima oară sub domnia lui Salmahasar al III-lea (855—824 î.e.n.) Cyaxare a așezat imperiul med în jurul Ectabanei și a cuce-

preună cu toate comorile și soțiile sale. Orașul a căzut ca „un colos cu picioarele de lut” și nu s-a mai ridicat niciodată.

La două sute de ani după distrugerea Ninivei, Herodot a făcut o călătorie în Mesopotamia, aflînd despre orașul în care „numai pruncii ce nu cunosc diferența dintre mîna stîngă și cea dreaptă, erau în număr de o sută douăzeci de mii”, doar că „se întindea pe malul drept al Tigrului”. Diodoros¹ a descoperit în lucrarea lui Ktesia Knid din secolul al IV-lea î.e.n. (pierdută astăzi) un pasaj unde se menționează că orașul ar fi fost așezat „pe riul Eufrat”. Iar Strabon, care a vizitat Mesopotamia cu aproape 1165 ani înaintea lui Benjamin din Toledo nu a aflat nimic altceva despre Ninive decît că ar fi fost cîndva capitala Asiriei, care „îndată după cucerirea ei ar fi dispărut pentru totdeauna de pe suprafața pămîntului”.

Temerarul rabin a căutat, firește, și Babilonul și l-a găsit. L-a descoperit printre ruinele neacoperite încă de praful deșertului, dar nu a îndrăznit să intre printre ele, „fiindcă acolo își făcuseră cuibul balauri și șerpi veninoși”. Doar cavalerul bavarez Schiltberger a reușit să se strecoare printre aceste ruine în jurul anului 1400, evadînd în acest fel din „captivitatea musulmană păgînă”. În cartea sa, care poartă un titlu foarte lung, el scria: „Acest oraș Babilon are un zid de două sute de coți înălțime și cincizeci lățime... Apele rîului Eufrates curg prin mijlocul lui; acum este în întregime distrus și nu există nici urmă de locuință ome-nească”.

După cavalerul bavarez, în Mesopotamia a ajuns medicul și botanistul Rauwolff din Suabia; se pare că pe acesta l-a adus aici interesul pentru cercetarea științifică a florei. „Babilonul se mai poate vedea”, scrie el în *Jurnalul* său din anul 1583, dar e atît de părăginit și distrus, încît nu mai e foarte înalt, iar dihăanii și monștri de toate felurile l-au năpădit într-atît că un om nu se poate apropia de el mai mult de o jumătate de milă. Viețuiesc aici, în special animale mici (*Tierlein*)², foarte veninoase, numite în persană *eglo*; după cîte mi s-a zis sînt mai mari decît șopîrlele și au trei capete”.

Pentru un naturalist, această descriere a micilor animale ni se pare destul de surprinzătoare, dar teama lui de a intra în Babilon nu ne miră: chiar și în zilele noastre abaterea de la „traseul turistic” în această mare de ruine este relativ primejdioasă, din cauza micilor viețuitoare (chiar

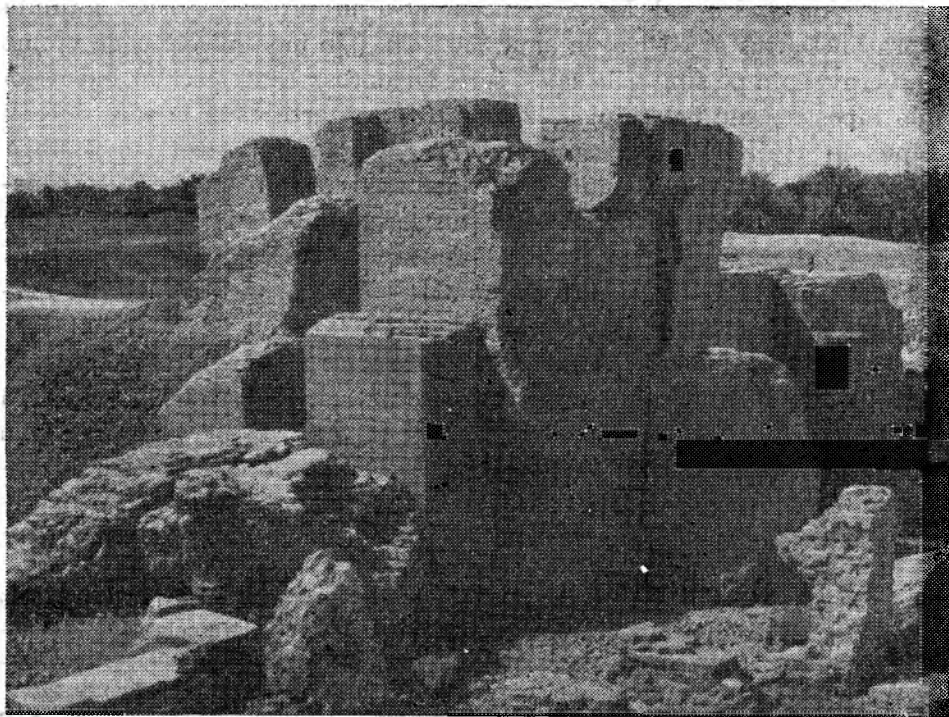
rit cetatea Ninive (612 î.e.n.). În anul 550 î.e.n. Cyrus cel Mare înfringe pe Astyage, efemerul imperiu med încheindu-și astfel existența.

¹ *Diodoros din Sicilia* (80—21 î.e.n.) — istoric roman de origine greacă. A scris *Biblioteca istorică*, care cuprinde istoria lumii antice de la origini pînă la războiul galic (58—51 î.e.n.).

² *Tierlein* — diminutiv de la *Tier* (animal, în lb. germană).

dacă ele nu au trei capete). Cu atât mai mult se cuvine să admirăm temeritatea unui alt cunoscut vizitator al Babilonului, care scria: „Am înconjurat aceste ziduri mărunte din toate părțile și l-am escaladat pe cel mai înalt; apoi am coborât de pe el în mijlocul ruinelor și am studiat totul foarte temeinic“.

Autorul acestor cuvinte este Pietro della Valle (1586—1652), un nobil roman foarte înstărit care a ajuns în Mesopotamia nicidecum din motive științifice. Pietro della Valle se îndrăgostise de o nobilă, dar fiind refuzat de ea, a luat în anul 1614, drumul Pământului sfânt pentru a o da uitării. Ajuns aici s-a îndrăgostit din nou de o tânără creștină caldeeană, Sitti Maani din Bagdad. De data aceasta nu s-a mai lăsat respins și a urmărit-o cu tenacitate prin deșertul Siriei, ajungând pînă în ținutul ei natal, unde s-au căsătorit. A avut de întâmpinat multe dificultăți legate în special de educația ei (de pildă a durat mult timp pînă ce a dezvățat-o să poarte un inel în nas), dar toate eforturile i-au fost răsplătite. Sitti Maani i-a devenit nu numai soție, dar și o însoțitoare curajoasă în drumurile sale temerare prin lumea arabă. După moartea ei, în anul 1624, a dat ordin să i se mumifice trupul, iar după ce s-a întors din Orient, unde a stat

Ruinele Babilonului.
Palatul lui Nabucodonosor în care a murit Alexandru cel Mare.

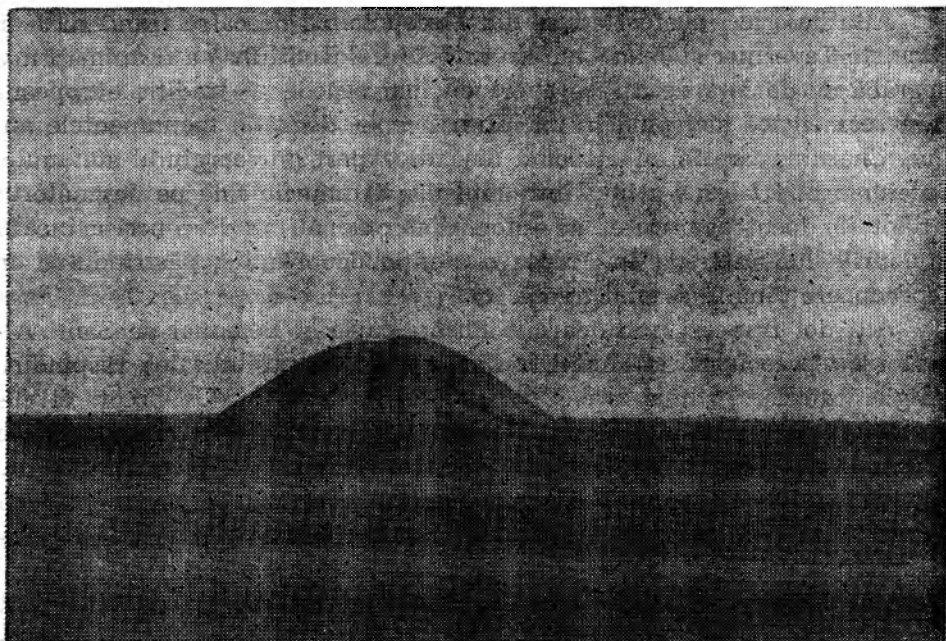
în total douăzeci de ani, a transportat mumia la Roma, unde a îngropat-o în cripta familiei. Am relatat aceste amănunte nu numai pentru faptul că sînt interesante, ci și pentru a nu nedreptăți femeile: cînd se vorbește despre explorarea Mesopotamiei, se amintesc întotdeauna numai meritele bărbaților uitîndu-se de Sitti Maani della Valle.

Sitti Maani della Valle l-a adus pentru prima oară pe soțul ei în Babilon în decembrie 1616; mai apoi, el a revenit aici încă de două ori. Fără sprijinul lui Sitti, Pietro della Valle ar fi descoperit cu greu Babilonul; de fapt pînă și-n zilele noastre mulți locuitori din cătunele învecinate nu știu că ruinele către care se îndreaptă numeroase automobile și autobuze sînt rămășițele unui oraș ce s-a numit Babilon. În anul 1617, Pietro della Valle împreună cu soția au străbătut din nou zona cea mai sudică a Mesopotamiei vizitînd vestigiile unor locuri străvechi, despre care nimeni n-avea idee cum se numiseră cîndva (astăzi știm că unul din ele, aflat pe colina Mukajjar, se numea, cu mii de ani în urmă, Ur). În anul 1625 a întreprins împreună cu slujitorul său o lungă expediție la răsărit de Golful Persic, unde a descoperit ruinele anticului Persepolis¹ — fosta reședință fastuoasă a regilor persani din dinastia Ahemenizilor — pe care Alexandru cel Mare a incendiat-o în urma victoriei obținută asupra lui Darius al III-lea, în anul 330 î.e.n. („în mod mișelesc, de vreme ce nu era stăpîn pe simțurile sale“, scrie Diodoros). L-au fascinat îndeosebi sălile hipostile² ale palatului așezat pe o terasă artificială la care duceau „trepte de marmură, largi cît să încapă doisprezece călăreți, unul lîngă altul“; și mai mult însă i-au captat atenția inscripțiile ciudate ce acopereau pereții palatului și „pentru orice eventualitate le-a copiat cu multă sîrguință“. Acțiunea lui s-a dovedit salutară, aceste copii devenind, mult mai tîrziu, un punct de pornire nu numai pentru cunoașterea istoriei Persepolis-ului, dar și a întregii Mesopotamii.

Pietro della Valle își făcea însemnări din călătoriile sale, pe care le trimitea apoi prietenului său Schippa din Neapole (primele copii după inscripțiile de la Persepolis i le-a trimis în anul 1626), păstrîndu-și o copie și pentru el. Revenit în Europa, el a prelucrat aceste note în *Jurnalul unui călător* (1650—1658) apărut în trei volume, bogat ilustrat. Aceste ilustrații nu îi mai aparțineau însă lui Pietro della Valle, ci călătorilor

¹ *Persepolis* — una din capitalele imperiului persan (518—330 î.e.n.), ridicată de Darius I și Xerxe. A fost distrusă de Alexandru Macedon. Numele său, Parsa, a fost transformat printr-un joc de cuvinte în Persepolis — orașul ruinelor (în limba greacă persis-ruine).

² *Sală hipostilă* — sală cu plafonul susținut de coloane. Prima dată apare în Urartu și Erebuni, în arhitectura ahemenidă la palatul Pasargade, apoi la Persepolis. În Egipt este celebră sala hipostilă a templului de la Karnak.

TELL tipic în deșertul Mesopotamiei. Nu se știe dacă în adâncurile lui se ascunde un mormint sau un templu străvechi — sute de asemenea coline artificiale au rămas neexplorate pînă astăzi.

care se încumetaseră să ajungă în aceste ținuturi, în ciuda strașnicelor zvonuri care circulau pe seama lor.

La scurtă vreme după Pietro della Valle, englezul Thomas Herbert a plecat în Mesopotamia, ca însoțitor al diplomaților englezi Sherley și Cotton trimiși, în anul 1626, la șahul Persiei. Cei doi diplomați au murit însă pe drum în împrejurări neelucidate încă (poate de insolație, poate de dizenterie), astfel încît Herbert s-a întors la Londra, făcînd un ocol prin India și Ceylon (Sri Lanka). Mai tîrziu el a devenit valetul lui Carol I¹ slujindu-l pînă la moarte (în anul 1649, pe eșafod). Din călătoria sa a adus desene, pe care însă neconsiderîndu-le suficient de exacte le-a dat spre prelucrare celebrului gravor în aramă Václav Hollar² din Londra. Acestui exilat ceh îi datorăm, prin urmare, primele imagini desăvîrșite din punct de vedere artistic (chiar dacă, firește, nu totdeauna foarte precise) ale „locurilor biblice” dintre Tigru și Eufrat.

¹ Carol I (1625—1649) — rege al Angliei din dinastia Stuart. După izbucnirea Revoluției burgheze, este înfrînt de armata revoluționară condusă de Oliver Cromwel. A fost prins, judecat și executat în 1649.

² Václav Hollar (1607—1677) — desenator și gravor ceh. A lucrat mult timp la Londra. Este autor al ilustrațiilor la operele lui Homer, Vergiliu, Esop.

Alte descrieri au fost aduse din Mesopotamia de către francezii Jean Baptiste Tavernier și Jean Chardin care s-au dovedit însă a fi animați mai degrabă de dorința de a face avere cât mai repede — tradiție europeană care se menține aici pînă în zilele noastre — decît de monumentele antice. Chardin, care în anul 1666 a devenit expert giuvaergiu al sultanului Suleiman al III-lea, l-a luat într-unul din drumurile sale pe desenatorul Grélot (în locul aparatului de fotografiat care nu se descoperise încă¹); tablourile lui au trezit în Franța o atenție neobișnuită, păstrîndu-se în reproducere pînă în secolul trecut.

Alți doi francezi, misionarii Vincent Marie și Emanuel de Saint Albert s-au preocupat, la rîndul lor, mai mult de posibilitatea răspîndirii religiei catolice printre arabii musulmani și caldeeni. Ca preoți ei cunoșteau însă foarte bine istoria biblică a Mesopotamiei. Vincent Marie a descoperit „turnul din Babilon“, nu în Babilon, ci la Birs Nimrud, nu departe de Bagdad, iar Emanuel de Saint Albert mărturisea, sceptic, că e greu de aflat locul unde se înălța turnul „fiindcă tradițiile biblice și indigene sînt atît de încîlcite și de confuze, încît nimeni nu le înțelege“. După ei a sosit în Mesopotamia compatriotul lor, Jean Otter, orientalist notoriu, care a rămas aici zece ani (între 1734—1744) perioadă care include și călătoriile prin Turcia și Persia), fără să descopere însă nimic remarcabil. Otter cunoștea opera geografului arab Abdulfed în care este menționată poziția geografică a cetății Ninive și a Assur-ului (cu precizie, după cîte știm astăzi), dar nu a înțeles-o, astfel încît nu a descoperit colinele cu ruine, deși la poalele uneia a luat prînzul, iar pe cealaltă s-a urcat!

Aproape în același timp cu primii francezi a sosit în Mesopotamia medicul german Engelbert Kämpfer care, în anul 1683, a vizitat Persepolis, copiind de pe ruinele ei numeroase inscripții. Olandezul Cornelis de Bruin a repetat această operație, dar cu mai multă precizie, englezul Thomas Hyde a numit apoi această scriere *literae cuneiformes*, sau „litere cuneiforme“, denumire care s-a păstrat pînă în zilele noastre. Dar toți aceștia nu au fost decît „primele rîndunele“ venite din Europa în Mesopotamia. Adevărata ei explorare științifică a început abia prin expediția lui Carsten Niebuhr.

Carsten Niebuhr (1733—1855), german, de profesie geodez, aflat în serviciul regelui danez², a fost un om cu aptitudini excepționale. La 20 de ani primește invitația de a participa împreună cu alți patru oameni de știință la o expediție științifică întreprinsă în ținuturile Orientului Apro-

¹ Aparatul de fotografiat — a fost inventat de Jaques Daguerre în 1839.

² Friderich al V-lea (1746—1766) — rege al Danemarcei și Norvegiei. Spirit iluminist, a impulsinat mișcarea de modernizare a Danemarcei.

piat. La începutul lui 1761, Niebuhr se imbarcă pe o navă militară la Copenhaga, iar la sfârșitul lui 1767 se reîntoarce aici după ce a trecut în pelegrinările sale prin Egipt, Yemen, Mesopotamia și Turcia. Greu s-ar putea zice că a fost o expediție izbutită; în timpul lungii călătorii i-au pierit, rînd pe rînd, toți tovarășii de drum, rămînînd astfel singur în acele ținuturi îndepărtate și primejdioase. Dar ca un om cu voință de fier ce era și-a îndeplinit cu succes misiunea încredințată.

În al său *Jurnal de călătorie în Arabia și țările vecine* (1772), el scria: „Deși moartea a secerat aproape în întregime expediția noastră, cred că alții n-ar trebui opriți de a călători în Arabia“.

Pentru noi mai importante sînt, îndeosebi, două din rezultatele expediției lui Niebuhr: în primul rînd, el a determinat cu precizie locurile unde se găsesc vestigiile Ninivei și ale Babilonului, iar în al doilea rînd a adus din Persepolis lungi texte cuneiforme copiate cu multă minuțiozitate. Dar, să nu uităm încă o consecință cu valoare de-a dreptul istorică: cartea lui, ajunsă în mîinile tînărului general francez Napoleon Bonaparte, l-a îndemnat să organizeze expediția militară din Egipt (1798—1799). Cu toate că pentru armata franceză expediția s-a soldat cu o înfrîngere, ea a înlesnit un mare triumf al științei, deschizînd calea către descoperirea vechiului Egipt, a unui ținut la fel de misterios ca Mesopotamia.

Întrebat în anul 1900, asupra cauzelor care, după opinia lui, i-au mînat pe europeni spre acest ținut inaccesibil și primejdios, profesorul Delitzsch cel mai mare cunoscător din acea vreme al istoriei Mesopotamiei antice, a declarat:

„Există un singur răspuns — Biblia!“ Delitzsch avea dreptate. Desigur, însă, nu în întregime. Uitase de una dintre însușirile cele mai firești ale omului, dorința lui de cunoaștere. Sau mai simplu: curiozitatea,

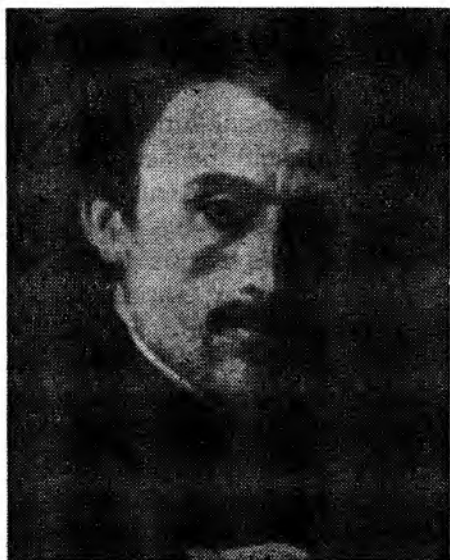
*

Cu Niebuhr a fost inaugurată o nouă epocă de explorare a Mesopotamiei. Firește, o explorare nicidecum sistematică, dar nici întru-totul în-țimplătoare.

A sporit numărul călătorilor, după ei au sosit negustori, misionari, agenți secreți, împuterniciți personali ai guvernelor, uneori și oameni de știință. Mesopotamia stîrnea îndeosebi interesul englezilor, care se învecinau cu ea (India și Persia) și al tradiționalilor lor rivali — francezii.

Guvernul turc le-a permis în cele din urmă atît francezilor, cît și englezilor să instituie cîte o reprezentanță consulară la Bagdad, Basrah și Mosul.

Spre deosebire de Egipt, a cărui explorare științifică au deschis-o armeele, calea spre Mesopotamia a fost deschisă de negocierile diplomatice:

Paul Emil Botta (1802—1870).

desigur nu pentru toată lumea, dar cel puțin pentru diplomați și protejații lor. De aceea nu e de mirare că primul om care a înfipt tîrnăcopul în pămîntul cuprins între Tigru și Eufrat, animat fiind de intenții științifice, a fost consulul francez la Mosul, Paul Emile Botta (1802—1870).

Botta era un om interesant; conform unui chestionar completat cu meticulozitate, el nu avea nici cea mai mică predispoziție pentru diplomatie și cercetările arheologice. Avea în primul rînd o origine de clasă necorespunzătoare: nu era nobil, ceea ce constituia o lipsă pentru un diplomat al acelor vremuri. Trecutul lui diplomatic era puțin suspect: se născuse în Italia (la Torino), și înainte de a intra în serviciul francez lucrase pentru guvernul egiptean ostil. Nici pregătirea lui nu era întru totul corespunzătoare: nu-și încheiase nici studiile de arheologie, nici cele de istorie, nici pe cele de medicină. Pe acestea din urmă, de fapt, nici nu le-a luat în serios; căci după susținerea tezei de doctorat în loc să-și efectueze practica într-un spital, a pornit într-o călătorie în jurul lumii pe un vas cu pînze. După ce a colindat lumea vreme de trei ani, dobîndind experiența cuvenită s-a stabilit în Egipt. Profesiunea de medic a îmbinat-o cu pasiunea de colecționar de insecte și cu întreținerea relațiilor cu potențații societății egiptene. Amănuntul acesta nu a trecut neobservat serviciului de informații francez, astfel încît guvernul s-a decis să se folosească de relațiile lui, oferindu-i postul de consul la Alexandria. Botta a acceptat și s-a dovedit omul potrivit; l-au trimis apoi în Yemen, unde și-a îmbogățit experiența, iar în ianuarie 1842 i s-a încredințat, ca unui specialist deja consacrat al Orientului Apropiat, conducerea consulatului nou înființat la Mosul.

Mosul era pe atunci un orașel uitat de lume, a cărui singură atracție o constituia un minaret înclinat, datînd din secolul al XII-lea, perechea orientală a turnului înclinat din Pisa. În perspectivă însă putea deveni important: prin așezarea sa într-un ținut în care se intersecta lumea arabă cu cea turcă și kurdă, orașul constituia un centru ideal pentru intrigile politice. După cum s-a dovedit mai tîrziu, importanța lui era mult mai mare — pe vremea aceea însă nimeni nu se preocupa de acea bogăție subterană care țîșnea la suprafață, formînd băltoace de lichid uleios — petrolul.

În calitate de consul, Botta dispunea de suficient timp liber și fiind un om de acțiune simțea mereu nevoia „să întreprindă ceva”. Strînsese o bogată colecție de insecte și întrucît în condițiile igienice existente, ca medic era neputincios împotriva ciumei și a holerei, se hotărî să studieze folclorul și religiile locale. I-a stîrnit interesul, în special, secta numită „adoratorii diavolului”, ai cărei membrii se străduiau să cîștige în mod „logic”, de partea lor, spiritele rele și dăunătoare, ignorîndu-le pe cele bune. În drumurile pe care le-a întreprins prin împrejurimi, atenția i-a fost atrasă de colinele ciudate care se înălțau, pe neașteptate, din șesul de pe malul Tigrului, fără un motiv evident. I-a venit ideea că aceste mușuroaie uriașe, crăpate, numite de indigeni *tell-uri*¹ ar putea fi troienele pe care scurgerea mileniilor le-a așternut peste ruinele orașelor străvechi și fiindcă acest ținut se numise în antichitate Asiria, ele puteau fi prin urmare vestigiile cetăților asiriene.

S-a hotărît, deci, să le exploreze. Mai întîi le-a dat înconjur călare, iscodindu-i pe băștinași, dacă nu au făcut aici săpături; a studiat apoi crăpăturile de pe povîrnișurile lor și în cele din urmă a escaladat una dintre coline. Și-a mai adus aminte și de cuvintele unui arheolog francez din Egipt că cine vrea să pătrundă în tainele istoriei, trebuie să ajungă mai întîi în virful unui munte de cărți. Pînă să comande aceste cărți (în Mosul nu exista librărie), Botta a primit vizita unui musafir din Franța. Numele lui era Julius Mohl, de origine germană, stabilit la Paris, unde era secretarul societății franceze pentru Asia, un adevărat dicționar enciclopedic, viu, al celor mai vechi și mai noi cunoștințe despre Mesopotamia antică.

Mohl sosise la Mosul, făcînd un ocol prin Londra unde rămăsese cinci luni. Acolo îl captivaseră obiectele descoperite în urma săpăturilor pe care, guvernul englez le cumpărase în schimbul a 1 000 livre, de la moșteni-

¹ *Tell* — nume care indică în țările arabe o colină apărută prin acumularea unor vechi ruine. După distrugerea unei clădiri se păstra partea inferioară a zidurilor peste care se ridica un nou edificiu. După o succesiune de niveluri rezulta o supraînălțare a terenului.

torii fostului consul general al Marii Britanii la Bagdad, Claude J. Rich.

Aceste obiecte proveneau din Babilon și printre ele se găseau tăblițe de lut și cilindri acoperiți cu scriere cuneiformă, exact de tipul celei apărute în jurnalele de călătorie din Mesopotamia, și pe așa numita *Piatră a lui Michaux*. (Botanistul francez André Michaux a dus-o în Europa, în anul 1786, la întoarcerea sa din Persia). Piatra era acoperită și cu imagini ale „bałaurului din Babilon” despre care se pomenește în Biblie. J. Mohl mai avea în sacul său de drum *Jurnalul de călătorie în Arabia* al lui Niebuhr și *Intimplările din timpul șederii în Kurdistan* ale lui Rich, care cuprindeau o descriere amănunțită a cercetărilor întreprinse în ținutul Mosul. Printre altele se menționa că dealul Kuyundjik de pe malul stîng al Tigrului, exact de partea cealaltă a Mosul-ului, ascunde ruinele anticei Ninive.

„Vestigiile anticei Ninive?” se întrebau nedumeriți savanții. „Dacă aceste ruine n-au fost dezgropate nici de Herodot, nici de Strabon cine le-ar mai putea găsi două sau două milenii și jumătate mai târziu? Pînă și savanții de renume afirmau că Ninive nu a existat niciodată. „Din antichitate nu au ajuns la noi nici un fel de informații autentice despre Ninive; în afara prorocilor Bibliei nimeni nu a văzut-o; autorii antici scriu despre ea numai din auzite și fiecare în alt fel. Ea face parte în mod cert din domeniul legendelor și al miturilor. Ca Troia lui Homer!”

Botta nu știa nimic despre existența acestor îndoieli, neavînd de fapt pregătirea de specialitate corespunzătoare. Cu puțină vreme înainte el primise vizita a doi englezi (despre care vom mai vorbi), din ale căror relatări, cum că în colina de deasupra Tigrului se ascunde Ninive a aflat că se pregăteau să înceapă săpăturile aici. Înțelegîndu-se cu Mohl, Botta a plecat într-acolo, spre a o lua înaintea englezilor. Nu a găsit însă nimic ce ar fi putut dovedi existența vestigiilor vreunui oraș. Cu toate acestea a decis să-și încerce norocul.

În decembrie 1842 Botta și-a înfipt tîrnăcopul în Kuyundjik. Comportarea lui li s-a părut lucrătorilor pe care-i angajase o pură nesăbuință, dar primindu-și leafa în mod regulat, nimic altceva nu-i mai interesa. Timp de o săptămînă au lărgit un șanț ce cădea perpendicular pe coasta colinei, negăsind nimic. Peste încă o săptămînă au dezgropat cîteva cioburi acoperite cu zgîrieturi care îl bucurară nespus de mult pe Botta. Lucrătorii începuseră să dea din cap afirmativ (ceea ce în ținuturile turcomane înseamnă lipsă de înțelegere sau dezacord), iar unii dintre ei îl părăseau spre o mai mare siguranță. Într-o zi un felah îi dezvălui ceea ce săpătorii îi tănuiau de mult din cauza simbriei mari pe care o primeau și anume că oamenii din împrejurimi își construiesc case și grajduri pentru animale din cărămizi cu inscripții pe care le fură „vino beiule, să vezi

satul nostru. Se numește Khorsabad și se află la numai o oră de mers călare spre miazănoapte!“.

Botta avea deja experiență cu asemenea sfătuitori: singurul scop al informațiilor lor, era cel de a obține un bacșiș... A continuat deci să lucreze. Muncitorii lui au săpat o lună, două luni, trei luni — „aproape complet inutil“. La mijlocul lui martie, când insuccesul începuse să-i provoace insomnii, și-a adus aminte întimplător de acel felah. Trimise câțiva lucrători la Khorsabad. După două zile, unul din ei se întoarse: „Am dat de ziduri, stăpine!“

Insuccesul conduce la pesimism. Botta nu a dat crezare vestei. A dat însă ordin slujitorului său personal să meargă într-acolo să vadă care e situația. „Au sfântă dreptate, stăpine, pe barba Prorocului, au sfântă dreptate! Oamenii tăi au descoperit cele mai înalte ziduri din lume! Cu desene de o mie de ori mai frumoase decât cele din palatul pașei!“

Botta sări pe cal, dându-i pinteni și se opri doar când ajunse „în fața celor mai mari ziduri din lume“. Aveau o înălțime de circa trei metri și erau placate cu plăci din piatră. Pe aceste plăci se aflau gravate reliefuri, cum nu mai întâlnise nici în Grecia, nici în Egipt, nici în India și nicăieri în lume.

Între 20 și 30 martie 1843 consulatul francez din Mosul a fost închis, șeful lui aflându-se într-o febrilă activitate. Din excelență se transformase în șeful echipei de săpători: murdar, asudat, neras el lua cu asalt împreună cu detașamentul său zidurile, în spatele cărora dormeau milenii. Rezultatul a fost uluitor.

Au ieșit la iveală, rînd pe rînd, reliefuri cu animale fantastice și bărbați cu barbă, înveșmîntați în straie lungi, plăci cu scene de vînătoare și inscripții cu litere cuneiforme, mici ornamente din faianță și statui uriașe de alabastru¹, reprezentînd tauri înaripați cu capete omenești. Opere de sculptură pe care nici un ochi de european nu le văzuse vreodată, înfățișînd viețuitoare pe care imaginația lui nu o putuse zămisli nicicînd. Opere executate în mod magistral și într-un număr impresionant și care se aflau îngropate abia în stratul superficial al acestui *tell*!

Astăzi știm că Botta a dezgropat Dur-Șarrukin, palatul de vară al regelui asirian Sargon II care a domnit între anii 721—705 î.e.n. Un palat construit pe o terasă artificială cu peste două sute de încăperi, două temple și treizeci de curți. Un palat datînd din vremuri, cînd nimeni încă nu bănuia că la Roma se va înălța Capitoliul, iar la Atena, Partenonul.

Un an și jumătate a trebuit Botta să sape pînă ce a scos la iveală palatul. Firește, nu în întregime (zece ani mai tîrziu săpăturile au fost

¹ *Alabastru* — varietate de gips, cu aspect de marmură albă, străbătută de vine transparente.

continuate de compatriotul său Victor Place, iar în perioada 1928—1935, ele au fost preluate de Institutul Oriental al Universității din Chicago) și nu fără greutate, deși guvernul francez i-a oferit un ajutor generos (ministrul învățămîntului și — de mirare — ministrul de interne i-au trimis imediat, la aflarea succesului, cîte 3 000 franci de aur). A fost nevoit să biruie înainte de toate intrigile guvernatorului orașului Mosul, Mehmed-Pașa, care se simțea păgubit că nu primise jumătate din aurul găsit (pașa nu putea să creadă că cineva face săpături numai de dragul cîtorva pietre vechi) și anunțase la Istanbul că „francezii construiesc la Khorsabad o cetate“. A trebuit să-i convingă pe lucrători că săpăturile pe care le întreprind nu profanează memoria strămoșilor lor și nu le jig-nește religia. A fost obligat să rezolve sute de alte probleme tehnice și organizatorice de care nu e cruțat nici un arheolog pe șantier. A biruit toate aceste greutăți cu tenacitatea caracteristică de altfel diplomaților, dar manifestată într-un tip de activitate cu totul diferit.

Taur înaripat cu cap de om, străjuie, provenind din Khorsabad. Este executat din alabastru, are o înălțime de trei metri și datează din veacul al IX-lea î.e.n. (British Museum, Londra).

La 15 octombrie 1844 Botta a încheiat săpăturile la Khorsabad. Guvernul l-a somat să trimită obiectele descoperite în Franța. Ușor de spus, dar greu de înfăptuit, fiindcă unele statui cântăreau mai mult de treizeci tone. Le-a ales pe cele mai reprezentative și mai bine conservate (celelalte au fost desenate de colaboratorul său Eugène N. Flandin), a ordonat să i se construiască un car uriaș cu șasiu cilindric și le-a transportat pînă la malul Tigrului; coloșii cei mai mari au fost cărați de mai bine de două sute de oameni. Apoi a încărcat acești coloși pe plute speciale, legate între ele; în timpul încărcării, unele s-au răsturnat și doi regi asirieni care tocmai ieșiseră din străfundul pămîntului, au luat calea fără de întoarcere a adîncurilor Tigrului. Celelalte obiecte dezgropate au ajuns cu bine la Bagdad, unde au așteptat mai bine de un an o corabie maritimă, special amenajată, care a ancorat la Basrah. Doi tauri înaripați au fost înghițiți de vîltoarele estuarului Tigrului și Eufra-
tului, unde expediția lui Botta a fost atacată de pirați. Restul încărcăturii a făcut înconjurul Africii, ajungînd în cele din urmă în portul Le Havre, iar de aici, pe Sena, la Paris.

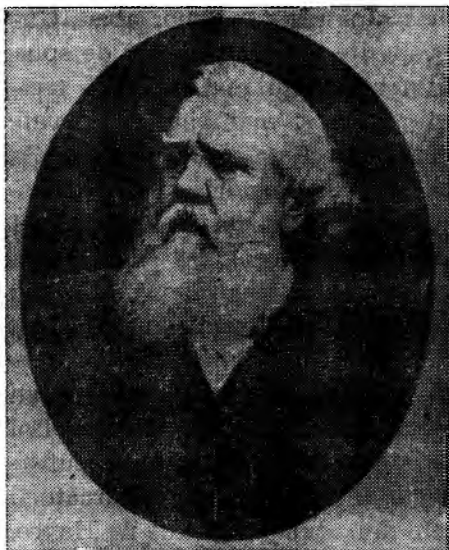
La 1 mai 1847 a avut loc la Luvru vernisajul expoziției cu trofee descoperite de Botta. Fostul palat al regilor francezi s-a umplut de uimire. Oamenii din Occident se aflau pentru prima oară, față în față, cu creațiile artistice ale unui imperiu oriental de mult dispărut. Măreția lor i-a cutremurat. „Sînt opere de artă care pot sta fără îndoială în vecinătatea celor mai izbutite opere ale antichității și renașterii europene, mîndria Luvrului.” La întrebările referitoare la originea și clasificarea lor în timp, Botta răspundea: „cred că sculpturile pe care le-am descoperit, pot fi încadrate în perioada de apogeu a înfloririi cetății Ninive!”.

Botta a avut dreptate; cercetările ulterioare au confirmat justetea evaluărilor lui, dar nu în totalitate; el a descoperit ceva mai mult decît sculpturile, datînd din perioada înfloririi cetății Ninive — el a relevat oamenii din epoca modernă Asiria antică. Iar prin opera sa în cinci volume *Descoperiri în Ninive*, cu ilustrații de Flandin (1843—1850) a întemeiat o nouă știință — asiriologia.

Botta a fost încununat cu toate onorurile care pe drept i s-au cuvenit. Dar, după revoluția din 1848, o comisie de revizuire din cadrul ministerului de externe a apreciat că Botta, cu descoperirile sale, a acoperit de glorie vechiul regim și l-a mutat disciplinar la Tripoli, în Siria.¹ Astfel a fost înlesnit accesul la *tell*-urile din împrejurimile Mosul-ului, a celui pe care englezii îl vor onora cu titlul de „întemeietorul asiriologiei”.

*

¹ *Tripoli* — port pe țărmul estic al Mării Mediterane (azi în Liban).

Austen Henry Layard (1817—1894).

Numele acestui bărbat a fost Austen Henry Layard (1817—1894). Era de origine englez, născut la Paris și crescut în Italia și Elveția, de profesie jurist. Peruca și roba îl plictisiră curînd, fiindcă îi promiteau o carieră lentă. Layard năzuia să ajungă pe cele mai înalte trepte ale ierarhiei sociale și se hotărîse să le urce cît mai curînd.

Trebuia însă să biruie un „mic“ obstacol: nu avea relații și nici bani. A înțeles că dacă vrea să ajungă, în aceste împrejurări, în vîrful piramidei sociale trebuie să atragă atenția asupra sa. Și fiindcă din copilărie îl ispitise Orientul despre care aflase prima oară din *O mie și una de nopți* — și-a pus întrebarea: ce-ar fi să-și încerce aici norocul?

James S. Buckingham a devenit celebru prin cartea *Călătorie în Mesopotamia* (1827), Claudius J. Rich prin *Vești despre ruinele Babilonului* (1812), Francis R. Chesney prin lucrarea sa *Navigație pe Eufrat* (pe care a întreprins-o cu două vapoare, plecînd din Scoția și ajungînd la estuarul fluviului Oronte¹. Aici a demontat vapoarele, le-a transportat pe umerii hamalilor pînă la Eufrat, unde le-a montat la loc; unul dintre vapoare s-a scufundat, într-un sfert de oră, în timpul unei furtuni dintr-o noapte, iar cu celălalt a ajuns, în octombrie 1836, în Golful Persic).

Citind *Jurnalul de călătorie* al pictorului Robert K. Porter (1822), ilustrat cu imagini ale orașelor străvechi (al căror nume le cunoștea din Biblie) lui Layard îi veni ideea să exploreze unele dintre ele.

¹ *Oronte* — fluviu cu o lungime de 570 km în Orientul Apropiat. Izvorăște din munții Antiliban. Străbate Libanul, Siria și Turcia și se varsă în Marea Mediterană.

Ca să transforme gândul în faptă, Layard n-a stat mult pe gânduri. Seara învăța araba și persana, în week-end făcea exerciții de tragere și învăța să folosească compasul. A urmat chiar și un curs de însușire a bazelor practicii medicale. În primăvara lui 1839 și-a luat rămas bun de la biroul de avocatură sufocant din „Templul“ londonez, luând calea Orientului împreună cu pușca, biblia și prietenul său Mitford.

Cei doi prieteni au ajuns cu vaporul în Palestina, de unde s-au îndreptat prin Siria către Eufrat. „Sfidam pericolele. Mergeam singuri, fără călăuză. Armele noastre ne erau singura apărare, tolbele din spatele șei constituiau singura noastră garderobă. Hoinăream la voia întâmplării, pînă ce apusul soarelui ne oprea lîngă o ruină în care un nomad își ridicase o colibă sau în vreun sat părăsit de lume“. La Mosul au sosit în mai 1842, exact în perioada cînd Botta preluase conducerea consulatului francez; cei doi au fost primii musafiri ai lui Botta. Au discutat împreună despre *tell*-urile din împrejurimi și despre faptul că ar merita să fie explorate. „De la prima vedere ne-au legat relații cordiale“ scriau mai tîrziu Botta și Layard, exprimîndu-se aproape cu aceleași cuvinte, „dar viața ne-a despărțit“. Botta avea bani și putea să înceapă săpăturile, Layard își cheltui rapid modestele economii, fiind astfel nevoit să se întoarcă. „Uneori e nevoie să riști o retragere pentru o nouă biruință.“

Nu s-a întors însă la Londra, ci s-a oprit la Constantinopol (de unde Mitford și-a continuat drumul în India), unde îl cunoscuse pe sir Stratford Canning ministru rezident britanic, și-și oferise serviciile. Acesta putea să aibă nevoie de tînrul cutezător, fiindcă guvernul îi solicita informații din ținuturile străine cuprinse între Turcia și Persia, pe care tînrul tocmai le străbătuse. Vreme de doi ani, Layard a lucrat în funcția, nu foarte bătătoare la ochi, de interpret al legației britanice, cîștigînd încrederea ambasadorului prin capacitatea sa de a obține toate informațiile ce nu puteau fi aflate pe cale oficială. S-a folosit de încrederea dobîndită pentru a-l convinge de necesitatea inevitabilă ca englezii să facă săpături în Mesopotamia. Sir Stratford nu i-a acordat la început atenție, dar după răspîndirea vestii că „Botta a acoperit Franța de glorie prin descoperirile sale“, chestiunea a dobîndit, dintr-odată, caracter politic. A obținut cu greu autorizația necesară de la autoritățile turce și fiindcă englezii nu au fost de acord să-i acorde lui Layard o anumită sumă pentru săpături, sir Stratford îi dădu 60 lire din propriu-i buzunar. Era o sumă derizorie, dar Layard i-a mulțumit, și-a cumpărat un cal și a pornit-o la drum.

În septembrie 1845, „după trei ani pierduți în zadar“, Layard se afla din nou la Mosul. Făcînd o trecere în revistă a săpăturilor de la Khor-sabad, a trăit, probabil, aceleași sentimente ca J. Glenn la aflarea vestii

despre zborul lui Gagarin. A trecut apoi pe la Kuyundjik care „exercitase asupra lui o atracție irezistibilă“ încă de la prima vizită la Mosul. Convingându-se că lui Botta nu i-a suris aici norocul, l-a părăsit imediat. Căzînd la învoială cu un luntraș, acesta îl transportă 50 km în amonte fluviului Tigru, unde se înălța o colină pe care de multă vreme intenționa s-o exploreze: numele ei suna bizar, „vînătorul cel puternic din fața Domnului“.

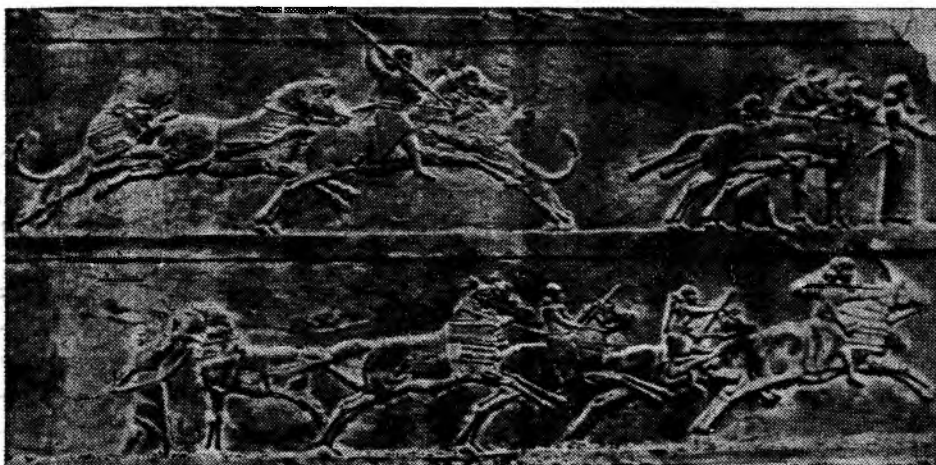
Ajuns la țarm s-a îndreptat către cel mai apropiat sat. Corturile negre ale beduinilor nu i-au inspirat încredere, dar nu a avut de ales. Îl căută pe șeful tribului, îl salută ceremonios și în timp ce sorbea din ceașca cu ceai foarte tare, temerile lui se adevăriră: se afla în fața căpeteniei tilharilor, a lui Awad, „spaima deșertului“. Își păstră calmul englezesc, îi dăruie cîteva mărunțișuri din sacul său și făcu exerciții de conversație în limba arabă. Se pare că vorbea bine: Awad l-a proclamat în fața întregii adunări a bărbaților din sat, cel mai bun prieten al său, și-i făgăduie că îi va pune la dispoziție o jumătate de duzină de indigeni, care îl vor ajuta, în schimbul unei mici recompense, să exploreze „burta muntelui“.

A doua zi, în zori, Layard era pe colina Nimrud pe care o scruta, așa precum generalul își examinează viitorul cîmp de bătălie. Nu-i venea să-și creadă ochilor: pretutindeni descoperea cărămizi acoperite cu inscripții cuneiforme, în formă de peceti.

S-au prezentat șase oameni trimiși de Awad, care împreună să sape o tranșee în coasta colinei, acolo unde din pămînt ieșea o lespede mare de piatră. După un ceas au dezgropat-o, descoperind și alte cîteva. Toate erau decorate cu reliefuri și se părea că placaseră cîndva pereții unui edificiu.

Uimit de acest noroc neașteptat, Layard a împărțit echipa în două și trimise trei oameni să sape pe coasta opusă a dealului. Curînd, descoperi aici colțul unui zid înalt.

Au săpat vreme de o săptămînă și Layard își dădu seama că aveau în fața lor o colină care, prin bogăția de obiecte descoperite, întrecea cu mult Khorsabad-ul. După ce a degajat argila lipită pe plăcile dezgropate, a avut revelația unor superbe scene de vînătoare, ce testau faptul că oamenii care populasera odinioară aceste ținuturi trăiseră cu adevărat „în spiritul lui Nimrod“. Alte reliefuri înfățișau scene de luptă. Entuziasmul l-a copleșit în asemenea măsură, încît pe moment a uitat de gloria pentru care venise aici: „Am privit cu uimire eleganța și bogăția ornamentelor, desenul fidel și delicat al oaselor și mușchilor, atît la oameni, cît și la animale, arta grupării persoanelor și cea a compoziției în general“.

Assurbanipal la vânătoare de lei. Reliefuri cu scene de vânătoare, provenind de la Ninive, aproximativ din al treilea pătrar al secolului al VII-lea î.e.n. (British Museum, Londra).

Săpăturile lui Layard începuseră însă sub auspicii prea bune pentru a putea continua astfel. Mehmed Pașa avea „urechi lungi“ (traducerea *ad litteram* a cuvîntului arab folosit pe atunci pentru iscoadă) și aflate că un anume Frank caută în pașalîcul său comori. Negăsind un motiv mai plauzibil și fiindcă Layard avea *firman* de la Constantinopol pentru săpături, s-a hotărît să facă uz de mijloace mai rafinate (Mehmed Pașa era un om inventiv: odată răspîndise zvonul morții sale, iar pe cei ce s-au bucurat prea mult la aflarea acestei vești i-a pedepsit „pentru rea intenție față de o autoritate publică“, confiscîndu-le averea). A poruncit, prin urmare, să se transporte pe colina Nimrud pietre din cimitirul musulman aflat în apropiere, după care a trimis țărani din satele învecinate să se răfuiască cu „profanatorul mormintelor“ — răfuială pe care, spunea el, nu o va interzice.

Layard a aflat de trucul pașei de la căpitanul trupei de soldați care transportau în taină pietre pe colină; cum a izbutit să cîștige inima acestui om, numai el a știut. În cele din urmă se hotărî să plece la Mosul: pașa îl asigură că îl consideră cel mai drag prieten al său, că n-are, firește, nimic comun cu pietrele de mormînt, ș.a.m.d. nu poate face nimic împotriva sentimentelor religioase ale populației. În cele din urmă, lucrurile luă o întorsătură cu totul neașteptată: în ținut izbucni o răscoală, una dintre cele obișnuite, dar intrucît Mehmed Pașa nu a izbutit să o înăbușe, a fost destituit de sultan pentru incapacitate. Cînd Layard dădu curs ultimei sale invitații și ajunsese din nou la Mosul, îl găsi deja în temniță. Noul pașă a fost întrucîtva mai bun: nu a transportat pietre

funerare pe colina Nimrud, dar aflînd că Layard a dezgropat o statuie uriașă care  nf         un bărbat cu barbă, „pe  nsu i Nimrod“,¹ i-a interzis să continue săpăturile, p n  ce nu se află oficial dacă Nimrod a fost un drept credincios sau un c ine p g n.“

Toate acestea nu-l f cure  pe Layard să- i schimbe inten iile. Cu pu ca pe umăr, el   i continuă săpăturile, iar atunci c nd în jurul lui începură să b ntuie luptele în care trupele guvernului  i cele răsculate se întreceau în violen  , iar tabăra lui Awad fu atacată prin suprinde-re de t lharii rivali, el   i apără obiectele găsite cu pu ca în m n .  i avea ce să apere: din străfunduri ie eau la iveală, una c te una, statui  i reliefuri. Apogeul descoperirilor sale l-au constituit 13 perechi de lei  i tauri uria i înaripați, cu chip omenesc. „Ceasuri întregi priveam aceste opere simbolice, pline de mister  i meditam la semnificația lor“.   ntelegciunea  i forța nu puteau fi mai bine simbolizate dec t de chipul omului, puterea, de trupul leului sau al taurului, omniprezen a de aripile păsării. „Expresia lor era maiestuoasă  i, în special, modul de prelucrare al chipului lor dovedea o for    i maturitate artistică, cum greu te puteai a tepta la opere din acele vremuri străvechi“.

Un singur lucru îl nelini  tea pe Layard; nu  mpu c turile, ci întrebarea: ce ora  a descoperit, propriu-zis? Desigur un ora  asirian, poate chiar unul dintre cele mai vestite — dar care să fi fost numele lui? Dacă ar fi știut, să descifreze  nscript ile în scriere cuneiformă care acopereau statuile  i reliefurile . . .

C nd a părăsit colina Nimrud pentru a transporta cu ajutorul arabilor, kurzilor  i caldeenilor obiectele găsite la Mosul, nu știa ceea ce noi știm astăzi, anume că dezgropase Kalakh, Calach-ul biblic², capitala regelui asirian Assurnarsipal al II-lea, care   i mutase aici re edinc a de la Assur. Un ora , datînd din secolul al IX-lea i.e.n., cu 100 de ani mai vechi dec t Dur- arrukin al dinastiei Sargonizilor.

Succesul l-a îmboldit pe Layard la o faptă de-a dreptul hazardată: după depozitarea obiectelor găsite la Mosul, el a adus la Kuyundjik, în primăvara lui 1846, o echipă de lucrători  i s-a  nt mplat ceea ce nimeni nu se a tepta:  n colina în care Botta săpase în zadar patru luni, Layard se izbi, la prima lovitură de t rn cop, de un zid. Guvernul englez i-a trimis 2 000 livre, ceea ce-i permise să angajeze 200 de muncitori.

¹ *Nimrod* — unul dintre urma ii lui Ham (vezi nota despre Matusalem) mare v n tor, considerat a fi întemeietorul statului asiro-babilonian, constructor al mai multor ora e și edificii, printre care Turnul din Babilon; identificat cu regele Ninurta, a  nfr nt „balaurul r ului Tigru“ prin construirea de canale  i diguri.

² *Kalakh* — ora  amintit în Biblie, cap. X din *Geneză*, c nd se vorbește despre Nimrod.

Și, pînă la sfîrșitul lunii octombrie ieșeau la iveală fundamentele cetății Ninive!

De data aceasta nu se mai infrîinează: vede că are o carte norocoasă și se hotărăște să o folosească. La sfîrșitul lui 1846, organizează o expediție la nord de Mosul, iar la Bavian, descoperă uriașele reliefuri ale regilor asirieni săpate în stîncă. În primăvara lui 1847 se îndreaptă spre sud, de-a lungul fluviului Tigru și scoate la iveală, din adîncurile cîlinei Kallah-Șergat, ruinele unui oraș despre care s-a aflat ulterior că era Assur — prima capitală a Asiriei. A ajuns pînă la Babilon care numai trebuia însă descoperit. Apoi chibzui că se poate întoarce în Anglia; după spusele consulului britanic la Bagdad, numele lui apărea în *Times* mai decît cel al primului ministru.

Firește, nu a vrut să se întoarcă cu mîinile goale. Pe un teren nisipos, a transportat către fluviu coloșii (care ar fi fost prea grei și pentru remorca unui camion „Tatra“ 138) și i-a încărcat apoi pe un vas. Norocul care i-a suris la Kuyundjik nu l-a părăsit nici în timpul navigației pe o distanță de 1 000 km pe Tigru, căci, spre deosebire de Botta nu a avut nici o pierdere. Statuile au ajuns toate la Londra, unde au stîrnit același entuziasm ca și celelalte piese descoperite de Botta și expuse la Paris.

Layard nu s-a lăsat copleșit de slavă și de onoruri, el știa că ziua cea mare încă nu sosise. Își concentrează forțele asupra popularizării descoperirilor sale, și se dovedește că are talent literar, lucrarea lui, în două volume, *Ninive și vestigiile ei* (1849) devenind curînd best-seller-ul pieței engleze de carte. (Același succes l-a dobîndit și cu o altă carte *Ninive și Babilon* apărută mai tîrziu, în 1853). În felul acesta și-a asigurat independența financiară necesară pentru continuarea activității spre cariera rîvnită.

Așa se face că în octombrie 1849, se afla din nou la Mosul: de data aceasta din însărcinarea administrației British Museum-ului și investit cu titlul de atașat al ambasadorului britanic la Istanbul. Împreună cu Hormuzd Rassam, fiul consulului britanic la Bagdad, Layard și-a desăvîrșit descoperirile de la Ninive. În palatul care după cum s-a dovedit mai tîrziu, fusese reședința regelui Assurbanipal (668—631 î.e.n.), el a descoperit două încăperi tixite de cărți; de cărți adevărate, dar pe tăblițe de lut. Aceste tăblițe compuneau o bibliotecă cu 20 000 de volume.

Layard era conștient că pentru cunoașterea istoriei și culturii anticei Mesopotamiei, această descoperire este mai importantă decît toți taurii înaripați și reliefurile decorative pe care le descoperise pînă atunci. Descoperise cea mai veche bibliotecă din lume, biblioteca conducătorului unui popor puternic și instruit, despre care nu se aflase pînă atunci nimic din documentele originale. A împachetat tăblițele și le-a expedit

la Londra, la British Museum, unde vor aştepta să fie descifrate. Dar aceasta va fi treaba altcuiva...

La finele lui aprilie 1851 a părăsit Mosul-ul pentru a schimba reşedinţa de pe Tigru cu cea de pe Tamisa. De acum înainte totul se va desfăşura cu stricteţe conform planului pe care şi-l făurise tânărul de numai 20 de ani. În anul 1852 a devenit membru în Parlament, a fost ales apoi de două ori subsecretar de stat şi o dată ministru (al lucrărilor publice), în 1869 a fost trimis ambasador la Madrid, iar în 1877 la Istanbul (unde a sosit la timpul oportun pentru a-l ajuta pe Heinrich Schliemann¹ să obţină autorizaţia de a-şi termina săpăturile la Troia). În anul 1880 s-a retras din viaţa politică, stabilindu-se în Italia unde şi-a consacrat restul vieţii colecţionării de tablouri ale vechilor maeştrii veneţieni.

Cercetările asiologice din vremea „tinereţii sale aventuroase” au fost abandonate. Dealtfel Layard a făcut pentru asiologie mai mult decît un întreg institut al vreunei academii.

*

Asiria şi monumentele ei, pe care Botta şi Layard le-au scos la iveală de sub depunerile milenare, relevîndu-le contemporanilor lor, reprezenta numai o parte din Mesopotamia, şi anume partea ei de nord, cuprinsă, aproximativ, între Bagdadul de astăzi şi graniţa cu Turcia. Partea de sud se numea Babilonia.

Babilonia a ajuns în programul de cercetări arheologice după Asiria, cu o singură, dar importantă excepţie: Babilonul propriu-zis. Exploratorul lui a păşit în acest oraş încă din anul 1811.

Cu numele lui ne-am mai întîlnit: este englezul Claudius James Rich (1786—1821). El a plecat în Mesopotamia pentru ca să nu-şi ducă traiul în sărăcie şi monotonie. A învăţat araba, persana, turca, puţin chineza, singur, din manualele pe care şi le-a cumpărat cu banii cîştigaţi din munca de comisionar, asigurîndu-şi astfel un post la Compania Indiilor Orientale². La vîrsta de 18 ani a plecat, ca angajat al Companiei la Istanbul, apoi la Bombay, după care ajunge la Bagdad. Se pare că aptitudinile sale nu se limitau numai la limbile orientale: la numai 20 de ani

¹ Heinrich Schliemann (1822—1890) — arheolog german autodidact, a făcut săpături pe cheltuială proprie la Troia, Micene şi Tirint. Cele mai mari succese: găsirea „Tezaurului lui Priam” explorarea mormintelor regale de la Micene şi a palatului din Tirint.

² *Compania Indiilor Orientale* — companie comercială engleză, întemeiată în 1600, pentru comerţul cu India, Asia de sud-est şi China. A avut un rol hotărîtor în expansiunea colonială britanică în această parte a lumii. A fost desfiinţată în 1858. Companii similare au fost înfiinţate în acelaşi timp şi de Franţa şi Olanda.

deținea în orașul califilor — Bagdad — o avere onorabilă, o soție din societatea cea mai înaltă și titlul de consul general al Marii Britanii.

La început, Rich nu a manifestat interes pentru monumentele istorice: la Bagdad, principala lui preocupare a fost legată de apărarea intereselor Marii Britanii. Situația aceasta a durat trei ani, după care influențat de informațiile diversilor cercetători, se hotără să viziteze Babilonul. A pornit la drum într-o dimineață de decembrie a anului 1811 și a ajuns acolo a doua zi, spre seară. Ceea ce a văzut de pe o mică înălțime, așezată pe malul Eufratului, întrecea tot ce-și închipuise el.

În lumina rece a lunii, în fața lui se întindea un oraș mort. Un oraș imens, în ruine, care ieșeau la iveală de sub dunele de nisip și apoi se pierdeau iar printre ele. Dărîmăturile zidurilor străluceau de un alb livid, depresiunile aveau culoarea întunecată a singelui uscat, umbrele negre ale dunelor păreau fără sfîrșit, apa mlaștinilor strălucea prin cicatricile canalelor secătuite. Nici o mișcare nu tulbura liniștea acestui cimitir și numai din depărtare răsună urletul șacalilor și strigătul bufnițelor de deșert.

Acesta era prin urmare Babilonul! Un oraș vestit, crîncen blestemat de mii de ori și preaslăvit de mii de ori, metropola unuia dintre cele mai vechi imperii ale antichității. Da, proorocul Ieremia¹ a avut dreptate cînd a spus: „Și Babilonul va fi o grămadă de ruine... și-și vor găsi în el cuibul fiare și dihănii îngrozitoare, bufnițe tinere și nu va mai fi locuit de-a pururea!“. Dar, desigur, avea dreptate și Herodot care, după ce vizitase Babilonul cu 25 de veacuri în urmă, scria: „Babilonul este nu numai cel mai mare, dar și cel mai frumos oraș din cîte cunoaștem“.

A doua zi Rich a intrat printre ruine. Șerpii și scorpionii mișunau, din găuri hienele își ițeau capetele, folosea pușca numai pentru auto-apărare. A rămas uluit de coincidența denumirilor din Biblie și istorie pe care le-a aflat de la călăuza arabă. Este oare *Tell Babil*, într-adevăr, un munte de argilă care se înalță deasupra ruinelor turnului din Babilon? Zidurile de lîngă Eufrat sînt oare într-adevăr vestigiile „zidului Babilonului“, ale uneia din cele șapte minuni ale lumii? Sînt oare ruinele de pe colina *Amrân ibn-Ali* vestigiile palatului lui Nabucodonosor² în care a murit Alexandru cel Mare? În noianul atîtor întrebări, i-a venit în gînd, ceea ce nimănui nu îi venise pînă atunci: să cerceteze unele dintre

¹ *Ieremia* — unul dintre prorocii din Vechiul Testament (secolul al VII-lea î.e.n.), mare autoritate religioasă și politică a statului iudeu.

² *Nabucodonosor* — rege al Babilonului (605—562). A cucerit Ierusalimul în 598, iar în 587 l-a distrus, deportînd populația evreiască în Babilon. A întreprins gigantice lucrări de construcții în Babilon, care devine o adevărată metropolă a lumii orientale.

aceste ruine. Trimise deci călăuza în satul apropiat Djudjum după oameni cu tîrnăcoape și lopeți.

Timp de zece zile Rich a săpat împreună cu o duzină de felahi în dărîmăturile Babilonului. Zece zile numai, dar ceea ce a descoperit aici a dat de lucru savanților din Europa pentru decenii întregi. A dezgropat o sumedenie de tăblițe acoperite de scriere cuneiformă, fragmente de cărămizi smălțuite, amprente de sigilii cu personaje săpate în relief și acoperite din nou cu scriere cuneiformă. Multe din ele i s-au dezagregat în mînă, dar pe altele a reușit să le transporte la Bagdad. Și mai mult decît atît, pe un bloc de însemnări compus din două coli acoperite de scriere măruntă, a adus prima schiță a unei hărți moderne a Babilonului. *Comunicarea privind ruinele Babilonului* (1812) scrisă de Rich a stîrnit în Europa un asemenea interes, încît s-a hotărît să organizeze alte expediții (îndreptate în special către nord, și despre care am mai vorbit).

În Babilon a revenit abia în 1817, însoțit de secretarul său, Karl Belin, german din Tübingen, dar nu a izbutit să ducă la bun sfîrșit cercetările. În primăvara lui 1821 a fost nevoit să plece la Șiraz, în Persia, unde îl chemau îndatoririle de serviciu; cînd se pregătea să se întoarcă, a izbucnit aici o epidemie de holeră. A considerat că este *unfair*¹ să părăsească orașul, care avea nevoie de orice mînă de ajutor, și a inițiat organizarea serviciului sanitar. La 5 octombrie 1821 a căzut răpus și el de holeră.

Rich s-a prăpădit la numai 35 de ani și tot 35 de ani au avut de așteptat, ruinele Babilonului pînă să ajungă la ele primii succesori ai lui Rich. Aceștia au fost membrii „Expediției științifice și artistice” trimisă în Mesopotamia de guvernul francez, la sfîrșitul anului 1851. Expediția era condusă de Fulgence Fresnel, consulul francez la Djedda², eminent cunoscător al lumii arabe, asiologul expediției era Jules Oppert de la universitatea din Reims, iar ca arhitect participa Felix Thomas, laureat al Marelui Premiu al Romei pentru arhitectură.

Expediția avea tot ce-i trebuia pentru a-și desfășura activitatea cu succes: era perfect dotată cu cadre (avea pînă și un secretar pentru probleme economice). Adunarea națională franceză votase alocarea a 78 000 franci, iar din partea autorităților turce primise toate aprobările necesare. Un singur lucru i-a lipsit: norocul. Membrii expediției au făcut săpături în ruinele Babilonului din martie pînă în iulie 1852, dar singurul lor rezultat a fost acela că Fresnel a hotărît să „transfere săpăturile pe tell-urile din valea inferioară a Eufratului, care vor fi cu siguranță mai productive”. La 15 iulie însă expediția a descoperit marea statuie a Leului de

¹ *Unfair* — neloial (engl.)

² *Djedda* — portul orașului Mecca la Marea Roșie.

Leul din Babilon. Provine aproximativ din veacul al XVI-lea î.e.n. Este singura statuie care se mai află pe locul unde a fost descoperită. Pos-tamentul este nou.

Babilon, statuie care a rămas pe locul descoperirii. Nici această descoperire nu a alungat ghinionul, iar Fresnel a înnebunit din cauza insuccesului. În condițiile unei călduri infernale și a unei groaze permanente de șerpi și scorpioni îi cedară nervii și lui Thomas: într-o criză de nebunie, el a început să împuște în jurul său, omorându-l pe primarul din Djudjum. În aceste împrejurări, Oppert a apreciat că cel mai bine ar fi „să o șteargă englezește” din Babilon. Își luă rămas bun de la Fresnel (în scris) și hotărî să facă explorări pe cont propriu. Se întoarse la Paris abia după doi ani, — în iulie 1854 — ce-i drept cu însemnări și cunoștințe bogate, dar „singur ca Odiseu, fără prietenii cu care plecase la drum, în îndepărtatele ținuturi ale Asiei”.

Sfârșitul catastrofal al expediției care avusese cele mai favorabile premize a îndepărtat mult timp pe arheologi de Babilon; se fereau de el ca dracul de tămîie.

Din nou a trebuit să treacă alți 35 de ani, pînă ce un cercetător să intre în Babilon cu sapa și tîrnăcopul, chiar dacă, deocamdată, numai pentru o vizită preliminară: acesta a fost profesorul german Robert Koldewey (1855—1925).

Cînd Koldewey a sosit prima oară la Babilon (în iunie 1887) nu avea nici cea mai mică presimțire că îl așteaptă aici „cea mai gigantică minune care a stat vreodată în fața vreunui arheolog”. În același timp Koldewey era un om cu o fantezie bogată și cu o pregătire desăvîrșită. Își făcuse studiile la universitățile din Berlin, München și Viena (arhitectura, arheologia și istoria artei), iar după obținerea diplomei de doctor a plecat cu o ambarcațiune pe Marea Egee împreună cu doi americani (pentru ca să cunoască cît mai bine monumentele Greciei antice); a făcut

Robert Koldewey
(1855—1925)

săpături în insula Lesbos, în Italia de sud, Sicilia și Siria (cu ajutorul mercenarilor și fără salariu fix), în cele din urmă devenind profesor la școala de arhitectură din Görlitz (fiindcă trebuia să-și câștige existența într-un fel); pe lângă aceasta, a scris poezii, foiletoane umoristice și o carte despre istoria canalizării. Când, în iunie 1898, directorul muzeelor regale din Berlin l-a anunțat că vrea să-i încredințeze conducerea săpăturilor din Babilon a exclamat: „Sînt nebun de bucurie... dacă, acum șaisprezece ani, cineva mi-ar fi spus că eu voi fi acela care va întreprinde săpături în Babilon, desigur că l-aș fi considerat nebun!”

18 ani a săpat Koldewey în Babilon — din martie 1889, cînd a înfipt prima oară sapa, pînă în martie 1907, cînd a plecat într-o brișcă de lemn sub protecția armatei britanice care intrase în Mesopotamia „ca un bun prieten și protector“.

A suportat toate chinurile climei și ale mediului, a învins toate bolile posibile și toate obstacolele din partea autorităților, nu o singură dată și-a pus viața în primejdie, dar niciodată nu și-a pierdut dorința și pofta de lucru. „La două ceasuri după ce am trecut de Muradieh ne-au întâmpinat împușcături dintr-un câtun situat la dreapta drumului pe care mergeam. Bravii lui locuitori ne-au luat, desigur, drept niște arabi montefik puși pe jaf: în asemenea cazuri nu-ți pierzi timpul cu vorbe.

Pentru a-i convinge că s-au înșelat am intrat direct în foc pînă ce gloanțele ne-au găurit șeile... Apoi au încetat focul și s-au lăsat înjurări în modul cel mai nelegiuit: „Bufnițe chioare, ce vă închipuiți că sînteți? Șacali sau ce altceva? Ce nerușinare să vă apucați să trageți, ca și cum tot deșertul ar fi numai al vostru!

„Numai o singură dată Koldewey s-a plîns: „Veșnicile schimburi de focuri sînt o plagă a aceluia ținut!“

Două milioane de mărci vechi, din fondurile Muzeelor berlineze,¹ a cheltuit Koldewey pentru săpături, dar nu a fost în zadar (o mare parte au fost recuperate și financiar, din biletele de intrare la muzeul Pergamon, unde au fost reconstituite, în mod grandios, construcțiile descoperite de el în Babilon). Împreună cu un grup de specialiști germani și cu o armată de muncitori arabi, el a scos la iveală, de sub dărîmăturile lipsite de viață, atît de multe documente privind viața acestui oraș, încît, pe drept cuvînt, și-a intitulat cartea sa, apărută în 1914, *Babilonul învie din morți*.

Cu greu se poate face o sumară trecere în revistă a descoperirilor sale. A dezgropat toate „minunile lumii“ din Babilon: vestigiile fortărețelor uriașe ale lui Nabucodonosor, fundațiile legendarului Turn din Babilon, Drumul destinat procesului lui Marduk și promontoriile Grădinilor suspendate ale Semiramidei (pe care știința de atunci le considera de domeniul legendei). A dezgropat temeliile a 3 palate regale, a 4 temple, a zeci de turnuri de apărare și, pe lîngă alte construcții, poarta zeiței Iștar, străjuită de mai mult de 500 de dragoni (ca să ajungă la fundația ei, a trebuit să străpungă un strat de depuneri gros de 30 metri). A dezgropat mai bine de o sută de mii de monumente, artistice și literare (majoritatea în fragmente) în orașul regelui Nabucodonosor, de la a cărui domnie au trecut 2 500 ani — oraș care a fost centrul politic și cultural al unuia dintre cele mai mari imperii ale lumii încă cu 1 250 ani înaintea regelui Nabucodonosor... A smuls vîlul de prejudecăți cu care prorocii Bibliei acoperiseră Babi-

¹ *Muzeele de Stat din Berlin* — complex muzeal situat pe așa-numita „Insulă a muzeelor“. Cuprinde Galeria Națională, Muzeul Vechi și Pergamonul — celebru prin colecțiile sale arheologice de valoare deosebită.

Ionul și a precizat informațiile ce ne-au parvenit de la istoricii greci. A dovedit incredibilul, a oferit oamenilor din secolul al XX-lea date mai precise despre Babilon decât cele de care dispuneau călătorii din antichitate care îl vizitaseră pe timpul când strălucea încă în toată splendoarea și măreția sa!

Succesul lui Koldewey în Babilon a fost încununarea descoperirilor arheologice începute în secolul al XIX-lea care au schimbat complet „harta istorică a lumii“.

Astăzi cu greu ne-am putea închipui cât de puțin știa omenirea despre trecutul său. Să nu ne referim, deocamdată, la Mesopotamia. Nu cunoșteau istoria Egiptului antic, fiindcă nu exista un singur om care să fi citit o inscripție egipteană. Nu bănuiau că existase regatul hitiților¹ sau un stat Urartu². Nu știau nimic despre culturile antice din delta fluviului Ind. Nu aveau cunoștință de un singur monument din Creta minoică.³ Nu știau nici măcar de țara unde se aflase Olimpia, Sparta și Troia... Și în loc de alte exemple, astăzi orice elev de școală medie e obligat să știe despre toate acestea, mai multe decât puteau să știe Goethe, Voltaire sau Lomonosov.

Oamenii care au degajat drumul către această lărgire și adîncire uimitoare a cunoștințelor noastre s-au asemănat în multe privințe cu descoperitorii de noi continente din secolul al XV-lea și al XVI-lea. Ei au fost bărbați dirji care s-au bazat pe tenacitatea lor și erau deprinși să riște. Ei au fost minați pe acest drum al explorărilor nu de dorința de a îmbogăți știința, ci de setea de glorie, de aventură, de bani (British Museum din Londra și Luvru din Paris plăteau bine pentru descoperiri). Unii din-

¹ *Hitiții* — popor indoeuropean care în jurul anului 1600 î.e.n. a înființat în Asia Mică un mare stat militar cu capitala la Hattușas pe râul Halys. Către sfîrșitul secolului al XIII-lea coaliția „popoarelor mării“ (locuitorii bazinului egeean) distruge statul hitit. O ramură a hitiților care scriau cu hieroglife, își mai păstrează un stat propriu în nordul Siriei pînă în anul 600 î.e.n. cînd dispar din istorie.

² *Urartu* — regat al cărui centru îl constituia bazinul lacului Van din Armenia. Urartu este pomenit ca stat în timpul domniei lui Salmanasar al III-lea. Poporul său de origine necunoscută a dispărut în secolul al VI-lea.

³ *Creta Minoică* — străveche civilizație, prima cultură europeană majoră. Denumită astfel după numele legendarului rege Minos. În evoluția civilizației cretane se deosebesc trei perioade: epoca Minoică veche, începutul mileniului al III-lea și sfîrșitul secolului al XXI-lea, marcată de o maximă înflorire, epoca Minoică mijlocie (2000—1600) din care datează palatele din Cnossos și apar scrierea hieroglifică și Linearul A, epoca Minoică recentă (1600—1200). Din secolul al XV-lea în Creta se instalează o dinastie aheenă și palatele sînt distruse rînd pe rînd. În anul 1380 Cnossos-ul este distrus.

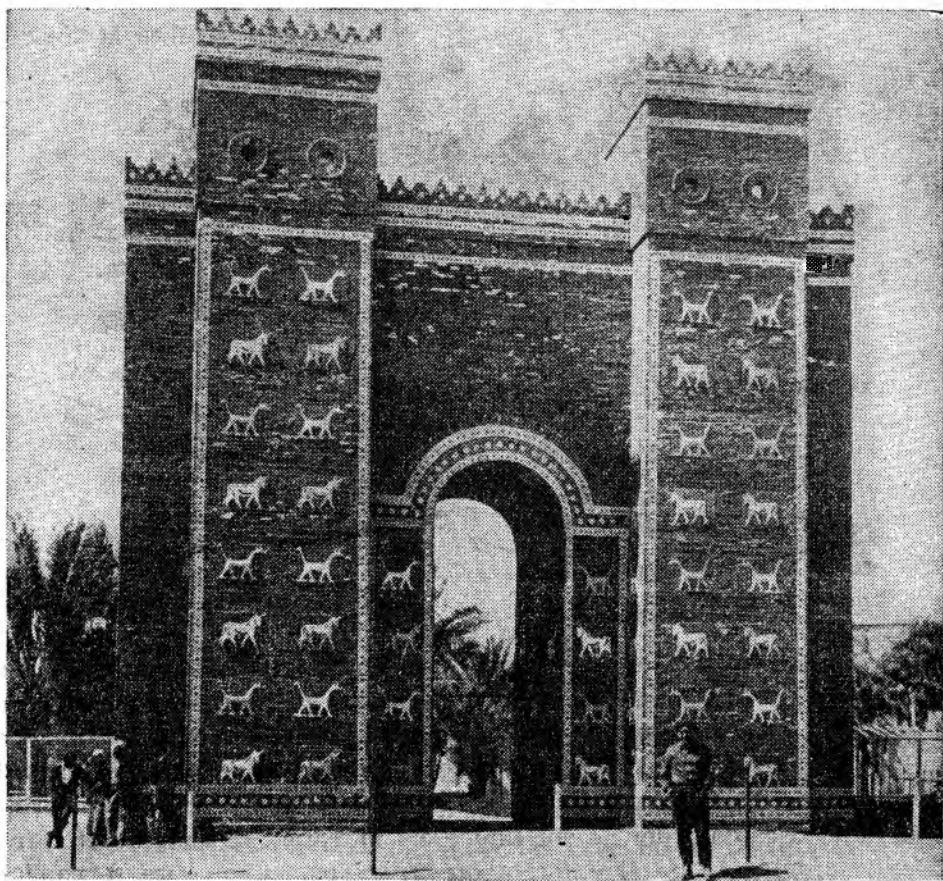
„Babilonul trezit din morți“.

tre ei au ajuns la activitatea de cercetare numai din întâmplare, alții de teama de a nu se plictisi, toți însă au îndrăgit această muncă de cercetare și i s-au consacrat cu pasiune. Calificarea lor științifică o constituia, de multe ori, numai curiozitatea; metodele folosite de ei nu ar rezista astăzi nici în fața diletanților, iar atitudinea lor față de descoperiri era în principiu aceea a căutătorilor de aur (îndeosebi în Egipt). Moraliștii pot fi indignați: progresul însă îl datorăm nu numai oamenilor care se conduc după lozinca „nici câștig, nici glorie“, iar în știință rezultatele sînt cele care dovedesc justetea metodelor.

În Mesopotamia acești oameni au descoperit, de-a dreptul, o nouă lume veche: fără trofeeze lor, omenirea ar fi fost mai neștiutoare și mai săracă. Generația deschizătorilor de drumuri a lui Botta și Layard a fost succedată de o altă generație, de cea a specialiștilor, reprezentată de Koldewey. După ea a urmat altă generație care a început să valorifice avantejele specializării și ale colaborării colective, pentru ca cercetările ținutului cuprins între Tigru și Eufrat să fie duse la bun sfîrșit.

Ar fi interesant să urmărim celelalte descoperiri făcute în Mesopotamia. Englezul Loftus a descoperit în sud, la Warka, vestigiile unui străvechi templu cu turn, compatriotul lui, Taylor a raportat aceleași succese la Mukajjar și Tello, Walter Andrae, fostul asistent al lui Koldewey, a dezgropat capitala Asiriei, orașul Assur... Totuși, vom întrerupe expunerea.

*

Poarta zeiței Iștar din Babilon. Reconstituire efectuată de Administrația monumetelor din Irak, după descoperirile lui Koldewey.

În cunoașterea istoriei și a culturilor veacurilor străvechi au merite nu numai cercetătorii care au folosit hîrlețul și lopata și la care ne-am referit pînă acum. În umbra lor, își desfășoară munca savanții care conservă, investighează și explică monumentele descoperite.

La prima vedere aceștia sînt oameni neinteresanți, ei n-ar ști să instaleze un cort înaintea unei furtuni de nisip, n-ar ști să cadă la învoială cu căpetenia beduinilor, nici să împuște un șarpe.

Fără acești savanți care lucrează în cabinetele de lucru ale universităților și muzeelor nu am cunoaște din adîncurile trecutului decît obiecte; dar ei ne ajută să citim istoria din aceste obiecte.

Enigmele cărților de lut

Statuile și reliefurile aduse de Botta la Paris și de Layard la Londra erau ilustrații la marea carte a istoriei Mesopotamiei. Ele înfățișau chipul locuitorilor ei, veșmintele pe care le purtau, hrana lor, temperamentul, armele cu care luptau; imaginile ființelor fantastice ilustrau pînă și lumea fanteziei lor. Aveau deopotrivă valoare documentară și artistică — dar unde se afla textul acestor ilustrații?

Textul se afla pe tăblițele cuneiforme adăpostite în încăperile boltite ale depozitelor Luvrului și British Museum-ului.

El trebuia doar reconstituit: din informațiile istoricilor asirieni și babilonieni, din convențiile de stat ale regilor, din legile și documentele literare. Doar că acest lucru nu era de loc simplu. Nimeni nu știa să citească scrierea cuneiformă.

Vizitatorii expoziției lui Botta și Layard dădeau din cap în fața mostrelor acestei scrieri. Era oare aceasta o scriere? Nu reprezenta ea numai niște ornamente? Arăta ca „urmele“ de păsări adîncite în nisipul umed. Păreau mai neinteligibile decît hieroglifile egiptene: hieroglifa egipteană reprezenta o imagine, semnul cuneiform era o abstracție.

Cel mai curios lucru, în legătură cu această scriere bizară, e faptul că în timp ce vizitatorii expoziției de la Luvru și British Museum discutau despre ea, savanții descoperiseră cheia pentru a o descifra. Și aproape cu o jumătate de veac înainte! Mult timp înainte ca Botta să descopere prima tăbliță cuneiformă la Kuyundjik, iar Layard colina Nimrud, ba cu mult înaintea lui Rich care a intrat prima oară printre dărîmăturile Babilonului!

Dar de ce în pofida acestui fapt, textele cuneiforme păstrau tăcere?

*

Modul cum a fost descoperită cheia pentru descifrarea scrierii cuneiforme face parte dintre acele istorioare care par să fi fost inventate anume pentru a puncta cu culoare istoria unei științe atît de serioase cum e asirologia. Eroul ei este un profesor suplinitor, la un gimnaziu din

orașul german Göttingen, un tânăr de 28 de ani, pe nume Georg Friedrich Grotefend (1775—1853).

Grotefend era un tip de om pe care nu l-am mai întâlnit pînă acum. Ducea traiul cel mai modest cu putință, al unui funcționar de stat cu definitivat, singura lui distracție fiind descifrarea rebusurilor, iar unica lui ambiție aceea de a inventa o scriere universală care să înlocuiască toate alfabetele. Cariera lui a culminat prin ocuparea postului de director al unui gimnaziu din Hannover. Niciodată nu a fost în Mesopotamia, niciodată nu a văzut originalul unei inscripții cuneiforme și despre scrierea cuneiformă știa doar că a existat cîndva. Odată, cînd prietenul lui Fiorillo, secretarul bibliotecii universitare, a declarat că această scriere nu poate fi descifrată, a făcut pariu cu el (fiind, se zice, într-o dispoziție bahică) că va reuși să o descifreze: în toamna aceluiași an, cînd frunzele copacilor începuseră să se îngălbenească, Grotefend cîștiga pariul.

Se poate afirma că în orientalistică, Grotefend era un diletant, care posedea în schimb o cultură universitară solidă, avînd studii de cultură filologică clasică și germanistică. Metoda lui nu era însă categoric diletantă; el dispunea, în special, de copii ale textelor cuneiforme cunoscute pe atunci, mai ales de copii ale inscripțiilor din Persepolis luate din cărțile lui Pietro della Valle și Carsten Niebuhr. În zadar își bătuse capul: n-avea nici măcar idee de limba în care sînt scrise, dacă se citesc de la dreapta spre stînga sau de la stînga spre dreapta, dacă pe un rînd sînt notate două cuvinte sau zece. Grotefend a studiat apoi temeinic toate cărțile accesibile despre scrierea cuneiformă pe care i le-a adus Fiorillo. Nu erau foarte multe și majoritatea lor nu erau serioase, excepție făcînd lucrările orientalistului francez Isac de Sacy, ale profesorului Olaf Tychsen din Göttingen și ale academicianului danez Fridrich Münter. Din păienjenişul de erori și teorii plate el și-a ales cîteva ipoteze, în primul rînd, aceea că în inscripțiile din Persepolis există trei tipuri de scriere și prin urmare texte în trei limbi; în al doilea rînd, că aceste inscripții datează aproximativ din vremea dinastiei persane vechi a Ahemenizilor, care a domnit din primul păttrar al secolului al VI-lea î.e.n. pînă la sfîrșitul celei de a doua treimi a secolului al IV-lea î.e.n.; în al treilea rînd, că una dintre aceste inscripții este scrisă, probabil, în persana veche și, în al patrulea rînd, că scrierea acestei inscripții în persana veche e alfabetică (adică un semn reprezintă o literă) și că, semnul cuneiform oblic care se repetă frecvent este probabil un semn de punctuație între cuvinte. La acestea a alăturat premisa că aceste inscripții au fost elaborate de regii care și-au avut reședința în Persepolis — cine altcineva decît un rege ar fi putut să ordone să i se sape o inscripție pe pereții palatului regal?

Cu această „ipoteză de lucru“ a început studiarea inscripțiilor propriu-zise. A procedat ca un detectiv și din fiecare amănunt s-a străduit să citească cât mai mult. A constatat că inscripțiile erau scrise, probabil, de la stînga la dreapta, altfel, de pildă, scribul și-ar fi murdărit textul scris deja pe tăblița de lut, prin urmare semnele se și citeau de la stînga la dreapta. A băgat de seamă că o grupă de semne (în total șapte) se repetă deseori fără nici o modificare: acesta va fi probabil un titlu regal. Dacă este așa, înainte sau după acest titlu trebuie să se găsească numele regelui. Numele vechilor regi persani ne sînt totuși cunoscute — ce-i drept în versiune grecească, dar acesta nu se poate deosebi mult de numele original. A luat *Istoria* lui Herodot și a citit cartea a șaptea unde sînt descrise războaiele greco-persane¹; a găsit aici în total nouă nume. A început să le înlocuiască ca într-o șaradă: „Cirus și Cambyses nu puteau fi, deoarece numele din inscripții nu au aceeași literă de început. Nu putea fi nici Cyrus și Artaxerxes, fiindcă primul nume e prea scurt din punct de vedere al numărului de semne, iar al doilea prea lung. Îmi rămăseseră doar numele lui Darius și Xerxes și acestea corespundeau atît de bine caracterului inscripției că nu mai există îndoială că am ghicit corect“.

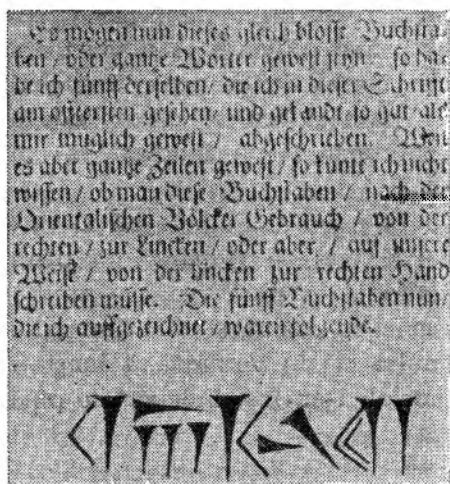
Era oare cu adevărat corect? După cum s-a arătat numele lui Darius suna în persana veche *Dārayawauš*, al lui Xerxes — *Hšayāršā*, iar titlul de rege *hšayathiya*. O literă era cu siguranță în plus, ceea ce nu l-a surprins pe Grotefend care cunoștea asemenea cazuri și din limba lui maternă (de pildă *h* nu se citește de multe ori în germană, *i* lung se scrie cu două litere ș.a.m.d.). Ultimele îndoieli i-au fost îndepărtate pînă

¹ Numite și războaiele medice (490—476 î.e.n.).

la urmă tot de istoricii greci: aceștia dețineau informații precise că Darius I (521—485 î.e.n.) nu a fost fiu de rege și că a pus mâna pe tron prin forță în haosul creat după moartea lui Cambyses. Acum Grotefend putea scrie: „Justețea era confirmată și de faptul că în inscripția fiului (a lui Xerxes) se menționa titlul regesc al tatălui, dar în inscripția tatălui (a lui Darius) nu!“.

Grotefend a câștigat prin urmare pariul, iar Fiorillo a aflat că a descifrat scrierea cuneiformă. Astăzi știm că a descifrat corect numai 10 litere, celelalte nu au rezistat la verificarea timpului. 10 litere sînt însă suficiente pentru ca pe baza lor să se afle semnificația celorlalte litere, în special în numele proprii și în denumirile geografice și la urmă semnificația restului. Poarta spre enigmele Mesopotamiei, tănuite în miile de texte cuneiforme, putea fi deschisă cu cheia lui Grotefend.

De ce aceasta însă nu s-a întîmplat? Descoperirea lui Grotefend, care poate fi considerată fără nici o îndoială ca genială, s-a pierdut. Societatea științifică din Göttingen nu era dispusă să recunoască descrierea lui, ba nici măcar nu i-a permis să țină o comunicare despre ea (nu a avut cîstea să fie membru al ei, avînd cusurul de a fi fiul unui modest cizmar). Profesorul Olaf Tychsen a prezentat un referat, la cererea lui, iar ulterior l-a publicat — în ediție prescurtată (în octombrie 1802). Din nefericire nici unul dintre cercetătorii de atunci ai scrierii cuneiforme nu au remarcat-o; de fapt „specialiștii“ nu citesc cărțile „diletanților“. Trei ani mai tîrziu a fost publicat un fragment din această lucrare ca anexă la o carte a istoricului Heeren — despre politica, transportul și comerțul unor popoare străvechi — pentru care niciunul dintre asiologi nu manifesta interes. Ediția completă a lucrării lui Grotefend *Contribuție la descifrarea scrierii cuneiforme din inscripțiile de la Perse-*

Cinci litere cuneiforme din scrisoarea lui Pietro della Valle, editată de Schippan. Este prima mărturie a acestei scrieri care a ajuns în Europa (1626).

polis a apărut abia în 1893 (!), când profesorul Wilhelm Meyer a descoperit-o printre manuscrisele uitate ale tipografiei Universității din Göttingen.

La acea vreme Grotefend era mort de patruzeci de ani — iar scrierea cuneiformă era de mult descifrată.

Dar descifrarea scrierii cuneiforme nu a fost nici pe departe atât de simplă cum s-ar părea citind istorioara lui Grotefend. A fost o chestiune de inspirație și muncă, ca oricare alta, dar nu a unui singur om. Dacă Grotefend a acționat ca un detectiv, întregul Scotland Yard s-a aflat în acțiune. Zeci de oameni de geniu și-au împletit inteligența cu o tenacitate care greu poate fi comparată cu ceva.

Era vorba de problema cea mai complicată care s-a pus vreodată științei antichității. Problema nu a fost ușoară nici în cazul hieroglifelor egiptene, Champollion¹ a avut însă la dispoziție *Piatra de la Rossette*,² pe care textul în hieroglifice egiptene era tradus în greacă. Hrozný³ a descifrat limba moartă a hitiților, dar cunoștea scrierea lor. Knorozov⁴ a descifrat hieroglifile maya, studiind limba maya (care nu a dispărut nici pînă în zilele noastre) cu ajutorul celor mai moderne calculatoare ale Academiei de științe din U.R.S.S. Toate acestea nu diminuează meritele savanților dar situația celor ce au descifrat scrierea cuneiformă a fost mult mai grea.

Trebuia descifrată o scriere necunoscută, într-o limbă necunoscută. Matematic, această problemă se numește „rezolvarea unei ecuații cu două necunoscute“. După cum știm, o asemenea ecuație nu poate fi rezolvată, și ca să fim mai preciși, folosind din nou limbajul matematicienilor, una și aceeași cifră nu avea întotdeauna una și aceeași valoare! Sună de-a dreptul absurd...

¹ *Champollion, Jean Francois* (1790—1832) — celebru orientalist francez. A descifrat hieroglifile egiptene, punînd astfel bazele egiptologiei științifice. A întocmit o gramatică a limbii egiptene și un dicționar al scrierii hieroglifice.

² *Piatra de la Rossette* — piatră găsită în orașelul Reșid (Rosette) în 1799, în timpul expediției lui Napoleon în Egipt. Poartă o inscripție în trei feluri de scriere: hieroglifică, demotică și în alfabet grecesc. Conține un decret dat în anul 196 î.e.n. de preoții din Memfis în onoarea faraonului Ptolemeu al V-lea Epifanul.

³ *Hrozný, Bedřich* (1879—1952) — orientalist ceh. A descifrat limba scrierii cuneiforme hitite, aplicînd principiile gramaticii comparate. A demonstrat caracterul indoeuropean al limbii hitite.

⁴ *Knorozov Iuri* — savant sovietic care a descifrat în 1951 aproape jumătate din cele 400 de semne maya și a dovedit că mayașii aveau o scriere hieroglifică în care glifele reprezintă fie sunete, fie silabe, fie cuvinte întregi. În 1961 trei matematicieni sovietici Evreinov, Kosarov și Ustinov descifrează complet scrierea maya cu ajutorul ordinatului.

Oamenii de știință au obținut prima victorie cînd s-au hotărît să elucideze această problemă nerezolvată. În același timp, și-au dat seama că înțelegerea monumentelor cu scriere cuneiformă ale Mesopotamiei, implică ceva mult mai mult decît descifrarea inscripțiilor din Persepolis. Persepolis se afla departe, la răsărit de Mesopotamia propriu-zisă și, pe lingă aceasta, cele cîteva nume descifrate de Grotefend arătau că inscripțiile datează din timpuri despre care știm (de la istoricii greci) că istoria regatului babilonian și asirian apusese de mult. Dacă, prin urmare, cineva ar reuși să descifreze corect și complet inscripția paleopersană de la Persepolis, ea ar ajuta la înțelegerea monumentelor scrise din Mesopotamia, așa cum cunoașterea limbii albaneze moderne ar ajuta la traducerea vechilor poeme franceze sau a legilor romane.

Nu se putea face nimic altceva decît să ignorezi greutățile și să pornești la lucru. După Grotefend (și predecesorii lui, Tychsen și Münter) primii pași au fost făcuți de danezul Rasmus Christian Rask (1787—1832). Acest filolog excepțional și unul dintre fondatorii lingvisticii comparate și-a consacrat 15 ani cercetării scrierii cuneiforme. El a ajuns la concluzia că genitivul plural al titulaturii paleopersane „regele regilor” are terminația *anam*.

Un alt pas a fost făcut de francezul Eugene Burnouf (1801—1852). În anul 1836 acesta a anunțat că a reconstituit alfabetul paleopersan din 33 de litere. Ulterior s-a arătat că aproape întreg aportul lui la reconstituirea acestui alfabet a fost eronat. A stabilit corect numai valoarea literelor *b*, *z* și *k* și a tradus cuvîntul paleopersan *adam* „eu sînt” (pe care Grotefend îl considerase un titlu). În același an norvegianul Christian Lassen (1800—1876) a publicat și el o carte despre inscripțiile din Persepolis: cîștigul pe care știința l-a tras din această lucrare a vieții lui au fost 7 noi litere descifrate și constatarea că în persana veche nu se scrie *a* scurt, ci numai *a* lung.

Mulți savanți și-au consacrat întreaga viață unor descoperiri similare. Prin eforturile lor, ei dădeau impresia că se străduiesc să umple, picătură cu picătură, un „lac de acumulare”. Dar picăturile adunate una peste alta și o viață alături de alta au făcut ca alfabetul paleopersan să fie complet în cîteva ani. Se compunea din 36 de litere și ultimele au fost completate, pe bază de criptografie, de către germanul E. F. Beer (1838), francezul E. V. Jacquet (1838) și englezul H. C. Rawlinson (1846).

Dar ce s-a întîmplat mai departe cu inscripțiile din Persepolis, cu textele cuneiforme din Mesopotamia propriu-zisă?

Ele și-au găsit, de asemenea, dezlegătorii lor. Grupa a doua de litere paleopersane părea să fie mai ușoară decît grupa a treia. Dificultatea consta în aceea că nu se putea stabili în ce limbă sînt scrise. Cercetătorii o considerau medică, scitică, elamită, suzanită etc.; alții contestau aceste

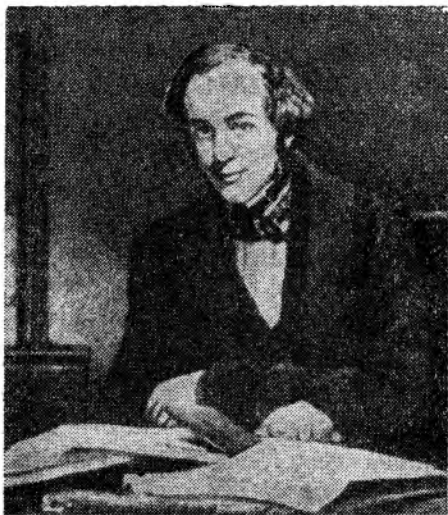
părerii. Admițându-se că inscripțiile din această grupă de litere au un conținut identic cu inscripțiile de la Persepolis, ce fuseseră dezlegate, problema a fost elucidată relativ repede. În anul 1884 danezul Niels L. Westergaard a descifrat 18 semne (el credea că 82), trei ani mai târziu, irlandezul Edward Hincks a descifrat 9 semne, iar compatriotul său H. C. Rawlinson aproape 500 de semne. S-a dovedit că scrierea acestor inscripții cuprinde în total 111 semne, iar limba lor este elamita, o limbă care nu fusese aproape deloc studiată în acele vremuri, vorbită în regiunea Susa, în sud-vestul Iranului de astăzi.

A treia grupă de inscripții de la Persepolis a provocat surprize. Una dintre ele era, ce-i drept plăcută fiindcă scrierea coincidea cu scrierea de pe tăblițele găsite de Botta și Layard în Mesopotamia. Era, prin urmare, o scriere asiro-babiloneană, dar pe cea de a doua cercetătorii ar fi trecut-o ușor cu vederea: numărând semnele acestei scrieri, au constatat că sînt 642!

Scrierile care au 30—40 de semne sînt de obicei alfabetice, iar cele cu mai mult de 100 de semne sînt, fără îndoială, scrieri silabice. Dar de ce tip poate fi însă o scriere cu peste 600 de semne? Este oare o scriere lexicală, în care fiecare cuvînt se notează printr-un semn special? Tot ce-i posibil. Dar dacă în această limbă ar fi numai 642 de cuvinte, ea ar fi fost foarte săracă! Potrivit cercetărilor lingvistice, țăranul care locuiește în ținuturile cele mai îndepărtate întrebuințează peste 1 000 de cuvinte, un muncitor de la oraș de două ori mai mult, un intelectual folosește peste 10 000 de cuvinte, iar poeți ca Goethe și Shakespeare mai mult de 25 000 de cuvinte! Sau să fi fost aceasta o scriere combinată, textuală și silabică?

Cercetătorii s-au năpustit asupra ei, punînd în joc tot ce aveau mai bun: fantezia și intuiția, cunoștințele exacte ce le fuseseră furnizate de studiile comparative. Unii dintre ei s-au înșelat; spre pildă, orientalistul suedez I. Löwenstern a încercat să o descifreze pe baza alfabetului ebraic, luînd ca punct de pornire premisa (corectă) că asiriana și babiloneana fac parte din grupa limbilor semite. Alții au mers mai departe decît s-ar fi putut crede la început: în anul 1847 irlandezul Hincks a descifrat 66 de semne, marea majoritate în mod corect, constatînd că sînt silabice. Francezul de Saulcy a confirmat descoperirea lui Hincks și Löwenstern, cum că unele semne din această scriere își modifică valoarea sonoră în funcție de poziția lor în cuvînt, respectiv că această scriere este polifonică. Dar și după obținerea acestor progrese, 90% din semnele asiro-babiloniene rămăseseră nedescifrate. Ducerea la bun sfîrșit a acestei misiuni i-a revenit din nou lui H. C. Rawlinson.

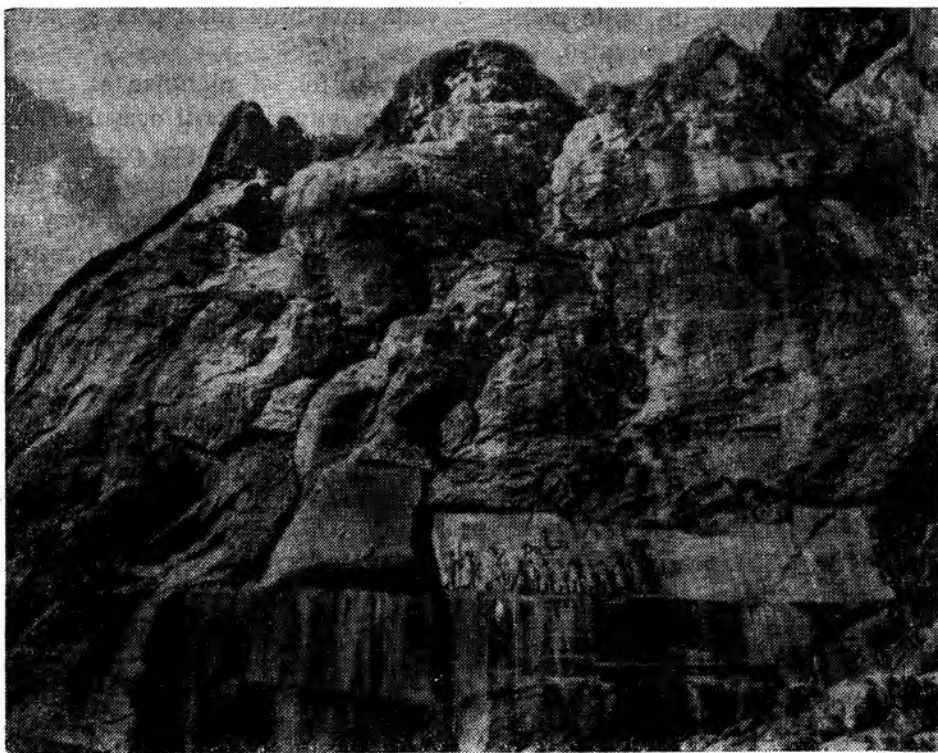
*

Henry Creswicke Rawlinson (1810—1895).

Cine era Henry Creswicke Rawlinson cu al cărui nume ne-am întâlnit de trei ori în ultimele șase paragrafe? Pe scurt, putem spune că a fost una dintre personalitățile cele mai remarcabile din rîndul asirologilor. S-a născut la Oxford în anul 1810 și a murit la Londra în 1895: ce s-a întîmplat între aceste date pare a fi scenariul unui film de aventuri.

A crescut la Ealing și Bristol; la școală învățase greaca și latina, prietenii îl învățaseră să boxeze, un unchi să călărească, iar din inițiativă personală, învățase persana și araba. Înarmat cu aceste cunoștințe a intrat în anul 1826, în serviciul Companiei Indiilor Orientale. Ca tânăr cadet de 17 ani s-a îmbarcat pe o corabie care își îndrepta pînzele către India, la 19 ani era deja avansat locotenent în regimentul grenadierilor din Bombay, la 23 de ani a plecat în Persia ca agent al Serviciului englez de spionaj, la 25 de ani era maior în armata persană (devenind mai apoi consilierul militar al fratelui șahului persan), la 29 de ani a trecut, pentru variație, în serviciul diplomatic englez (cu sarcina de a organiza înăbușirea răscoalei antibritanice din Afganistan), la 30 de ani era comandantul unei unități speciale de cavalerie, în fruntea căreia a cucerit orașul Kandahar, la 33 de ani este numit consul al Mării Britanii la Bagdad, iar mai tîrziu e avansat la gradul de consul general la Bombay. De aici înainte cariera lui a avansat mai puțin furtunos, dar în schimb mai avantajos: în anul 1856 a revenit la Londra, unde a fost ales membru în parlament, și-a adăugat numelui un titlu nobiliar, dar în cele din urmă a plecat din nou în Orient, în calitate de ambasador al Marii Britanii la Teheran. Indiferent de poziția lui oficială, Rawlinson a slujit, aproape timp de 70 de ani, Compania Indiilor Orientale.

Stîncă de la Behistun.

Cu toate aceste preocupări multilaterale, i-a mai rămas timp să ducă și „o altă viață”. Pentru un bărbat de felul lui, este destul de surprinzător că și-a consacrat restul timpului unei științe atât de nepractice cum este studierea Mesopotamiei antice. Și mai surprinzător este faptul că a devenit unul dintre cei mai cunoscuți savanți în acest domeniu, în care a realizat mai mult decât toți predecesorii lui laolaltă; fără el, istoria Mesopotamiei ar fi fost ca istoria Angliei fără William Cuceritorul¹.

Rawlinson a întâlnit pentru prima oară un text cuneiform în primăvara lui 1835. L-a descoperit într-una din „călătoriile sale diplomatice” prin Persia, nu departe de Hamadan. Era gravat într-o stîncă, iar de la călăuză a aflat că acest text reprezintă *Cartea comorilor*: cine va citi această inscripție va găsi în ea o comoară de o mie de ori mai mare decât a găsit Ali Baba în peștera celor patruzeci de hoți. Rawlinson s-a căța-

¹ William Cuceritorul (1066—1087) — duce al Normandiei, a debarcat în Anglia, a înfrînt pe anglosaxoni la Hastings (1066) și s-a încoronat rege. A introdus sistemul fiscal și instituțiile normande, care au dus la încheierea procesului de feudalizare în Anglia.

rat într-un copac, de unde putea să vadă mai bine inscripția și pentru orice eventualitate a copiat-o.

Nu credea în rețeta *Cărții comorilor*, altfel își plănuise el drumul către bogăție. Știa însă că sir John Malcolm, guvernatorul orașului Bombay, se preocupă „de asemenea probleme” și ca un subaltern corect ce era se interesa de pasiunile superiorilor săi. Numai că inscripția a exercitat asupra lui o „forță aproape magnetică”, după cum s-a exprimat mai târziu: l-a captivat. Când va avea timp, va încerca să o descifreze...

Pe vremea aceea, Rawlinson nu avea timp, avea în schimb multe obligații. Una dintre ele l-a condus în orașul persan Kermanshah (unde în împrejurimile căruia se afla o stîncă uriașă și abruptă numită de băștinași Behistun (sau Bisistun). De pe vârful acestei stînci, la aproape 100 metri înălțime a descoperit, cu ajutorul binoculului, un basorelief ciudat. Apropiindu-se, a constatat că pe el sînt reprezentate personaje. De la călăuză nu a aflat nimic despre existența lui, afară de faptul că se află aici dintotdeauna și, ajungînd acasă, a început să răsfoiască jurnalele de călătorie. Kerr Porter afirma că relieful sculptat înfățișează „zece triburi izraeliene”, Louis de Gardane (secretarul ambasadei franceze la Teheran) era de părere că reprezintă „o cruce cu cei 12 apostoli sub ea”, iar bătrînul Diodoros, vedea în el „pe regina Semiramida cu garda personală formată din 100 de persoane”. Rawlinson a hotărît să numere personajele deîndată ce va avea prilejul: sub ele și de jur împrejurul lor, a deslușit o inscripție cuneiformă gigantică, de 20 metri lungime și 7 metri înălțime: „numărul de duminică al lui *Times* într-o ediție săpată în stîncă”.

Dacă inscripția din *Cartea comorilor* i-a stîrnit interesul, inscripția de la Behistun l-a fascinat. Ce fapte considerau oare acești oameni, de mult dispăruți, că sînt atît de importante, încît să merite să fie transmise urmașilor? Cîte n-am putea afla despre acest ținut străvechi, dacă am ști-să citim această inscripție! Și oare nu există în Europa savanți care să știe să citească inscripțiile notate într-o asemenea scriere? Rawlinson luă hotărîrea să-și procure toate cărțile despre scrierea cuneiformă.

Solul avea nevoie de trei săptămîni pentru a ajunge de la Kermanshah la Basrah, dar călătoria pe mare de la Basrah la Londra dura aproape trei luni. Prin urmare, cărțile puteau să-i parvină cel târziu în opt luni. Acest timp trebuia folosit și, astfel, purcese la copierea inscripției.

Iată ce scria Rawlinson (după mulți ani) despre această activitate (și după ce aflase că inscripția e notată în trei tipuri de scriere; paleopersană, elamită și babiloniană): „Cînd ajungem la marginea proeminentă a stîncii, deasupra căreia este săpată inscripția persană, fără scară nu ne putem descurca. Dar folosirea unei scări e relativ primejdioasă;

povirnișul stîncos este foarte îngust, astfel încît o scară suficient de lungă ar trebui așezată într-o poziție atît de înclinată, încît un om nu s-ar putea cățara pe ea, iar pe o scară scurtă, un om n-ar ajunge la inscripție decît dacă s-ar urca pe cea mai înaltă treaptă și s-ar rezema cu trupul de o scîndură pentru a nu se dezechilibra. În această poziție, cu caietul de însemnări în mîna stîngă și cu creionul în dreapta, am copiat toate inscripțiile săpate la înălțime și m-am cufundat atît de mult în această muncă, că am uitat cu totul de pericole... Să ajungi la inscripția elamită e mult mai greu, fiindcă e săpată la înălțime. Stîncă se sfărîmă și prezintă fisuri prin care se poate trece numai pe o scară așezată orizontal, iar dedesubtul ei se află o prăpastie. Dacă persanii ar face scări trainice, ar mai merge, dar, din nefericire, ei confecționează scări ale căror trepte cad... Versiunea babiloneană a inscripției de la Behistun e și mai inaccesibilă. Am fost obligat să recunosc că este peste puterile mele să mă cațăr pînă la ea. Chiar și indigenii care știu, ce-i drept, să se cațare pe stîncile de aici, au declarat că e exclus ca un om să ajungă acolo. S-a ivit însă un băiețel kurd și s-a oferit să se urce acolo. I-am făgăduit o recompensă foarte onorabilă... Și a izbutit: a copiat toată versiunea în limba babiloniană prin imprimare pe foi de carton umezit — care a devenit astfel plastic.“

Rawlinson a copiat luni întregi inscripția de la Behistun (cu ajutorul băiețelului kurd cu nume necunoscut). Munca aceasta a durat aproape nouă ani, cu mari întreruperi — din toamna anului 1835 pînă în vara lui 1848.

Ultima verificare a preciziei copiei inscripției a făcut-o de pe o frînghie pe care a coborît din vîrfurile peretelui de piatră. Pe atunci însă cea mai mare parte a inscripției o descifrase și tradusese.

Munca la o înălțime de 100 metri între cer și pămînt a constituit, însă, numai „începutul arheologic“ al carierei asiologice a lui Rawlinson. Curiozitatea pe care i-o suscită conținutul inscripției de la Behistun nu îl lasă să doarmă: a început să o descifreze încă înainte de a primi cărțile din Europa. A procedat similar cu Grotefend. Ca punct de pornire, și-a ales textul cu cel mai simplu tip de scriere, care s-a dovedit a fi mai tîrziu varianta „paleopersană a scrierii cuneiforme mesopotamiene“. A descoperit în această scriere un grup de semne care se repeta în mod frecvent și a apreciat că ele trebuie să reprezinte un titlu regal. A numărat semnele care urmau după acest grup și a început să substituie numele după istoricii greci: în păienjenișul de litere cuneiforme, față de care litera cifrată de spionaj reprezintă o literă de abecedar, a găsit numele lui Darajavaus, Vistuspa, Arșama, Arjaum și altele, precum și numele paleopersan Persepole (Parsa). Cînd, în decembrie 1836, s-a întors la Bagdad, iar consulul Taylor i-a dat primele

cărți despre scrierea cuneiformă, descifrase de două ori mai multe semne decît Grotefend!

Legat de această problemă, unii cercetători au stîrnit vîlvă (nu imediat, ci 100 de ani mai tîrziu) susținînd că Rawlinson „și-a însușit ilegal“ descoperirea lui Grotefend. Aceste divergențe asupra primatului unei descoperiri nu sînt rare, fiind provocate de obicei de ziariștii popoarelor care, în trecut, au rămas ceva mai în urmă; ele sînt însă fără importanță pentru progresul științei. Dealtfel, Rawlinson s-a arătat mai presus de aceste divergențe: el nu a contestat meritele lui Grotefend. A verificat descifrarea lui, a recunoscut-o ca fiind corectă în mai bine de jumătate de cazuri, iar în celelalte cazuri a considerat semnele descifrate de el ca probabile sau eronate. În mod analog a procedat și în cazul lui Burnouf, Lassen (și mai tîrziu al altor cercetători, îndeosebi a lui Norris) și cel mai important este că nu și-a întrerupt activitatea. În anul 1838 a avansat atît de mult, încît a putut trimite Societății regale de studii asiatice cu sediul la Londra, o copie a primelor două grupe ale inscripției de la Behistun împreună cu transcrierea (în latină) și traducerea lor.

După ce a terminat de pregătit pentru tipar traducerea întregii versiuni paleopersane (care a apărut în 1846 sub titlul *Inscripțiile cunei-forme persane de la Behistun*), a început să lucreze la celelalte două, sperînd că le va putea traduce mai ușor. Din textul paleopersan a aflat, însă, nu numai că regele Darius I a poruncit ca inscripția să fie săpată în stîncă pentru a glorifica victoria raportată asupra falsului rege Gaumata, dar și faptul că versiunile elamită și babiloniană coincid cu cea paleopersană. Ajunsese astfel într-o situație la fel de favorabilă cu cea în care s-a aflat Champollion în fața *Pietrei de la Rosette*.

Cu toate acestea, muncea cu mai multă greutate. A lucrat cu o tenacitate de furnică: veri de-a rîndul, în palatul șahului, în pauzele de după-amiază, între exercițiile de călărie persană, în timpul săptămînilor îndelungate de navigație din India spre Anglia sau în răstimpul dintre ședințele parlamentului englez. Scrierea asiro-babiloniană opunea însă rezistență inteligenței și tuturor strădaniilor lui.

Insuccesul în descifrarea acestei scrieri, cu o importanță atît de mare pentru știință, l-a împins la marginea disperării pe acest om care își stăpînise nervii, copiind texte suspendat deasupra prăpastiei între pereții de stîncă, care fuma liniștit în iureșul focului artileriei inamicului, al cărui somn nu fusese tulburat nici de bubuitul tunetelor din timpul furtunii în marea tropicală. „Mărturisesc deschis“, scria el în anul 1850, „că nu odată m-am găsit în pragul de a mă hotărî să abandonez definitiv acest studiu, căci mă cuprindea disperarea, cînd nu puteam obține un rezultat mai evident care să mă mulțumească“.

A reușit totuși să-și atingă țelul și încă sută la sută. Mai târziu, a explicat cauzele disperării sale: „Este ceva teribil, dar o bună parte din semnele acestei scrieri sînt, într-adevăr, polifonice!“

*

Polifoniă, adică posibilitatea de a citi în mod diferit una și aceeași scriere, a fost cursa cea mai perfidă pe care scrierea asiro-babiloniană le-a întins-o cercetătorilor care se ocupau de descifrarea ei. Ceva asemănător se întîlnește și în alfabetul latin. Spre pildă, latinul *g* nu se citește întotdeauna *g*. Dacă lîngă litera *g* se adaugă *e* sau *i*, în franceză, se citește *j*, în spaniolă *ch*, în engleză sau italiană *dj*; dacă lîngă *g* se adaugă *y*, în maghiară se citește *d*, iar pentru ca arabii să-l poată citi ca latinul *g* trebuie să i se adauge *h*.

În limbile moderne acest fapt nu ne deranjează; e suficient un dram de istețime și omul le învață. Situația e mai complicată în asiriană sau babiloniană, care sînt limbi moarte. Situația era cu atît mai gravă în stadiul de descifrare a scrierii asiro-babiloniene, cînd se punea numai întrebarea ce reprezintă un semn sau altul. Și cînd s-a descoperit că această scriere este în esență silabică!...

Astăzi toate aceste probleme au fost elucidate. Știm cu certitudine că, spre exemplu, semnul simplu poate fi citit: *mat*, *șat*, *nat*, *gir* sau altfel; cum de asemenea știm, cînd trebuie să-l citim într-un fel și cînd altfel. Dimpotrivă, semnul relativ complicat poate fi citit numai *priș* și *gir* în același timp, o abatere aproape nesensibilă în semnificația sonoră, necesită un semn complet diferit (de pildă, dublarea silabei *gir*, respectiv *gi-ir* care se notează . Uneori, un semn separat poate fi citit nu numai ca o silabă, ci și ca un cuvînt întreg, de pildă, semnul menționat mai sus semnifică *matu* (țînut) și *șadu* (munte). Și pentru a complica și mai mult: unele semne nu se citesc de loc probabil, ca punctul și virgula noastră (ele au însă o altă semnificație, pe care o vom menționa mai târziu). În ceea ce privește punctele și virgulele, ele nu se notau în scrierea asiro-babiloniană, ba chiar nu se lăsa spații distincte între semne. Toate semnele pot fi citite, în principiu, ca silabe și cuvinte (eventual și ca sunete); e adevărat, însă, că trebuie să știm care silabe formează un cuvînt și unde începe și se sfîr-

șește cuvîntul acesta *

O grupă de semne se poate citi, prin urmare, și silabic *an-ak-șadu-sis*,

sau lexical *Nabu-Kudurrulusur*; în acest caz este corectă citirea lexicală, fiind vorba de numele cunoscutului rege neobabilonian Nabukodonosor (604—562 î.e.n.), care reprezintă, de fapt, o frază întreagă și înseamnă „Zeule Nabu, protejează-l pe urmașul meu“.

Cititorul își poate pune, pe drept cuvânt, întrebarea: este, oare, posibilă, în general, o asemenea scriere? Puteau oare oamenii acelor timpuri străvechi să se înțeleagă în această scriere cu mai multe înțelesuri? Și a putut, oare, cineva să descifreze această scriere? La toate aceste întrebări există un singur răspuns: cel afirmativ.

Aceleași întrebări și le puneau cititorii ziarelor care inserau știri despre progresele obținute în descifrarea scrierii asiro-babiloniene. Numai că ei răspundeau negativ: nu! Și obiectau: cine poate dovedi că un

Cilindru cu o inscripție cuneiformă a regelui Tiglatpilesar, din secolul al XII-lea î.e.n. Copierea ei a servit asiriologilor ca „probă de examen“ în anul 1857 (British Museum, Londra).

semn sau altul trebuie citit, într-un caz anumit, într-un anume fel? Asta ar însemna că fiecare asiolog poate să afirme orice vrea! Doi inși nu citeșc, la fel, același semn!

Lucrurile nu s-au oprit numai la aceste obiecții. Există oameni care consideră o absurditate tot ce depășește puterea lor de înțelegere: lor li s-a părut absurdă constatarea că Pământul e rotund, absurdă li s-a părut teoria lui Copernic, absurdă teoria relativității a lui Einstein. (Această categorie nu a dispărut nici pînă-n zilele noastre: pînă nu demult, unii dintre ei au luat o atitudine asemănătoare împotriva ciberneticii, geneticii și sociologiei, iar în ultima vreme ei se limitează numai la critica „artei abstracte“). Fiindcă de cele mai multe ori, această poziție se datorează temperamentului și proastei educații, această categorie de oameni își manifestă dezacordul prin batjocură și ocară. Principiile scrierii cuneiforme constituiau pentru ei o „insultă adusă rațiunii sănătoase“, iar asiologii erau „șarlatani, dacă nu și mai rău“.

Nu era vorba însă de batjocurile care amărau viața cercetătorilor, ci de obiecții importante aduse oamenilor de știință, ce creau un climat de nesiguranță în jurul rezultatelor activității lor de descifrare. Rawlinson, „cel mai practic dintre asiologi, care putea vorbi despre problemele de specialitate într-o limbă accesibilă tuturor“ s-a hotărît să le răstoarne. La începutul anului 1857 a anunțat o conferință publică. Din întreaga lume au sosit atît oameni interesați, cît și curioși. Rawlinson le-a descris metoda de descifrare a scrierii cuneiforme, de la cea paleopersană la asiro-babiloniană trecînd prin scrierea elamită, le-a explicat principiile polifoniei, încheindu-și conferința prin cuvintele: „Da, și acum am ajuns atît de departe, încît în pofida tuturor polifoniilor, putem citi și cel mai complicat text cuneiform!“¹. Aplauzele s-au transformat într-o furtună de țipete batjocoritoare. Sala tuna de strigăte: „Dovediți-ne!“

Dar, cum putea fi demonstrată această afirmație? Foucault¹ a avut o misiune mai ușoară: a suspendat un pendul de cupola Panthéonului, l-a făcut să oscileze și după cîteva ore fiecare a văzut că Pământul, într-adevăr, se rotește. O sarcină oarecum mai ușoară a avut Stephenson, căruia i s-a obiectat că o viteză mai mare de 300 mile pe oră dăunează sănătății omului! Pesemne, trebuia organizată demonstrația în public a doi sau trei asiologi care, așezați la mese diferite, să descifreze unul și același text! Ar fi fost un procedeu nedemn pentru știință și, în afară de aceasta, neîncrezătorii ar fi declarat că asiologii „s-au înțeles între ei“.

¹ J. B. Foucault (1819—1868) — fizician francez. A determinat viteza luminii și a demonstrat mișcarea de rotație a Pământului (1851).

O asemenea verificare a fost propusă de unul dintre cei mai importanți asirologi, William Henry Fox (1800—1877), cunoscut astăzi mai mult prin invenția sa „talbotipia“ decât prin studiile sale asirologice. El a trimis Societății de Studii Asiatice din Londra un plic sigilat pe care scria *Traducerea unei inscripții a regelui asirian Teglath-Falasar*. În foaia anexată, invita Societatea să difuzeze textul cuneiform al acestei inscripții, descoperită recent, citorva asirologi cu rugămintea de a o descifra, urmînd ca traduceri primite să fie comparate cu cea aflată în plicul închis. Societatea a acceptat propunerea, a multiplicat textul prin litografiere și i l-a trimis lui Rawlinson, Hincks și Oppert. După șase săptămîni, cei patru trimiseră înapoi textul, fiecare în cîte un plic sigilat.

Președintele Societății Regale de Studii Asiatice a convocat, la 25 mai 1857, o ședință publică, iar o comisie special constituită a deschis plicurile. Transcrierile și traduceri ale celor patru asirologi, efectuate independent una de cealaltă, coincideau. Firește au fost găsite și unele abateri, îndeosebi, la citirea numelor necunoscute pînă atunci (textul era neobișnuit de vechi, datînd de la jumătatea secolului al XII-lea î.e.n.), dar nu se deosebeau mai mult între ele, decât traducerea catolică și evanghelică a Bibliei. Traduceri coincideau pînă și în stabilirea cifrelor!

Această „pildă de examen“ din anul 1857 a intrat în istoria asirologiei. Ea a demonstrat în mod obiectiv descifrarea scrierii asiro-babilonene, și nu numai a scrierii, ci și a limbii asiriene și babilonene!

*

Învierea limbii moarte și uitate de milenii a popoarelor din vechea Mesopotamie constituie una dintre cele mai mari cuceriri ale spiritului omenesc. Nimeni nu afirmă că este una dintre cele mai importante realizări, dar mărimea unei izbînzii nu se măsoară (în știință la fel ca și în sport) numai prin importanța ei și prin eficacitatea ei. Și cu toate acestea, lărgirea orizontului istoriei omenesti cu 1 000 de ani nu este categoric un fapt lipsit de importanță.

Asirologii din această perioadă de pionierat nu s-au gîndit la importanța sau utilitatea muncii lor. Preocupările lor erau de altă natură: înainte de toate, ei trebuiau să studieze scrierea și limba locuitorilor din vechea Mesopotamie pînă în cele mai mici amănunte. Era necesar să afle „regulile ortografice“ ale acestei limbi, să întocmească un dicționar, să reconstituie gramatica ei. Trebuiau să editeze toate textele cuneiforme accesibile — în transcriere și în traducere, cu observații critice.

La universitățile din Franța, Anglia, Germania, mai tîrziu și în țările nordice, precum și în Statele Unite iau ființă catedre de asirologie. La numele menționate pînă acum s-au alăturat curînd altele: Schoebel,

Schroder, Halevy, Menant, Lehman, Delitzsch ș.a.m.d. Nu vom studia activitatea acestor savanți: la prima vedere ea nu ar fi mai interesantă decât un inventar într-un magazin cu chei sau pregătirile unui scufundător. Nu vom aminti nici erorile pe care le-au comis, datorită imperfecțiunii minții omenești, nici divergențele lor care dovedeau dorința aprigă de a învinge obstacolele puse de scurgerea veacurilor. Să ne oprim numai la principalele rezultate.

Înainte de toate s-a constatat că asiriana și babiloniana au fost două limbi; ce-i drept, foarte apropiate între ele, fiindcă făceau parte din grupa semitică, dar la fel de diferite cum sînt ceha și slovacă¹. În al doilea rînd, s-a constatat că scrierea era identică; e adevărat că între anumite semne ce marceau același sunet, sau între silabe, apăreau deosebiri mari, dar acestea se datorau treptelor diferite de evoluție ale acestei scrieri comune.

În cele din urmă s-a constatat că asirienii și babilonienii își numeau scrierea și limba „akkadiană“, după Akkad, prima capitală a Mesopotamiei unite.

Mai departe, ei au reușit să stabilească treptele de evoluție ale scrierii și limbii asiro-babiloniene; în fine, după acceptarea și din nou respingerea multor rezultate, au izbutit să determine principalele etape ale acestei dezvoltări și să le delimiteze în timp. Prin urmare, astăzi distingem etapele: paleobabiloniana și paleoasiriana (circa 1900—1500 î.e.n.), babiloniana medie și asiriana medie (circa 1500—1000 î.e.n.), neobabiloniana și neoasiriana (circa 1000—600 î.e.n.).

Următorul stadiu de dezvoltare al acestor limbi îl constituie akkadiana tîrzie (pînă în secolul I î.e.n.), iar cel mai vechi, înaintea secolului al XX-lea î.e.n., paleoakkadiana.

Cercetarea vocabularului a arătat că asiriana și babiloniana constituiau două limbi deosebit de bogate: în texte s-au păstrat mai mult de 10 000 de expresii, cu ajutorul cărora puteau fi exprimați cei mai preciși termeni juridici și cele mai surprinzătoare metafore poetice, de asemenea, dispuneau de un lexic de specialitate medical, de unul matematic, astronomic, magic și militar. Cercetările gramaticale au arătat că asiriana și babiloniana au fost limbi, așa numit, flexionare — că substantivele lor își modificau în timpul declinării desinențele, la fel ca și verbele în timpul conjugării. Au fost regăsite regulile acestor limbi, precum și excepțiile de la aceste reguli. Au fost elaborate primele dicționare asiro-babiloniene cu traducere în limba latină (ca limbă gene-

¹ *Limbile cehă și slovacă* — fac parte din grupul limbilor slave de apus. Cele două limbi sînt înrudite, dar se deosebesc mai ales prin vocabular, în limba slovacă pătrunzînd elemente ruse și slave meridionale. Diferențierea este și mai accentuată între dialecte, destul de numeroase de altfel.

ral cunoscută de către oamenii cultivați) și primele gramatici istorice asiro-babiloniene.

Rezultatele acestei munci migăloase, față de care asamblarea rotitelor împrăștiate ale mecanismului unui ceasornic sau racordarea strunelor rupte reprezintă un joc de copii, au fost confirmate într-un mod deosebit de sugestiv de cazul lui Norris: el a găsit într-un text paleobabilonian o greșeală gramaticală a scrisului și studiind din nou tăblița originală a constatat că e vorba de un loc deteriorat, completat în mod greșit de scribul copist!

Alte descoperiri au dovedit că scrierea cuneiformă era folosită nu numai de asirieni și babilonieni (și în formă simplificată de persani și elamiți), dar și de alte popoare, în special de hitiții din Asia Mică și de urartienii din perioada precaucaziană. Prin urmare, scrierea cuneiformă a fost folosită de la Golful Persic la Marea Egee, din cîmpiile nisipoase ale deșertului arab pînă pe culmile stîncose ale Caucazului. Și s-a scris în această scriere milenii întregi — ultimul text cuneiform datează din anul 50 î.e.n.

Din ce an datează însă primul text cuneiform?

Cînd a apărut această scriere?

Cine a inventat-o?

*

Ceea ce i-a șocat cel mai mult pe cercetătorii scrierii Mesopotamiei a fost caracterul ei complicat. Ce-i drept, nu se foloseau mai mult de cinci semne cuneiforme — orizontal (—) vertical (!), oblic de sus

(\) oblic de jos (/) și așa numitul semn unghiular (<), dar din aceste semne se forma un număr aproape infinit de combinații. Și un fapt esențial: cu cît textul era mai vechi, cu atît semnele lui erau mai complicate! O silabă simplă cum este *lu* se scria de pildă în timpul regelui Nabucodonosor, în secolul al VI-lea î.e.n., dar în secolul al XVIII-lea î.e.n. pe vremea regelui Hammurabi, ea se scria deja (). Logic vorbind, ar fi trebuit să ne așteptăm la un proces invers: de la complex la simplu.

„Nu vă lăsați induși în eroare!“ îi povățuiau egiptologii pe asirologi. „Marele nostru Champollion a crezut, la început, că scrierea hieroglifică complicată s-a dezvoltat dintr-o scriere simplă, demotică¹. Și

¹ *Scrierea demotică* — scriere cursivă, simplificată, folosită în vechiul Egipt. Era derivată din scrierea hieratică administrativă.

ce s-a dovedit? Cunoaştem hieroglife încă din secolul al XXX-lea î.e.n., în timp ce scrierea demotică a apărut abia în secolul al VII-lea î.e.n.! Calea progresului este trecerea de la complex la simplu, cel puțin în scriere!“

Desigur acesta era un argument valabil pentru hieroglifile egiptene figurative.

Dar pentru un semn cuneiform, pentru o abstracție? Semnul cuneiform chiar dacă provine din perioada paleoakkadiană constituia, deja, cel puțin o imagine simplificată — aproape ca semnul demotic în scrierea egipteană. Trebuie să fi existat deci un semn înaintea lui! La fel ca și înaintea semnului demotic!

În zadar studiau asiriologii tăblițele descoperite în adâncurile Mesopotamiei. Nu au găsit asemenea „modele primare“ de semne cuneiforme nici pe cea mai veche tăbliță.

Atunci, unii cercetători au inventat asemenea semne. Mai precis le-au reconstituit ca pe niște cuvinte neatestat paleoslave sau gotice, pe care le-au notat în dicționarul lingvistic istoric cu un asterisc.

Alți cercetători au opinat că aceasta nu e o metodă serioasă: „Știința poate să opereze numai cu fapte!“

Dar la fapte tot atât de șocante, și nu la „născociri“ sau „reconstituiri“, au ajuns și cercetătorii limbii asiriene și babiloniene. Ei au constatat că unele din cuvintele acestor două limbi semitice au, în mod cert, rădăcini nesemitice. Spre pildă, cuvântul babilonian *epinnu* „plug“ are o rădăcină clar nesemitică care este probabil *apin*. De unde, oare, a apărut această rădăcină? Au preluat-o babilonienii de la vreun popor învecinat nesemit? Aceasta părea exclus, fiindcă babilonienii au cunoscut plugul mai devreme decât toți vecinii, arheologii putând s-o jure. Prin urmare, babilonienii au preluat acest cuvânt de la un popor mai vechi!

Urme ale existenței unui asemenea popor vechi nu s-au găsit pe teritoriul Mesopotamiei, însă admiterea existenței lui ar fi însemnat reîntoarcerea la „reconstrucții“ și „ficțiuni“.

Cu aceasta însă întrebările nu au luat sfârșit, ceea ce e foarte bine, fiindcă o nouă întrebare are pentru progresul științei o importanță mai mare decât o cucerire științifică veche. Aceste întrebări au fost ridicate de cercetătorii structurii limbii și scrierii babiloniene, îndeosebi de specialiștii în paleoakkadiană.

Cînd am vorbit în pagina precedentă despre punct și virgulă, ne-am referit la semnele care nu se citeau în scrierea cuneiformă mesopotamiană. Acestea erau așa-numitele determinative, iar rolul lor era să determine înțelesul cuvîntului următor. Știm că posibilitățile de citire diferită a anumitor semne și a grupelor de semne erau mai mult decât

suficiente în această scriere. De pildă, semnul pe care îl cunoaștem deja, era un fel de semn pentru scrib sau pentru cititor: „Atenție! Urmează un nume de regiune sau de munte. (Acestea sînt două noțiuni atît de diferite încît nu pot fi confundate; prin urmare era suficient un singur semn determinativ.) Un semn vertical simplu (|) arată că după el urmează un nume propriu masculin, imaginea simbolică a unei stele () anunță numele unui zeu sau cuvîntul „cer“. După cum știm, aceleași semne se puteau citi exprimînd și cuvinte întregi; de pildă, ultimul semn exprimă în același timp cuvîntul „stea“. Semnele de acest tip au primit numele de ideograme.

Descoperirea determinativelor și a ideogramelor a însemnat, în prima fază de descifrare a scrierii cuneiforme mesopotamiene, „dezlegarea nodului gordian al polivalenței“ anumitor semne. În faza cercetării detaliate ea a oferit o surpriză total neașteptată: întrucît aceste semne aveau la citirea lor silabică o altă semnificație decît la folosirea lor ca determinative și ideograme, ele reprezentau, din punct de vedere lingvistic, elemente străine în limba babiloniană! Babiloniana le-a preluat, prin urmare, împreună cu scrierea din altă limbă!

Din altă limbă? Desigur! Ba chiar dintr-una nesemitică! Din limba unui popor mai vechi!

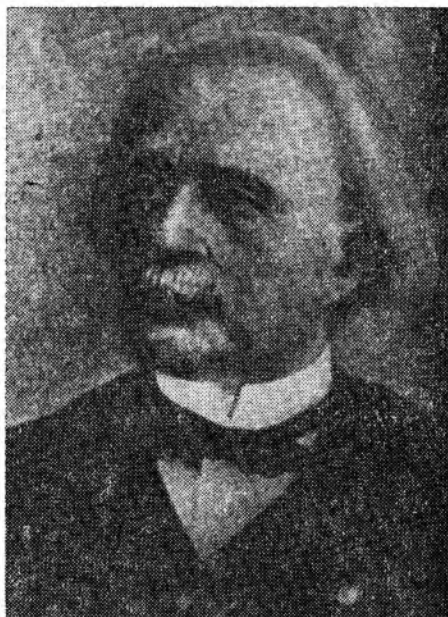
Aceasta era într-adevăr o concluzie logică. La fel de convingătoare ca și inevitabilitatea modelului primar figurativ al semnelor cuneiforme, ca și existența unei limbi nesemitice din care babiloniana a preluat unele expresii. Această concluzie a fost formulată de asirologul parizian Jules Oppert.

Tabăra cercetătorilor Mesopotamiei antice s-a scindat. Unii păstrau o atitudine rezervată, alții discutau din nou despre „născociri“. Dar toți își puneau aceeași întrebare: „Ce popor a trăit în Babilonia înaintea babilonienilor?“

Jules Oppert a dat răspunsul: „Sumerienii!“

*

Jules Oppert (1825—1905) era originar din Hamburg, a absolvit universitatea din Kiel, dar, din cauza antisemitismului autorităților, a părăsit Germania, alegîndu-și Franța ca nouă patrie. A primit funcția de lector de germană la universitatea din Reims, iar pentru propria-i plăcere studia asiriana. În curînd pasiunea s-a transformat în profesie, devenind asirolog. Ca asirolog îl cunoaștem deja: prima oară l-am întîlnit în anul 1851, în timpul nefericitei expediții a lui Fresnel în Babi-

lon, a doua oară în anul 1857, în cazul celebru al „probei de examen“ împreună cu Talbot, Hincks și Rawlinson. Oppert se alăturase acestor savanți, de la 22 ani, când a publicat, în anul 1847, studiul *Despre sistemul vocal al limbii paleopersane* referitor la inscripțiile de la Persepolis și Behistun. Cuvântul „sumerieni“ l-a rostit prima oară destul de sfios, în anul 1855, într-o lucrare despre un dicționar din textele babiloniene, apoi a doua oară, răspicat, în al doilea volum al comunicării despre „Expediția științifică în Mesopotamia din anul 1859“. În contextul în care a menționat acest cuvânt nu însemna nimic altceva decât că a descoperit din negura veacurilor, un popor necunoscut.

Putea spera că știința va recunoaște această descoperire? Pe vremea când a lansat această idee nu exista nici măcar o singură dovadă arheologică despre sumerieni. Existau numai urme disparate, semne cuneiforme neînchipuit de complicate pe cele mai vechi inscripții babiloniene, rădăcini nesemitice în unele cuvinte asiro-babiloniene, contradicții între înțelesul semnelor cuneiforme cu funcție de determinative și de ideograme... Un detectiv nu le-ar numi, de fapt, nici măcar „urme“, ci, în cel mai bun caz, „indicații indirecte“.

Nici un tribunal nu pronunță o sentință pe baza unor indicații indirecte. În acest sens știința este de obicei și mai severă. Până și unii cercetători care ajunseseră la constatări asemănătoare cu ale lui Oppert, au refuzat să considere descoperirea altceva decât o ipoteză. Dar și pe aceștia i-a speriat aforismul lui Newton: „nu fac ipoteze“!

Oppert a rămas, prin urmare, singur cu descoperirea sa. Nu a ținut seamă de nefericitul citat, cu atât mai puțin de postulatul lui Newton: a se demonstra noțiunile cu precizie matematică. Nimeni nu mai știe câți litri de petrol au ars în lampa de pe masa lui de lucru, ce cantitate de fum de țigări ieftine a trecut prin plămîinii lui, cîte tone de gangă¹ cu cuvinte vechi a scormonit pentru a descoperi o expresie nouă. Totul confirmă justetea descoperirii lui, cu excepția acordului unanim.

Cît timp colegii lui, savanții, îl dezaprobau, mai mergea. S-a ajuns însă la o situație mai gravă: au încetat să se mai intereseze de el și de activitatea lui. Pentru un om de știință, aceasta înseamnă sfîrșitul, la fel ca și pentru un actor. Cînd și-a dat seama de aceasta, l-a cuprins o deznădejde copleșitoare. Pînă să se transforme în disperare, a primit un ajutor.

I l-au dat specialiștii în scriere cuneiformă. Nu cei de la Paris sau Londra, ci specialiștii care au trăit cu milenii în urmă, respectiv în vremea cînd strămoșii săi evrei erau în captivitatea babiloniană și sub cnutul regilor asirieni. Urmașul lui Layard, Hormuzd Rassam (1826—1910), a dezgropat între ruinele Ninivei, vestigiile unei școli de scribi din secolul al VII-lea î.e.n., iar pe polițele ei a găsit o sumedenie de tăblițe cuneiforme. Aproape o sută de asemenea tăblițe constituiau materiale auxiliare ale scribilor: pe o coloană erau notate în limba neoasiriană denumirile unor obiecte de folosință curentă, iar într-o altă coloană erau trecute aceleași denumiri într-o limbă foarte veche, necunoscută. Aceste tăblițe constituiau adevărate dicționare, întocmite de profesorii de scriere cuneiformă, din care elevii învățau expresii într-o limbă ce se folosea pe atunci numai la slujbele religioase, și anume, în limba sumeriană veche!

Aceasta era o dovadă, ce-i drept nu directă, fiindcă nu provenea de la sumerienii înșiși și nicăieri nu stătea scris că limba străveche, care apărea în dicționare, ar fi cu adevărat limba sumeriană. Dar, în ciuda acestui fapt, dovada era atât de convingătoare că Oppert a triumfat.

De ce a denumit el însă această limbă, limba sumeriană? Răspunsul la această întrebare l-a dat în lucrarea *Studii sumeriene* (1875), în diferite „declarații” și „replici” și, în cele din urmă, în studiul *Limba sumeriană din dicționarele asiriene* (1889). Să rezumăm argumentele aduse de el:

„Vechii suverani babilonieni se intitulau regi ai «Sumerului și Akkadului». Akkad era denumirea geografică a unui ținut locuit de semii... Sumerul este numele unei regiuni din Babilonia cu o populație nesemită.

¹ Gangă — materialul steril dintr-un zăcămint metalifer.

De aceea putem să-i numim pe locuitorii nesemiți din Babilonia sumerieni, iar limba lor, sumeriană.

Pînă și cei mai înveterați sceptici recunoșteau că afirmațiile conțineau un simbul de adevăr. Și dacă acesta este adevărul, avem de-a face cu o descoperire genială, cu una din cele mai mari descoperiri din istorie! Descoperirea unui popor întreg...!

Și a cărui popor? A poporului care a descoperit scrierea, a celui mai vechi popor istoric din lume!

Este oare acesta adevărul? Unde sînt vestigiile unui oraș sumerian cît de mic, unde se află o cît de mică statuie sumeriană, o inscripție sumeriană cît de succintă?

Cel mai vechi popor din istoria omenirii

Descifrarea scrierii și a limbii asirienilor și babilonienilor a smuls vâlul misterului de pe Mesopotamia pe care arheologii îl ridicaseră doar în mică măsură. A venit rîndul filologilor și istoricilor să se aștearnă pe lucru. În adîncurile istoriei ei au descoperit imperii în plină splendoare ori decădere, opere de culme ale inteligenței și minilor omeniești, urme ce aminteau de lupte sîngeroase și cruzimi îngrozitoare, dovezi grăitoare ale măreției și nimicniciei unor oameni demult dispăruți, au descoperit adevărul și minciuna istoriei. Într-adevăr, un colectiv internațional de savanți a elaborat o carte emoționantă, alcătuită din cuvinte vechi, din anii cei mai îndepărtați ai omenirii, iar lumea întreagă și-a dat seama că încă de multă vreme trebuia să o cunoască.

Această carte, cu ilustrații și texte autentice, avea tot farmecul și neajunsurile unei lucrări de pionierat. Dintre neajunsuri șoca îndeosebi unul: îi lipsea începutul. Fără să țină seamă că Oppert afirmase: „La început a fost Sumerul“.

„Calculul sumerienilor“ întreprins de Oppert nu fusese practic demonstrat. Cine ar fi trebuit să fie în acest caz Galle¹ ca să descopere planeta Neptun calculată de Le Verrier², cine — chimistul care să confirme existența elementelor prezise de Mendeleev³, cine — fizicianul atomist care să demonstreze experimental teoria particulelor elementare a lui Heisenberg⁴ sau Ivanenko⁵.

¹ *Johann Gotfried, Galle* (1812—1883) — astronom german, a descoperit în 1846 planeta Neptun în locul indicat prin calcule de Le Verrier.

² *Urbain-Jean, Le Verrier* (1811—1877) — astronom francez, a descoperit Planeta Neptun „în vîrfurile creionului“, calculînd anormaliile mișcării planetei Uranus pe orbită.

³ *Dimitri Ivanovici, Mendeleev* (1834—1907) — chimist rus, a descoperit legea periodicității și a ordonat elementele chimice într-un sistem periodic. A corectat greutățile atomice ale unor elemente și a precizat proprietățile și existența altora încă necunoscute pînă la el.

⁴ *Werner, Heisenberg* (n. 1901) — fizician german, unul dintre întemeietorii mecanicii cuantice.

⁵ *Dmitri, Ivanenko* (n. 1904) — fizician sovietic, a creat modelul nucleului atomic compus din protoni și neutroni.

Cînd Oppert a rostit prima oară, în anul 1855, cuvîntul „sumerieni“, nu bănuia că acest bărbat există. Acesta, la rîndul său, nu bănuia că există un anume Oppert. Împlinise tocmai 18 ani și țesea vise de viitor în castelul său din Sarzec (departamentul Vienne din vestul Franței), unde se născuse. Se hotărîse pentru cariera diplomatică, dar cînd s-a dus să se prezinte la Quai d'Orsay¹ membrii comisiei de personal al ministrului și-au dat seama că tinărul din fața lor aduce mai degrabă cu un vlăjgan decît cu un gentilom. Ar fi fost păcat să-l trimită la curtea imperială din Viena sau printre „granzii“ de la Madrid; cu statura și chipul său oacheș se potrivea, cel mai bine, printre arabi. I-au oferit, prin urmare, o slujbă în Egipt, apoi l-au trimis în Eritreea, iar cînd s-a dovedit că are cunoștințe în lumea musulmană l-au numit, în 1877, consul la Basrah. Numele lui era Gaston Charles Ernest Chocquin de Sarzec (1837—1901).

Ernest de Sarzec (cum se iscălea prescurtat) s-a instalat într-o vilă deasupra unuia dintre sutele de canale ce alimentează Shatt el Arab, cursul unit al Eufratului și Tigrului, aflîndu-se în fața unei probleme pe care și-o punea fiecare diplomat european stabilit în Basrah: cum să-și petreacă timpul liber? Posibilități nu erau multe: să vîneze antilope în pustiu sau păsări în mlaștini, să joace cărți sau să bea. „Doream o ocupație mai serioasă, care să-mi umple timpul pe care mi-l lăsau obligațiile nu prea mari ale serviciului diplomatic“, scria el după mulți ani, cînd a vrut să explice de ce s-a apucat de arheologie. Biografia lui

¹ *Quai d'Orsay* — sediul Ministerului Afacerilor Externe din Paris.

(îndeosebi cei germani) afirmă, dimpotrivă, că l-au îndemnat în special „motive comerciale“. Adevărul se află, probabil, undeva la mijloc. Versiunea oficială franceză se limitează numai la constatarea că „nu este totul absolut clar în legătură cu împrejurările care l-au condus pe Sarzec pe colina Tello“ (A. Parrot).

Acesta este însă un fapt minor. Când Sarzec s-a instalat, prin urmare, la Basrah și nu avea cu ce-și umple timpul, J. Asfar, coproprietarul societății de navigație de aici, l-a sfătuit să colecționeze antichități. De ce să cheltuiască însă bani pe ele când, se știe, că dealul Tello este „un tezaur întreg cu cele mai neobișnuite lucruri de acest fel?“. Pe vremuri a săpat acolo consulul englez Taylor, arabii felahi fac săpături în aceleași locuri și „truda tuturor este răsplătită“.

Sarzec a ciulit urechile: colina Tello ar fi nu departe de Basrah, puțin la nord-vest, în deșert, iar cu pașa Nasir, care a supus acest ținut, putea să cadă la învoială. Nasir, amabil, i-a promis o călăuză și de îndată ce aceasta s-a înfățișat, Sarzec și-a luat un cal, două slugi, patru puști și a pornit la drum. S-a dovedit că Tello „nu e departe de Basrah“ numai după criteriile oamenilor deprinși cu deșertul fără margini și neobișnuiți să măsoare timpul: în linie dreaptă distanța reprezenta 200 km, iar pe teren trei zile de mers chinuitor, călare. În a patra zi dimineața, în timp ce cerceta cu atenție una din colinele nu prea înalte, de formă alungită, Sarzec a dezgropat „fragmentul unei statui colosale“. Era neagră, de un aspect puțin obișnuit, și dovedea limpede că merita să investești bani în Tello.

Pînă la acea vreme Sarzac n-avea idee despre arheologie. Știa însă că cel ce vrea să-și cumpere un pachet de acțiuni, trebuie să studieze situația de la bancă, iar cel ce vrea să parieze la cursele de cai să cunoască calul: de aceea a cerut să i se trimită de la Paris literatură și informații de specialitate. Cărțile de arheologie, după care se preda de 150 de ani (prima oară arheologia s-a predat la Leipzig în anul 1734), l-au speriat prin monotonia lor; în schimb informațiile i s-au părut interesante. Din Tello, se spunea, provine fragmentul demn de luat în seamă al unui Cap cu turban din diorit¹ cumpărat în anul 1870 de către niște americani pentru Muzeul universitar din Boston; un alt tors din Tello a fost cumpărat, aproape în aceeași vreme, de englezul George Smith pentru British Museum; pînă și la Luvru se află, încă din anul 1873, o tăbliță provenind din Tello. De aceea Sarzec a solicitat ministerului de externe din Paris să ceară guvernului de la Constantinopol o aprobare pentru săpături. Sultanul avea tocmai pe vremea aceea destule necazuri, întrucît marele logofăt (ministrul de finanțe) declarase falimentul sta-

¹ Diorit — rocă vulcanică cenușie folosită ca piatră de construcție.

tului, dar sperînd la un ajutor financiar din partea Franței a dat ordin să se rezolve urgent „această problemă minoră“. Doi ani mai tîrziu Sarzec primea un *firman* frumos pictat și, după darurile de rigoare făcute pașei Nasir, începu să sape.

La 5 martie 1877 Sarzec își instalează cortul sub povîrnișul uneia din culmile colinei Tello; a săpat acolo pînă la 11 iunie împreună cu cîțiva felahi arabi din satul Șatra. Apoi arșița insuportabilă l-a obligat să se întoarcă la Basrah (între timp a fost nevoit să rezolve documentele primite), dar în februarie 1878 a plecat din nou, rezistînd aici pînă la începutul lui iunie. De rezultatele celor două campanii a fost „în general mulțumit“: atît de mulțumit, încît s-a imbarcat pe primul vapor și, la 28 iulie, solicita ministrului său, Waddington, o audiență personală.

Waddington, care fusese numit cu puțin timp înainte ministru de externe, era un șef bun pentru Sarzec: înțelegea foarte bine importanța „punctelor de sprijin ale cercetării științifice“ (pentru politica de mare putere a Franței) și pe lîngă aceasta era și un mare amator de antichități (se specializase îndeosebi în numismatică). A ascultat referatul lui Sarzec cu un interes sincer. „Am săpat cîteva șanțuri în coasta dealului... Am găsit fragmentul unei statui remarcabile... Apoi am dezgropat trei cilindri cu scriere cuneiformă, două tăblițe de piatră cu scriere cuneiformă, o statueta din bronz... Am dezgropat, de asemenea, o statuie mare pe care am îngropat-o apoi din nou“. Aceste cîteva fraze l-au convins că Sarzec e capabil, dar diletant, în această problemă și i-a făgăduit ajutor, înainte de toate financiar. I-a promis că îi va găsi și un colaborator specialist. Îl numi consul la Basrah pe Leon Heuzey (1831—1922), conservator la Luvru, iar pe Sarzec îl avînsă consul general la Bagdad.

Odată cu sosirea lui Heuzey a fost inaugurat un nou capitol în prospectarea colinei Tello. Cei doi se completeau în mod strălucit: Heuzey studiasse arheologia, dar practic nu făcuse niciodată săpături, Sarzec săpase, dar nu studiasse vreodată, teoretic, arheologia. Aminteau, de altfel, de acele bătrîne din legendele grecești care aveau împreună un ochi și un dinte, dar spre deosebire de ele, ei știau să-și unească talentele. Săpăturile pe Tello le-au condus într-o manieră împotriva căreia nici un specialist din zilele noastre n-ar avea ce obiecta: au împărțit colina pe zone pe care apoi, le-au studiat sistematic cu sonde, iar obiectele descoperite le-au asigurat pe loc contra distrugerii. Au săpat pe Tello din anul 1880 pînă în anul 1900, totdeauna din iarnă pînă în vară, iar ceea ce au scos la iveală din măruntaiele lui „în aceste nouă sezoane“ face parte din cele mai prețioase comori ale colecțiilor din Mesopotamia aflate la Luvru.

Oricare ar fi fost motivele care l-au îndemnat pe Sarzec să facă săpături, chiar dacă a primit pentru descoperirile lui din anul 1881 suma de 135 000 franci (a fost nevoie de votul Adunării Naționale, fiindcă această sumă depășea posibilitățile financiare ale Luvrului), un lucru este cert: el și-a îndrăgit munca și i-a dedicat întreaga viață. Nu în sens figurat, ci cu adevărat. Deși putea să trăiască liniștit și îmbelșugat la Bagdad, a urcat neconținut, sub o arșiță mistuitoare, pe colina pe care nu creștea nici un copac și nu exista un strop de apă potabilă. A continuat să lucreze pe Tello chiar și atunci când alimentația nesănătoasă i-a distrus ficatul și crampe de stomac l-au obligat să zace ceasuri întregi în nisipul înfierbîntat; nimeni nu ar fi făcut așa ceva pentru bani. În mai 1900 l-au transportat de aici bolnav de malarie. S-a întors în Franța pentru ca o intervenție chirurgicală să-l ajute să se întoarcă pe Tello: corpul slăbit nu a rezistat. La 31 mai 1901 marele arheolog s-a sfârșit din viață; după o lună l-a urmat colaboratoarea cea mai fidelă, soția sa. Au dispărut amândoi „în slujba științei și pentru o mare slavă a Franței“, cum scria Heuzey.

Sarzec și-a intitulat opera despre săpăturile întreprinse pe Tello, scrisă împreună cu Heuzey *Descoperiri în Caldeea* (1884—1912). Când a intitulat-o astfel, nu știa că ar fi putut să o numească mai exact decît dîndu-i numele biblic al Mesopotamiei de sud. De pildă — *Descoperirea sumerienilor*.

*

Cele mai deosebite descoperiri de pe pămîntul Mesopotamiei au fost făcute de Sarzec pe Tello. Erau statui, vase, reliefuri și tăblițe cu scriere cuneiformă — dar de un tip complet diferit de cele din Babilon și Ninive.

În ianuarie 1880 a dezgropat prima dintre aceste statui. Era din diorit verde închis și reprezenta un bărbat, aproape în mărime naturală, într-o pelerină lungă, ușoară și cu miinile încrucișate: nu avea însă cap. Peste puțină vreme a dezgropat și capul: era din diorit negru și era al unui bărbat cu o pălărie ce amintea un turban cu bor tare. În februarie a dezgropat din nou o statuie fără cap care înfățișa un bărbat cu brațele încrucișate; după ce Heuzey a curățat-o de nisipul ce se lipise pe ea, a observat că mantia sau fustanela e acoperită în întreagime cu semne cuneiforme. După această statuie a urmat o alta, de data aceasta a unui bărbat șezînd, cu o tăbliță pe genunchi pe care se afla un desen de-a dreptul ingineresc cu explicații cuneiforme. Într-un singur sezon a dezgropat jumătate de duzină de asemenea statui din diorit negru și verde închis, apoi alte opt.

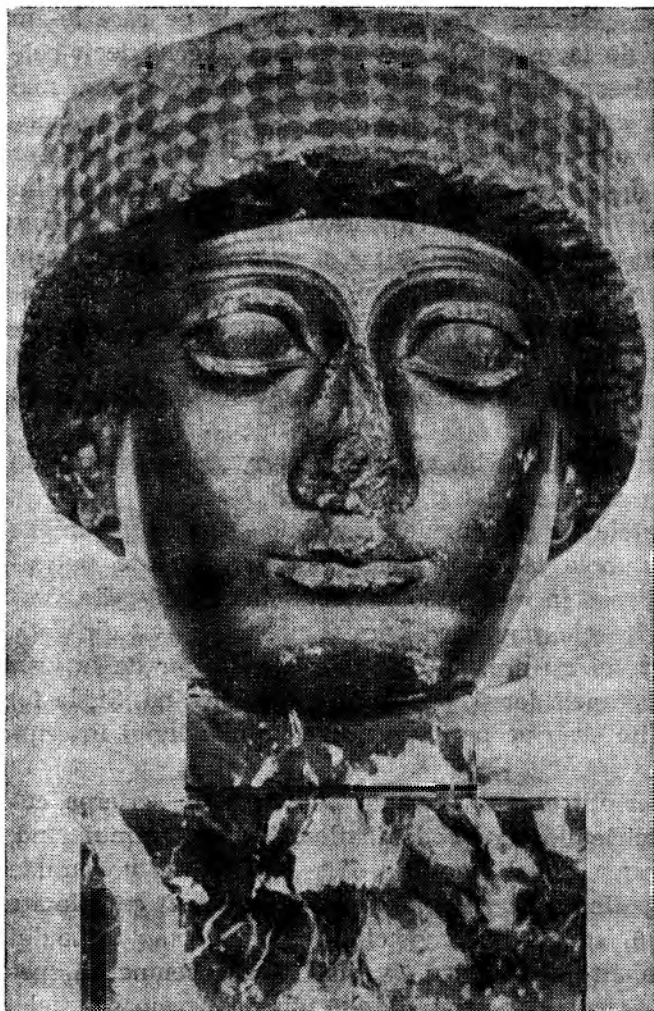
Aceste statui „nu se asemănau absolut deloc cu cele pe care le-am cunoscut pînă acum“, și de la prima vedere „erau mai vechi decît cele mai vechi din întreaga Mesopotamie“. Nu se poate afirma că arătau mai vechi fiindcă erau „mai primitive“. Dimpotrivă, chipurile realiste, modelate în mod strălucit ca și mîinile și trupurile dovedeau că au fost create de artiști care lăsaseră cu totul în urmă epoca primitivismului (dar nu atît de mult încît să se întoarcă iarăși la el dintr-o anume „suprasaturație artistică“). Stilul lor era unitar și se caracteriza printr-o anumită „închidere“: aveau capetele înclinate în piept, umerii mai înguști decît ar fi corespuns mărimei capului, trupul mai scurt decît reieșea din lățimea umerilor, partea inferioară a corpului mult mai mică decît partea superioară. Chipurile persoanelor înfățișate se asemănau între ele atît de mult încît păreau a fi „membrii unei singure familii“ și spre deosebire de statuile cu barbă ale zeilor și regilor asirieni sau babilonieni, dădeau impresia unor „fețe proaspăt rase“.

La fel erau și siluetele de pe desenele plastice sau de pe micile reliefuri ce împodobeau unele tăblițe. Fețele erau reprezentate totdeauna din profil, din care ieșea în evidență îndeosebi nasul lung; din profil erau prezentate și picioarele, dar corpul era totdeauna privit din față. Partea superioară a trupului nu era, de obicei, acoperită, iar de la brîu pînă la pulpe atîrna o fustanelă largă, de bună seamă din lînă. Și, la fel ca statuile și aceste tăblițe erau acoperite în întregime cu lungi inscripții cuneiforme.

Scrierea acestor inscripții era de asemeni deosebită de scrierea cunoscută pînă atunci a asirienilor și babilonienilor. Era, în primul rînd, mai simplă: cu toate acestea, dădea impresia că se apropie de un anume „premodel figurat“. Cu puțină fantezie unele semne puteau fi completate cu imagini — la fel cum stelele din constelația Balanței sau a Leului pot fi comparate cu o balanță sau un leu. O serie de alte semne, în special cele de pe tăblițe, aminteau pur și simplu imagini: picioare, stele, siluete omenești, acoperișuri sau corturi. Ce-i drept, foarte stilizate, dar categoric imagini.

Sarzec și Heuzey nu erau specialiști în scrierea cuneiformă și de aceea nu și-au dat seama din inscripții pe cine reprezintă statuile dezgropate. Le-au denumit după înfățișare: Figurină, Arhitect cu plan, Cap cu turban și așa mai departe; fragmentul unei plăci mari cu războinici și cu relieful unui bărbat (pentru variație, cu barbă) l-au intitulat Stela Vulturilor, după o scenă în care vulturii ciugulesc capetele soldaților căzuți și aceste denumiri s-au păstrat.

Ele au rămas în pofida faptului că specialiștii în scrierea cuneiformă au stabilit numele persoanelor reprezentate după sosirea acestor statui la Paris (în mai 1881, nu în 1882, cum scria Sarzec în *Descoperiri*

„Cap cu turban“. Una din statuile dezgropate de Sarzec la Tello, provenind din secolul al XXIII—XXII-lea î.e.n. Astăzi se știe că ea îl reprezintă pe Gudea, regele din Lagaș (Muzeul Luvru, Paris).

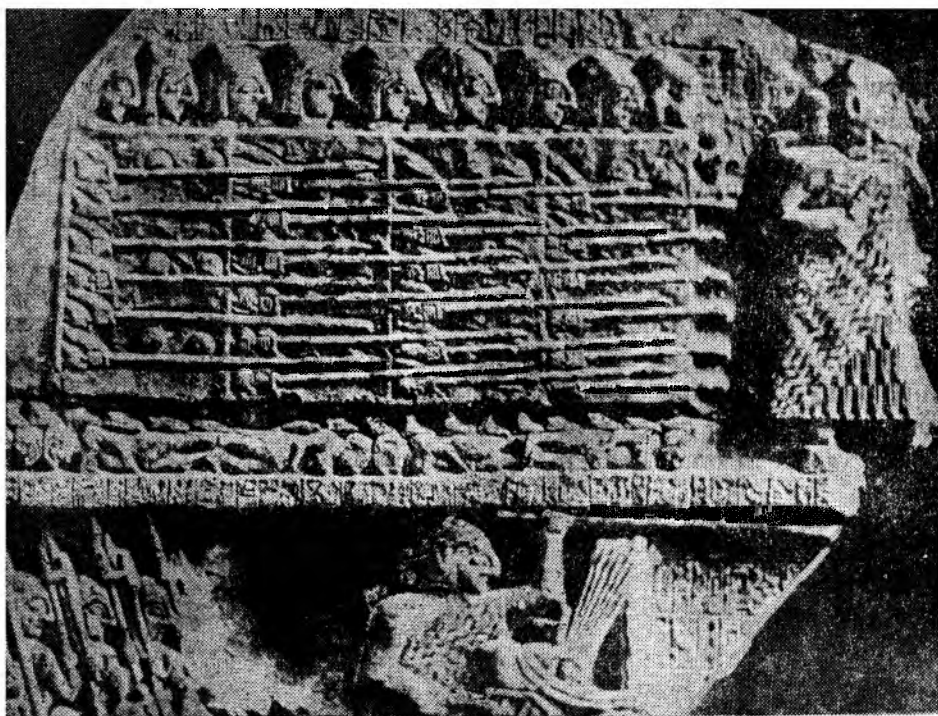
în Caldeea; stabilirea numelui este însă un drept al descoperitorului (al unei statui, al unei insule necunoscute sau al unui crater de pe Lună). Munca acestor specialiști nu a fost deloc ușoară: ei se găseau în fața unor inscripții scrise în cea mai veche limbă, din care cunoșteau numai câteva expresii, aflate din „dicționarele“ școlii de scribi descoperite la Ninive (!). Cum au procedat la descifrarea lor am putut înțelege din relatările capitolului precedent. De aceea e suficient să spunem că 12 dintre aceste statui îl reprezentau, după inscripțiile descifrate, pe regele Gudea din Lagaș una pe predecesorul lui Urbabu sau Urbaba, că bărbatul cu barbă de pe fragmentul Stelei Vulturilor era zeul Ningirsu și că vaza de argint, gravată cu lei înaripați și neînaripați, aparținea regelui Entemien.

Gudea și Urbaba povestesc în inscripții faptele lor. Nu se prea lăudau cu războaiele pe care le-au purtat, ceea ce era destul de neobișnuit pentru regii orientali, în schimb se făleau cu construcția templelor și a canalelor de irigație. Nu se intitulau niciodată „regi ai Sumerului și Akkadului“, ci numai *ensi* („regi preoți“) ai statului regional local sumerian Lagaș. Au domnit prin urmare înaintea unirii Sumerului și Akkadului și cu certitudine înaintea celor mai vechi regi ai Babilonului cunoscuți pînă acum.

Cercetătorii nu au putut afla cînd au domnit acești „regi preoți“. Pe tăblițele acoperite cu scriere cuneiformă și pe cilindrii din Tello nu s-a găsit atestată o singură dată, ba nici măcar un singur punct de referință pentru o anumite dată. S-a găsit numai un indiciu nesigur în așa-numitele „reliefuri genealogice“ ale regelui Urnanșe, pe care Sarzec le-a scos la iveală în anul 1895. În cele din urmă s-a convenit o perioadă în

Gudea, rege al Lagașului (aproximativ 2200 î.e.n.). Statuie de diorit. Înălțimea 0,93 m (Muzeul Luvru, Paris).

„Stela vulturilor“. Fragment care îl reprezintă pe regele Eannatum în fruntea oastei (Muzeul Luvru, Paris).

jurul anului 4000 î.e.n. Astăzi știm că s-a comis o eroare de mai mult de 1 000 de ani (Urnanșe a domnit în jurul anului 2225 î.e.n., iar după unii cercetători, chiar mai târziu). Pe atunci încă, acest amănunt nu era hotărîtor, important era descoperirea că Urnanșe, Urbaba și Gudea au fost regi sumerieni și că dealul Tello ascundea în măruntaiele lui ruinele unui oraș sumerian.

Sau mai general, că sumerienii, presupuși de Oppert, au existat cu adevărat.

*

„De la găsirea Ninivei și Babilonului descoperirea domnului de Sarzec este cea mai importantă înfăptuită în Mesopotamia“, declara, în decembrie 1881, Jules Oppert la ședința Institutului francez. 50 de ani mai târziu, după o prelucrare științifică temeinică și după evaluarea acestei descoperiri, André Parrot constata: „Sarzec a ajuns la înseși «hotarele istoriei»“.

Unde se găsesc de fapt „hotarele istoriei“? Savanții răspund în mod diferit la această întrebare; de obicei, apariția documentelor scrise se

consideră a fi hotarul dintre preistorie și istorie. Perioada din care nu au rămas documente scrise este numită preistorică, iar odată cu apariția documentelor scrise se vorbește despre perioada istorică. Dacă ținem seama că Sarzec a scos la iveală documente scrise din secolul al XXIX-lea î.e.n. ni se taie respirația în fața acestei enorme adâncimi a istoriei.

Să reflectăm: Gudea a domnit în Sumer cu 1 000 de ani înaintea lui Ramses cel Mare în Egipt, care, la rândul său, a domnit cu mai bine de 1 500 de ani înaintea lui Cezar la Roma, iar Urnanșe cu mai mult de 500 de ani înaintea lui Gudea: îl despărțea de acesta o distanță în timp egală cu cea dintre Franz Iosef¹ și Carol al IV-lea.² Pe lângă aceasta, Urnanșe nu a afirmat nicăieri că ar fi fost primul rege al Sumerului.

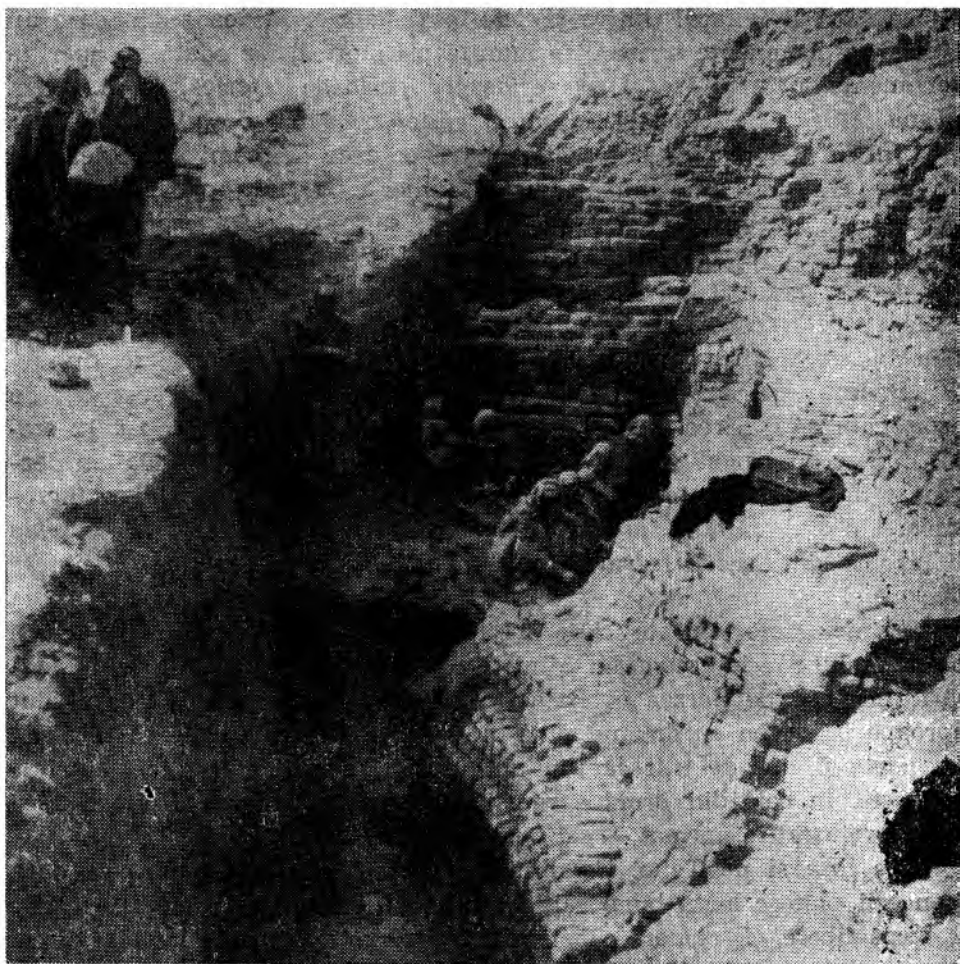
Drumul lui Sarzec spre aceste hotare ale istoriei nu a fost atât de ușor, cum s-ar părea citind referatele lui seci: „Am dezgropat 12 statui... Am dezgropat o vază de argint... În sezonul 1894—1895 am dezgropat în total 3 000 de tăblițe...” Îl chinuia nu numai căldura îngrozitoare și singurătatea înspăimântătoare de pe colina Tello, „ele puteau fi în cele din urmă înfrinte, cu o bună condiție fizică și psihică” declara el.

Primele bețe în roate i le-a pus un oarecare birocrat din Paris. După plecarea lui Waddington din Ministerul de externe, cuiva îi veni ideea să-l transfere pe Sarzec în Batavia (~~Djakarta~~ de astăzi). El a pierdut aproape un sezon cu drumul până la Paris și cu explicațiile că în Jawa nu poate fi atât de util ca într-un ținut a cărui limbă și obiceiuri le cunoaște. În cele din urmă a reușit să obțină rămânerea la Bagdad, și totul a reintrat în normal — cel puțin la Paris.

Nu însă și pe Tello. Beduinii din împrejurimi au înțeles că dacă francezii plătesc leafă bună săpătorilor, cu siguranță că obiectele găsite îi despăgubesc. Ca urmare căpeteniile întreprinzătoare s-au instalat direct pe colină, iar oamenii lor începură să sape; tăblițele și statuile găsite luau drumul bazarelor din Bagdad (iar de aici ajungeau, de obicei, în Anglia și S.U.A.). Când Sarzec s-a întors, în februarie 1894, nu a reușit să-i mai găsească pe acești „arheologi” de pe Tello. Atunci chemă în ajutor jandarmii. Dar aceștia erau turci ceea ce puneau numai paie pe foc. Șeicii arabi din împrejurimi își mobilizară puștile și în curând se declanșă pentru Tello o bătălie după toate regulile de luptă valabile în acest ținut; fără morți, dar cu răniți din belșug. Cerul nu a fost însă de acord cu biruința lui Sarzec: asupra colinei Tello coborî o perdea de nori negri

¹ *Franz Iosef I de Habsburg* — împărat al Austriei între 1848—1916 și rege al Ungariei (1867—1916).

² *Carol IV de Luxemburg* — împărat german, între 1346—1378, în timpul căruia Praga devine principalul centru politic și cultural al Imperiului Romano-German.

Șantier arheologic în zona Tello.

care-și dădură drumul la zăgazuri. Fulgere și tunete inundară colina. Trei zile și trei nopți a plouat cu găleata, vestind parcă potopul lumii. Șiroaie de apă au măcinat precum cîrțițele colinele nisipoase, au inundat sondele arheologilor, s-au rostogolit prin șanțurile săpate, au luat cu ele și cortul lui Sarzec cu depozitul de tăblițe. Înainte de furtună avea 3 800 de bucăți inventariate, după furtună a mai numărat doar 580, restul a dispărut în neant.

Dar asta nu a fost totul. Arheologia e într-adevăr o știință nobilă, dar nu toți arheologii sînt oameni de știință dezinteresați. Mai ales în perioada de pionierat se dădea între ei o luptă aprigă și nu totdeauna în folosul științei. Îi interesa, în special, cîștigul de pe urma descoperirilor, căci sumele pe care le puteau primi în schimbul lor, de la muzeele din

America și Europa, meritau efortul și riscul. (Pe de altă parte chiar și sumele cele mai mari erau uneori complet lipsite de importanță în comparație cu valoarea istorică și artistică a descoperirilor; în unele cazuri, valoarea lor nu poate fi de loc calculată în bani. O instrucțiune dată de Rawlinson, în primăvara lui 1887, agentului British Museum-ului E. A. Budge, surprinde bine această stare de lucruri: „Cumpărați tăblițe, nu țineți seama de preț. Banii se refac, tăblițele nu!“ Îi interesa însă și prestigiul personal și bineînțeles „prestigiul național“. E adevărat că pentru știință este, în definitiv, indiferent dacă un obiect sau altul a fost dezgropat de un francez sau un englez ori dacă o descoperire a ajuns în vitrină unui muzeu din Chicago sau din Berlin. Acest fapt nu îi era însă indiferent unui arheolog francez sau englez și de aceea nici ministrului respectiv al culturii sau al afacerilor externe; de obicei, ofițerii și organele de informații interveneau, asigurând concesiunea unui domeniu sau altul. (Despre faptul că Layard și Rawlinson au fost agenți ai serviciului de informații britanic am menționat deja, colonelul Lawrence „regele neîncoronat al Arabiei“ și-a început cariera aventuroasă ca arheolog în Orient; Campbell-Thompson, cel care a continuat săpăturile lui Layard și Rassam în Kuyundjik a fost căpitan civil al *Intelligence Corps*. De asemenea *Deuxième Bureau* și *Geheimdienst*-ul german își aveau oamenii lor în Mesopotamia). În aceste împrejurări, problemele cercetărilor arheologice deveneau înalte probleme politice. Pentru concesiunile arheologice se purtau lupte diplomatice, iar pentru victoriile repurtate în aceste lupte se acordau ordine, distincții și recompense din fondurile secrete.

În zilele noastre, această competiție între arheologi a căpătat forme puțin diferite; s-ar putea spune mai discrete (și mai rafinate): în Irak la fel ca și în Egipt sau în alte zone arheologice renumite, guvernele statelor respective, interesate să-și păstreze comorile istorice din țara lor, devin partenerii puterilor străine care luptă pentru concesiuni. O asemenea intrare a statelor mici în arena arheologiei a adus în această competiție aspecte noi: țări ca Cehoslovacia, Austria sau Elveția nu pot să aibă în timpul cercetărilor arheologice în străinătate alte scopuri decât științifice.

Să revenim însă la Sarzec și la colina Tello. De îndată ce englezii au aflat că această colină a fost ocupată de francezi (diplomația franceză a tănuțit cu abilitate tratativele cu guvernul de la Constantinopol pentru această concesiune) au început imediat contraacțiunea. În fruntea ei se afla Hormuzd Rassam. Pentru a fi obiectivi să lăsăm ca întâmplarea să fie descrisă de un istoric englez al săpăturilor arheologice din Mesopotamia (Seton Lloyd) și nu de unul francez: „Pe când Sarzec se afla în Franța... Rassam a format în grabă o echipă“ (*gang* scrie Lloyd) „cu arabii din împrejurimi, pe care a pus-o la muncă pe cea mai înaltă colină și în câteva ceasuri a descoperit mai multe praguri de ușă, stele co-

memorative, tăblițe și o sumedenie de măciulii din piatră roșie pe care le-a considerat greutăți. Cît privește cea mai mare statuie din diorit pe care Sarzec o dezgropase înainte de întoarcerea sa, Rassam a declarat: «Am vrut să copiez o inscripție de pe ea pentru British Museum și astfel am dezgropat-o în întregime.» (După plecarea lui, beduinii din partea locului au pus firește stăpînire pe ea). Trei zile mai tîrziu se încinse o încăierare între lucrătorii lui Rassam, iar el fu nevoit să renunțe la săpături. Spera însă să obțină cu ajutorul lui Layard concesiunea personală pentru săpături pe Tello înainte de înapoierea lui Sarzec. Îl aștepta însă o dezamăgire, fiindcă Sarzec o avea deja în buzunar“.

După întoarcerea lui Sarzec pe Tello, Rassam scria: „După cele văzute în locul descoperirilor domnului de Sarzec pot să afirm, cu certitudine, că dacă aș fi săpat cu o zi mai mult, aș fi descoperit cuibul de statui negre care a fost găsit pe cea mai înaltă colină...“

O singură zi și o singură ceartă între săpători, ceartă ale cărei pricini nu e interesant să le aflăm, au decis ca primele documente ale existenței sumerienilor să fie aduse din întunericul istoriei de către francezi. Deci francezii au avut noroc pe Tello.

Englezii au avut noroc pe o altă colină, nemții pentru variație, pe o alta. Dăr și americanii și-au încercat norocul.

*

În anul 1884, Societatea orientală americană a apreciat că e momentul ca Statele Unite să ajungă din urmă și să depășească puterile europene arheologice în cercetarea Mesopotamiei. La adunarea generală de la New Haven, Societatea a chemat opinia publică să facă donații în acest „scop patriotic și totodată religios“ (Mesopotamia era totuși un ținut biblic), iar doamna Catherine Wolf din New York a trimis imediat Societății un cec de 5 000 de dolari. Comitetul Societății l-a însărcinat pe profesorul H. Ward din Boston să „cerceteze sistematic, cu o mică expediție, regiunea de la sud de Bagdad și să propună locul potrivit pentru săpături“. După întoarcerea „expediției lui Ward“, care în primăvara anului 1885 a străbătut în lung și în lat pustiul, de la Babilon pînă la vărsarea Eufratului și Tigrului, Ward a propus exploatarea a două coline: Birs și Niffar, iar diplomații americani au obținut pentru el o concesiune. Fundația creată din donația bancherului E. W. Clark a primit numele „Fondul de cercetare a Babilonului“.

Aceeași grijă pe care a manifestat-o pentru alegerea locului, Societatea a acordat-o și selecționării persoanelor ce urmau să participe la expediția pregătită. Conducător a fost desemnat John P. Peters, profesor de ebraică la Școala teologică episcopală din Philadelphia, ca specialiști asirologi au fost aleși H. V. Hilprecht din Jena și R. F. Harper din

Philadelphia, consilier în arhitectură P. H. Field, iar ca fotograf J. H. Haynes, care îl însoțise pe Ward în Mesopotamia; pe lângă aceasta, a fost permisă participarea pe cheltuială proprie a doi amatori (americanul Prince și armeanul Noorian). Societatea a înzestrat perfect expediția din punct de vedere tehnic și material, iar Peters a primit înaintea plecării 15 000 dolari, jumătate în bancnote, jumătate în aur.

Era, deci, din toate punctele de vedere, cea mai mare și mai bine dotată expediție arheologică din cîte se îndreptaseră pînă atunci în Mesopotamia. Nimic nu fusese uitat, totul fusese dinainte gîndit. Numai un singur principiu american nu a fost, într-un fel, respectat: „omul potrivit la locul potrivit“. Acest om nepotrivit a fost, după cum s-a constatat, conducătorul expediției.

Pastorul Peters era un savant remarcabil și un cunoscător consacrat al istoriei Bibliei; lipsa de talent organizatoric nu poate fi însă înlocuită de nici o învățătură din lume. Ca om era un puritan și avea principii de viață austeră; această trăsătură de caracter nu poate fi însă un avantaj pe anumite meridiane la est de Greenwich. Pe lângă aceasta avea defectul întâlnit frecvent la americani și anume o insuficientă înțelegere a mentalității altor popoare. Complet inadmisibil era faptul că îi privea de sus, în special pe arabi, văzînd în ei, înainte de toate, niște păgîni care ar trebui botezați. Cît despre arheologie este clar că n-avea idee.

Niffar este o colină așezată în mijlocul pustiului nemărginit, la aproximativ 150 km sud de Bagdad. Mai precis spus, e o îngrămădire de aproape o jumătate de duzină de dealuri scunde, nisipoase, dintre care cel mai înalt măsoară abia 20 metri. Se numește *Bint el Amir*, iar Peters, după călătoria din America ce durase trei luni și după alte trei zile de mers călare pornind din Bagdad, a escaladat colina în ținută de preot episcopal. Găsind în vîrf o terasă cu ruine de ziduri, a dat ordin să se instaleze aici tabăra. O numi *Kallat Amerika* „Cetatea Amerika“.

A-ți instala tabăra pe vîrfurile unei coline pe care vrei să sapi, este o absurditate din punct de vedere arheologic (ba chiar și practic). Dar Peters a comis o greșeală cu mult mai mare: și-a adus un detașament de jandarmi turci pentru protecția personală și pentru asigurarea continuității lucrului, în loc să-i cîștige pe șeicii din împrejurimi prin obișnuitele cadouri mărunte. Taxa plătită guvernului pentru jandarmi și totodată cheltuielile de întreținere a acestora l-au costat mai mult pe zi decît l-ar fi costat laolaltă toate darurile făcute șeicilor. Pe lângă aceasta, a transformat pustiul, oricum neospitalier, într-un ținut fâțiș ostil.

La 6 februarie 1889 a început săpăturile cu 30 de lucrători din Hilla recrutați de conducătorul jandarmilor care le-a fixat și leafa. „Metodele lui aminteau, din păcate, pe cele ale lui Rassam: săpa numai șanțuri, gropi și tunele“. Arhitectura nu îl interesa prea mult, căuta numai sta-

tui și în special tăblițe. „Drept rezultat a găsit numai obiecte pe care le-a adunat fără să țină seama de locurile din care proveneau ceea ce le micșora considerabil valoarea“. Aceste cuvinte ale lui Parrot sînt valabile și pentru primele săpături ale lui Sarzec pe Tello. Chiar dacă metodele lui Peters sînt un exemplu potrivit al felului în care nu trebuie să se facă săpături, un lucru este cert: a descoperit un loc atît de bogat încît vreme de două luni a adunat mai mult de 2 000 de tăblițe, pe lîngă statuete, cărămizi cu inscripții, greutate și diferite sfărîmături.

Inițial intenționa să sape pînă la sfîrșitul lunii mai. La începutul lui aprilie; situația încordată de pe o colină s-a agravat brusc. Și-a dat seama că săpătorii îi fură tăblițele. Împotriva acestui fapt exista o singură soluție: să le plătească săpătorilor pentru descoperiri atît cît se plătea la negru. Bineînțeles, pe lîngă leafă; aceste cheltuieli trebuiau incluse pur și simplu în cheltuielile generale ale expediției. Ispita e întotdeauna mare la săpători; dacă patronul îl plătește pentru obiectul găsit nu îl duce în altă parte. Peters avea împotriva acestui mod de recompensă „rezerve morale“ și punea lîngă fiecare loc un jandarm. Apoi constată iarăși că îi lipsesc diverse lucruri mărunte din tabără. Sarzec sau Rassam nu s-ar fi enervat pentru acest obicei popular, dar pentru Peters el constituia o încălcare a poruncii Domnului „Să nu furi!“ S-a hotărît prin urmare să treacă la fapte care avură urmări catastrofale: a ordonat jandarmilor să tragă în „indivizii suspecți“.

Conducătorul jandarmilor turci care, de bună seamă, nu era un intelectual rafinat, a încercat să-l facă pe Peters să renunțe la această metodă. Dar Peters, reprezentantul dragostei creștine între necredincioși, a insistat să se respecte ordinul. În noaptea de 15 spre 16 aprilie un jandarm a împușcat un membru al tribului de beduini Afedj, care se strecurase spre grajdul de cai. Căpetenia Afedjilor și-a trimis soli la aliatul său declarînd război „beiului alb“. Tabăra a ajuns sub tirul puștilor lungi arabe și în timp ce jandarmii răspundeau la împușcături cu împușcături, Peters și tovarășii săi își împachetau lucrurile. La 18 aprilie beduinii Afedj au primit întăriri și cu strigăte sălbatice au năvălit în „cetatea Americii“. Jandarmii turci s-au retras în fața superiorității numerice, iar tabăra a fost cuprinsă de foc; „În cinci minute corturile și grajdurile au ars, totul s-a transformat în cenușă“, scrie Hilprecht. „A început haosul. În timp ce încercam să ne salvăm lucrurile, arabii au început să devasteze tabăra. O jumătate din cai au ars, printre ei și calul lui Peters, puștile și șeile au căzut în mîinile tilharilor și împreună cu ei mii de dolari în aur. Am salvat însă toate obiectele vechi găsite. În cele din urmă, expediția s-a retras, în ritmul dansurilor războinice și al urletelor sălbatice ale învingătorilor“.

După mulți ani Peters a mărturisit: „Acest prim sezon de la Niffar s-a transformat într-un eșec total, ba chiar catastrofal“.

Era foarte mîhnit. Cu atît mai mult cu cît era conștient că s-a ajuns aici numai din vina lui.

Îl supăra și mai tare faptul că nu descoperise nici un oraș biblic pe colina Niffar. După cum au arătat inscripțiile de pe tăblițe aici se afla orașul sumerian Nippur, unul din cele mai remarcabile orașe sumeriene. Un fel de Vatican sumerian.

„Orașul sfînt Nippur“!

*

Chiar dacă părerile despre Vatican sînt diferite, chiar dacă ele sînt de-a dreptul neconciliabile, un lucru e cert: Vaticanul este orașul în care pe numărul cel mai mic de kilometri pătrați se găsesc cele mai multe comori artistice¹. Nu e vorba numai de Catedrala Sf. Petru sau de Capela Sixtină², ci îndeosebi de Pinacoteca și de Biblioteca din Vatican³, de Muzeele Vaticanului.⁴ Și nu e vorba numai de „arta religioasă“ în care primatul Vaticanului e oarecum firesc, ci tocmai de arta păgînă a vechilor greci și romani adăpostită de pildă, de *Museo Pio Clementino*, una din secțiile Muzeelor din Vatican.

Era de așteptat ca Nippur să fie un tezaur de artă asemănător. Părea mai mult decît probabil. Numai săpăturile o puteau demonstra.

După cîte știm, Peters nu gîndea astfel despre Nippur. Din aceea zi nefericită, cînd a fost nevoit să plece dintre ruinele lui pe un cal împrumutat, a trăit numai cu un singur gînd: să-și ia revanșa. Nu a regretat întoarcerea în America, a explicat comitetului „Fondului de cercetare a Babilonului“ greșeala sa, a cerut să i se acorde încredere și cu o îndrăzneală impunătoare s-a întors la Bagdad înainte de sfîrșitul anului, ca să se pregătească pentru noile săpături.

În ziua de 14 ianuarie 1890, împreună cu 200 de lucrători a înce-

¹ *Vatican* — stat clerical situat în vestul Romei pe malul drept al Tibrului, pe colina cu același nume, avînd o suprafață de 0,44 km².

² *Capela Sixtină* — capelă a Vaticanului, construită la Roma în timpul papei Sixtus al IV-lea, decorată cu celebre fresce de Signorelli, Botticelli, Perugino și, mai ales, cu cele ale lui Michelangelo („Creația lumii“, „Potopul“, „Judecata de apoi“).

³ *Biblioteca din Vatican* — fondată în secolul al V-lea e.n. de Sf. Hilariu în palatul papilor; a fost mutată în 1447 de papa Nicolae al V-lea la Vatican. Această bibliotecă cuprinde sute de mii de manuscrise rare, incunabule și capodopere ale literaturii universale. Prețioasele manuscrise sînt păstrate în Arhivele pontificale.

⁴ *Muzeele din Vatican* — un complex format din patru muzee, fiecare fiind consacrat anumitor arii artistice sau genuri: Pio Clementino — artă greco-romană; Chiaramonti — sculptură antică; Braccio Nuovo și Gregorian în care sînt expuse opere de artă etruscă și egipteană.

put săpăturile în locul pe care îl părăsise la 18 aprilie 1889. Între timp nu învățase prea multă arheologie, dar a evitat toate greșelile de tact. Întrucît Field nu s-a întors cu el, nu mai avea arhitect; l-a cîștigat atunci, pentru colaborare vremelnică, pe inginerul maghiar Kálmán Emey, care lucrase la Bagdad, în serviciul guvernului turc. Îi mai lipsea și Hilprecht, pe care boala soției îl reținuse în Germania; a intrat atunci în legătură cu asirologul Pognon, consul pe atunci la Bagdad, care l-a tradus cele mai importante tăblițe. A aflat din ele numele regilor sumerieni Ur-Nammu, Sulgi, ȘuSin și a altora, printre care și al regelui Entemena din Lagaș și a aflat, de asemenea, că terasa de pe colina unde își instalase tabăra în prima expediție era turnul templului zeului Enlil, protectorul Nippurului.

Mulțumit de „efectele reparatorii ale activității sale“, Peters a încheiat săpăturile la începutul lui mai 1890. Nu se putea plînge de „recoltă“: a găsit sute de fragmente de vase și statuete, sigilii pe cărămizi și 5 000 de tăblițe. Le-a transportat în America, unde le-a donat Muzeului Universității din Philadelphia, și de atunci nu s-a mai întors vreodată în Mesopotamia.

După plecarea lui Peters, Nippurul părăsit a fost preluat de J. H. Haynes, care făcuse între timp carieră: din fotograf ajunsese consul al S.U.A. la Bagdad. A săpat aici în două rînduri: odată din martie 1893 pînă în februarie 1896 (cu o pauză de două luni) și a doua oară din februarie 1899 pînă în mai 1900. A petrecut, deci, 38 de luni, de cele mai multe ori singur cu lucrătorii săi arabi (asistentul J. A. Mayer a murit de friguri încă din anul 1894, iar H. V. Hilprecht s-a întors abia în martie) în acest oraș sfînt părăsit de zei. Nu e de mirare că aici s-a îmbolnăvit de nervi — dar a înfăptuit o operă fără egal pînă atunci pe pămîntul Mesopotamiei.

Se spune despre el că nu a fost un arheolog instruit. E adevărat; nu-și ținea nici măcar un jurnal al săpăturilor. A dezgropat însă mai mult de 600 de morminte și sarcofage, peste 1 000 de sigilii și cilindri pecete, sute de fragmente de vase și statuete și peste 50 000 de tăblițe cu scriere cuneiformă. A trecut mai mult de o jumătate de veac pînă ce oamenii de știință au reușit să le prelucreze!

I se reproșează (pe drept) că nu a fost un istoric instruit în specialitate, nici asirolog. A îmbogățit însă știința cu documente ale regilor sumerieni din Uruk și Ur, ca să nu mai vorbim de documentele celor mai vechi regi babilonieni. În timp ce Sarzec a ajuns la granițele istoriei, Peters a trecut dincolo de ele, a pătruns în abisiurile preistoriei Mesopotamiei, perioadă ce nu mai privea în mod direct nici pe istorici, nici pe asirologi ajungînd poate în mileniul al V-lea î.e.n., sau mai departe.

Și, în sfîrșit, se afirmă despre el (de asemenea pe bună dreptate) că

nu se pricepea de loc în ale arhitecturii. A descoperit însă și a identificat planul palatului pe una din colinele de răsărit ale Niffar-ului, pe colina de sud planul cartierului comercial, pe o altă fundamentele școlii de scribi din Nippur (cu bănci pentru elevi și dulapuri pentru păstrarea tăblițelor scrise). La marginea orașului a dezgropat ruinele zidului de apărare, iar sub colina cea mai înaltă, urmele împrejmuirii templului lângă care a descoperit ruinele cheiului ce demonstrează că Nippurul, pierdut azi în deșertul nisipos, a fost cândva port la fluviu. Iar în această împrejmuire a templului a dezgropat vestigiile a două sanctuare și ale unui *zigurat* — modelul străvechi sumerian al „turnului din Babilon“!

Ziguratul era o construcție masivă, avînd forma unui turn în mai multe trepte, așezat pe un fundament larg, de obicei dreptunghiular; pe terasa nivelului celui mai înalt se afla sanctuarul la care se ajungea de jos pe scări. Se aseamăna mai mult cu piramidele aztece sau maya din îndepărtatul Mexic decît cu piramidele din Egiptul apropiat. Cele mai vechi piramide egiptene erau de asemenea în mai multe trepte, dar nu au avut niciodată în vîrf un sanctuar și nici scări exterioare; piramidele egiptene de mai tîrziu aveau forma unei piramide perfecte pe o bază pătrată. Deosebirea principală între piramida egipteană și ziguratul din Mesopotamia decurge însă din funcțiile lor: piramida era întotdeauna mormîntul unui rege, în timp ce ziguratul era un templu ce servea ca lăcaș de cult (și după cum se poate presupune în mod justificat și pentru observații astronomice).

Vestitul turn din Babilon al cărui fundament l-a descoperit Kolde-
wey a fost un asemenea zigurat. A fost de bună seamă cel mai mare zigurat din Mesopotamia, deoarece Babilonul era orașul cel mai mare și mai important al acestei țări. Nu era însă singurul: fiecare oraș mesopotamian își avea ziguratul său. Și nu era nici cel mai vechi, chiar dacă presupunem că exista încă din timpul lui Hammurabi, adică din secolul al XVIII-lea î.e.n. (apoi a fost distrus de circa cinci ori în timpul războaielor, dar totdeauna a fost ridicat din nou; ultima oară în timpul regelui Nabucodonosor în secolul al VI-lea î.e.n.). Babilonienii și asirienii au preluat ziguratele, după cum arată săpăturile de la Nippur (și apoi din alte locuri) de la sumerieni.

Nu știm în mod sigur de ce sumerienii au construit asemenea temple sub formă de turnuri în trepte; nu ne-au lăsat informații despre aceasta, deci nu putem să emitem ipoteze. S-au emis multe teorii în legătură cu acest fapt. Numai două rezistă însă azi în literatura de specialitate. Conform primei teorii, ziguratele erau „trepte spre cer“ ceea ce sună întru totul plauzibil, iar conform celei de-a doua teorii erau „munți artificiali“. Această a doua teorie se sprijină pe ipoteza că sumerienii au

migrat din regiunile muntoase ale Orientului și negăsind în cîmpiile dintre Tigru și Eufrat munții pe care sălășluiau, după închipuirea lor zei, i-au construit pur și simplu pentru ei.

Rezolvarea acestor probleme este de competența specialiștilor; pentru noi important e faptul că Peters și Haynes au descoperit în Nippur un zigurat sumerian. Explorarea lui amănunțită arată că era format din trei straturi; stratul superior, din cărămizi, cu sigiliile regelui din Ur, Ur-Nammu, din secolul al XXII-lea î.e.n., cel mijlociu provenind din timpul regelui akkadian Naramsin, respectiv de la începutul secolului al XXIV-lea î.e.n., iar cel interior din secolul al XXVIII-lea î.e.n. Înseamnă că această construcție datează din aceeași perioadă cu piramida lui Djeser¹ din Sakkarah — prima piramidă egipteană!

Opinia publică din America era mulțumită cu activitatea *digger-ilor*² săi din Mesopotamia; ei au descoperit principalul centru religios și cultural al sumerienilor, iar în el cel mai vechi zigurat. Savanții altor popoare aveau însă rezerve față de munca colegilor americani, dar au recunoscut în unanimitate faptul că ea a dus la descoperirea celui mai vechi zigurat. Astăzi știm că toți s-au înșelat în ceea ce privește „recordul absolut” al vechimii acestuia. În 1920 englezul C. Woolley a descoperit pe o altă colină un zigurat și mai vechi... Nu vom anticipa însă.

De ce nu s-au găsit nici un fel de opere artistice în acest Vatican sumerian? Unde s-au pierdut statuile? Unde a dispărut ornamentația templelor? Răspunsul a venit mult mai târziu: întreaga bogăție a Nippurului a căzut pradă războiului, jafului și focului. Au rămas numai morminte devastate și tăblițe.

Au trebuit să treacă decenii ca să se demonstreze că de fapt nu a rămas atît de puțin. Pe tăblițele de la Nippur s-au păstrat opere artistice de o valoare surprinzătoare. Cele mai vechi documente ale literaturii și poeziei sumeriene!

Și nu numai sumeriene — ci și universale!

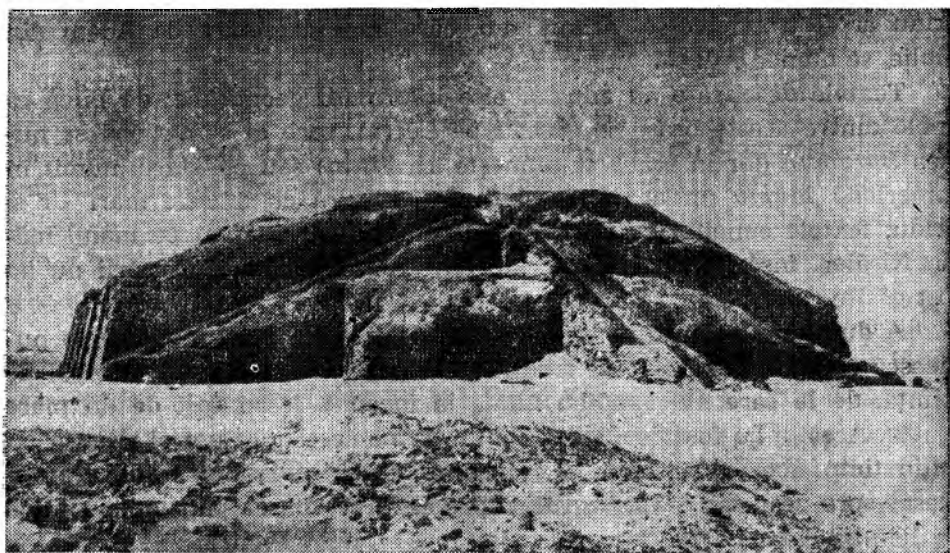
*

Săpăturile întreprinse pe Tello și Niffar au fost primele mari sonde arheologice³ forate în adîncurile Sumerului. Ele au condus la descoperi-

¹ *Piramida lui Djeser (Zoser)* — piramidă în trepte construită de arhitectul Imhotep pentru faraonul Djeser, întemeietorul celei de-a III-a dinastii egiptene (2800—2700 î.e.n.), în întregime din calcar, acest monument se ridică pînă la 61 m, în șase trepte gigantice pe cele patru laturi. Din piramida lui Djeser a evoluat forma de piramidă clasică (cu fețe netede, continue) a faraonilor care au urmat.

² *Digger* (engl.) — săpător.

³ *Metoda sondelor arheologice* constă în forarea unui puț pentru a căuta un punct bogat în obiecte prețioase întregi. Metoda a fost folosită în secolul trecut și mai ales de Schliemann.

Zigurat în Ur. Sus, aspectul ziguratului după descoperirea lui de către Woolley în 1925, jos, ziguratul reconstruit parțial în 1965.

rea a două importante orașe sumeriene despre a căror existență nimeni nu știa înainte nimic. Aceasta nu a fost însă totul.

Cînd savanții au început să citească și să traducă textele cuneiforme din Lagaș și Nippur au aflat nume noi ale orașelor vechilor sumerieni.

Nume de orașe despre care nu auziseră niciodată, dar și nume pe care le cunoșteau sute de milioane de oameni.

Pe cărămizile ziguratului din Nippur se întâlnea, de pildă, de multe ori numele Ur-Nammu, iar lângă el titlul „ensi din Ur“. Orașul Ur era cunoscut din istorie și nu ca un oraș oarecare: din Ur-ul caldeenilor se trăgea străbunul Abraham!

Pe tăblițele din Lagaș, la fel ca și pe cele din Nippur, apăreau numele Urningir, Urgigir, Urbaba și altele, numele regilor din Uruk în care filologii au recunoscut fără greutate Erech-ul biblic. Acest oraș era cunoscut nu numai din Biblie, dar și din legendele asiro-babiloniene. Domnea în el eroul Gilgameș, o treime om și două treimi zeu!

Pe alte tăblițe au citit despre conflictele dintre Lagaș și orașul pînă acum necunoscut, Umma, pe care le-a aplanat regele Mesilim din Kiș. Și în legătură cu Kiș au aflat, printre altele, că aici a domnit regina Kubaba (sau Baba-Ellit) care fusese cărciumăreasă.

Au aflat însă și numele unor orașe necunoscute din Biblie, dar cunoscute din lucrările istoricilor greci (de pildă despre Barziba pe care Strabon o numește Borsippa) și din inscripțiile regilor babilonieni. Pe unul din ele l-au citit Șuruppak, pe altul Larsa, altul Adab; în orașul Eridu ar fi trăit zice-se, primul om, care spre deosebire de Adam din Biblie, se numea Adapa.

Textele descifrate au adus și alte informații geografice: de pildă că unele dintre aceste orașe se găseau pe Eufrat, care în sumeriană se numea *Buramun* (iar în arabă se numește azi Furat) sau pe Tigru, numit în sumeriană *Idignu* (în arabă Didjlat). În legătură cu orașele mari Ur și Eridu, textele cuneiforme afirmau chiar faptul că se aflau pe malul mării. Nicăieri însă pe malurile acestor fluvii, nici pe țărmul mării nu au fost găsite ruine...

A durat mult timp pînă cînd sumerologii (cum au început să se numească acești cercetători) au izbutit să rezolve aceste dileme. Oamenii de știință, de la care nu așteptau nimic la început, le-au fost de un mare ajutor. Aceștia au fost geologii, care în vreme ce căutau petrol și-au găsit puțin timp liber să constate că, din antichitate, albia Eufratului s-a deplasat spre vest, iar cea a Tigrului spre est și că marea pătrundea cîndva cu 100, ba chiar cu 200 km mai adînc în continent decît în zilele noastre.

Firește că s-au găsit și alte orașe sumeriene nu numai în texte, ci și pe teren. În anul 1904 arheologul francez V. Scheil a prospectat colina Abu-Habba, identificînd-o cu Sippar-ul antic; Koldewey a săpat pe cîteva coline la sud de Babilon, descoperind, în 1902, la Birs (Birs-Nimrud nu departe de Hilla) ruinele Barzibei. Expediția Universității din Chicago, condusă de E. J. Banks, a prospectat, între anii 1903—1904, colina Bismaya, găsind în ea ruinele orașului sumerian Adab. Nu a fost în-

totdeauna atât de ușor cum s-ar părea, deși în această a doua fază, cercetătorii erau mult mai bine pregătiți decât au fost Sarzec, Peters sau Haynes.

Când astronomii descoperă o planetă sau o cometă îi dau numele unui zeu antic sau pur și simplu numele lor și totul e în ordine. Când chimiștii descoperă un compus nou, îi dau numele pe care ei îl cred de cuviință, dacă se poate un nume pe care nespecialiștii îl pronunță greu. Ce-i drept, asirologia nu ducea lipsă de asemenea nume (de pildă, frațele regelui Assurbanipal, marele preot al zeului Lunii Sin se numea Asuretilșameirsitiubalitsu), dar problema era alta. S-ar considera o glumă dacă cineva ar spune: „Bine, înțeleg cum au descoperit steaua aceea, au telescoape. Dar cum au constatat că ea se numește tocmai Venus?” În arheologia sumeriană aceasta surprindea însă prin exactitatea realității.

Pietro della Valle a vizitat în secolul al XVII-lea colina Mukajjar (în delta Eufratului inferior), ba chiar în secolul al XIX-lea consulul englez Taylor a săpat aici; nici unul din ei nu bănuia că ea ascunde ruinele orașului Ur. Sumerologii știau de Ur, dar n-aveau idee de locul unde se află ruinele lui. Englezii Loftus și Churchill au săpat încă din 1849 pe colina Warka (de asemenea pe Eufratul inferior), iar asirologii știau dinainte de Uruk; a fost însă nevoie de mult efort pentru a se constata cu siguranță că Warka și Uruk sînt unul și același oraș. Koldewey a prospectat, în anul 1902, colina Fara, iar americanii au continuat cercetările lui în anul 1931, dar abia de curînd s-a constatat că aceasta este o dună deasupra orașului Șuruppak. Mai există încă tell-uri pentru care nu s-au găsit denumiri sumeriene și mai cunoaștem nume sumeriene pentru care nu s-au găsit tell-urile corespunzătoare. Ba chiar pînă azi nu știm unde se află ascunsă capitala primului mare regat al Mesopotamiei, orașul lui Sargon Akkadianul!

Aceste probleme (și insuccesele parțiale în rezolvarea lor) arată ce obstacole au trebuit să înfrîngă oamenii de știință care au vrut să întocmească primul crochiu al hărții și istoriei Sumerului. Aceasta a necesitat noi expediții în pustiu, noi dispăruți în timpul schimburilor de focuri cu tilharii, noi victime ale holerei; expediții și victime nu numai din rîndul arheologilor dar și al lucrătorilor din muzee care cumpărau tăblițe și obiecte de artă din „săpăturile clandestine” spre a le salva în folosul științei. Au fost necesari ani de viață pe care zeci de savanți din Europa și America i-au sacrificat cercetării textelor cuneiforme. Această activitate a ajuns atât de departe încît abia la începutul secolului nostru au putut să apară primele lucrări complete despre Sumer. În anul 1905, francezul F. Thureau Dangin a publicat lucrarea *Inscripții sumeriene și akkadiene*, în anul 1908, rusul M. V. Nikolski, *Documente din epoca cea mai veche caldeeană*, în anul 1909 francezul H. de Genouillac *Tăblițele arhaice su-*

meriene iar în anul 1910 englezul L. W. King a publicat chiar *Istoria Sumerului și Akkadului!*

Acesta constituie un triumf incontestabil al științei ale cărei prime cunoștințe fuseseră decretate în urmă cu o jumătate de veac drept „o insultă la adresa inteligenței omenești“. A fost tocmai un triumf al acestei inteligențe umane și al partenerului ei — curajul!

Că în pofida acestui fapt au rămas probleme neelucidate? Că pe harta Sumerului au mai rămas locuri goale? Că determinarea în timp a epocilor istoriei sumeriene nu a fost sigură? Toate acestea reprezentau pentru savanți motive în plus pentru a-și continua activitatea.

Dar tocmai când această muncă mergea mai bine a survenit ceva neașteptat. Cercetătorii englezi și francezi au fost nevoiți să părăsească Mesopotamia. Peste puțină vreme i-au urmat și cercetătorii germani. Cercetarea în muzee a trebuit să fie întreruptă. Izbucnise războiul mondial.

*

În împușcături, haos și foc s-a încheiat prima etapă de cercetare a Sumerului, se poate afirma etapa „descoperirilor“. Ea a scos din adâncurile uitării un popor străvechi, confirmând ipotezele teoretice cu probe scoase la lumină de lopată. Existența istorică a sumerienilor a devenit o informație cuprinsă în orice manual de istorie.

Cartea despre istoria ținutului care a fost leagănul de cultură al omenirii a primit un început. Filele ei albe s-au acoperit cu cuvintele sumerienilor: cronicile istoricilor lui și versurile poeților, numele regilor și al eroilor lor, descrierile războaielor și ale construcțiilor canalelor, scene din viața de zi cu zi în care nu s-a făcut istorie. Și cuvintele acestor oameni de mult dispăruți au însoțit imaginile statuilor și ale construcțiilor ca să dovedească că în urma sumerienilor nu a rămas numai vântul ce adie deasupra turnurilor templelor lor...

După ce s-a încheiat pacea, a început un nou asalt asupra tainelor Sumerului antic pe care descoperitorii lui nu apucaseră să le scoată la iveală. Această a doua etapă de cercetare, pe care războiul a întrerupt-o din nou, nu s-a încheiat pînă azi; ea poate fi numită etapa „de adîncime“. Este la fel de dramatică ca prima: dar desigur, numai pentru cel fascinat de cunoașterea necunoscutului.

Vrem să ne convingem?

Să pornim atunci printre ruinele orașelor sumeriene din deșertul Irakului de sud, unde răsună tîrnăcoapele arheologilor!

Și să-i rugăm pe cei ce se simt acasă în abisul istoriei să ne însoțească prin Sumerul antic!

II
LUMEA
VECHIULUI SUMER

Orașe milenare sub dunele de nisip ale deșertului

Lumea vechiului Sumer ocupa aproape a douăzecea parte din suprafața Irakului de astăzi; nucleul său îl forma regiunea cuprinsă între Eufratul de jos și Tigru, mărginită la nord de deșert, iar la sud de mare. Pe acest teritoriu care însuma circa 10 000 km² s-au constituit și au dispărut aproape zece state-cetăți sumeriene. Numărul total al sumerienilor, incluzînd așezările de pe valea mijlocie a Eufratului nu a depășit, probabil, niciodată un milion.

Pe hartă apare ca o lume în miniatură, dar vizitarea lui implică anumite dificultăți. Nu din partea guvernului irakian... nici din partea populației locale; ospitalitatea arabă o depășește pe cea slovacă, iar „focurile continue de arme” reprezintă folclorul inofensiv al beduinilor. Greutățile încep odată cu transportul, fiindcă orașele sumeriene sînt pierdute astăzi în deșert, departe de vreun aeroport sau de o cale ferată. O altă problemă o constituie gradul lor de populare; în mare parte cetățile sumeriene sînt părăsite astăzi pînă și de către arheologi. Hrana este, în general, suportabilă, fără să aibă consecințe, după o vaccinare preventivă; mai greu este cu rezistența la soare și la arșiță. În timpul verii, în nisip se poate fierbe un ou moale, pe vreme de acalmie te sufoci ca un coșar în canalul de încălzire centrală, iar la adierea vîntului nisipul pătrunde în ochi, scrișnește între dinți și oprește mecanismul ceasului. În același timp omul trebuie să fie bine îmbrăcat și în special bine încălțat: să calci pe un șarpe e tot atît de neplăcut pentru șarpe, cît și pentru om, iar contra veninului viperei nu s-a descoperit pînă în prezent nici un ser eficace. Prin urmare, călătorul prin aceste ținuturi trebuie să se gîndească la toate acestea.

Prin orașele sumeriene se circulă, de obicei, cu automobilul; ce-i drept, e un drum la fel de ispititor ca cel făcut pe măgar sau dromader, dar o oră de călătorie cu mașina este echivalentă cu o zi de mers cu caravana. Drumul prin deșert nu este însă plictisitor, fiindcă pustiul nu e monoton, dimpotrivă are un farmec al său aparte. Toți cunoaștem munții și mulți am văzut marea. La obiecția că deșertul este pînă la urmă numai nisip, s-ar putea răspunde: „Dar marea nu e numai apă?” Cei care

afirmă că „pustiul este exasperant de plicticos“ nu au asistat, probabil, niciodată la un revărsat de zori argintii, nu au văzut pîcla ce coboară în arșița de după-amiază și apusul auriu de soare; desigur, ei n-au petrecut nici o noapte sub bolta înstelată a deșertului și n-au supraviețuit nici unei furtuni subite de nisip. Ciudat, dar în deșert omul se simte om: eliberat de gânduri și receptiv la impresii, departe de cătușele inevitabile ale societății moderne, dar totodată apropiat de prietenul său — omul, fie de cel ce șade în spatele volanului, fie de cel de la mare distanță, căruia îi e recunoscător pentru funcționarea ireproșabilă a motorului. Pe stradă rar zărești vreun om; întîlnindu-l într-o oază sau pe coasta dealului îl saluți; dacă îl observi ca un punct mișcător în zare, nu regreti că ai străbătut kilometri, ca să-i întinzi mina și să discuți cu el într-un amalgam ciudat de limbi, deși pînă atunci nu l-ai văzut niciodată și probabil nici nu o să-l mai vezi vreodată. Altfel, în deșert șacalii sînt mai puțin primejdioși decît motocicletele care circulă pe șosele, iar probabilitatea de a-ți ieși în cale un tilhar este astăzi la fel de mică cu cea de a întîlni un bandit pe valea Vratnei¹.

Punctul de pornire al călătoriei în Sumer îl constituie de obicei Bagdadul. *Covorul zburător* al societății aeriene irakiene ne transportă într-o oră la Basrah. Din orașul marinarului Sindbad ne mai rămîn apoi 200 km de străbătut cu trenul spre nord-vest și o jumătate de oră de mers cu jeep-ul pe un drum ce a fost și va deveni cîndva din nou drum. După ce coborîm din avion, putem începe vizitarea unuia dintre cele mai accesibile și totodată mai vechi orașe-cetăți ale Sumerului.

*

După Biblie această cetate se numea Ur-ul caldeenilor, după documentele sumeriene Ur, iar colina ce a acoperit slava lui se numește Mukajjar. Cetatea se află în întregime în ruine, dominate de un zigurat uriaș; în rest este formată numai din dune de nisip, labirinturi de șanțuri, ziduri din cărămizi nearse și dintr-o liniște înspăimîntătoare. Nimic nu amintește aici de viața și forfota de pe cîmpul piramidelor de la Gizeh², de șopîrlele și fluturii ce mișună în dărîmăturile orașului Pompei, de agatele care înfloresc deasupra frescelor colorate ale labirintului lui Minos³ din Creta;

¹ *Vrătna* — rîu mic în Slovacia.

² *Ghizeh* — celebru centru arheologic din deșertul occidental egiptean, la 8 km de Cairo. Aici se găsesc marile piramide ale lui Cheops, Chefren și Mikerinos, marile Sfinx și nenumăratele mastabale ale nobililor din dinastia a IV-a și a celor care i-au urmat pînă la sfîrșitul Imperiului Vechi. (2280 î.e.n.)

³ *Labirintul lui Minos* — palat cu sute de încăperi legate prin culoare întortocheate. Construit de Dedal la porunca regelui Minos pentru a închide în el minotaurul. Minotaurul a fost ucis de Teseu, ajutat de fiica regelui Minos, Ariadna: ea i-a dat un ghem al cărui fir l-a călăuzit spre ieșirea labirintului.

castelele sumbre din Scoția sînt față de Ur niște orașe turistice pline de viață. Și cu toate acestea, există ceva care ne tulbură; ne simțim mici în fața măreției istoriei și a grandorii unui popor căruia trebuie să-i mulțumim pentru mult mai multe decît am fi bănuît...

„*Salem aleikum*“¹ se aude în urma noastră glasul sentinelei arabe care ține o pușcă și suride. Răspundem într-o topică inversă, facem schimb de țigări și de cîteva amabilități, după care ne apropiem împreună de ziguratul ce se proiectează întunecat pe cerul senin, făcînd parcă și mai strălucitor nisipul; masivitatea lui greoaie ne apasă și în același timp ne atrage; pe măsură ce ne apropiem de el tulburarea noastră se transformă în stinghereală, pentru că în cele din urmă să nu ne vină să dăm crezare ochilor; în dreptul nostru se înalță de fapt o construcție modernă! Literatura de specialitate cea mai recentă nu a avut timp să menționeze că Administrația monumentelor din Irak a dispus reconstituirea lui pînă la înălțimea primului nivel. „Era unica soluție posibilă, astfel s-ar fi prăbușit după degajarea lui din nisip“. Nucleul ziguratului și încă două nivele sînt, la origine, zidite din cărămizi arse și nearse provenind din vremuri cînd europenii își înjghebau primele adăposturi din crengi rupte sau viețuiau în peșteri.

O sută treizeci de trepte conduc spre vîrf, unde se află platforma cea mai înaltă a ziguratului (fundamentul lui măsoară 62,5×43 metri). Toate treptele sînt restaurate la fel ca și scările laterale de la primul nivel. În timpul sumerienilor pe cea mai înaltă terasă se ridica templul zeului Lunii, Nannar, care, cu multe veacuri înainte, a căzut pradă furtunilor și vîntului. Petro della Valle, primul european care a ajuns în Ur, în anul 1625, nu a mai găsit nici o urmă a acestui templu; nu i-a mai rămas decît să se bucure de priveliștea care și-a păstrat grandoarea pînă-n zilele noastre. Pretutindeni, de jur împrejur, se întinde deșertul acoperit de o pulbere alb-gălbuie, tulburat ici colo de ruinele dezgropate și străfulgerat în depărtare de șine strălucitoare. Verdeța crîngurilor de palmieri, în spatele căreia se ascunde Eufратul, se contopește cu orizontul, înainte de a intra în orașul Nasiriya. Cîndva acest fluviu curgea chiar în preajma zidului de incintă al Ur-ului, alimentînd canalul artificial săpat în acesta; părăsindu-l, fluviul a hotărît moartea orașului. Vestigiile acestui canal și parțial ale zidurilor se păstrează pînă-n zilele noastre; depresiunile și proeminențele din jurul ziguratului ar putea înscrie cu puțină imaginație o elipsă al cărui diametru mare să măsoare circa 1,5 km iar cel mic aproape 1 km. Prin urmare, Ur-ul propriu-zis nu era mai mare decît, să zicem, Orașul Vechi

¹ *Şalem aleikum* (Pace ție! — în limba arabă). Formulă de salut la care se răspunde *Aleikum salem* — Și ție pace!

din Praga, sau din Bratislava; în jurul lui însă se întindeau case pe o rază de 2 pînă la 6 km, formînd „marele Ur“.

Vestigiile oraşului-cetate Ur dovedesc că el avea dimensiunile unei adevărate metropole: întîlnim ruine de temple şi palate impozante, de străzi populate şi fortificaţii puternice. În interiorul „zidurilor înalte ale Ur-ului“ se aflau cel puţin 8 temple, 6 grandioase palate (unul dintre ele avea patru curţi şi optzeci de încăperi), cîteva hambare mari, publice, pentru depozitarea grînelor şi cimitire sfinte. În exteriorul acestor ziduri de incintă, existau două porturi, unul de „apus“ la Eufrat, şi celălalt de „nord“, la canalul artificial. Temeliile acestor edificii sînt astăzi acoperite de nisip, dar se poate pătrunde în interiorul lor prin tunele, coborîndu-se astfel pînă în străfundurile istoriei, pînă în anii 3 500—3 200 î.e.n., potrivit adeptilor aşa-numitei cronologii lungi, sau pînă în anii 2 800—2 500 î.e.n., conform adeptilor cronologiei scurte. În orice caz, pe scara timpului se pătrunde la o adîncime mult mai mare decît cea explorată în cele mai vechi oraşe europene, cu aproape 2 000 de ani mai în adînc decît la Atena şi cu circa 2 500 de ani decît la Roma.

Scoaterea la lumină a acestor ruine este rezultatul muncii de 12 ani a sute de săpători arabi, conduşi de echipele reunite ale arheologilor englezi şi americani conduse de Leonard Woolley. A fost o muncă febrilă, care s-a desfăşurat în perioada 1922—1934 şi care i-a adus renumele de „expediţia arheologică încununată cu cele mai multe succese ale secolului al XX-lea“.

Englezii Loftus şi Taylor au descoperit oraşul Ur şi au descris zигuratul lui între anii 1849 şi 1853. Prima explorare serioasă a acestuia a fost întreprinsă abia în anul 1917 de către compatriotul lor Campbell Thompson — căpitan în serviciul de informaţii britanic, dar care luccrase înainte de război la British Museum; colina i-a atras atenţia şi, împreună cu prietenul său King, a început s-o exploreze. Nu multă vreme după aceea, comunica la Londra ştirea că: „locul acesta numit Mukajjar este deosebit de potrivit pentru săpături, mai ales pentru faptul că în împrejurimi domneşte liniştea“ (în nordul Mesopotamiei se purtau încă lupte pe vremea aceea)¹ „şi se află în apropierea bazei militare engleze de la Nasirya“. Aceste argumente, confirmate ulterior de expertiza arheologică a lui H. R. Halla, împuternicitul British Museum-ului pe lîngă serviciul politic al armatei de ocupaţie britanic, s-au dovedit a fi în cele de urmă hotărîtoare. Primele lovituri de sapă au fost date însă după îndelungi tergiversări, fiindcă nimeni nu bănuia pe atunci că în colina Mukajjar se află cetatea Ur şi abia după ce Muzeul Univer-

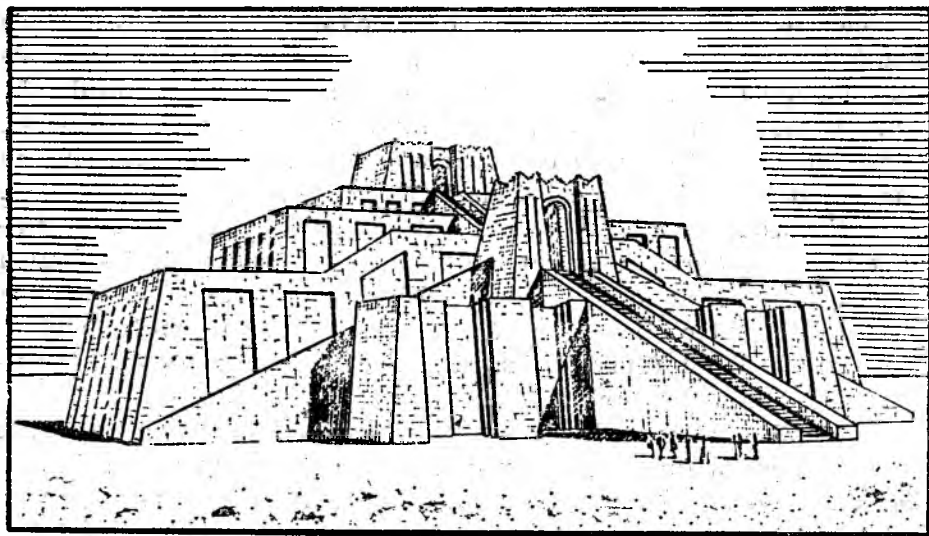
¹ Autorul se referă la luptele de la Kut-el Amara, din ianuarie—februarie 1917, în care armata turcă este înfrîntă de corpul expediţionar britanic.

sitații din Philadelphia a promis ajutor British Museum-ului în explorarea acestei coline.

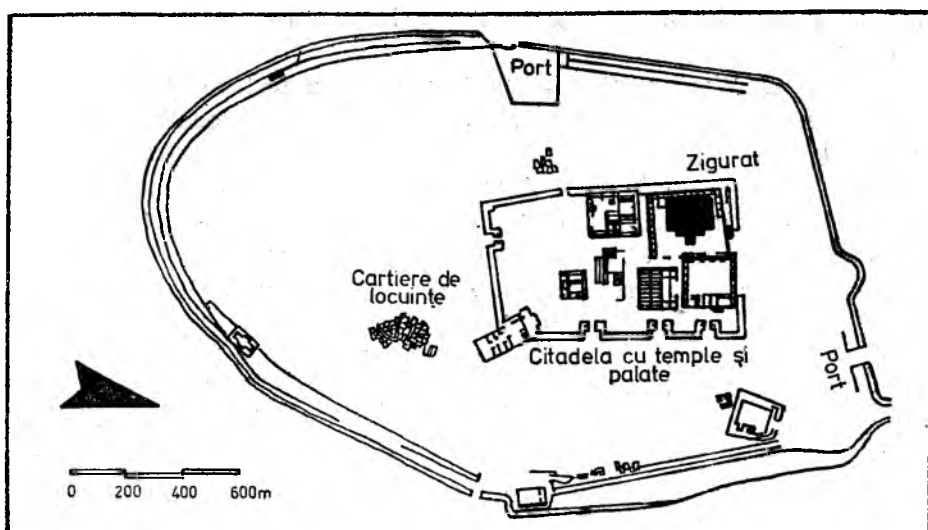
Leonard C. Woolley (1880—1960), căruia i-a fost încredințată conducerea acestei „Expediții aliate“, era perfect pregătit pentru a-și duce misiunea la bun sfârșit. Woolley era absolvent al Universității Oxford, fusese apoi asistent la Muzeul Ashmolean, între 1907—1911, făcuse săpături în Nubia, în perioada 1912—1914, luase parte la săpăturile de la KarKemiș, pe cursul Eufratului superior (printre alții, alături de T. E. Lawrence, viitorul „Lawrence din Arabia“), iar după începutul războiului a lucrat în serviciul de informații al armatei britanice. După proclamarea păcii, a pus mîna din nou pe tîrnăcop, iar la începutul lui noiembrie 1922, sosea la Mukajjar.

A sosit la Mukajjar nu numai cu hîrlețul, dar mai ales însoțit de o echipă de specialiști remarcabili; s-au succedat alternativ în rîndurile ei asirologii Gold și Burrows, arheologii Fitz-Gerald, domnișoara Keeling (devenită din anul 1927 doamna Woolley) și Mallowan (cu soția lui, Agatha Cristie, care prin romanele sale polițiste „a cîștigat din crime mai mulți bani decît a obținut Caterina de Medici prin mijlocirea crimelor sale“). Mijloacele financiare i-au permis lui Woolley să angajeze două sute pînă la patru sute de lucrători într-un sezon. Pe lîngă lucrători și bani a avut însă și noroc — acel noroc care se ține numai după cei ce sînt pregătiți.

Și-a început activitatea prin prospectarea terenului, fiindcă în arheologie este valabil principiul că înainte de toate „trebuie examinate

Reconstrucția ziguratului din Ur (după Woolley).

Planul orașului Ur.

indicațiile de suprafață“. Ele erau de asemenea natură că s-a hotărât să-și ridice aici o casă, să recruteze lucrători și să-i instruiască cu specialiști chemați din Siria. După care și-a stabilit, ca principal punct de atac, prospectarea unui zigurat, fiindcă „cel mai înțelept e să pornești de la cunoscut la necunoscut, iar o asemenea colină constituie o realitate extrem de serioasă.“ Dar fiindcă atacarea unui punct nu înseamnă neglijarea celorlalte posibilități de spargere a frontului, a dat ordin să se întreprindă săpături și în împrejurimile ziguratului: „curățirea trebuie începută de sus“. Până în februarie 1923, lucrătorii lui au scos la iveală vestigiile a două edificii. Unul se numea *Enunmach* și constituia fie sanctuarul zeului sumerian al lunii *Nannar*, fie un depozit de ofrande; din inscripții, s-a aflat că la construirea și întreținerea acestui edificiu au contribuit în total zece regi de la Bursin în secolul al XXI-lea î.e.n. până la Nabucodonosor în secolul al VII-lea î.e.n. Cel de-al doilea edificiu se numea *Echursag* și reprezenta palatul regilor Ur-ului, Ur-Nammu și Șulgi, care au trăit în secolele al XXII-lea și al XXI-lea î.e.n., pe vremea când egiptenii începeau să întemeieze Imperiul mijlociu și să ridice capitala Veset (Theba). Pentru primul sezon de săpături rezultatul era de-a dreptul onorabil.

În al doilea sezon, hîrlețele sutelor de lucrători arabi au dezgropat un zigurat pînă la fundament, iar în imediata lui apropiere au degajat o clădire înaltă cu cazemate și un portal monumental denumită *Curtea zeului Nannar*. În dărămăturile ei, a fost găsit un sul aparținînd ultimului rege babilonian Nabonide, pe care era săpată în scriere cunei-

formă istoria ziguratului: a fost consacrat zeului Lunii, Nannar, și a fost construit din ordinul lui Ur-Nammu și Șulgi. Cercetările au arătat că numai în straturile superficiale se găsesc cărămizi care poartă sigiliile acestor regi ai Ur-ului, dovedind că ei au poruncit probabil numai reconstruirea sau restaurarea lui. Sondele forate în profunzimea ziguratului au scos la iveală cărămizi mult mai vechi, judecând după forma și modul lor de prelucrare. Nici Woolley, nici colaboratorii lui nu au izbutit să estimeze cu precizie perioada din care datează; abia în urma descoperirilor ulterioare au stabilit că acest nucleu provine din vremea așa-numitei prime dinastii ururite. Când a domnit însă prima dinastie ururită? Potrivit adepților cronologiei lungi, în jurul secolelor al XXXII-lea și al XXXI-lea î.e.n., iar potrivit adepților cronologiei scurte, cu 400 de ani mai târziu. Dar indiferent de perioada în care a fost el ridicat, acest zigurat constituia cel mai vechi edificiu monumental păstrat pe teritoriul Mesopotamiei. Și fiindcă data dintr-o epocă anterioară celei în care a fost construită cea mai veche piramidă din Egipt, iar o construcție mai veche decât aceasta din urmă nu a fost descoperită, însemna că acest zigurat era cel mai vechi edificiu monumental cunoscut în lume!

Trei superlative cuprinse în două propoziții ar putea să pară exagerate: dar, în acest caz, ele sînt justificate. Totuși descoperirea din măruntaiile colinei Mukajjar nu a fost nici pe departe cea mai veche, nici cea mai semnificativă: Woolley și-a rezervat aceste superlative pentru o altă descoperire. Mai mult decât atât, în ultima sa lucrare (*Istoria dezgropată din pămînt*, 1958), în care un capitol întreg este consacrat Ur-ului caldeenilor, nu pomeniște nici măcar o singură dată de ziguratul lui Nannar.

Care a fost, prin urmare, descoperirea care a eclipsat scoaterea la iveală a celui mai vechi edificiu monumental din lume? Nu trebuie să uităm că țelul arheologiei nu constă în obținerea de recorduri în prospectarea adîncimii veacurilor și nici în aflarea unor comori. Arheologul înscrie cu plăcere în activul său un record la fel ca și un sportiv; om fiind, se bucură cînd scoate la lumină obiecte arătoase și frumoase, pe care nu le consideră însă cel mai important lucru. Woolley și-a apreciat descoperirile după alte criterii decât cele folosite, spre pildă, de către Botta și Layard, „Misiunea arheologului pe teren constă în dezvăluirea și ilustrarea desfășurării istoriei omenirii“ scria el în anul 1930 „și de a da categoric prioritate dobîndirii de cunoștințe față de găsirea de obiecte“. Dar, în ciuda acestor constatări, Woolley descoperise o comoară. O comoară formată din atîta aur, bijuterii și obiecte artistice, încît putea stîrni invidia tuturor jefuitorilor de morminte și arheologilor. Era vorba de o descoperire atît de neașteptată și de cutremurătoare prin

mărturia documentară pe care o implică, încît lumii i s-a tăiat răsuflarea la aflarea ei!

Al treilea și al patrulea sezon (1924—1926) s-a desfășurat într-un ritm de activitate normală care aduce rezultatele scontate. Firește, norma acestor rezultate scontate era neobișnuit de mare: pe vremea aceea toți membrii expediției știau deja că scot la lumină orașul Ur. În al cincilea sezon (ianuarie 1927), săpătorii au început să găsească schelete omenești.

Un arheolog descoperă cu plăcere oseminte, fiindcă acolo unde le descoperă există de obicei morminte, iar acolo unde sînt morminte există de obicei ofrande funerare. Woolley a dezgropat primele urme ale acestor schelete și morminte încă din timpul „examinării de suprafață“, în primăvara lui 1922. Cu un spirit de sacrificiu demn de întreaga admirație și-a condus echipa în altă parte, fiindcă membrii ei nu erau încă suficient de bine pregătiți profesional pentru această descoperire. De data aceasta s-a așternut împreună cu ei la lucru și pînă la sfîrșitul lui februarie 1934, cînd s-a încheiat ultimul sezon, au degajat morminte, descoperind în total 1 850 de morminte.

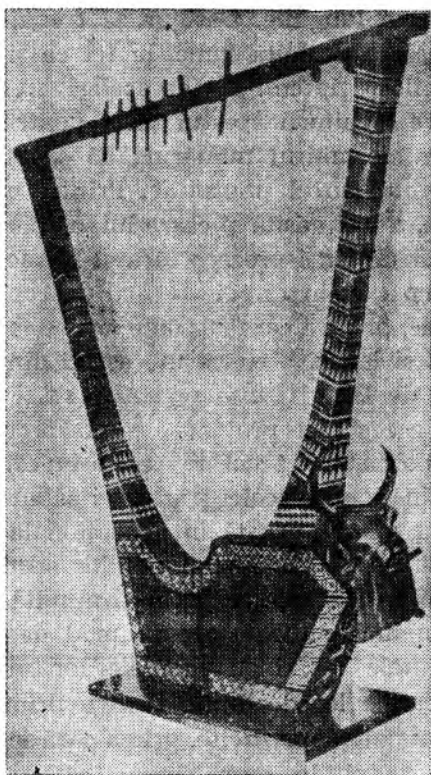
Cea mai mare parte a lor fusese jefuită probabil încă din antichitate; în cele mai vechi, însă, la o adîncime de 20 metri sub nivelul solului, au găsit obiecte de cult funerar. Ele au constituit o dovadă uimitor de grăitoare nu numai despre datinile funerare ale sumerienilor, dar și despre modul lor de viață. Ele au stat mărturie în special asupra traiului sumerienilor și asupra artei lor, o artă care a atins culmi nebănuite de înalte pentru această străveche antichitate.

16 morminte au fost numite de Woolley „regale“; după obiectele găsite, inscripții și alte elemente s-a putut aprecia că adăposteau osemintele regilor din Ur. Unele dintre ele erau formate din două sau trei încăperi, iar un mormînt era constituit din patru camere, zidite din piatră și cărămizi de formă plan-convexă; încăperea cea mai mare din cel mai mare mormînt măsura peste 13×9 metri.

Woolley a numerotat mormintele și le-a inventariat cu grijă; lista de obiecte descoperite și descrierea lor din lucrarea *Cimitirul regal din Ur* (1934) reprezintă pentru specialist un izvor nesecat de informații despre vechii sumerieni, dar și cititorul care nu este sumerolog află în ele multe lucruri interesante. Să lăsăm de o parte 99% din numerele de inventar, limitîndu-ne la ce este mai interesant și totodată mai important.

În „mormîntul 800“, în care a fost îngropată regina Șubad sau Pu-ali (după cum s-a constatat din inscripția săpată pe un cilindru de lîngă brațul ei drept) s-au găsit în total 270 obiecte, printre care vase, pahare și farfurii plate, lucrute superb în aur, urme de harfe împodo-

Harfă din „Cimitirul regal“ din Ur. Reconstrucție. Încrustația și capul de aur al taurului de pe cutia de rezonanță sînt originale (British Museum, Londra).

bite cu capete aurite de taur, statuete din aur și argint reprezentînd lei, o cingătoare de argint cu un lanț executat dintr-un aliaj de magneziu și aluminiu și, printre altele, un joc „de-a lupul și oile“, care pesemne urma să o ajute pe regină să-și petreacă timpul în lumea cealaltă. Capul reginei era împodobit cu o cunună de frunze și flori pe lujeri zvelți, reliefate fin în aur (sumerienele aveau păr negru mătăsos și, deci, asemenea podoabe le ședeau bine), în jurul gîtului avea un colier din pietre semiprețioase și perle de diferite culori, lîngă mîna s-a găsit o pudrieră în formă de scoică și o cutiuță cu urme de diferite farduri (printre altele, fard verde și negru pentru machierea ochilor). Lîngă osemintele ei s-au găsit cercei mari de aur, superb lucrați, inele de aur, un pumnal de aur și o sapă. „Nici o epocă și nici o țară“, — scria Woolley, nu sub impulsul unui entuziasm de moment, ci după 30 de ani — nu a creat opere lucrate în aur de o mai mare finețe decît cele sumeriene...”

Într-un mormînt mare purtînd numărul 789, în care se odihnea un rege necunoscut, s-au descoperit obiecte asemănătoare, dar „puțin mai bărbătești“ și într-un număr mai mare; în locul pudrierelor și al colierelor, s-a găsit o adevărată colecție de arme și o barcă de argint,

de 60 cm lungime. Desigur ea trebuia să ajute sufletul regelui să călătorească în cealaltă lume, la fel ca și „bărcile morților“ din mormintele faraonilor egipteni. Era de același tip cu barca pe care o folosesc în zilele noastre locuitorii acestui ținut pentru a naviga pe fluviul Eufrat.

În mormântul numărul 755 se afla scheletul regelui Meskalamdug, „un erou bun al ținutului“. Printre obiectele de cult funerar care îl însoțeau, a fost găsită și casca lui, o operă artistică desăvârșită, confecționată din aur de cincisprezece carate. În mormântul numărul 1 237 — *Marea groapă a morții* — s-au descoperit cele mai multe obiecte de cult funerar, printre care statuete antice în două exemplare executate din aur, argint și lazurit¹, cunoscute astăzi din orice manual de istorie sub denumirea de *Berbec în arbust*. Poate că descoperirea cea mai valoroasă e cea care provine din mormântul numărul 799 — *Standardul de mozaic din Ur*. Acesta nu este nici din aur, nici din argint, ci numai din sîdef și scoici prinse cu asfalt pe un fond de lapislazuli; valoarea acestui mozaic constă în excepționala lui mărturie documentară. În fața ochilor noștri viața sumerienilor se desfășoară ca într-un film cu două secvențe: una care ar putea fi numită „de pace“, iar cealaltă „de război“. Vedem aici, stilizat într-un mod desăvârșit, tipul fizic al sumerienilor, veșmintele lor, instrumentele lor muzicale, armele, animalele domestice, carele lor de luptă. Pentru prima oară în istoria omenirii întâlnim aici animale domesticite, prima oară întâlnim roata!

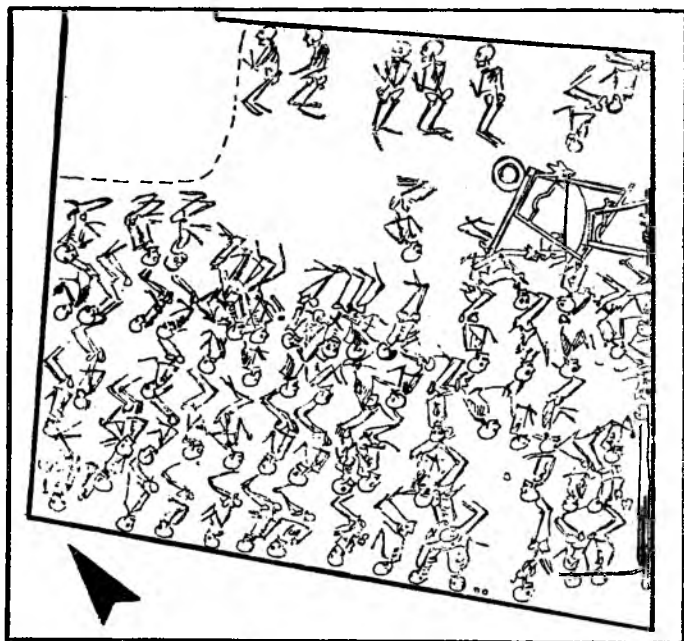
Se îndoiește oare cineva că aceste descoperiri au fost mai însemnate din punct de vedere științific și artistic decît cunoștințele izvorîte din introducerea sondei în interiorul ziguratului? Sau decît descoperirea altor palate, temple, ziduri, turnuri de apărare și a celor două porturi la fluviu? Dar cimitirul regal din Ur ascundea și altceva.

Săpînd din nou în mormîntul reginei Șubad, Woolley a găsit, alături de scheletul ei (și obiecte de cult funerar) și osemintele altor oameni: 10 doamne de onoare culcate pe două rînduri, iar la capătul rîndului harfistul cu degetele atingînd strunele tremurătoare ale harfei, 5 sentinele cu coifurile așezate lîngă cranii, 2 vizitii alături de scheletele boilor înhamăți la car; ba mai mult, în cripta funerară, lîngă nășălia reginei se aflau întinse scheletele a două femei ce păstrau urmele unor vestimente somptuoase. Toți fuseseră sacrificați și îngropați odată cu regina!

În mormîntul numărul 789, Woolley a numărat în afara regelui, 59 de schelete, în mormîntul numărul 1 050 a găsit în afara scheletu-

¹ *Lazurit* (Lapislazuli) — piatră semiprețioasă opacă de un albastru intens. În Orientul Apropiat se aducea din Afganistan încă din mileniul al VI-lea î.e.n. Se confecționau mărgelă, cilindri, pietre sau incrustații. A avut cea mai mare căutare în epoca protodinastică sumeriană.

Schema descoperirilor din „Cimitirul regel” din Ur.

lui regelui alte 50, în mormîntul numărul 1157 în afara scheletului regelui a aflat 58 de schelete, în „Marea groapă a morții” 74 de schelete fără cel al regelui (dintre care 68 de femei); ba chiar și în cel mai mic mormînt al unui rege („numărul 1648”) s-au găsit alte 3 schelete.

Toți îngropați împreună cu regii!

Ce semnificație aveau aceste descoperiri înfiorătoare? Nu putea exista decît o singură explicație; acești oameni au fost uciși. Au fost uciși unul cîte unul pentru a-i urma pe stăpînii lor în lumea cealaltă! Au fost omoriți din voința regilor și a preoților unei religii îngrozitoare care îi obliga pe acești oameni să devină pînă la urmă proprii lor uci-gași!

Woolley a încercat să reconstituie succesiunea acestui înfiorător ceremonial religios. „La înmormîntarea regilor se aduceau jertfe omenești atît de numeroase, încît fundul criptelor era acoperit de cadavrele femeilor și ale bărbaților aduși aici și masacrați pe loc”. Continuînd investigațiile, el a ajuns la concluzia că aceste victime erau „voluntare”: morții își acopereau gura, scheletele lor erau răsucite convulsiv, iar lîngă ei se aflau pahare. „Să ne închipuim că înmormîntarea regelui în criptă s-a terminat deja și că ușa spre criptă a fost sigilată; dar mormîntul cu rogojini pe podea și pe pereți este încă deschis, gol și fără nici o amenajare. Auzim apropiindu-se o procesiune care coboară în criptă; demnitarii curții, garda personală, vaeții și slujitorii, doamnele de la curte, invest-

mințați în straie prețioase, cu podoabe de aur, argint și lazurit în păr și, alături de el, muzicanții cu harfe, lire, țimbale, fluiere... Sosesc care trase de tauri și măgari conduși sau împinse de vizitii. Fiecare bărbat și fiecare femeie duce cu sine un mic pahar, singurul lucru de care are nevoie pentru sumbra ceremonie. Muzicanții cîntă. Apoi fiecare își toarnă băutura — în mijlocul criptei se află un cazan mare din care fiecare poate să-și toarne — se întinde în țărîna, așteptîndu-și moartea“.

Care au fost concluziile științei? „Nu se cunoaște nici un document“, scrie Woolley, „în care să se facă aluzie la asemenea sacrificii omenеști — arheologii nu au aflat nici o altă urmă de asemenea obicei și nici o supraviețuire a lui într-o epocă mai recentă. Dacă aceste sacrificii ar putea fi explicate prin divinizarea primilor regi, se poate riposta că în perioada istorică, pînă și cele mai mari divinități nu pretindeau o asemenea ofrandă. Iată prin urmare o dovadă că mormintele din Ur sînt neobișnuit de vechi“.

Neobișnuit de vechi? Woolley, căruia nu-i plac „datele precise“ (la fel ca și altor arheologi din domeniul lui), le-a clasificat în „perioada predinastică“. La întrebarea, cînd încadrează perioada predinastică, el a răspuns că, dacă trebuie să-și exprime opinia, atunci o situează „aproximativ între anii 3500—3100 î.e.n.“.

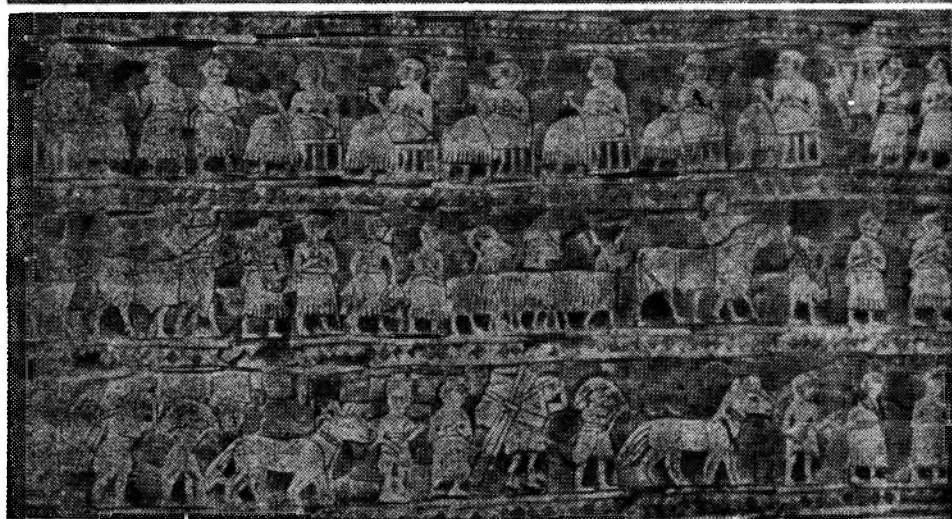
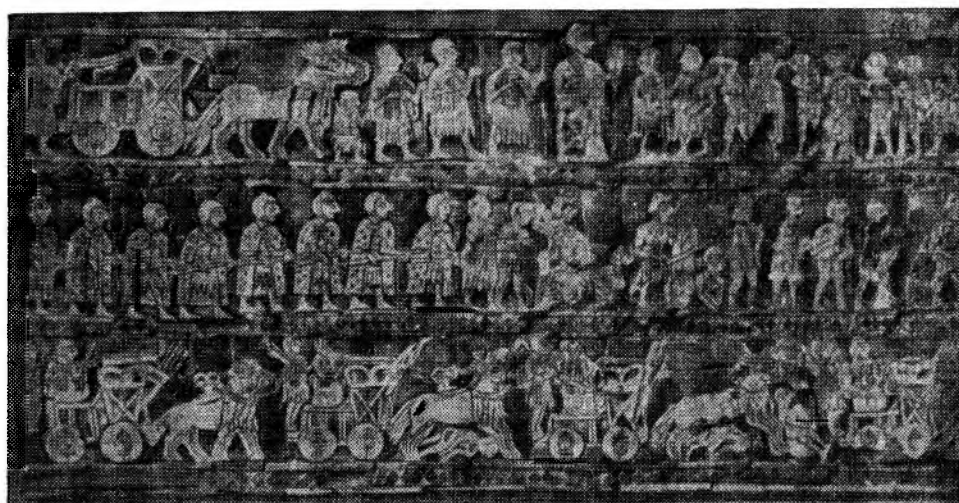
Astăzi reducem aceste date cu o jumătate de mileniu. Dar numai aceste date, nu și importanța descoperirilor lui Woolley și nici valoarea lor artistică și istorică.

*

Activitatea desfășurată în Cimitirul regal din Ur nu a fost ușoară. Terenul nisipos din jurul zidurilor, templelor, porturilor din lungul fluviului și din celelalte locuri ale orașului Ur a înlesnit efectuarea săpăturilor, dar de data aceasta însă a creat mari dificultăți. Se făceau săpături la o adîncime de 10, 15, 20 m, adică la adîncimea fundamentului unui zgîrie nori; în groapă era zăpușeală, iar pericolul ca pereții să se surpe era inherent.

Mai mult de două sute de săpători și hamali se îmbulzeau într-un spațiu mare cît un teren de volei. Fiecare descoperire se plătea cu nervi și sub amenințarea unui pericol.

„Trebuie să fii mereu cu ochii în patru și să urmărești toate detaliile cu o atenție maximă. Trebuie să observi și firul de praf alb, care reprezintă uneori tot ce a rămas din rogojina de pe fundul criptei, și găurile săpate în pămînt, care sînt de multe ori unicele amintiri ale nervurilor verticale ale unui coș împletit din trestie, sau gura unui vas de lut în cazul în care greutatea pămîntului nu l-a zdrobit. Cînd se descoperă așa ceva, fiecare lucrător arab instruit oprește imediat săpatul și îl anunță

„Stindardul de mozaic“ din Ur. Datează aproximativ din al doilea pătrar al mileniului al III-lea și reprezintă „o carte ilustrată“ din viața sumerienilor. Se întâlnește aici pentru prima oară o imagine a roții (British Museum, Londra).

pe șerui de echipa ca a fost descoperit un mormint. Locul hîrlețului este luat de cuțit, iar conducătorul săpăturilor își aduce bloc-notes-ul și un metru“.

Obiectul găsit se degajează cu atenție din pămînt, arheologul îl măsoară cu grijă, își notează poziția lui inițială, face o schiță și fotografiază locul unde l-a găsit, fiindcă „valoarea istorică a obiectului nu depinde atît de obiectul în sine cît de context... de cunoașterea condițiilor în care el a fost găsit“. Abia după aceea se poate răzui pămîntul de pe el, poate fi curățat cu o perie sau se poate degaja, suflindu-se printr-un

balon; uneori imediat după arheolog își începe activitatea conservatorului, care folosește ceară, vată, spirt și substanțe chimice speciale. Într-un fel se procedează, de pildă, la descoperirea unui obiect din aur sau argint care nu e amenințat de o distrugere directă (în schimb de jaf), altfel la găsirea unui vas spart, altfel la descoperirea unor obiecte din lemn sau din materiale textile care se pot descompune imediat în contact cu aerul proaspăt; o metodă specială este necesară la găsirea tăblițelor de lut cu scriere cuneiformă (acestea se degajază din pământ cu atenție păstrându-se și argila lipită pe ele, se usucă la soare și apoi se ard în cutii de tablă deasupra unui vas cu ulei care arde încet). „Nimeni dintre cei ce admiră un asemenea obiect în vitrina unui muzeu, nu-și poate închipui câte eforturi au fost depuse pentru ca el să ajungă aici“.

Publicul a aflat despre această latură a activității lui Woolley abia din lucrarea lui *Săpături în trecut* (1930), una dintre cele mai bune cărți științifice de popularizare a arheologiei din acele vremuri. Când a apărut cartea, numele lui Woolley era deja cunoscut în întreaga lume. La drept vorbind, Woolley nu devenise celebru nici prin explorarea ziguratului din Ur, nici prin descoperirea tezaurilor din cimitirul regal ururit (abia mai târziu vizitatorii British Museum-ului și ai Muzeului Irakian au făcut cunoștință cu mostrele de frescă găsite), ci pentru o descoperire care a stîrnit o adevărată senzație: descoperise „dovada potopului pămîntului“.

„Biblia are dreptate!“ Știința confirmă Biblia! Astfel scriau cu litere de • șchioapă ziarele, ce folosesc caractere latine, despre săpăturile lui Woolley din anul 1927. Ce-i drept, nu toate ziarele s-au exprimat în legătură cu acestea, dar nici unul nu a ocolit problema „Potopului“. Despre ce era vorba de fapt?

În Biblie, prima carte a lui Moise, intitulată *Genesis*, se vorbește despre potop. Pe pământ oamenii s-au înmulțit, ei au devenit „bărbați adevărați“, dar odată cu ei, s-a proliferat și „răutatea oamenilor pe pământ“. Dumnezeu a regretat că l-a creat pe om și și-a zis: „Voi stîrpi de pe fața pămîntului toți oamenii pe care i-am creat, voi stîrpi tot, de la om pînă la vite și tîritoare și pînă la stolurile de vrăbii ce zboară pe bolta cerească, îi voi stîrpi, fiindcă regret că i-am creat“. Singur Noe, un om drept, a aflat har în fața Domnului. A pus să i se construiască o corabie, lungă de 300 coți, lată de 50 și înaltă de 30 coți, cu o fereastră în partea superioară și ușa pe o latură; era din lemn și smolită cu asphalt. După aceea și-a încărcat corabia cu provizii, a mînat în corabie numărul de animale de uscat dictat de Dumnezeu și s-a îmbarcat împreună cu fiii săi, cu soția sa și soțiile fiilor lui. „S-a întîmplat apoi că după șapte zile, apele potopului au năvălit asupra pămîntului. În ziua aceea își desfășură toate izvoarele adîncului celui mare și stavilele cerului se deschiseră și ploaia căzu pe pământ patruzeci de zile și patruzeci de nopți“.

Sosise potopul pământului. „Și a crescut apa mereu, înmulțindu-se foarte tare pe pământ, încât a acoperit toți munții cei înalți care erau sub cer. Apele au urcat la cincisprezece coți deasupra munților. Au pierit astfel toate vietățile ce mișunau pe pământ și toți oamenii“. Și apele au dăinuit asupra pământului o sută cincizeci de zile. Apoi Dumnezeu și-a adus aminte de Noe și de tot ce se afla în corabia lui și opri apele. După o sută cincizeci de zile apele au început să se retragă și, după un episod la care ne vom mai întoarce, Noe și-a oprit corabia pe o fișie de pământ uscat — pe muntele Nisir din masivul muntos Ararat¹

Trei capitole (al șaselea, al șaptelea și al optulea din prima carte) din Biblie se ocupă de povestirea potopului pământului. Episodul este

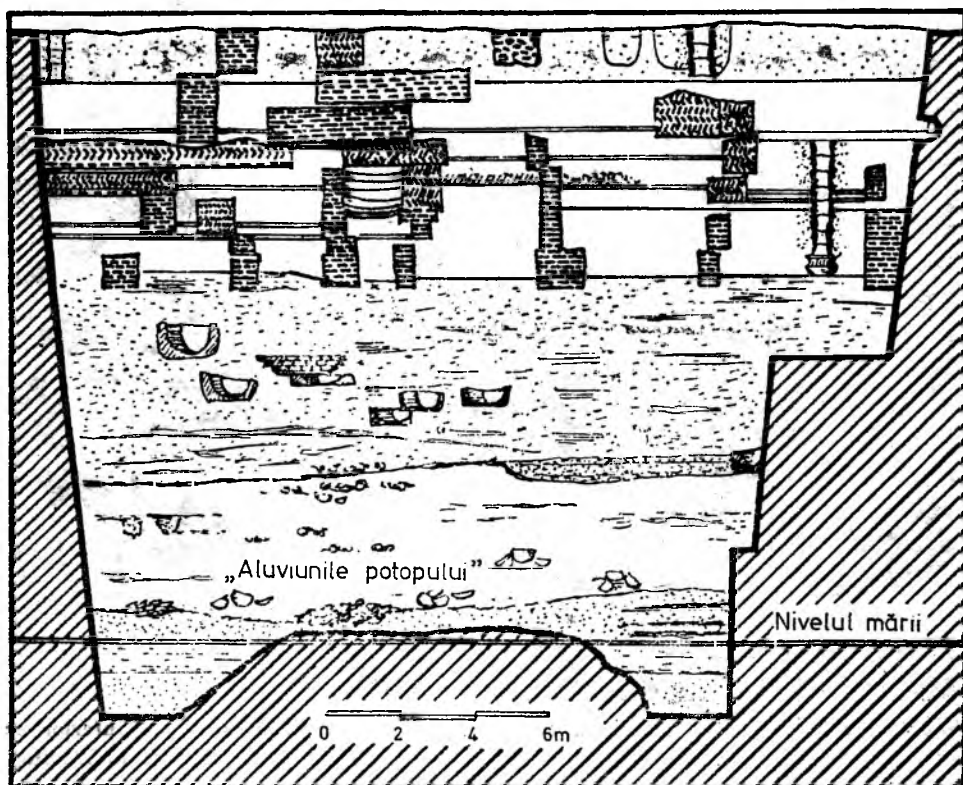
Săpături arheologice în „cimitirul regal“ din Ur. În mijlocul stratului inferior se află C. L. Woolley.

¹ *Ararat* — masiv muntos vulcanic pe teritoriul Turciei, la granița cu U.R.S.S. Înălțimea vârfului principal 5165 m. Se află în cuprinsul vechiului stat Urartu.

dramatic și nu i se poate contesta valoarea poetică. Potrivit explicației oficiale evreiești și creștine (toate bisericile creștine sînt de acord cu aceasta), această descriere a potopului lumii și tot ce s-a petrecut înainte și după el, trebuie considerat ca atare.

Deci nu într-un mod figurativ sau simbolic, ci ca un fapt. Ca un fapt de dogmă, ce nu trebuie dovedit, fiindcă autorii Bibliei au fost inspirați — potrivit aceleiași credințe — de însuși Dumnezeu. Și tocmai acest fapt de credință „ce nu trebuie dovedit“ a fost demonstrat științific de Woolley prin săpăturile sale.

La prima vedere a fost o descoperire cu adevărat uluitoare. Săpînd din nou din primăvara lui 1927, în „Marea groapă a morții“, la o adîncime de aproape 13 m, Woolley a început să nu mai găsească morminte și fragmente de obiecte de cult funerar. A dat dispoziție să se continue săpăturile, fiindcă cercetarea complexă a șantierului arheologic cere să se pătrundă pînă la „pămîntul virgin“. Săpătorii lui au dat peste un strat de nisip fin și de argilă. Era complet „curat“, fără urmă omenească, chiar

„Potopul pămîntului“. Secțiune prin straturile din partea de SV a orașului Ur (după Woolley).

și fără cenușă. După ce au mai săpat încă 2—5 metri, au dat din nou de pământ tare. Woolley a ordonat să se sape în el un puț mare de formă pătrată. Și a găsit fragmente de ceramică! Expertiza geologică i-a confirmat că stratul curat de nisip și argilă, care se deosebea și prin culoare de stratul superior și inferior în care au fost găsite obiecte, era format prin depunere. Cum au putut ajunge aici asemenea aluviuni? O aluviune groasă în unele locuri de doi metri, în alte locuri de cinci metri? Numai printr-un potop uriaș, în timpul căruia a plouat de parcă s-ar fi deschis zăgăzurile cerului, iar marea s-ar fi revărsat peste maluri, inundând pământul. În urma potopului despre care vorbește Biblia!

La această descoperire a lui Woolley au aderat în scurt timp și alți cercetători. Expediția anglo-americană condusă de francezul Ch. Watelin, care își desfășura activitatea concomitent cu Woolley în Sumerul de nord, a descoperit un strat asemănător de aluviuni sub colina el-Ohejmir, care ascundea vestigiile orașului Kiș. Un al treilea asemenea strat a fost găsit, în anul 1931, de arheologii americani sub colina Fara. Geologii, în colaborare cu arheologii, au constatat că straturile aluvionare din el-Ohejmir și Fara nu datează din aceeași perioadă și că amândouă sînt cu mult mai vechi decît straturile aluvionare din Ur și el-Obeid, pe care le-au datat în jurul anilor 2 900—2 800 î.e.n. Au fost, prin urmare, trei potopuri ale lumii?

Biblia vorbește numai despre unul singur și anume despre „potopul pământului“. S-a dovedit însă că acest „potop al pământului“ nu a cuprins nici întreaga lume a sumerienilor, cu toate că aceasta nu era deosebit de mare. În celelalte orașe sumeriene nu s-au găsit straturi aluvionare asemănătoare.

Care au fost concluziile științei? Să dăm cuvîntul lui E. Sollberger, autorul uneia dintre cele mai noi cărți despre această problemă intitulată *Legende babiloniene despre potop*, editată de British Museum, în anul 1962 și să cităm din ea: „Sir Leonard Woolley a afirmat că depunerea aluvionară a potopului, pe care a descoperit-o în Ur, constituie o reminiscență materială a potopului pământului. Desigur că s-au găsit depuneri asemănătoare și în alte locuri, iar datarea lor nu coincide întotdeauna. E mult mai sigur să afirmăm că aici avem de-a face mai degrabă cu urme ale unor mari inundații locale, decît cu o probă concretă a mult prea ipoteticului «potop al pământului»“.

Formularea foarte prudentă a lui E. Sollberger, desigur, nu ne stîngherește; pentru condițiile din Marea Britanie unde și astăzi se jură pe Biblie la judecată, ea sună aproape univoc. Autorii cărților editate de instituții, mai puțin oficiale decît British Museum, dau dovadă de o franchețe și mai mare; geologii exclud, de pildă, complet potopul pământului

în sensul în care se scrie despre el în Biblie. Desigur că nu îl exclud, ci mai degrabă consideră probabil faptul că asupra unor ținuturi din sudul Mesopotamiei s-au abătut în vremuri, străvechi, inundații catastrofale. Aceste inundații s-au reflectat în miturile și legende sumeriene și apoi babiloniene, iar din ele în Biblie.

Aceasta este, prin urmare, o explicație foarte succintă a descoperirilor lui Woolley în Ur, socotite drept „dovada potopului lumii“. Explicație ce a fost opera multor oameni de știință, recunoscută și de Woolley, care în ultima sa lucrare *Ur-ul caldeean* (1958) nu a mai revenit la tezele sale despre descoperirea „dovezii potopului pământului“.

Woolley s-a referit doar la aspectul arheologic al potopului biblic. Latura lui literară este poate și mai interesantă și desigur merită o scurtă digresiune: cu atât mai mult cu cât la cercetarea ei s-a făcut una dintre cele mai tulburătoare descoperiri din adâncurile Mesopotamiei. Dar despre aceasta vom discuta în capitolul referitor la literatura sumeriană.

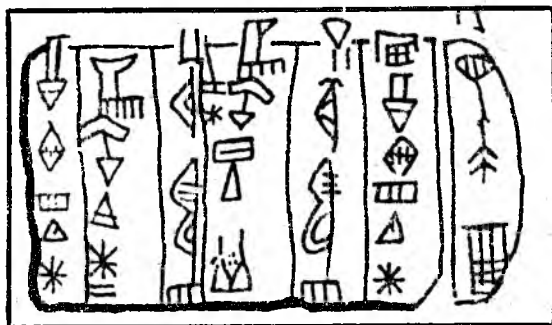
Expunerea lui Woolley mai are încă o anexă și nu lipsită de importanță. Woolley a întreprins săpături nu numai în orașul Ur. Lângă groapa în care a săpat pînă ce a descoperit „cultura anterioară potopului“ (straturile aluvionare se pot recunoaște bine și astăzi pe zidurile ei) s-a format o colină artificială din argila scoasă în urma săpăturilor. Călăuza se urcă pe ea și indică cu mîna direcția spre apus, zicînd: „el-Obeid!“.

Este numele unui *tell* care se profilează în zare, la o depărtare de circa 10 km, în care Woolley a întreprins, în anul 1923, săpături paralele.

Primele prospecțiuni în această mică colină de nisip, lungă de 300 metri și înaltă de 10 metri, au fost întreprinse în 1919 de Hall. Săpăturile lui Woolley au arătat că ea ascunde vestigiile unei periferii sau ale unui loc de pelerinaj al orașului sumerian Ur. În centrul lui erau îngropate ruinele unui mare templu, înconjurat de un zid oval, singurul de acest fel din țara sumerienilor. Ce-i drept, nu Woolley a dezgropat acest zid (l-au scos la iveală, în anii '30, colegii lui americani de la Institutul de orientalistă din Chicago, care au descoperit un zid asemănător și în colina Hafadj de lângă Bagdad), dar în schimb el a descoperit altceva. O perlă de aur!

A fost cu adevărat o perlă de aur — în sensul adevărat și figurat al cuvîntului. A găsit-o la începutul anului 1924, la o mică adîncime, în partea de apus a treptelor templului. Curățînd-o, a observat o mică inscripție miniaturală, gravată pe ea: „Aannipadda, regele Ur-ului“, Imediat după aceea a scos la iveală tăblița de fondare a templului: „Aannipadda, regele Ur-ului, fiul lui Mesannipadda, regele Ur-ului a ridicat acest templu zeiței sale Minhursage“.

Inscripția lui Aannipada. Sus, tăblița acestui rege, unul dintre cei mai vechi regi cunoscuți din istorie, care și-a dovedit existența printr-o inscripție ce-i poartă numele. Jos, transcrierea ei (originalul se află la British Museum, Londra).

Lui Woolley nu-i venea să-și creadă ochilor. Cum s-ar fi comportat oare un arheolog ceh, dacă ar fi găsit sub Říp¹ un document scris al strămoșului cehilor? Conform vechilor mituri sumeriene cu Mesannipadda începe „cea de a treia dinastie ururită“ — prima dinastie a regilor după „potopul pământului“. Iar Aannipadda a fost fiul lui: cei doi regi ieșeau din lumea miturilor ca două personalități istorice! Punctul culminant al descoperirilor l-a constituit însă găsirea sigilului lui Mesannipadda!

Cînd a domnit Aannipadda și cînd a domnit Mesannipadda, doi dintre cei mai vechi regi de pe pămîntul nostru, care și-au atestat existența printr-un document scris? Poate în veacul al XXXII-lea, poate în veacul al XXXI-lea î.e.n., a emis Woolley prezumția. Probabil însă că, mai de vreme cu cîteva sute de ani, nu știm deocamdată cu precizie. În aceste adîncimi ale timpului domnește o beznă mai mare decît în adîncurile mării.

¹ Říp — munte cu o înălțime de 459 m la 50 km nord de Praga, cu o surprinzătoare formă de clopot. Pe Říp s-a oprit legendarul Čeh, întemeietorul de țară al cehilor.

Sigiliul regelui ururit Mesanipadda din prima dinastie de după „potopul lumii” (originalul se află la British Museum, Londra).

Un singur lucru este cert: în el-Obeid se află fosa Marianelor¹ a oceanului istoriei omenirii, iar el-Obeid a dat numele celei mai vechi perioade a preistoriei „sumeriene”.

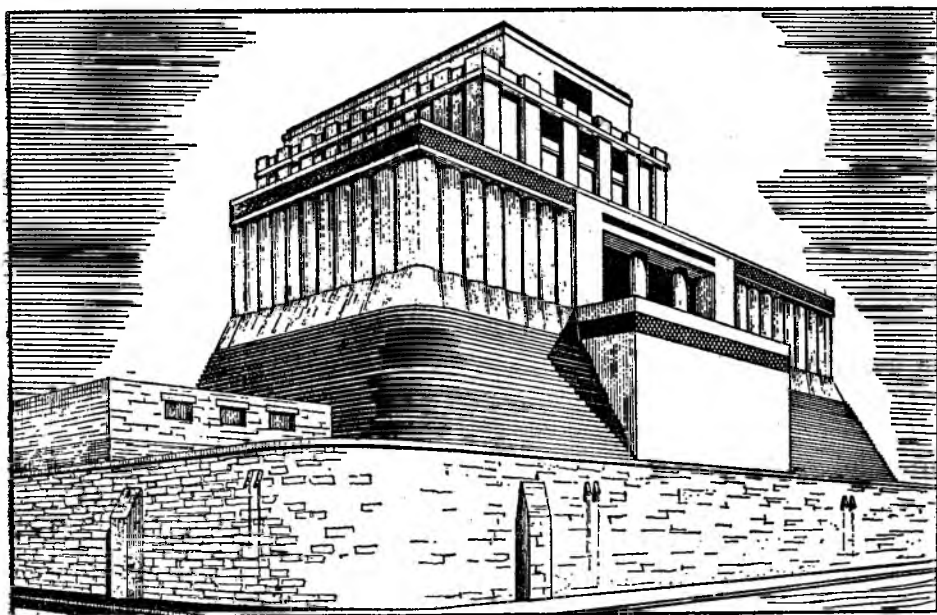
*

Cel mai sudic oraș al sumerienilor a fost Eridu, Abu Shahrein din zilele noastre. El se află la 20 kilometri sud de Ur și la 40 kilometri sud de Nasiriya: aici cît vezi cu ochii găsești un singur *rest-house*, unde poți dormi într-un pat și nu pe *divan* (adică pe o banchetă de lemn), sau în cort. Pînă acolo nu există drum, numai simțul de orientare te poate ajuta. Din fericire, șoferii arabi au acest simț.

Astăzi Eridu este complet pustiu; nu există nici măcar un paznic, nici o urmă de tabără a vreunui beduin nomad, nu ajunge aici nici chiar un vultur rătăcit. Ziguratul este mai mic decît cel din Ur, dar mai atrăgător: s-a păstrat în întregime cel original. De pe terasa superioară se zărește Ur-ul, un punct întunecat, la marginea pustiului strălucind în arșiță. Pămîntul din jurul ziguratului este brăzdat de șanțuri care conduc în catacombele subterane. Este singurul loc unde se poate observa că există viață, de sub cărămizi ies scorpioni galbeni, iar în nisip se tîrăsc șerpii de nisip. Căldura toridă amintește de o turnătorie de fontă, iar cărămizile de lingourile de cupru.

Ceea ce se vede în Eridu sînt vestigiile măreției lui de odinioară și rezultatele săpăturilor întreprinse de Administrația irakiană a monumentelor. Primul care a săpat aici a fost Taylor în anul 1854, urmat de Campbell-Thompson în anul 1918; apoi această colină a fost părăsită pînă în 1946—1949, cînd irakienii și-au instalat aici prima lor tabără arheologică. Campbell-Thompson scosese la iveală din măruntaiele lui Abu Shahrein tăblițe cu scriere cuneiformă, care au permis să se constate că această dună se înalță deasupra ruinelor orașului Eridu. Potrivit tra-

¹ *Fosa Marianelor* — cea mai mare adîncime cunoscută pe glob. În arhipelagul insulelor Mariane — Oceanul Pacific, nava de cercetări Viteaz a măsurat adîncimea de 11 022 m.

Zigurat în Eridu (reconstrucție după S. Lloyd).

diției sumeriene, Eridu era unul dintre cele mai vechi orașe, iar săpăturile au confirmat aceasta: s-au găsit în el urme ale unei colonizări pre-sumeriene, cu o populație care nu cunoștea nici scrierea ideografică și după diferite indicii (de pildă, tipul de ceramică și ornamente) se înrudea cu cea mai veche populație cunoscută, cea din orașul Susa din Iranul învecinat.

Fiecare oraș sumerian era închinat unui zeu protector. Eridu era orașul lui Enki, zeul sumerian al apelor și al înțelepciunii. E firesc că arheologii irakieni, conduși de Fuad Safar, s-au concentrat, înainte de toate, asupra săpăturilor din zona templului. L-au găsit: era format în total din 18 straturi așa cum și l-au închipuit și l-au construit cu milenii în urmă locuitorii orașului Eridu. S-a dovedit că cel mai vechi strat datează aproximativ de la jumătatea mileniului al V-lea î.e.n. „Este, fără îndoială, un fapt unic în istoria arheologiei — scria Parrot — de acum se poate vorbi pentru prima oară de o arhitectură monumentală“. Dar mai mult decât descoperirea primului templu din lume a stîrnit uimire descoperirea fundațiilor unui templu din stratul al paisprezecelea. Acest templu data, cel târziu, de la sfîrșitul mileniului al V-lea î.e.n. și avea o singură încăpere ca o navă dreptunghiulară, împărțită în trei părți. Este vorba de aceeași concepție după care a fost construit, un mileniu mai târziu,

templul lui Solomon din Ierusalim¹, concepție ce s-a păstrat pînă în zilele noastre în arhitectura bisericii creștine!

Eridu, troienit astăzi de nisip în mijlocul deșertului, se găsea, conform informațiilor sumeriene, pe țărmul mării. Cercetările au arătat însă că aceasta era mare numai în sensul figurat al cuvîntului: era o lagună întinsă legată de Golful Persic printr-un canal natural. Acest golf, care se numea „Marea interioară“, nu se afla prea departe. (Cît de repede înaintează pămîntul în mare în această parte a lumii o dovedește cazul orașului Basrah: înființată cu mii de ani în urmă pe țărmul Golfului Persic, astăzi ea se află la o depărtare de 80 kilometri de el.) Sumerienii au populat acest loc pînă aproape de anul 2 000 î.e.n.; în ultimele veacuri ei l-au folosit numai ca cimitir pentru morții lor. După ce valurile de nisip au împins laguna spre sud, Eridu a încetat să mai fie și cimitir. În urma lui, a rămas numai amintirea din poemele babiloniene, cum că aici a trăit primul om — Adapa.

În pofida vechimii incontestabile a orașului Eridu, nu a fost găsită în ruinele lui nici o inscripție care să îl ateste ca „unul dintre cele mai vechi“ sau de-a dreptul ca „cel mai vechi oraș“. O asemenea inscripție a fost descoperită în orașul cel mai nordic al Sumerului, într-un oraș care mai tîrziu a făcut parte din Akkad. Se afla ascuns în colina el-Ohejmir și pînă să se transforme în ruine acoperite de nisip s-a numit Kiș.

În el-Ohejmir a săpat, pentru prima oară francezul Henri de Génouillac (1881—1941). A venit aici în anul 1912, săpînd numai cîteva săptămîni: apoi a sistat lucrările din pricina „unor perspective foarte nepromițătoare“. Sondele lui au fost găsite 10 ani mai tîrziu de către americanul Herbert Weed, care, pe drumul de înapoiere din Mesopotamia, s-a oprit în Anglia unde a propus profesorului de la Oxford, Herbert S. Langdon, să-și încerce acolo norocul. Rezultatul înțelegerii celor doi a fost „Expediția unită“ a Universității din Chicago. Primul ei conducător a devenit americanul Ernest Mackay (1880—1943), succedat mai tîrziu, de francezul Charles Watelin (1874—1934).

¹ *Templul lui Solomon* — construit din porunca regelui Solomon (970—933 î.e.n.) cu ajutorul meșterilor fenicieni trimiși de Hiram, regele Tyrului. De dimensiuni modeste, avea 31 m lungime și 10,5 m lățime, interiorul era compus din 3 încăperi: pridvorul, templul propriu-zis pentru oficiali și „sfînta sfîntelor“. Aceasta din urmă era o cameră care adăpostea Arca Legămîntului cu cele două table ale lui Moise.

Templul lui Solomon a fost distrus de Nabucodonosor al II-lea în anul 587 î.e.n. și apoi reconstruit după întoarcerea evreilor din exilul babilonian. În timpul stăpînirii romane, în urma unei puternici răscoale, Ierusalimul este asediat de viitorul împărat Titus în anul 69 e.n. iar templul este incendiat, marcînd astfel sfîrșitul epocii antice a Palestinei.

Tăbliță cu cea mai veche scriere sumeriană (pictografică). A fost descoperită la Kiş, datează din jurul anului 3300 î.e.n., iar conținutul ei nu a fost descifrat până în prezent (Muzeul Ashmolean, Oxford).

Săpăturile la el-Ohejmir au început în ianuarie 1923 și au durat în total 10 ani. S-au desfășurat fără probleme speciale, dovedind justetea prognozei lui Génouillac:

„După bogăția din Ur, Kiş părea jalnic de sărac. Nici un templu, nici un palat care să răsplătească, cum se cuvine, eforturile săpătorilor“ (Parrot). S-au găsit, ce-i drept, morminte jefuite încă din antichitate, precum și fundațiile unor edificii, datînd în mare parte din vremea hegemoniei parților (în jurul anilor 150 î.e.n. — 226 e.n.). S-a descoperit și ceramică din atelierele sumeriene, dar nicăieri nu a sclipit vreun vas de aur sau de argint. Cu toate acestea, două descoperiri au meritat toate eforturile. Prima a constituit-o o prismă sumeriană cu scriere cuneiformă, cuprinzînd lista „celor zece regi dinaintea potopului lumii“. A doua a fost tocmai acea „cea mai veche urmă scrisă a omului“!

Această mărturie scrisă s-a găsit pe o tăbliță de calcar, care se păstrează astăzi în Muzeul Ashmolean din Oxford și cine n-ar ști nimic despre ea, ar scăpa-o din vedere în puhoiul de obiecte expuse, strălucitoare, descoperite în Orientul Apropiat, Grecia și mai ales în Egipt. Este o inscripție foarte discretă: o prismă plană, de culoare gri mat, avînd colțuri rotunjite și dimensiunile $68 \times 68 \times 10$ milimetri. O parte este divizată în cinci cîmpuri, iar cealaltă parte în trei cîmpuri. Pe ambele părți ale tăbliței se pot distinge imagini stilizate de capete omenești, picioare, mîini, bărci și ideograma sumeriană a cuvîntului „bărbat“; totodată pe ea sînt marcate distinctiv semnele pentru numerele. Scrierea acestei inscripții este pictografică, respectiv folosește ideograme din care a evoluat scrierea cuneiformă. Este singurul lucru incontestabil al acestui monument scris.

Conținutul ei rămîne însă o enigmă. Un lucru se poate afirma și anume că cel mai vechi document scris al omenirii nu începe prin cuvintele: „Vai, nu mai e în lume atît de bine cum a fost!“, ceea ce de fapt este spirituala născocire a vreunui pesimist, nereprezentînd desigur un fapt dovedit științific. Langdon, de pildă, presupune că partea cu cele trei

cîmpuri, poate fi citită astfel: „Trei muncitori, unul a fost mutat, doi au rămas“. Sună cu siguranță logic, dar e suficientă în acest caz numai logica?

În ceea ce privește stabilirea momentului apariției acestei inscripții, a existat la început o diferență de aproximativ o mie de ani.

Langdon a încadrat-o „în perioada anterioară anului 4000“, Mackay „în perioada din jurul anului 3500 î.e.n.“, Parrot „probabil la începutul mileniului al treilea“. Astăzi această diferență s-a redus cu aproximativ jumătate, iar indicația oficială a Muzeului Ashmolean sună astfel: „Cea mai veche inscripție sumeriană cu scriere pictografică. Conținut necitit pînă în prezent. Locul de proveniență: Kiș de lângă Babilon. Perioada de apariție: aproximativ 3300 î.e.n.“.

La Kiș, Mackay a mai făcut o descoperire: la o depărtare de circa 25 km nord se află o colină arheologică interesantă Djemdet-Nasr. Despre existența ei a aflat de la un precupeț din Hilla care l-a vizitat în martie 1925, oferindu-i după multe ocolișuri și cîteva tăblițe și cioburi pictate. Ar putea să le vîndă în America drept obiecte descoperite de el, iar în schimbul unei „mici recompense“ el ar tăcea ca mormîntul.

Mackay era dispus să cumpere tăblițele, dar numai cu condiția să-i spună de unde provin. Cum precupețul nu voia să destăinuie secretul, Mackay se arăta indiferent; dacă va cumpăra tăblițele, le va citi și va avea din ele ce-l interesează; astfel va economisi bacșișul pe care intenționa să i-l dea. Capcana destul de străvezie a reușit, iar Mackay a trimis la Djemdet-Nasr pe cel mai bun brigadier arab al său. „Există acolo gropi făcute de săpători și de o mie de ori mai multe tăblițe decît în această colină blestemată unde un săpător fraier nu cîștigă nici cît un cerșetor păduchios din Hilla!“

După obiceiul local, brigadierul exagera puțin, dar în principiu avea dreptate. Au fost găsite aici „mostre de-a dreptul elegante de ceramică de cel mai vechi tip“, s-au găsit vase și obiecte de uz casnic cu ornamente geometrice și liniare necunoscute pînă atunci și, îndeosebi, tăblițe cuneiforme. Printre ele erau și tăblițe ale căror inscripții constituiau o altă treaptă de evoluție, de la scrierea pictografică la cea cuneiformă. De data aceasta se putea determina cu precizie conținutul și data apariției lor. Pe una dintre cele mai vechi tăblițe era înscris un inventar de cîmpuri cu recolta și fructele lor. Data aproximativ din jurul anului 3100 î.e.n.

Prima însemnare scrisă pe care a citit-o un om nu a fost, prin urmare, nici un ditiramb închinat unui zeu, nici o poezie pentru glorificarea regelui, ci un document economic; dar să nu mergem prea departe cu concluziile și să constatăm numai ceea ce este interesant. În Djemdet-Nasr s-au găsit și alte curiozități. În straturile cele mai de jos ale aces-

Tăbliță cu cea mai veche scriere cunei-formă, derivată direct din scrierea pictografică. Provine de la Djemdet-Nasr, din jurul anului 3100 î.e.n.; conține un inventar de cimpuri cu indicarea randamentului lor (British Museum, Londra).

tei mici coline s-au găsit, la fel ca și în Eridu, urmele unei populații mai vechi decât sumerienii. A unei populații de origine necunoscută, dar după aprecierea unanimă a savanților în nici un caz semită. După osemintele găsite, antropologii au apreciat că era din grupa raselor euro-africane cu influențe armenoide, iar arheologii au denumit Djemdet-Nasr unul dintre cele mai vechi straturi culturale din Mesopotamia, imediat după stratul el-Obeid.

*

De la Nasirya, punctul de plecare cel mai bun pentru o călătorie în sudul Sumerului, pînă la colina Senkere sînt 30 km, dintre care o bună parte trece pe un drum asfaltat și prin stepă. De aici mai rămîne de mers încă 60 km prin deșertul nepăzit, în nord, spre Tello, și spre Djoch-ul aflat nu departe. Toate aceste locuri sînt astăzi părăsite și numai rareori beduinii își instalează corturile în apropierea lor. Din punct de vedere arheologic ele fac parte din așa-numita „zonă franceză“.

Tello, Lugaș-ul de odinioară, exercită pentru noi o atracție deosebită: este locul în care au fost găsite primele monumente arheologice ale sumerienilor. După Sarzec și Heuzey mult timp au lucrat aici săpători clandestini, care între timp au scos la iveală o nouă statuie a lui Gudea și a fiului acestuia Urningirsu pe care au vîndut-o, pe bani grei, Muzeului Luvru din Paris în 1924. Aceste descoperiri i-au îndemnat pe francezi

să facă noi săpături; le-a început, în 1929, Henri de Génouillac, iar după 3 ani le-a continuat R. Ghirshman. Spre deosebire de predecesorii lor, care căutau în special statui pentru muzee, aceștia s-au orientat către o investigare arheologică sistematică, în special arhitectonică. Au scos la iveală vestigiile palatului regal, ale templului Ningizzid, ale mausoleului lui Urningirsu și Ugme și ale altor edificii; o pradă deosebit de prețioasă (în special tăblițe cuneiforme și ceramică) au găsit în Casa roadelor și pe Colina tăblițelor. După douăzeci de campanii (începute din anul 1877) administrația Muzeului Luvru a decis să încheie săpăturile pe Tello în primăvara lui 1933; același lucru este valabil și pentru sondele lansate în Djoch în care a fost găsit vechiul oraș sumerian Umma, rival crâncen al orașului Lagaș. „Nu ne rămânea prin urmare decât să plecăm steagul și să ridicăm tabăra“, scria André Parrot, colaboratorul lui Ghirshman. Dar imediat a adăugat: „... și să instalăm corturile în alt loc în care să începem o nouă cercetare sistematică“!

Acest „alt loc“ îl constituia poalele colinei Senkere. Încă din 1853, aici făcuse săpături englezul Loftus, continuate 50 de ani mai târziu de Andrae, descoperitorul orașului Assur; abia în anul 1933, Parrot a constatat că aici se ascunde „orașul regal Larsa“. A sosit la momentul potrivit: „Împrejurimile orașului arătau de parcă ar fi fost scurmate de obuze luni în șir“.

Șeicii din împrejurimi descoperiseră că Senkere este o adevărată „mină de aur“ cu monumente arheologice și săpau aici claie peste grămadă cu triburi întregi; guvernul irakian a fost nevoit să trimită împotriva lor armata și neputînd să instaleze un detașament de pază lângă colina singuratică a ordonat, începînd din anul 1931, să fie controlat din avion (misiune pe care a acceptat-o cu plăcere comandantul corpului de aviație al armatei de ocupație britanice). Săpăturile de mare anvergură au fost conduse la început de Parrot, un singur sezon, după care le-a întrerupt, în urma unor conflicte cu guvernul irakian. Nu se știe prin urmare ce se ascunde în măruntaiele acestei coline. „Vom afla mai târziu“, ne-a încredințat Parrot, în cabinetul său de lucru de pe malul Senei. „Vom relua săpăturile acolo!“

Parrot nu a irosit timpul care s-a scurs între sistarea și reluarea cercetărilor la Larsa. Dacă nu a putut să sape în Irak, a plecat în Siria, aflată pe atunci sub administrație franceză. Din adîncurile colinei Hariri a scos la iveală, aici, un alt oraș regal — Mari.

Astăzi André Parrot¹ (născut în anul 1901 la Désandans, departamentul Doubs) este un savant de renume mondial. El a fost profesor de

¹ Celebrul arheolog a încetat din viață la Paris, în august 1980, în vîrstă de 79 de ani.

arheologie orientală și de istorie a artelor la *École du Louvre* și secretar general al comisiei franceze pentru cercetări arheologice. Pentru merite științifice a fost numit, în anul 1958, cavaler al Legiunii de Onoare, iar în anul 1964 a fost ales membru al Academiei Franceze de științe, devenind astfel unul dintre „cei patruzeci de nemuritori“, și în măsura în care onorurile și distincțiile pot să creioneze profilul unui om, să mai menționăm o singură distincție: crucea militară pentru participarea la mișcarea de rezistență între anii 1939—1945. A sosit la Hariri ca un tânăr de 32 de ani, cu o cultură de specialitate desăvârșită și cu o practică arheologică solidă (între anii 1926—1927 a săpat în Nejrab din Siria¹, între 1927—1928 a fost conducător al expediției franceze la Baalbek, apoi la Tello și Larsa). Desigur nu bănuia ce va descoperi acolo și cu atât mai puțin că-și va sărbători la Hariri ce-a de a 60 aniversare!

Hariri este o mică colină la aproximativ trei kilometri vest de Eufrat; are o lungime de circa un kilometru, o lățime de mai mult de o jumătate de kilometru, punctul cel mai înalt atingând cincisprezece metri. Pentru arheologi l-a descoperit întâmplarea: nomazii arabi își îngropau aici morții, iar în timp ce săpau un mormânt au descoperit, în primăvara lui 1933, „o piatră mare ce amintea de o statuie mutilată“. Am anunțat autoritățile franceze, iar locotenentul serviciului personal, E. Cabanne,

¹ În perioada 1920—1941, Siria a fost teritoriu sub mandat al Ligii Națiunilor, administrat de Franța. La 17.04.1946, Siria și-a câpătat independența deplină.

chemat să o vadă, a prezentat un raport superiorului său, generalul Huntzinger și, pentru orice eventualitate, a asigurat colina. În aceeași vară, raportul a ajuns la Paris, iar în toamnă a pornit spre Siria, conservatorul muzeului Luvru, R. Dussaud, care după întoarcere a propus Hariri spre cercetare arheologică. Luvrul a decis să trimită acolo o expediție și, fiindcă Parrot tocmai era liber, i-a încredințat conducerea ei.

„Lucrările au început la 14 decembrie 1933. Încă de la 13 ianuarie, din pământ au început să iasă la iveală statuete cu inscripții. Una dintre ele a confirmat identitatea tell-ului Hariri cu orașul Mari, reședința regală, conform *Listelor regale* al noulea oraș după potop. Apoi proiectele provizorii au fost înlocuite cu proiecte definitive și s-a hotărît examinarea sistematică a acestui „oraș regal“. Ministerul culturii a oferit mijloace financiare, muzeul Luvru — cadre, iar armata franceză din Siria ajutor tehnic. Echipa a fost reînnoită (doi membri ai ei P. François și A. Bianquis, „cei mai entuziaști și mai talentați“ au pierit, în anul 1936, într-un accident de automobil în pustiu), dar săpăturile au continuat cu același succes pînă în septembrie 1939. După terminarea războiului, Parrot s-a întors la Mari, încheindu-și cercetările în anii 1951—1963.

„Colina s-a dovedit a fi o adevărată mină de tăblițe“: s-au găsit aici mai mult de 20 000 dintre care unele foarte lungi. „La fel de bogată s-a dovedit a fi în statui și statuete“; ele reprezentau zeii și regii acestui oraș, războinicii și preoții, funcționarii de stat, animale, în special lei. Cele mai vechi statui erau de același tip cu cele din orașele sumeriene meridionale („se puteau schimba ușor între ele“), iar pe cele datînd din epoca mai tîrzie se observau influențe semite. „Ceramica era deosebit de bogată, iar exemplarul cel mai valoros era împodobit cu 50 de elemente decorative cu motive geometrice, combinate cu motive zoomorfe (cîini, șacali, capre, tauri, păsări, pești ș.a.m.d.); în unele scene sînt reprezentate și chipuri de oameni. Vasele, în care se servea la masa regală erau atît de decorative, încît vederea lor bucura, pesemne, atît ochiul, pe cît conținutul ei bucura stomacul“.

În Mari, Parrot a degajat patru temple mari; ca orice oraș mesopotamian, Mari a avut ziguratul său. Cea mai mare surpriză a oferit-o însă întinderea palatului regal; ocupa o suprafață de două hectare jumătate, avea două sute șazeci de încăperi și cîrți, s-au păstrat ziduri pînă la o înălțime de cinci metri, iar unele părți păreau neatinse; pentru scoaterea lor la iveală au fost necesari patru ani. „În unele încăperi s-au găsit instalații de uz casnic (bucătării, băi din ceramică, depozite de alimente) care ar fi putut fi folosite aproape fără nici o reparație, deși edificiul fusese distrus de patru mii de ani. Acesta era un palat de la sfîrșitul mileniului al III-lea, iar ultimul lui stăpîn a fost Zimrilin, rege din Mari și dușman al lui Hammurabi. Jefuit și ars, acest palat se ascundea sub

dărîmăturile zidurilor din cărămizi arse care îl înconjurau. Apoi pustiul l-a protejat pînă la sosirea arheologilor“.

Parrot și-a descris săpăturile îndeosebi în două lucrări: *Arheologia Mesopotamiei* (1946) și *Sumer* (cu o prefață de André Malraux, 1960). Lucrările cuprindeau nu numai un referat asupra activității lui, dar și istoria orașului Mari pe care a reconstituit-o din inscripțiile de pe tăblițe și statui, din urmele rămase după distrugerea și restaurarea edificiilor, din tipul de ceramică și de arme. Această istorie s-a terminat aproximativ la începutul erei noastre, în vremea hegemoniei parților. Sub „stratul part“ a descoperit, în Mari, un strat asirian și neobabilonian; abia cel de-al patrulea strat data din „perioada regilor din Mari“ (circa din secolul al XX-lea î.e.n.), iar cel de-al cincilea din „perioada *ensi*-ilor din Mari“ (aproximativ din secolele al XXII—XXI-lea î.e.n.). Al optulea strat era contemporan cu așa-numita fază Djemdet-Nasr; din acest strat provin și fundamentele celui mai vechi edificiu public din Mari, templul zeiței Iștar. Parrot le-a situat în perioada „din jurul anului 3 100 î.e.n.“ — prin urmare aproximativ în timpuri la fel de străvechi ca zигurat-ul din Ur dezgropat de Woolley.

„Fără arabii, care au venit aici în 1933 să-și îngroape morții și au descoperit o statuie în timp ce săpau un mormînt, tell-ul Hariri ar mai fi păstrat probabil vreme îndelungată taina orașului Mari“. Astfel își încheie Parrot, pe ultima pagină a lucrării *Arheologia Mesopotamiei*, capitolul privind săpăturile pe care le-a întreprins. „Fără îndoială nimeni nu regretă că a fost ridicat vîlul de pe această minunăție...“

*

Să ne întoarcem însă de pe Eufратul superior, în patria propriu-zisă a sumerienilor. Ea reprezintă un rai pentru călătorul peste milenii; nu există ținut în lume în care să se fi succedat și să fi lăsat urme un număr mai mare de culturi. Stratul superficial este cel arab modern, iar sub el stratul de cultură arabă veche; din secolul al VII-lea în jos continuă straturile culturale sasanid, part, seleucid, ahemenid, neobabilonian sau caldeean, neoasirian și paleoasirian, kassit, paleobabilonian și abia după aceste straturi urmează cel sumerian. Mai întîi neosumerian, apoi akkadian, apoi paleosumerian; sub aceste straturi culturale se află alte straturi pe care nu le putem denumi după numele popoarelor care le-au creat, sau al regilor lor; cultura sumeriană cuprinde secolele al XXXV—XX-lea î.e.n.

În același timp sîntem martorii unei prezențe continue a acestor culturi, sau cel puțin a elementelor și reminiscențelor lor; și nu numai ale acestor culturi, ci și a celor mai noi influențe venite din America și Europa, din Grecia și Roma antică, din Egipt și India. Cele mai evidente

influențe se pot observa, firește, la Bagdad, fără să ne gândim însă numai la colecțiile adunate în muzeele de aici. În oraș există clădiri care ar putea sluji ca exemplu de arhitectură modernă din Paris și Roma, în imediata lor vecinătate existând case în stil turcesc și cocioabe din cărămizi nearse care ar fi putut fi construite în vechiul Babilon. Moscheile datează din vremea califilor și din ultimii ani; aurul mineratelor celor mai vechi strălucește ca turnurile catedralei „Adormirea Maicii Domnului”¹ din Kremlin, iar cele mai noi sînt iluminate cu neon. În vitrinele librăriilor sînt expuse tomuri din Codul de legi al lui Hammurabi, romane polițiste englezești, traduceri din operele clasice ale literaturii europene, exemplare frumos ornamentate ale Coranului. În sălile de concert se cîntă muzică de Beethoven și Britten², pe malurile Tigrului răsună melodii populare arabe, strigările muessinului din minarete sînt înlocuite de benzi de magnetofon și de difuzoare. Universitatea³ cea nouă strălucește de prospețime întocmai ca și fabricile ridicate la periferia orașului, ori ca spitalele construite în noile cartiere de locuințe, pretutindeni întâlnim experți din țările socialiste, veniți să acorde asistență tehnică. Nu rareori drumurile ni se încrucișează cu medici sau ingineri care au învățat limba rusă în timpul unei specializări efectuate la Moscova, sau limba cehă la Praga, încetul cu încetul ne deprindem cu faptul că studentele ale căror mame purtau *ișmac*⁴ nu se deosebesc ca vestimentație de colegile lor europene. În bazarurile de pe stradă se vînd tranzistoare de fabricație japoneză și rogojini împletite din trestie cu modele ale căror amprente au fost găsite pe podelele caselor de locuit sumeriene. Femeile poartă pe cap ulcioare de aceeași formă cu cele pe care le cunoaștem din a treia dinastie uruită, firește nu pe bulevardele largi, ci pe ulicioarele cu canalizare de suprafață de lângă aeroport; în spatele turnului radar se găsește mormîntul prințesei Zubaida, soția lui Harun al-Rașid. La marginea Bagdadului se înalță dealurile Harmal și Hafadj unde au fost dezgropate obiecte din vremurile sumero-akkadiene, puțin mai la sud se profilează Akakurf cu vestigiile ziguratului kassit, la periferia de sud a orașului se află Ctesiphon⁵ cu ruinele palatului regilor sasanizi, sub a cărui boltă din cărămizi nearse ar încăpea ușor Arcul de Triumf din Paris.

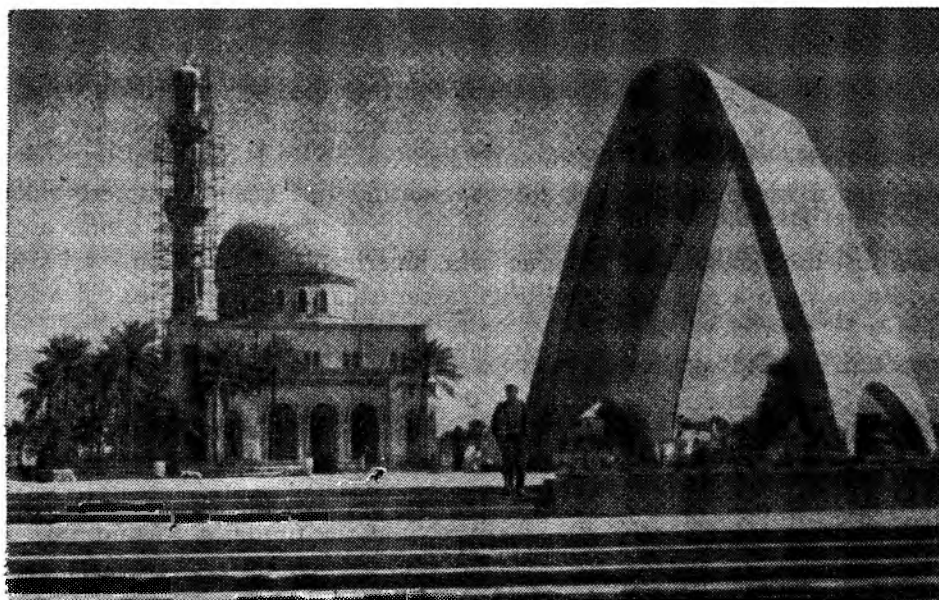
¹ Biserica „Adormirea Maicii Domnului” — una din cele cinci biserici ale cetății Kremlinului din Moscova, construită în secolul al XV-lea.

² Britten, Benjamin (n. 1913) — compozitor, pianist și dirijor englez.

³ Universitatea „Al. Mustansirya” a fost înființată în 1963.

⁴ *Ișmac* — vâl negru purtat de femeile musulmane pentru a-și acoperi fața.

⁵ Ctesiphon — oraș antic, la 35 km de Bagdad. Aici se află cea mai mare boltă din lume, construită din cărămizi nearse, al cărei punct culminant se află la 35 m înălțime, grosimea zidului fiind de 5 m.

**Salt peste milenii. Sus, Ktesiphon, ruinele palatului Sasanizilor.
Jos, Bagdadul de astăzi — o geamie și monumentul soldatului necunoscut.**

Nu putem însă urmări toate straturile culturale ale acestui ținut, nici vestigiile lor; cel puțin nu în această călătorie. Ținta noastră este Sumerul. Aceasta înseamnă că trebuie să iei trenul la Bagdad, să călătorești cu el 200 km spre sud pînă la Divanya, aici să-l schimbi cu un autobuz și să străbați alți 30 km (în condiții mai grele) spre răsărit la

Afadj. Acesta este un orașel pierdut în stepa mărginită de crîngurile de palmieri în care și-au instalat cortul principal cercetătorii americani ai Sumerului.

Americanii au făcut foarte multe pentru cercetarea Sumerului (și în general a Mesopotamiei), îndeosebi în ultimii ani de dinaintea celui de-al doilea război mondial. Începînd din anul 1933, ei au fost de fapt singurii arheologi în afară de cei germani care s-au stabilit aici.

La începutul lui 1933, guvernul irakian a decretat o nouă reglementare a regimului săpăturilor arheologice și conform principiului că bogățiile subsolului Irakului aparțin Irakului (indiferent că era vorba de țitei, asfalt sau monumente culturale) a hotărît ca arheologii străini să predea Muzeului Irakian o bună parte din obiectele găsite de ei. Englezii s-au opus și întrucît guvernul irakian nu a cedat, și-au rechemat arheologii. Francezii au aderat și ei la această hotărîre în cadrul conferinței ce a avut loc la Londra, în august 1933 (de aceea Parrot a părăsit Larsa, iar Woolley, după o amîinare de un an, a părăsit Ur-ul). Americanii și germanii s-au supus legii irakiene. Au putut, prin urmare, să continue să lucreze nestîngheriți.

Centrul de greutate al cercetărilor întreprinse de americani se afla concentrat în colinele din împrejurimile Bagdadului: la Tell Asmar ei au scos la iveală vestigiile orașului antic Eșnunnahb, la Hafada au descoperit un templu înconjurat de un zid oval datînd din vremea sumero-akkadiană, la Adjarab au dezgropat ruinele unui oraș al cărui nume antic nu a fost încă stabilit. Pe lîngă aceasta, americanii au făcut săpături și în partea de nord a Mesopotamiei. Figura centrală a acestor arheologi a fost Henry H. Frankfort (1897—1954) de la Institutul de orientalică al Universității din Chicago.

În Sumer americanii au rămas pe „vechile locuri”; săpăturile au fost întreprinse de „Expediția unită a Institutului de orientalică al Universității din Chicago și a Muzeului Universității din Philadelphia” condusă de Erich Schmidt. În Nippur ei au terminat dezgroparea „cartierului scribilor” și a altor părți ale orașului pînă la fundație, găsind mii de tăblițe. Au făcut săpături și la Bismaya, la 20 km sud-est în deșert, unde se află „orașul pierdut Adab” al lui Banks cu un zigurat și un templu închinat zeiței Ninchursaga. În colina Fara, la 30 km mai la sud, unde au început săpăturile din anul 1931, au descoperit că se ascunde orașul Șuruppak, în care a domnit Ziusudra, eroul potopului sumerian.

Astăzi cele două coline sînt părăsite, și de aceea cu atît mai tare se aude scrișnetul căii ferate înguste care duce spre Nippur și spre tell-ul Abu Sabih din apropiere.

Arheologii americani au revenit aici după terminarea celui de-al doilea război mondial, la fiecare doi ani, ca să continue opera începută

de Peters și Haynes. Firește la nivelul ultimului cuvînt al științei; astăzi nimeni nu poate repeta cuvintele pe care le-a rostit Budge cu o jumătate de veac înainte: „cine a vizitat săpăturile americane de la Nippur, nu a văzut nici o probă de săpături științifice“. 30 000 de dolari îi costă o asemenea campanie și în schimbul acestei sume, ei trebuie să ducă în America roadele muncii lor. Nu sub formă de statui unicate și tăblițe (pe care le predau Muzeului Irakian), ci sub formă de cunoștințe. Așa se face că o mare parte din ceea ce cunoaștem din literatura și poezia sumeriană provine tocmai din aceste săpături. Numărul mare de obiecte găsite, îndeosebi tăblițe, depășesc pînă la urmă posibilitățile de prelucrare nemijlocită a acestora.

Cel care ar căuta la Nippur o tabără americană dotată cu frigidere, dușuri și instalații de climatizare ar rămîne surprins, ea există numai pe hîrtie. În realitate arheologii americani trăiesc în case modeste la Afadj și merg la lucru în fiecare zi străbătînd 15 km cu *Land-Rover*-ul. În același timp lucrează în condiții pe care și lucrătorii locali le consideră grele (numărul lor este de șaptezeci). Ținutul are cea mai înaltă temperatură medie din întreaga Mesopotamie, la soare șarpele moare într-o oră, iar pustiuul din jur este declarat oficial ca „regiune nepăzită“.

Dacă îi întrebăm cum rezistă să stea luni în șir aici, se simt stîngeriți. Nu le vin în ajutor nici măcar cuvintele din autobiografia lui Chaplin care tocmai s-a epuizat: „Printr-o tenacitate dusă pînă la nebunie! Omul trebuie să fie capabil să suporte vreme îndelungată chinurile, dar și entuziasmul!“. Trebuie să menționăm că în timp ce astronautii americani sînt „relativ bătrîni“, *team*-ul arheologic american din Sumer, condus de profesorul Donald Hansen din Chicago, are media de vîrstă sub 30 de ani (arhitectul șef James Knudstad are 33 de ani, asirologul Robert Biggs — 30 de ani, iar membrele expediției sînt mult mai tinere). Este probabil cea mai tînără expediție din istoria arheologiei.

*

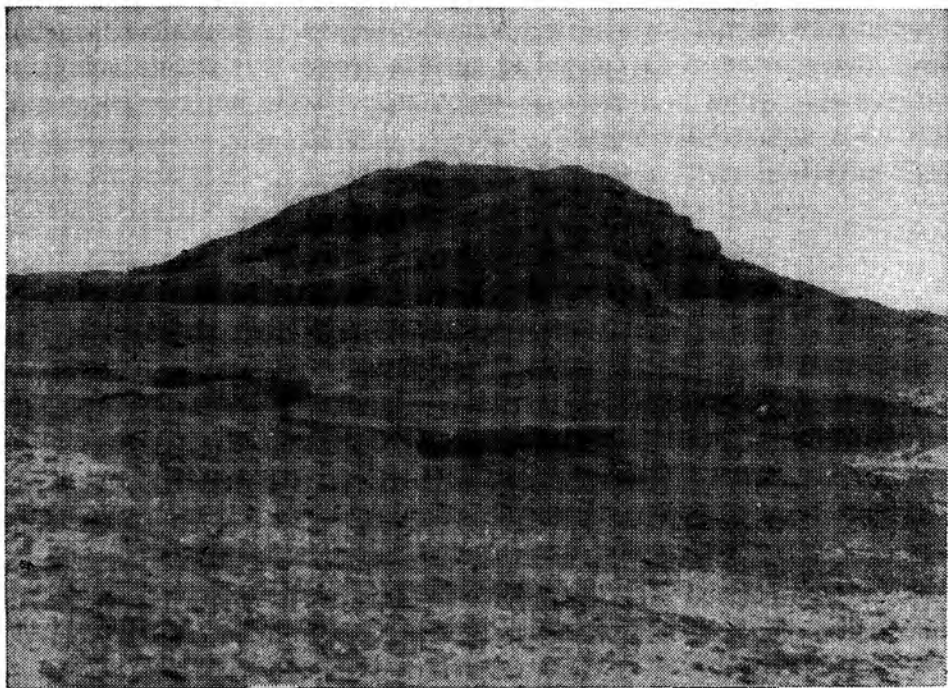
„Treci peste praful său, adus de pe meleaguri îndepărtate! apropie-te de Eanna, lăcașul zeiței Iștar și află că nimic asemănător nu va putea dura vreun rege al viitorimii sau vreo altă ființă omenească / Suie-te pe meterezele Uruk-ului și cutreieră-le în lung și-n lat / prețuiește-le temeliile, cercetează-le cu de-amănuntul zidăria din cărămizi / vezi dacă zidăria este toată din cărămidă arsă / și dacă temelia nu le-a fost pusă de către cei șapte Înțelepți?¹“. Astfel este cîntat în *Epopeea* lui Ghilgameș — orașul Uruk, cu a cărui vizitare se încheie călătoria noastră în lumea sumeriană. Este într-adevăr un oraș demn de cel mai mare erou

¹ Citat din *Epopeea lui Ghilgameș* (trad. V. Șerbănescu, Al. Dima) — E.P.L.U., București, 1966, p. 32.

al poemelor mesopotamiene: ruinele lui se întind pe o suprafață de 9 km², iar promontoriile groase ale zidurilor lui ating în unele locuri 9 m înălțime. Secole de-a rândul a fost cel mai important și mai mare oraș din Sumer; în el și-au avut reședința cinci dinastii de regi sumerieni, un număr foarte mare de guvernatori ai regilor de mai târziu și în cele din urmă câțiva episcopi creștini. Numele lui biblic este Erech, iar numele grecesc este Orchoe; arabii îl numesc Warka.

Astăzi Uruk se află în pustiul nisipos, la 15 km nord de fluviul Eufrat; cândva era înconjurat de livezi de palmier ce creșteau pe malul stâng al Eufratului. Din Nippur se ajunge aici după 6 ore de mers cu mașina, mereu în direcția sud-est, printr-un pustiu în care nu există stâlpi indicatori de culoare albastră-verde, singurele puncte de orientare fiind numai soarele și colinele care ascund locuri necunoscute. După ce am ajuns la ultima colină Djidd, direcția ne este indicată de ziguratul din Ur. Dintre ruinele galben-cenușii se detașează apoi o clădire scundă, cu acoperiș plat și cu un turn pătrat în colț care amintește de o clădire scundă cu acoperiș plat și fortăreață în mijlocul deșertului. Este tabăra arheologilor germani.

„Herzlich Willkommen“ ne întâmpină Arnd von Haller, seniorul săpătorilor urukeni și face prezentările: „Colaboratorii noștri: arhitectul Jur-

Ziguratul lui Innan. În prim plan, secțiune din orașul sfânt Eanna.

gen Schmidt se află printre noi de un an, înainte a săpat în Mexic și Spania; asirologul Hansjorg Nissen este de la Universitatea din Heidelberg...“ Expediția germană din orașul lui Ghilgameș numără în total 12 membri (dintre care 5 femei) și a angajat 250 de lucrători, cea mai mare parte din tribul beduin tobi. Conducătorul expediției este profesorul Heinrich J. Lenzen din Berlin.

Uruk este de mulți ani principalul șantier arheologic din întreaga Mesopotamie; germanii lucrează aici, cu unele întreruperi, de mai bine de o jumătate de veac. Primele săpături au fost efectuate la mijlocul veacului trecut, ce-i drept de către englezii W. J. Loftus și H. A. Churchill, care transportînd sarcofagele găsite i-au întărit atît de mult pe beduinii vecini, încît numai norocul i-a salvat de săgețile și sulitele lor. Pentru știință Warka a fost descoperită abia în anul 1902 de către asistentul lui Koldewey, Walter Andrae. 10 ani mai tîrziu, în noiembrie 1912, a început să sape aici alt asistent al lui Koldewey, Iulius Jordan; lui și colaboratorului său le revine meritul de a fi întreprins, primii, o explorare sistematică a acestui tell uriaș. Ocuparea Irakului de către englezi a întrerupt săpăturile germanilor; în anul 1928 Jordan le-a reluat. 11 campanii ale Societății germane de orientalistă și ale Muzeelor de Stat din Berlin au fost organizate pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial; după Jordan ele au fost conduse de A. Nöldeke, E. Heinrich și în cele din urmă de H. J. Lenzen, care a condus și săpăturile de după război, reluate din anul 1954.

Andrae, Jordan și Nöldeke sînt astăzi figuri aproape legendare; nu există seară petrecută la lumina lămpii cu petrol în cantina taberei fără să nu fie amintit numele lor. Acești arheologi pot sluji ca exemplu și celor ce nu sînt arheologi! Ei au fost oameni cu un vast orizont, specialiști desăvîrșiți, care au știut să îmbine teoria cu practica și să organizeze activitatea; aveau atît tact, cît și energie și își conduceau colaboratorii în special prin forța exemplului personal; au lucrat întotdeauna sprijinindu-se pe o echipă de specialiști de înaltă calificare și nu s-au temut să meargă pe drumuri necălcate, atunci cînd cele vechi s-au dovedit greșite. Pentru arheologi au creat o metodă care îmbină „cercetarea de-a dreptul microscopică a detaliilor“ cu „aprecierea lor complexă în conexiuni de ansamblu“, metodă pe care au perfecționat-o în timpul săpăturilor „pînă la limita posibilului“, după cum se exprimă Parrot.

Profesorul Heinrich J. Lenzen (născut în 1900, la Essenberg în regiunea Rhinului de jos) a aplicat, desigur, această metodă; el a fost la timpul său cel mai mare arheolog care a lucrat la sud de Bagdad dar a refuzat să fie citat împreună cu predecesorii săi în același paragraf: „Andrae a fost totuși profesorul meu, Jordan și Nöldeke au fost superiori mei!“ De arheologie s-a ocupat din fragedă tinerețe, precum alții

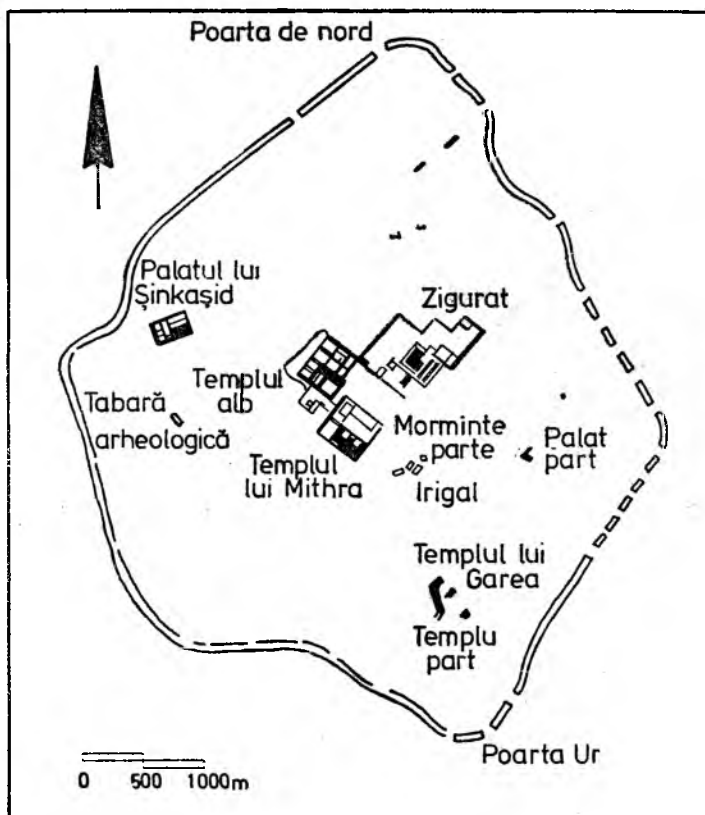

Heinrich J. Lenzen (Warka, 1965).

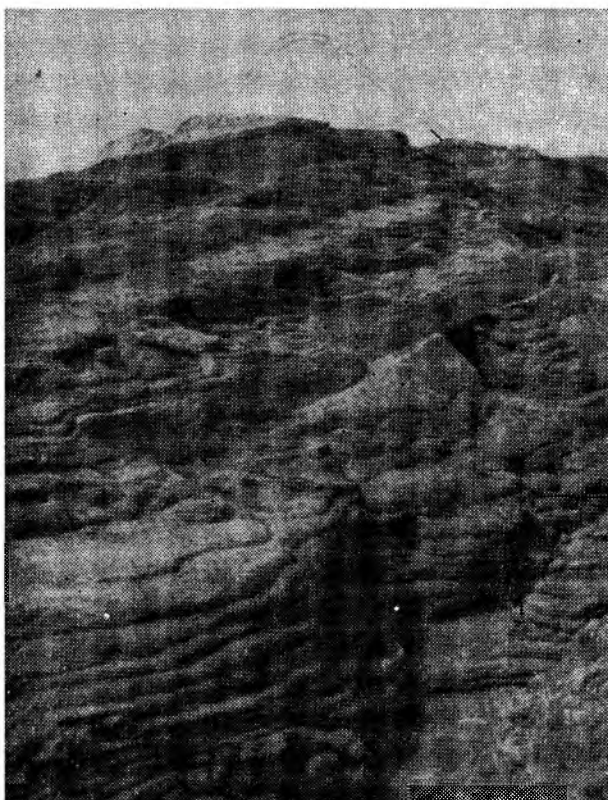
de sport sau de colecționarea timbrelor; a putut să o studieze însă numai ca domeniu secundar, fiindcă din motive de existență a fost nevoit să se ocupe „de ceva mai practic“, cum era considerată a fi arhitectura. Profesorul Hobschein i-a propus să îmbine cele două specialități și i-a găsit un loc de arhitect în expediția arheologică din Egipt; conducerea americană a expediției l-a refuzat din cauza originii germane. După terminarea studiilor (1926) lucra ziua la o firmă de construcții, iar serile și le petrecea desenând schițe pentru Muzeele de Stat din Berlin. În anul 1928 i-a căzut prima oară în mină planul orașului Warka, unde a ajuns pentru prima oară în 1930. „Mi-am pierdut aici inima, dar mi-am găsit sensul vieții. Nu vreau să fac nimic altceva; am săpat la Sinope, am săpat la Rusaf, am predat cursuri la facultate — dar întotdeauna m-am întors la Warka. Anul acesta trebuie să ies la pensie; am plecat însă la Warka. Voi rămâne aici pînă ... Aș vrea să termin măcar *Eanna*!“.

Eanna — Casa cerurilor din Uruk! Este invocată deja într-una din cele mai vechi poezii create de om ... Merită să sacrifici o viață de om pentru cercetarea ei? Profesorul Lenzen crede că da. Să încercăm să ne convingem: s-a încetățenit regula că în studierea unui oraș sumerian se începe de la zигurat. În Uruk există două zигurate, cel mai înalt aflîndu-se tocmai în *Eanna*.

Planul oraşului Uruk.

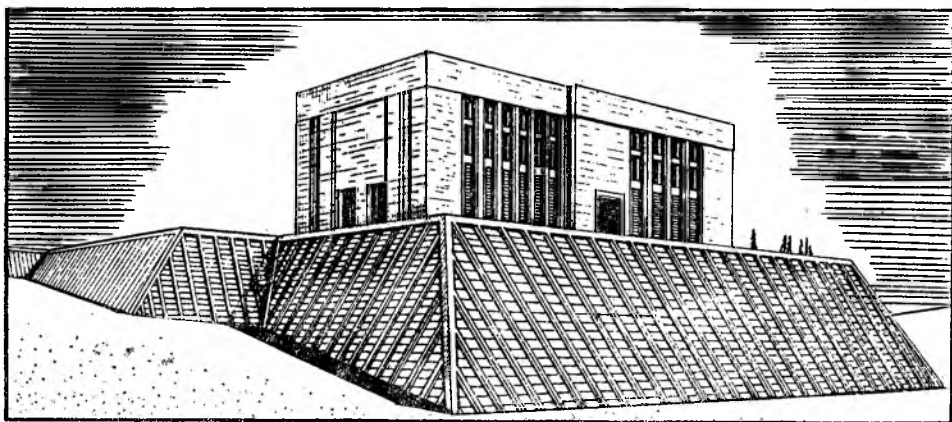
„Casa cerurilor“ nu a fost un singur edificiu, după cum s-ar părea din traducerea numelui lui sumerian. Acesta era o zonă sfântă, strict delimitată, închinată zeiței sumeriene a cerului, Inanna, care s-a transformat mai târziu în zeița babiloniană a dragostei, Iștar (ea sălășluia pe un astru ce poartă pînă azi numele zeiței romane a dragostei, Venus). În această zonă s-au păstrat vestigiile a 4 temple mari, săli cu coloane apoi curți interioare și porți, între care se înalță, dominant, ziguratul. El a stat părăsit de oameni și de zei vreme de 1 500 ani; în acest răstimp și-au găsit ascunzătoare în el, netulburați de nimeni, șacalii și vulpile, iar vulturul de deșert se odihnea din cînd în cînd pe vîrfurile lui. 22 de ani au săpat arheologii germani, cu ajutorul săpătorilor arabi, pînă l-au dezgropat și au ajuns la temelie; au constatat atunci că datează din aceeași epocă cu ziguratul din Ur. Edificiile din zona de apus a *Eannei*, decorate cu mozaicuri din conuri și cu frize reprezentînd reliefuri de animale și oameni sînt chiar mai vechi, ele fiind contemporane cu construcțiile de la Djemdet-Nasr!

Ziguratul lui An cu „Templul alb”. În prim plan trepte ce conduc spre o terasă cu straturi de cărămizi.

Profunzimea istoriei îți provoacă o senzație de amețeală, dar aceasta nu este totul. Dacă ne așezăm în vârful ziguratului *Eanna* cu spatele la soarele de amiază, zărim în partea dreaptă ruinele altei zone sfinte. Se numește *Bitreș*, iar în mijlocul ei se înalță ziguratul zeului sumerian An (numele zeului babilonian este Anu). Este vorba, de fapt, de o terasă uriașă cu urmele unui templu pe care s-a conservat pînă în zilele noastre tencuiala originală albă; după preoții sumerieni, acest templu era vizitat de zeul An și de soția sa Antuma. Terasa are o suprafață de 70×60 metri și o înălțime de 14 m; spre terasă conduc două scări laterale. Urcînd pe una din aceste scări, găsim între pereții celei centrale a templului o prismă mare din cărămizi nearse; pe o parte însă ele au fost arse pînă la roșu în holocausturi¹: aici se află altarul cel mai vechi cunoscut din

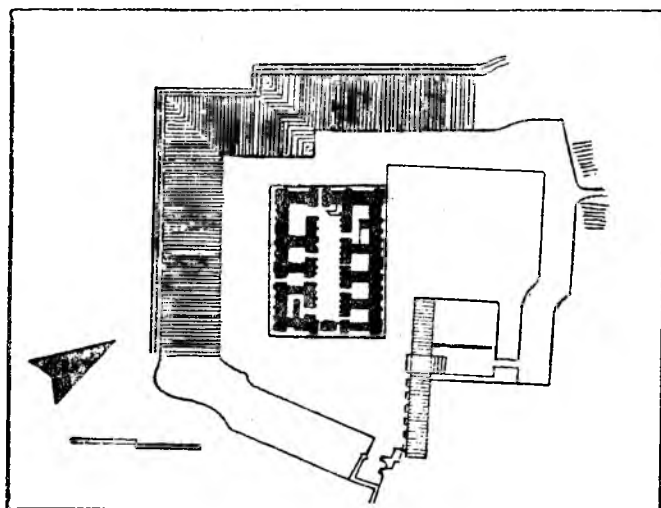
¹ Holocausturi (de la grecescul *holokaustos*) — cuvînt ce semnifică arderea completă. Holocausturile erau sacrificii prin foc în urma cărora carnea oîrandelor nu se împărțea asistenței, ci era complet arsă, preoții imprimînd asistenței o supremă teroare, care marca astfel suveranitatea absolută a divinității asupra a tot ce este viu.

Reconstrucția ziguratului lui An din Uruk (după Nöldeke și Lenzen).

lume. Iar terasa cu „Templul alb” este probabil cel mai vechi zigurat sumerian — prototipul tuturor ziguratelor mesopotamiene și al biblicului Turn din Babilon!

În imediata vecinătate a „Templului alb” se întinde cea de a treia zonă sfântă din Uruk. Se numea *Irigal* — „Marele oraș” — și a fost închinat zeiței babiloniene a dragostei, Iștar. Construcțiile din acest perimetru datează dintr-o epocă ceva mai recentă (cu mai puțin de 3 500 de ani) și de aceea vizitarea lor nu ne tulbură prea mult. Ruinele palatului regelui paleobabilonian Șinkașid sînt și mai recente, iar vestigiile templului zeului persan al soarelui, Mithra, datează din ultimele veacuri dinaintea erei noastre. Dintre aceste edificii mai „tinere”, templul zeului part

Planul ziguratului lui An cu templu și scări (după Nöldeke și Lenzen).

Templul zeului Gare. Este ultima construcție monumentală din Uruk, cu o vechime de cel mult 1 800 de ani.

Gareus, din partea de sud-vest a orașului (secolul al II-lea î.e.n.), prezintă interes din două motive: în primul rând în arhitectura lui întâlnim prima oară elemente mediteraneene, iar în al doilea rând nici până astăzi nu se știe al cui zeu a fost acest Gareus (conform unei ipoteze el ar fi fost zeul tămăduirii, iar conform alteia — zeul protector al caravanelor).

În Uruk nu se aflau, desigur, numai zone sfinte și temple, pe întreaga lui suprafață se găsesc ruine de case de locuit, magazine, depozite, grădini publice, străzi și cimitire. Există și case ale căror nume de proprietari le cunoaștem; de pildă, una dintre cele mai impunătoare (datînd din vremea regelui Tiglatpilesar al III-lea, care conform Bibliei, i-a chinuit pe evrei) aparține familiei de bancheri evrei *Egibi*, care a stăpînit bunuri imobiliare și în Nippur și în Babilon. În unele case s-au găsit cămine și băi (cu căzi în care un om putea să șadă și să-și rezeme brațele), în altele s-au descoperit amprente sau resturi de rogojini împletite din trestie (cu un model ce se păstrează pînă astăzi în acest ținut). Într-o casă au fost găsite două recipiente pline cu oase de pește și s-a constatat că erau pești ce proveneau din Eufrat, iar casa aparținea probabil unui negustor de pește. În depozite s-au găsit rămășițe carbonizate de cereale, în curți și pe străzi — resturi de asfalt pentru caldarîm de o calitate cel puțin similară cu cea a asfaltului folosit astăzi pentru șosele. Interesant este faptul că în cămine și bucătării nu s-au găsit urme de

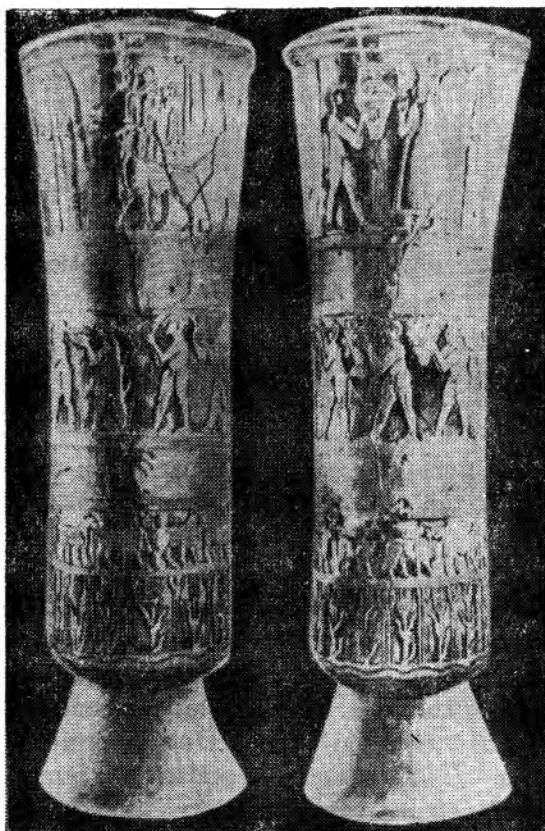
cenușă. Se pare că locuitorii ce trăiau în vremuri îndepărtate în Uruk utilizau combustibil lichid, probabil țiței, care se găsea în împrejurimi în cantități mai mari decât lemnul. Abia în ultima vreme a început să se descopere avantajele acestui combustibil pentru încălzit în America și Europa.

Cele mai mari și mai însemnate descoperiri provin însă din templele și zonele sfinte, îndeosebi din *Eanna*. Casele de locuit sumeriene erau relativ simple, magazinele uimesc doar prin caracterul lor rațional, în timp ce templele sumeriene se distingeau prin dimensiuni și monumentalitate. Fațada templului Inanna era ornamentată, de pildă, cu șase stilpi uriași de cărămidă, iar pereții susțineau o boltă grea semiarcuită. Coloanele și pereții erau îmbrăcați, de obicei, într-un mozaic fin, alcătuit din conuri de argilă, negre, roșii și albe, la fel de strălucitoare în ploaie cât și în lumina soarelui. Terasale ziguratelor erau tivite din toate părțile cu rînduri de cercuri mici din sticlă de argilă secționată; resturile acestor ornamente impresionează încă și acum prin strălucirea lor. În zonele sfinte s-au găsit și cele mai multe tăblițe cuneiforme, de ordinul a cîtorva mii, dintre care unele avînd tipul cel mai vechi de scriere. Majoritatea acestor tăblițe a fost depozitată, cu grijă, în arhive cu „adevărate instalații de climatizare”; pentru ca tăblițele nearse să nu se descompună în aer uscat, arhitecții antici au introdus în aceste arhive conducte deschise prin care curgea apă, astfel încît în încăperi era menținută în mod constant umiditatea necesară. Toate aceste edificii și temple precum și cele două zigurate sînt construite din cărămizi nearse.

În zonele sfinte și în imediata lor vecinătate s-au găsit și cele mai cunoscute opere artistice din Uruk: o placă din bazalt reprezentînd Vînătoarea de lei, un fragment al celui mai vechi relief monumental din Mesopotamia (aproximativ secolul al XXVIII—XXVII-lea î.e.n.) o mare Vază de cult din alabastru (circa secolul XXIX-lea și al XXVIII-lea î.e.n.) și pe lîngă altele celebrul Cap din Warka din alabastru, datînd din timpuri mai vechi, cel puțin de la sfîrșitul mileniului al IV-lea sau la începutul mileniului al III-lea î.e.n.!

Ar fi foarte interesant să relatăm cum a fost găsită această operă antică care rămîne pînă astăzi una dintre creațiile de culme ale sculpturii mondiale.

„Era în timpul ultimei campanii de dinaintea războiului, la începutul anului 1939”, ne relatează profesorul Lenzen. „Făceam schițe pe terasa din spatele taberei, care este orientată spre *Eanna* iar mai jos de mine săpau lucrătorii arabi. La un moment dat o bucată de argilă s-a sfărîmat și a apărut o gaură. Unul dintre lucrători și-a vîrît mîna în golul format și a exclamat: «Aici este o piatră!» Imediat am dat o fugă pînă acolo, fiindcă în Warka piatra constituie o raritate. Introducîndu-mi mîna

Vază de alabastru din Uruk. Datează aproximativ din secolele al XXIX-lea — al XXVIII-lea î.e.n. (Muzeul irakian din Bagdad).

În gaură am dat peste o piatră mare, netedă și rece. Am început să sap cu mâinile pământul, dînd la o parte argila. După ce praful s-a așezat, iar ochii s-au obișnuit cu el, am văzut că este o piatră albă și modelată. Am degajat-o cu băgare de seamă, iar în partea ei inferioară am găsit pe dibuite un relief. După ce am curățat-o, aveam în față chipul Femeii din Warka. Imediat mi-am dat seama că mă găsesc în fața unei capodopere: toate reproducerile sînt palide, iar restaurarea ei nu este semnificativă... Ochii îi avea plini de lut, nasul era pe jumătate retezat, iar rămășițele lui nu le-am mai găsit. Capul se găsea la o adîncime de numai 60 cm sub pămînt, într-o groapă; deasupra ei am găsit apoi tăblițe din epoca Djemdet-Nasr...“.

Și cum ați sărbătorit evenimentul, ne scapă nouă, fiindcă sîntem dintr-o țară unde se serbează mult și frecvent. Cu o sticlă de whisky, răspunde Arnd von Haller. — În cazul acesta vă dorim multe asemenea sticle de whisky și pe cît posibil cu gheață!

O campanie la Warka durează de obicei două săptămîni și costă circa 250 000 de mărci. 22 de asemenea campanii au organizat pînă

acum, în aceste locuri, arheologii germani. Împreună cu lucrătorii lor arabi ei au înfăptuit aici o operă demnă de toată stima. Recolta lor științifică produce, ce-i drept, o impresie mai slabă decît aurul dezgropat în Ur, iar Muzeele din Berlin nu s-au îmbogățit cu statui de seama celor descoperite la Tello, adăpostite astăzi de Luvru; dar acesta nu este esențial. Important e că ei și-au adus o substanțială contribuție la cercetarea celui mai mare oraș sumerian. De la adîncimi de 10 pînă la 15 metri au scos la iveală principalele lui cartiere, pe care le-au cartografiat cu precizie. Au săpat de la straturile superficiale din primul mileniu al erei noastre pînă la straturile de cultură datînd din mileniul al V-lea î.e.n. Au studiat continuitatea populării timp de 6 000 de ani a acestui vechi oraș, de la primele locuințe ridicate pe un sol mlăștinos pînă la surparea edificiilor mărețe sub depunerile de nisip. Au adus la lumină, din negura veacurilor, documente și cunoștințe care au umplut un șir lung de pagini albe de la începutul cărții despre istoria omenirii. În același timp ei sînt departe de a-și fi încheiat activitatea.

„Aici se mai poate săpa încă o sută de ani, scoțîndu-se la iveală mereu lucruri interesante!“ relatează profesorul Lenzen. Și, despărțindu-ne de Warka, ni se pare că lăsăm în urma noastră o echipă de scafandri care s-au hotărît să exploreze sorgintea mării.

*

Nu am trecut în revistă toate orașele sumeriene — fiindcă unele dintre ele nu au fost încă scoase la iveală, iar din altele nu au mai rămas decît ruine neînsemnate și necercetate. Nu am avut intenția să facem o prezentare exhaustivă a lor; ceea ce-și pot permite lucrările arheologice de specialitate, nu-și poate îngădui o carte ce nu trebuie să epuizeze toate informațiile pentru cititori.

Am prezentat totuși ceea ce este important și semnificativ. Numai că, atenție: pentru cunoașterea sumerienilor nu este suficient numai să călătorești în Sumer. Între Eufrat și Tigru se găsesc doar orașe sumeriene moarte; documentele privind viața și comorile lor de artă se află în altă parte. Sînt împărțite în muzeele de pe trei continente: în primul rînd în Muzeul Irakian din Bagdad, Luvru din Paris, British Museum din Londra, apoi în muzeele din Istanbul, Philadelphia, Chicago, Yale, Oxford, Berlin, Jena, Copenhaga, Leningrad și Moscova. Vizitarea acestor locuri, apărute după mii de ani, cînd orașele sumeriene dispărușeră de mult, este inevitabilă pentru cunoașterea istoriei și a culturii sumerienilor. Antrenați fiind de drumurile străbătute prin pustiul fără margini, învingem și munții de hîrtie, pe care i-au înălțat contemporanii noștri și cercetăm tot ce provine din îndepărtatul Sumer.

Studierea colecțiilor de monumente sumeriene ne umple de entuziasm; poate chiar mai mult decât vestigiile orașelor sumeriene. Ele nu ne dezvăluie însă totul despre Sumer. Nici măcar literatura care s-a scris despre el. Cercetarea Sumerului avansează în zilele noastre într-un asemenea ritm încît prelucrarea datelor în literatura de specialitate rămîne în urmă. Pentru a nu rămîne nici în istorie la nivelul cunoștințelor de ieri, trebuie să-i vizităm pe cercetătorii acestor ținuturi și ale altor locuri care știu să ne relateze despre sumerieni mai multe decât o pot face cărțile.

Abia după aceea vom putea da răspuns la întrebările pe care ni le-am pus demult.

Ce ne-au destăinuit tăblițele, statuile și edificiile sumeriene?

Cine au fost sumerienii, din ce familie de popoare au făcut parte, ce limbă au vorbit?

Prin ce s-au înscris ei în istoria omenirii?

„Leagănul civilizației omenești“

Sumerienii, care au ieșit la lumină din adâncurile istoriei abia cu 100 de ani în urmă, fac parte astăzi dintre popoarele relativ bine studiate ale „antichității preclasice“. Ce-i drept, nu știm despre ei tot atât cît despre egipteni, babilonieni, asirieni, hitiți sau evrei și dacă aceasta ne neliniștește totul e în ordine. Dar și așa cunoaștem despre ei mai multe decît au cutezat să viseze descoperitorii lor. Oppert și Sarzec nu ar mai conțeni să se mire, așa cum Gutemberg¹ s-ar minuna de rotativele din zilele noastre sau Țiolkovski² de succesele tehnicii rachetelor.

Din săpăturile întreprinse în orașele sumeriene aflăm cum erau regii și locuitorii lor de rînd, din uneltele de lucru și armele găsite putem să ne imaginăm lupta lor pentru viață, din statui și reliefuri aflăm ce înfățișare și ce veșminte aveau, instrumentele lor muzicale, modul cum se pieptănau, datinile de înmormîntare. Toate aceste documente materiale ne oferă însă numai o parte din dovezi: principalele cunoștințe despre sumerieni ne sînt furnizate de documentele lor scrise.

Se cunosc un număr impresionant de asemenea documente scrise; numărul lor se estimează a fi de ordinul sutelor de mii. Acestea sînt tăblițe din argilă cu inscripții în scriere cuneiformă; multe din ele constituie numai fragmente neînsemnate, unele sînt duplicate, altele sînt atît de deteriorate încît sînt ilizibile. Pînă în prezent circa 50 000 de tăblițe sînt traduse; aproximativ o jumătate din numărul lor este accesibil în ediții cu transcriere în alfabetul latin și cu traducere într-una din limbile moderne. Majoritatea tăblițelor cuprinde scurte însemnări economice și juridice; cunoaștem doar cîteva sute de astfel de texte literare iar cele istorice sînt și mai puține.

¹ Gutemberg (pe numele adevărat Johannes Gensfleisch) — tipograf german, inventator, în Europa, al tiparului cu litere mobile (1440).

² Konstantin Eduardovici Țiolkovski (1857—1935) — unul dintre fondatorii astronauticii. În lucrarea sa *Explorarea spațiului cosmic cu aparate reactive* (1903) a pus bazele teoriei zborului rachetelor cosmice, a rachetelor în trepte, sateliților artificiali și a preconizat stațiile cosmice interplanetare.

Textele cuneiforme sumeriene nu constituie o lectură ușoară nici pentru specialiști. Au trecut zeci de ani pînă ce s-a izbutit să se afle înțelesul majorității semnelor, chiar dacă s-a putut lua ca punct de plecare cunoașterea scrierii akkadiene; unele semne nu sînt însă determinate cu precizie nici pînă astăzi. Și mai anevoioasă a fost elaborarea unui dicționar sumerian; ce-i drept, tăblițele „școlii de scribi“ din Ninive au fost de ajutor, dar cu toate acestea nu s-a reușit să se explice toate expresiile. În timp ce egiptologii sau asirologii își pot *citi* astăzi textele, sumerologii sînt încă nevoiți să le *descifreze*.

Sumerologii de astăzi datorează descifrarea acestor texte, înainte de toate, activității de pionierat a predecesorilor lor. Seria lor numeroasă începe cu Jules Oppert; francezii sînt reprezentați de F. Thureau-Dangin și H. de Génouillac, englezii de L. W. King, E. Langdon și C. J. Gaad, germanii de V. Hilprecht și H. Zimmern, cercetătorii americani în special de E. Chierra și H. Radau. Această perioadă de pionierat este încheiată de *Dicționarul sumerian* al profesorului din Roma, A. Deimel (1925) și de *Bazele gramaticii sumeriene* a profesorului din Philadelphia, A. Poebl (1923).

În ciuda succeselor repurtate, sumerologia rămîne o știință relativ puțin răspîndită. Nu numai pentru că impune cercetătorilor exigențe enorme; nici militarii, nici societățile industriale nu manifestă interes față de ea, astfel încît rămîne o știință cultivată ca un lux, la cele mai mari universități chiar și în Statele Unite, țara cea mai avansată din punct de vedere al cercetării sumerologice. După cel de-al doilea război mondial, Franța și Anglia au trecut pe planul al doilea, dintre țările europene, cercetările fiind continuate mai ales de către specialiști din R.D.G. și R.F.G., intensificîndu-se și preocupările specialiștilor din Uniunea Sovietică.

Dintre cei mai reprezentanți cercetători ai sumerologiei mondiale fac parte Samuel N. Kramer de la Universitatea Pensylvania din Philadelphia și T. Jakobsen de la Institutul Oriental din Chicago, A. Falkenstein din Heidelberg (R.F.G.) și B. Landsberger din Leipzig (R.D.G.), A. S. Tumenev și I. M. Djakanov de la Institutul Oriental al Universității din Leningrad. (În Cehoslovacia de sumerologie se ocupă L. Matouš și V. Souček de la Universitatea Karolină din Praga și J. Klíma de la Institutul Oriental al Academiei de științe a R.S.C.)

Activitatea sumerologilor este demnă de toată admirația: în privința lacunelor din dicționar și a textelor ilizibile de pe tăblițe, ea amintește întrucîtva de munca interpretului muzicii aleatoare de astăzi, care trebuie să-și imagineze sau să simtă ceea ce lipsește în partitură. Dar, că orice exemplu, și acesta șchiopătează: compozitorul poate să explice interpretului intențiile sale — dar cine explică sumerologului ce a gîndit

un om cu 5 000 de ani înainte, un om cu un orizont spiritual, de gândire și simțire complet diferit? „Foarte frecvent semnificația unui cuvânt poate fi dedusă numai după sensul textului care se află înainte și după el“ — relatează S. M. Kramer — „iar acest text poate să depindă iarăși de semnificația aceluși cuvânt, prin urmare avem de-a face cu o situație fără ieșire“.

Dar aceasta nu este încă totul. Cercetătorul sumerolog trebuie să stăpânească, firește, în întregime dicționarul sumerian cunoscut și întreaga gramatică sumeriană cu toate subtilitățile ei (și pe lângă aceasta istoria sumeriană, mitologia etc.) și totodată trebuie să cunoască în cele mai mici detalii tot ce se știe despre monumentele scrise ale sumerienilor, indiferent de locul în care se află ele în lume. Ne gândim la faptul că textul unei anumite tăblițe, să zicem de la British Museum, este continuat de textul unei alte tăblițe care se află în Muzeul Orientului Antic din Istanbul. Acesta reprezintă un caz relativ simplu. Mai multe complicații se ivesc dacă o tăbliță s-a spart în timpul săpăturilor; o parte din ea a fost transportată, de pildă, de Peters, în anul 1880, la muzeul universității din Philadelphia, o altă parte a fost găsită de un săpător clandestin care a dat-o unui agent al muzeului Luvru din Paris, al treilea fragment găsit în timpul săpăturilor din anul 1930 a ajuns la Muzeul Irakian din Bagdad, al patrulea fragment s-a pierdut cu desăvârșire, dar câteva rînduri ale ei au fost găsite în copia lui Hilprecht, din colecțiile Universității Schiller din Jena. Aceste fragmente, care fac parte dintr-una și aceeași tăbliță, se numesc în terminologia de specialitate *joins* (de la verbul englez *to join* — a lega). Depistarea acestor *joins*-uri și compunerea lor reprezintă pîinea cea de toate zilele a sumerologului: aceasta înseamnă că el trebuie să constate, înainte de a prelucra fiecare

text în parte, care fragmente există (sau pot exista) și în ce muzee, înseamnă să le găsească între sutele și miile de alte tăblițe și să le reunească... În acest domeniu nu poate fi de ajutor nici un detector, nici un dispozitiv cibernetice cu memorie — așa ceva poate fi realizat numai de mintea omenească. Și numai cu condiția, ca posesorul lui să aibă o doză de noroc.

Și care este rezultatul acestei munci fantastice, care necesită capacitatea lui Sherlock Holmes de a face combinații, memoria lui Paganel și tenacitatea îndirjită a căpitanului Ahab?

Rezultatul constă în traducerea câtorva rînduri ale unei povești vechi, ale unei poezii sau un articol cu titlul „*Expresia «guruși» în textele economice ale dinastiei a treia din Ur!*“. Alteori numai informația că textul cercetat, fără început, fără sfîrșit și cu mijlocul deteriorat, este deocamdată neinteligibil...

Merită oare atîta muncă?

Fără ea nu am cunoaște însă cele mai mari opere culturale ale unui popor care a pășit primul pe scena istoriei.

*

Cititorul își poate pune întrebarea: cum au demonstrat istoricii primordialitatea sumerienilor? Răspunsul la această întrebare necesită efectuarea unei mici digresiuni, dar în legătură cu una dintre cele mai importante probleme ale cercetării istoriei Orientului antic.

Este vorba de problema datării. Pentru un istoric european, astăzi, ea aproape nu există: documentele încep sau se termină cu o dată, evenimentele sînt consemnate în ani, de cele mai multe ori în luni și zile. O problemă rămîne numai recalcularea acestor cifre în date ale erei noastre. Era noastră începe de la anul zero, în care istoricul roman Dionysius Exiguus¹ a plasat „nașterea lui Cristos“ (folosind datele din Biblie, el a calculat anul zero ca al patrulea an după moartea lui Irod², în timpul domniei căruia Biblia plasează nașterea lui Cristos). În Europa occidentală anii se numărau după era romană care începea cu „fondarea Romei“ în anul 753 (754) î.e.n., sau după era evreiască ce începea cu „Facerea lumii“ în anul 3761 î.e.n. În același timp în Europa de răsărit

¹ *Dionysius Exiguus* — istoric grec din Halicarnas. A redactat *Istoria veche a Romei* în 20 de cărți, din care s-au păstrat în întregime 11 și mai multe fragmente din rest. Tratează perioada de la fondarea Romei (753 î.e.n.) pînă la primul război punic (264—241 î.e.n.).

² *Irod cel Mare* — tetrarh și rege al Iudeei în timpul războaielor civile romane. După bătălia de la Actium (31 î.e.n.), în care Antoniu este învins de Octavian (viitorul Augustus), Irod devine un rege client al Imperiului Roman, pînă în anul 4 î.e.n. stăpînind și Palestina.

anii se numărau după era bizantină care începea de asemenea cu „Face-rea lumii“, numai că în anul 5509 î.e.n. Vechii romani datau evenimen-tele istorice la început după domnia regilor, apoi după consulat (consulii erau aleși întotdeauna pe un an) și apoi după anii domniei diferiților împărați; începutul erei romane este rezultatul calculului istoricului roman Terentius Varro¹ din secolul I î.e.n. Grecii numărau anii după jocurile olimpice care se organizau odată la patru ani începînd cu anul 776 î.e.n. În pofida caracterului fictiv al datelor inițiale, aceste ere co-respund necesităților cronologiei, iar recalcularea lor pentru era noastră constituie o simplă problemă de adunare și scădere.

Dacă un istoric european vrea să fie „la zi“, el trebuie să aibă în vedere două aspecte: în primul rînd faptul că în diferite calendare anul începea diferit (în Europa de vest la 25 decembrie sau la 1 ianuarie, în Bizanț la 1 septembrie, în Rusia la 1 martie; abia în secolul al XVI-lea a început să se unifice la 1 ianuarie), iar în al doilea rînd, că în 1682, după 4 octombrie a urmat 15 octombrie. Pînă la miezul nopții dintre aceste zile în „lumea creștină“ s-a aflat în vigoare calendarul introdus la Roma în anul 46 î.e.n. de Caius Iulius Caesar² pentru a substitui „anul lunar“ roman (care dura cît 12 rotații ale Lunii în jurul Pămîntu-lui) cu „anul solar“ după modelul egiptean. După calendarul iulian anul are 365 și 1/4 zile, fiind prin urmare cu 11 minute și 12 secunde mai lung decît anul astronomic real. Pînă în secolul al XVI-lea, anul calen-daristic a avut o întîrziere de 10 zile față de anul astronomic, astfel încît în anul 1682, papa Gregor al XIII-lea a reformat acest calendar. Statele protestante din Europa de vest au aderat la această reformă abia în se-colul al XVIII-lea, iar statele din răsăritul Europei, cu religie oficială ortodoxă, în primul pătrar al secolului al XX-lea (În Uniunea Sovietică imediat după despărțirea statului de biserică, în anul 1918, după 31 ianuarie a urmat 14 februarie). Astăzi, în principal, toate datele isto-riche moderne se socotesc după calendarul gregorian, iar o dovadă a pro-blemelor care s-au ivit este aniversarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în luna noiembrie.

Istoricii Orientului antic îi invidiază pentru această situație pe „co-legii lor europeni“. Indiferent că se ocupă de egipteni, babilonieni, asi-rieni, hitiți sau sumerieni, ei nu vor găsi nici o eră în vreun document al acestor popoare. Și aceasta din simplul motiv că, exceptînd evreii, nici unul dintre aceste popoare nu a folosit nici un fel de eră!

¹ *Marcus Terentius Varro* (116—27 î.e.n.) — unul dintre cei mai mari erudiți romani. Istoric, jurist, grămătic, autor al tratatului de agronomie „De re rustica“.

² *Cesar Caius Iulius* (100—44 î.e.n.) — om politic, general, scriitor și orator ro-man. Triumvir alături de Pompei și Crassus. Cuceritor al Galiei. Introduce calen-darul iulian în anul 45. Devenind dictator, este asasinat în anul 44 î.e.n.

Nu înseamnă că ele nu au cunoscut „noțiunea de timp“ sau că nu au avut „simțul istoriei“. ~~Egiptenii și babilonienii~~ măsurau anul astronomic cu o precizie demnă de admirație. Calendarul lor era împărțit în luni și săptămîni (întocmai ca noi, care l-am preluat de fapt de la babilonienii) și ~~știau, încă din mileniul I î.e.n., să prevadă cu exactitate~~ eclipsele de Soare și de Lună; cunoaștem calculele lor precise, datînd încă din mileniul al II-lea î.e.n., pe care le-au efectuat în legătură cu sosirea „apei mari“, respectiv a inundațiilor dătătoare de viață ale Nilului, Eufrațului și Tigrului. Că ei au avut „simțul istoriei“ o dovedesc nenumăratele inscripții de pe temple, de pe pietrele de fundație și tablourile dinastice. Dar cu toate acestea nu cunoșteau era în sensul acceptat de noi.

Evenimentele istorice le datau firește, dar de obicei numai după domnia diferiților regi și nu pe baza unei anumite date inițiale, oricît de fictivă ar fi fost ea. Niciodată nu s-au gîndit să inventeze anul nașterii unui anumit zeu sau al „întemeierii Babilonului“, dacă nu chiar al „Facerii lumii“. De aceea pe pietrele de fundație sînt săpate numai date ca acestea: „Marele rege X, fiul marelui rege Y a ridicat acest templu spre prea mărirea marelui zeu Z, în al doilea an al domniei sale“ — dar începutul domniei acestui mare rege nu îl găsim aici. Nu sînt consemnate erele nici în documentele istorice de felul listelor de regi. De exemplu, în *Lista regală din Babilon*, unul dintre cele mai prețioase documente de acest fel, se află scris numai: „Sumuabum, rege, 15 ani; Sumulael, 35 de ani; Sabum, fiul lui, 14 ani; Apilsin, fiul lui, 18 ani; Sinmuballit, fiul lui, 30 de ani; Hammurabi, fiul lui, 55 de ani“ ș.a.m.d.* Putem astfel să calculăm că, de pildă, Hammurabi s-a urcat pe tron la 112 ani după fondatorul dinastiei Sumuabum, dar anul în care s-a petrecut acest eveniment nu l-ar putea calcula nici Grotefend.

Problema nu s-a epuizat încă. În diferite liste de regi ale aceluiași oraș apar frecvent date diferite privind epoca domniei lor, ba chiar și nume diferite. Istoricii acelor vremuri i-au eliminat pur și simplu pe unii regi din istorie numai fiindcă au pus stăpînire pe putere nelegal, au fost eretici, sau pentru că regii de mai tîrziu au dorit acest lucru (În domniile despotice orientale întîlnim deseori o adevărată falsificare a istoriei, instanța finală care hotăra ce este și ce nu este adevăr istoric, fiind tocmai regele domnitor). Istoricul modern se află într-o situație disperată. Ce poate să spună el despre datele care, chiar de la prima vedere, nu sînt demne de crezare? *Lista regală din Larsa* începe, spre bucuria noastră, cu regii Sumerului antic. Numai că în felul următor: „Cînd împărăția a coborît din ceruri, împărăția se afla în Eridu. În Eridu era rege Alulim, a domnit 28 800 ani. Alalcar a domnit 36 000 ani. (Alți) doi au domnit 64 000 ani. Eridu a fost nimicit, regatul lui a fost mutat în Badtibir. În Badtibir a domnit Enmenluanna 43 200 ani“ ș.a.m.d. pînă

a „venit potopul lumii, iar după potop au preluat puterea regii popoarelor din munți“.

Regii care au domnit mii de ani nu au dat multă bătaie de cap istoricilor Orientului antic. Mai greu a fost cu „regii suprimați“; nu a fost simplu nici cu „cei a căror domnie era certă din punct de vedere istoric“. În afara regilor din Noul Babilon, care au domnit în prima jumătate a mileniului I î.e.n., nici unul dintre ei nu a putut fi clasificat în timp. Documentele de proveniență asiriană și babiloniană ofereau numai un mic sprijin; dacă se constată că un anumit rege asirian a biruit un rege babilonian, se putea trage concluzia că cei doi regi au fost contemporani. În mod similar, pe baza numelor regilor care purtau corespondență, care încheiaseră alianță ș.a.m.d. se puteau întocmi un fel de tabele sincronice. Fiindcă lipsea însă o dată pe care să se poată sprijini, cercetătorii au ajuns la cunoștințe numai, de pildă, de felul celei că țarul Alexandru nu a fost același cu Alexandru cel Mare și că contemporanul reginei Victoria nu a fost Caeșar, ci împăratul Wilhelm. Deși ar putea să pară exagerat, astfel au stat lucrurile pînă la descoperirea documentelor privind relațiile Mesopotamiei cu Egiptul.

Egiptologii aveau un avans de o jumătate de veac față de asirologi și astfel le-au putut pune la dispoziție cunoștințele lor. În ceea ce privește datele istorice, ei se aflau într-o situație mai favorabilă: ultima parte a istoriei Egiptului s-a contopit cu istoria romană din acea perioadă, iar la Roma, începînd cu anul 46 î.e.n. a intrat în vigoare calendarul după model egiptean. În acest context s-a ivit o problemă nu lipsită de importanță, a cărei rezolvare oamenii de știință au știut să o transforme într-o cunoștință surprizătoare. Vechiul an egiptean era totuși „mobil“: avea 365 de zile (respectiv cu $\frac{1}{4}$ de zi mai puțin decît calendarul iulian) și în felul acesta se scurta în permanență față de anul astronomic; după patru ani această diferență a ajuns să reprezinte o zi. În documentele pe care egiptologii le-au cercetat, apărea frecvent o mențiune despre o stea fixă *Sothis*, Sirius a noastră, fiindcă la răsăritul ei (19 iulie după calendarul iulian) începeau să urce, de regulă, apele Nilului. Într-unul din aceste documente era scris că în prima zi a celui an a răsărit Sirius. Acesta era un document din vremea lui Ptolemeu al VII-lea, care a domnit între anii 145—116 î.e.n. În colaborare cu astronomii, care știu că calculeze răsăritul oricărei stele, pe orice latitudine și longitudine a globului pămîntesc, apriori sau posteriori, egiptologii au descoperit prima „dată fixă“ din istoria Egiptului: 19 iulie 139 î.e.n. (după calendarul iulian). Știînd că anul egiptean este cu un sfert de zi mai scurt decît cel iulian, iar calendarul iulian este cu 0,0075 zile mai lung decît cel gregorian, ei au putut să calculeze după anul astronomic (365, 242, 198 zile), fiecare dată ce se afla menționată în documentele

egiptene. În felul acesta au reușit să dateze și stabilirea unor relații între Egipt și Mesopotamia: de pildă, că regele asirian Assarhadon a atacat prin surprindere Egiptul în anul 670 î.e.n., sau că regele asirian Assuruballit I a purtat corespondență cu faraonul egiptean Ahnaton care a domnit, aproximativ, între anii 1370—1354 î.e.n.

După aceste constatări, tabelele sincronice ale regilor din Mesopotamia au căpătat dintr-odată sens: în dreptul numelor unor regi s-au putut adăuga datele aproximative între care au domnit. (Concret în cazul lui Assarhadon: se știa că a domnit 12 ani și că a organizat o expediție în Egipt în penultimul an al domniei sale; prin urmare s-a stabilit că a domnit aproximativ între 681—669 î.e.n.). Din aceste date s-au putut calcula, conform indicațiilor existente despre predecesorii și succesorii anumitor regi, și alte date; aproximativ aceleași date s-au putut apoi adăuga la numele contemporanilor etc. Firește că totul nu s-a desfășurat lin — dar ce se petrece oare lin în istorie?

Sînt date despre calcularea cărora au apărut sute de cărți, studii și articole; de pildă, în legătură cu perioada domniei regelui paleobabilonian Hammurabi există mai bine de două mii de lucrări. Și Hammurabi a fost în același timp un rege cunoscut și celebru în istorie, unul dintre cei mai vechi și mai mari codificatori ai dreptului (*Codul* lui săpat într-o stelă de piatră de 2 m înălțime a fost găsit în anul 1902 de către arheologii francezi în orașul Susa din sudul Iranului; astăzi el se află la muzeul Luvru din Paris). Conform primelor calcule, Hammurabi a domnit aproximativ în perioada 2077—2025 î.e.n., în anul 1930 asirologul german Weidner a redus domnia lui la perioada 1955—1938 î.e.n., în anul 1938, americanul Albright a plasat-o în perioada 1868—1826 î.e.n., în anul 1940 germanul Ungnad între anii 1801—1759 î.e.n. Astăzi știm că toate aceste date (și justificările lor) nu sînt corecte: în timpul săpăturilor efectuate la Mari, Parrot a descoperit un tratat încheiat între Hammurabi și regele asirian Șamșiadad I, iar pe baza comparării datelor din timpul domniei lor comune a rezultat că Hammurabi a domnit aproximativ între anii 1791—1749 î.e.n. Unii cercetători reduc însă domnia lui Hammurabi cu încă alți zeci de ani, de pildă Götze și Landsberger o plasează între anii 1728—1686...

Dar ce se poate spune despre datele istorice din vremuri pentru care avem puncte de sprijin de o sută de ori mai slabe decît pentru perioada lui Hammurabi? Înainte de toate că cercetătorii nu s-au speriat nici de această problemă. Prin calcule din tabelele sincronice, prin evaluarea perioadei de domnie a unor regi mai puțin cunoscuți, prin unele explicații ingenioase ale aluziilor din vechile inscripții, ei au stabilit perioada în care a domnit Sargon din Akkad, fondatorul primului „mare regat din lume”: aproximativ între secolele al XXV-lea—al XXIV-

lea î.e.n. Astfel au ajuns în vremea „celeia de a doua înfloriri a Sumerului“, după care pe o cale și mai întortochiată au ajuns în vremea „primei înfloriri a Sumerului“, pătrunzînd astfel pînă la începuturile istoriei Sumerului. Aici au putut deja să se orienteze numai după inscripții care nu erau foarte inteligibile, apoi după stilul ceramicii, nivelul de dezvoltare a arhitecturii, obiceiurile funerare și după alte indicii indirecte. În cele din urmă s-au izbit de zidul perioadei preistorice, constatînd că în Sumer, zidul care separă perioada istorică de cea preistorică are cea mai mare adîncime din lume.

Uneori se întinde între secolele al XXXIV-lea și al XXIII-lea î.e.n.

*

Cele mai vechi monumente scrise sumeriene sînt datate astăzi în „jurul anului 3300 î.e.n.“ Unii cercetători le consideră însă și mai vechi, alții ceva mai recente; deviațiile oscilează într-un interval de ± 200 de ani. Trebuie să avem în vedere această lipsă de precizie a telescopului arheologic; nici „metoda radiocarbonică“ a lui W. Libby¹ (cu ajutorul căreia în funcție de scăderea radioactivității carbonului în rămășițele organismelor vii se calculează data dispariției lor) nu a furnizat deocamdată rezultate mai precise în legătură cu aceste timpuri străvechi. În cazul nostru este vorba, într-adevăr, de o profunzime nemărginită a istoriei.

Primordialitatea Sumerului este, din acest punct de vedere, incontestabilă; documentele lui scrise sînt cu o sută pînă la două sute de ani mai vechi decît cele mai vechi documente egiptene, care provin din secolul al XXX-lea î.e.n. Egiptul are însă o altă întîietate: cele mai vechi monumente scrise ale lui le putem citi astăzi aproape cu siguranță. Hieroglifele egiptene aproape nu s-a schimbat față de scrierea pictografică inițială („de semne figurative“) și în cele mai evoluat hieroglife recunoaștem bufnița, șarpele, mîna ș.a.m.d., și astfel abordarea retroactivă a celei mai vechi scrieri pictografice nu devine anevoiasă. Pictogramele sumeriene au evoluat însă în semne deosebit de abstracte, astfel încît legătura dintre semnele tîrzii și cele inițiale nu poate fi găsită uneori de loc. Cît privește cele mai vechi monumente scrise sumeriene, pe care le putem citi aproape în mod sigur, provin cam din aceeași perioadă sau sînt puțin mai vechi decît monumentele egiptene.

Scrierea pictografică, cea mai veche scriere cunoscută în general, este în principiu foarte simplă. Semnele ei exprimă cuvinte întregi, prin

¹ William Frank Libby (n. 1908) — chimist american, laureat al premiului Nobel (1960) pentru metoda de determinare a vîrstei materialelor organice bazată pe dozarea carbonului 14.

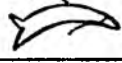

reprezentarea obiectelor respective. Imaginea unui pește înseamnă „pește“, imaginea unui cap de măgar — „măgar“, imaginea unui spic — „grîne“. Această scriere poate să exprime și unele noțiuni abstracte și verbe: imaginea unei stele înseamnă în același timp „cer“ sau „dumnezeu“, imaginea unui picior semnifică verbul „a merge“, imaginea unui plug — verbul „a ara“. Dacă ghicim ce semnifică anumite imagini și dacă presupunem legătura lor reciprocă putem înțelege uneori foarte bine un text pictografic. Nici nu trebuie să cunoaștem limba în care sînt scrise, fiindcă între semnul figurativ și expresia lui sonoră nu există nici o conexiune.

Desigur că scrierea pictografică era suficientă pentru simple însemnări sau anunțuri; dar omul rămîne om și nu e mulțumit cu ceea ce a realizat. Prin perfecționarea scrierii pictografice „semnul a devenit de sine stătător“. Semnul nu mai exprimă un obiect, ci cuvîntul care denumea acest obiect. S-a ajuns la așa-numita fonetizare a semnelor, adică la formarea unor semne specifice pentru cuvinte întregi, pentru părți de cuvinte, silabe, pînă la urmă și pentru sunete. Scrierea a încetat să mai fie „o metodă a memoriei figurative“ sau „a înțelegerii figurative între oameni“, devenind un mijloc de înregistrare a limbajului uman. Pentru a putea înțelege un text într-o asemenea scriere nu este suficient să știm să dezlegăm rebusuri, ci trebuie să cunoaștem limba lui.

Ultima treaptă de perfecționare a scrierii o constituie așa-numita vocalizare completă a semnelor. Aceasta înseamnă făurirea unui sistem în care fiecărui sunet (cel puțin fiecărui sunet dintr-o anumită limbă) îi corespunde în principiu o literă, iar fiecare literă poate fi citită în principiu într-un singur mod. Omenirea n-a atins acest grad de evoluție

	colibă		săgeată		leu
	cart		vas		măgar
	barcă		vas cu toartă		gîscă
	car		strachină		cap omenesc
	sanie		harfă		mînă, palmă
	plug		palmier		mînă, umăr
	arc		plante și apă		

Semne pictografice sumeriene din ultimele secole ale mileniului al IV-lea î.e.n. (după Parrot).

Pictograme inițiale (aprox. 3 500 î.e.n.)	Pictograme rotite cu 90° (aprox. 3 000 î.e.n.)	Semne sumeriene arhaice (aprox. 2 800 î.e.n.)	Semne paleoba biloniene (aprox. 800 î.e.n.)	Semne asiriene (aprox. 800 î.e.n.)	Semne Neobab iloniene (aprox. 600 î.e.n.)	Transcriere ideografică și silabică	Semnifica- ție
						LÙ	bărbat, om
						GUD	bou
						ANȘU	măgar
						KU ha	pește
						DINGİR an. il	zeu, cer
						UTU ud a i.	soare, ziua lumină
						ȘE șe	spic, cereale
						APIN pin	plug, a ara
						E bit	casă

Evoluția scrierii cuneiforme (după Wiseman).

nici în Mesopotamia, nici în Egipt; vocalizarea completă a scrierii constituie o realizare istorică a grecilor care și-au creat încă din secolul X—IX î.e.n. un alfabet propriu pe baza scrierii fonetice (din ea au evoluat apoi și scrierea cu caractere latine și alfabetul chirilic).

Sumerienii au străbătut calea de la primele începuturi ale scrierii pictografice pînă la transformarea ei în scriere fonetică timp de mai puțin de o jumătate de mileniu. Pe teritoriul Mesopotamiei sumerienii au apărut, aproximativ, la jumătatea mileniului al patrulea î.e.n.; se pare că pe atunci ei încă nu cunoșteau scrierea; și-au inventat însă o scriere foarte curînd după ce s-au stabilit trainic aici. Și-au creat treptat cca. 2 000 de semne, apoi au redus numărul lor (de pildă prin legarea semnelor pentru cuvintele „plug“ și „a ara“, prin eliminarea diferitelor semne ce desemnau obiecte identice sau asemănătoare ș.a.m.d.). La sfîrșitul mileniului al patrulea și începutul celui de al treilea mileniu î.e.n. ei foloseau circa 600—700 de semne; din acestea a evoluat apoi scrierea fonetică pe care descoperitorii ei europeni au denumit-o „cuneiformă“.

După cum știm, sumerienii scriau, în special, pe tăblițe de lut. Papi-rusul nu creștea pe țărmul Tigrului și al Eufratului, pergamentul încă nu exista, astfel încît materialul cel mai potrivit îl constituia lutul. Era suficient să te apleci și să iei o bucată de lut în mînă, s-o umezești și să plămădești din ea o tăbliță, să iei o trestie retezată și să poți scrie. Aceste plăcuțe erau de obicei suficient de mici, ca să încapă în palma scribului care substituia masa de scris din zilele noastre; erau de formă pătrată sau dreptunghiulară (aveau de obicei dimensiunile 4—10 cm), într-o perioadă mai veche erau mai subțiri, mai târziu erau mai groase pentru ca pe părțile laterale să se poată imprima o pecete-cilindru care îndeplinea funcția semnăturii din zilele noastre. (Fiecare sumerian liber avea un asemenea cilindru și îl purta atîrnat la gît; cu cît era mai bogat și mai nobil, cu atît sigiliul era mai bogat ornamentat.) Tăblițele care aveau un conținut important, de pildă tratate, documente oficiale, se ambalau uneori în plicuri de argilă pe care se afla un extras succint și amprenta pecetei de pe cilindru; în felul acesta textul de pe tăblița din interior era protejat contra deteriorării și falsificării. Sumerienii scriau pe piatră (mai precis săpau în piatră inscripții) destul de rar, fiindcă piatra constituia pentru ei un material de valoare. Era rezervată pentru tăblițele de fundament ale templelor, pentru inscripțiile ce consemnau victoriile regilor și îndeosebi pentru „pietrele de hotar“.

Spre deosebire de egipteni, sumerienii nu se prea jucau cu scrierea și nu acordau o atenție prea mare aspectului ei estetic; simplificau foarte mult semnele și împărtășeau evident părerea că, în cazul scrierii, esențial este numai dacă ea poate fi citită. Inițial ei desenau semnele în poziția naturală a obiectelor reprezentate, pe coloane de sus, în jos. Trep-tat au ajuns la concluzia că este mai practic să deseneze (sau să scrie) în rînduri și de „la stînga la dreapta“, fiindcă scribul nu atinge în acest timp textul gata scris. Această trecere de la scrierea pe coloane la scrierea pe rînduri a determinat o rotire a semnelor spre stînga cu 90°, astfel încît majoritatea semnelor figurative au dobîndit o poziție nenaturală (de pildă, imaginea inițială a unei siluete stînd în picioare care desemna cuvîntul „bărbat“ — *lu* în sumeriană, s-a transformat în imaginea unui om culcat pe spate, imaginea unui pește care înoată, *Ku* în sumeriană, s-a transformat în cea a unui pește ce stă în coadă ș.a.m.d.). Pe lîngă aceasta, copiau formele inițial ovale ale semnelor figurative cu linii din ce în ce mai drepte, care după ce erau imprimate în argilă cu vîrfurile stilului, deveneau mai groase, dobîndind astfel aspectul caracteristic de „cui“. Prin această „simplificare“ s-au produs modificări în forma semnelor care amintesc fără voie de telefonul fără fir din jocurile de copii. A fost nevoie, într-adevăr, nu de puțină ingeniozitate pentru a se afla

că un cuvînt atît de obișnuit cum este „boi“, *gud* în sumeriană, care se scria în secolul al XXVIII-lea î.e. , s-a format dintr-un semn care avea în secolul al XXX-lea î.e.n. forma , iar în secolul al XXXIII-lea î.e.n. forma . După cum indică tabelul de pe această pagină, evoluția altor semne a fost și mai complicată.

Concomitent cu această evoluție a formei semnelor s-a desfășurat procesul lor de fonetizare, respectiv, a avut loc transformarea „scrierii lexicale“ în „scriere silabică“, în care sensul inițial al cuvîntului și-a pierdut funcția pe care o avea. De pildă, semnul figurativ care inițial însemna cuvîntul „apă“, *a* în sumeriană, marca după terminarea acestui proces vocala *a*, după rotire și simplificare se scria , mai tîrziu, sau semnul figurativ , după rotire , care inițial însemna „canal de irigație“, *e* în sumeriană, marca vocala *e* (în scrierea cuneiformă se nota apoi). Acest sistem de scriere și fonetizare a limbii sumeriene a fost convenabil; polifonizarea semnelor, care a provocat atîtea greutăți cercetătorilor ce s-au ocupat de descifrarea lor în secolul al XIX-lea, s-a produs abia după transpunerea ei în altă limbă de un tip complet diferit, respectiv în limba akkadiană semitică (babiloniană și asiriană).

Sumeriana se deosebea de babiloniană și asiriană, așa cum limba maghiară se deosebește de ebraică. Comparația celor două limbi este intenționată: ebraica este o limbă semită, înrudită cu babiloniană și asiriană, iar sumeriana face parte din grupa așa-numitelor limbi aglutinante, la fel ca maghiara. (Limbile aglutinante au sufixe de flexiune, care se adaugă la rădăcina substantivului și unul lingă altul; în felul acesta limbile aglutinante se deosebesc de cele flexionare, cum sînt limbile semite și multe alte limbi, printre care și limba română.) De aceea maghiarului nu i se pare străin modul de exprimare al sumerianului; nouă ne amintește puțin de „engleza negrilor“ din romanele despre războiul de succesiune sau „araba europeană“ a muncitorilor noștri care lucrează în Irak. Cînd *Gudea* scria, de pildă, că: „a ridicat case (temple) marilor zei din Lagaș“ această propoziție suna astfel: *din-gir gal-gal lagaša-ke ne-er e-ne-ne mu-ne du*, sau textual „zeilor mari Lagaș din case lor el le-a construit“. Sau alt exemplu: cînd un sumerian vroia să spună că „nu are copii“, el zicea *dumu-nu-tuk*, textual „copii a nu avea“. Pe lingă aceasta, sumeriana nu cunoștea procedeul de a

diferența gramatical genul masculin și genul feminin; nu avea gen neutru. Zadarnic căutăm în istoria Orientului antic o limbă care să fi fost înrudită cu sumeriana — nimeni nu a găsit-o pînă acum.

Nu e oare de-a dreptul uimitor că pînă astăzi știința a studiat atît de temeinic această limbă, cu desăvîrșire izolată, moartă și dată uitării cu mii de ani în urmă, cu un procedeu deosebit de complicat de exprimare scrisă și lexicală, încît a stabilit și fazele ei evolutive („paleosumeriana“ pînă la mijlocul veacului al XXIV-lea î.e.n., „neosumeriana“ cam din secolul al XXII-lea pînă în secolul al XX-lea î.e.n. și „sumeriana tîrzie“ pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea î.e.n.), a elaborat pentru fiecare dintre ele un dicționar și o gramatică? Nu este formidabil că astăzi înțeleg această limbă circa 200 de oameni de pe planeta noastră și că, în ciuda tuturor problemelor rămase nerezolvate, ei pot să traducă din această limbă pînă și prescripții juridice și poezii?

Nu ne mai rămîne decît să răspundem la o singură întrebare: care a fost principala motivație care a determinat pe sumerieni să-și făurească o scriere? „Cea mai veche scriere s-a format din punctele, virgulele și semnele primare folosite în însemnările și documentele cu caracter economic“, relatează (de acord cu toți cercetătorii sumerologi) profesorul Hartmut Schmöckel din Stuttgart. „Arta scrisului a luat naștere nu pentru a-i preaslăvi pe regi și a-i glorifica pe zei, ci din nevoile economice de țîi cu zi ale unui popor harnic și foarte dotat, care în noua lui țară lupta pentru existență. Această descoperire a scrierii, ale cărei consecințe nu pot fi subapreciate, avînd o importanță fundamentală și pentru dezvoltarea culturii spirituale a Occidentului, este poate cea mai importantă realizare a sumerienilor“.

*

„Scrierea este cea mai frumoasă, mai plină de spirit și mai utilă invenție a omenirii“, declara Bodoni¹, creatorul tiparului modern. Se pare că și sumerienii au împărtășit aceeași părere. Ei considerau scrierea „un dar al zeilor“, atribuindu-i după imaginația lor, cea mai nobilă proveniență și cea mai mare însemnătate: a fost adusă pe lume de regele din Uruk, Enmerkar, fiul primului rege după potopul pămîntului, Meskinașer și Utua nepotul zeului Soarelui. În schimb considerau numărătoarea ca o invenție omenească; nu știm însă nimic despre inventatorul ei.

Semne numerice se întîlnesc deja pe cele mai vechi tăblițe sumeriene pictografice; ele erau simple puncte și virgule, dintre care fiecare

¹ Bodoni — „rege al tipografilor“ italieni din secolul al XVIII-lea. Literele gravate și turnate de Bodoni au rămas pînă în zilele noastre un model pentru caracterele *antiqua*.

însemna o unitate. Pe tăblițele de mai târziu se găsesc aceste semne numerice, ordonate deja într-un sistem, respectiv în numere. Analiza acestor numere arată că sumerienii foloseau două sisteme: zecimal și sexazecimal (cifra 100 se scria în sistemul sexazecimal sub forma „60+40”). Combinația acestor două sisteme constituie expresia celei mai neobișnuite ingeniozități, ea înlesnind împărțirea unor numere întregi fără un rest de 2 și 3. Din documentele babiloniene se constată că în Mesopotamia se folosea încă din mileniul al II-lea î.e.n. așa-numitul sistem pozițional, adică un procedeu de exprimare a numerelor în care una și aceeași cifră avea o valoare diferită în funcție de locul pe care îl ocupa într-un complex de cifre (de pildă, o unitate așezată pe primul loc într-un număr format din 4 cifre desemnează 1 000, așezată în poziția a doua — 100 etc.). Principiul acestui sistem pozițional pe care nu l-au găsit nici măcar romanii, a fost descoperit de sumerieni, după cum o dovedesc inventarele administrative găsite în Uruk și Nippur.

Orice copil cunoaște astăzi cele patru operații matematice: este un lucru atât de firesc, încât aproape nu ne mai dăm seama că ele au trebuit să fie descoperite. Să admitem că pentru adunare și scădere nu este necesară o capacitate intelectuală ieșită din comun; nu se poate afirma același lucru cu certitudine despre înmulțire și împărțire. Primii oameni care au descoperit că adunarea unor cifre identice poate fi ridicată la rangul de înmulțire au fost, de asemenea, sumerienii. Ei sînt, prin urmare, inventatorii tablei înmulțirii, invenție pe care au completat-o încă de la începutul mileniului al III-lea î.e.n. (dacă nu și mai devreme) cu inventarea împărțirii. Descoperiri la fel de importante au realizat și în geometrie; se poate presupune, încă din cele mai vechi tăblițe cuneiforme (datînd în mod cert de la sfîrșitul primei jumătăți a mileniului al III-lea î.e.n.), că știau să calculeze suprafața unui pătrat, dreptunghi, triunghi, mai târziu și a unui trapez, precum și volumul cubului și al prisme. Au încercat să calculeze suprafața cercului și volumul sferei (au estimat numărul π la trei) și dacă nu au izbutit să o facă cu precizie nu li se poate reproșa nimic; în realitate nu știm să îl calculăm nici astăzi — cu toate că au încercat Pitagora, Euclid, Arhimede, Descartes, Leibniz și Einstein.

Odată cu aceste cuceriri numerice fundamentale, sumerienii au dezvoltat și așa-numita fixare a unităților de măsură. Ei au creat unități pentru măsurarea lungimii, suprafeței, volumului și greutateii. Aceste unități nu erau aceleași pentru tot Sumerul (noi am început să folosim unități de măsură unitare abia cu două sute de ani înainte, după adoptarea sistemului zecimal francez), dar important e că în anumite orașe și în anumite perioade mai lungi, ele au fost fixe. Baza unităților de măsură pentru lungime a fost cotul (aproximativ 0,495 m) care se diviza în 24 (res-

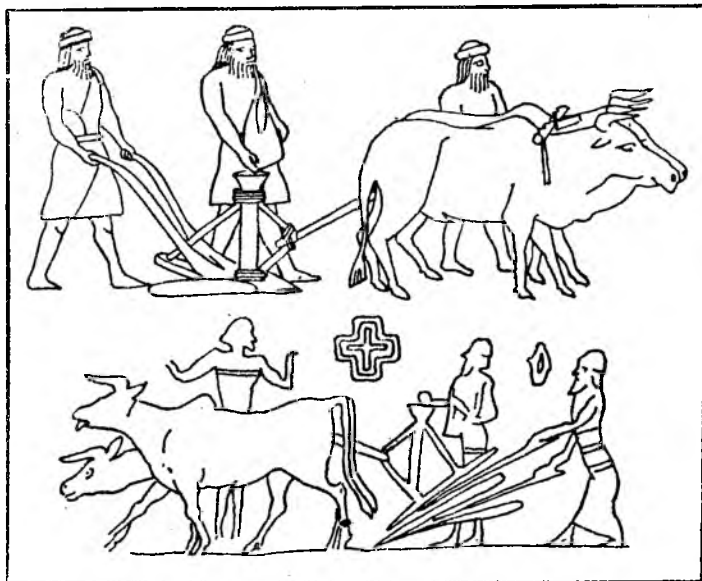
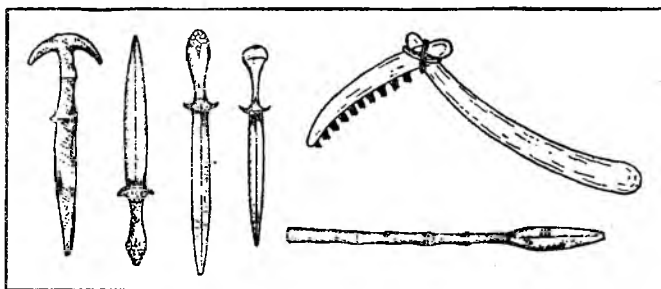
pectiv 30) de țoli; distanțele mari se măsurau însă cu altă unitate, numită *danna*, mai târziu *biru* (aproximativ 8 550 m). Unitatea pentru măsurarea suprafeței o constituia *sar-ul* (circa 35,28 m²) care se diviza în 60 de *gini* și 180 de *še*; pentru suprafața terenurilor se folosea unitatea *gan* (circa 35 ari). Unitatea pentru măsurile de capacitate era *sila* (circa 0,415 l), iar pentru măsurile de greutate foloseau *mana* (circa 1/2 kg), care se diviza în 60 de *gin* (șekelii de mai târziu) și 180 de *še*. Sumerienii și-au făurit toate aceste unități singuri, fără nici un model.

Dacă pare surprinzător că scrierea a luat naștere din necesitățile administrative ale omului și societății, în ceea ce privește crearea cifrelor, a unităților de măsură și de greutate nu a existat niciodată vreo îndoială. În acest caz, de la numărătoare s-a evoluat la măsurătoare, iar de la măsurătoare s-a ajuns la scriere și nu invers. Ca timp, această evoluție poate fi plasată aproximativ în perioada cuprinsă între așa-numitele prima și a doua diviziune socială a muncii, respectiv în vremea cuprinsă între despărțirea triburilor de păstori de restul populației și desprinderea meșteșugurilor de cultivarea pământului. În cazul sumerienilor, o influență hotărâtoare asupra „trecerii de la analfabetism la știința de carte“ a exercitat-o, după cum se pare, descoperirea agriculturii.

Ce-i drept, sună neobișnuit, dar cuvintele „descoperirea agriculturii“ își găsesc locul în cazul nostru. Sumerienii reprezintă primul popor istoric cunoscut care a trecut de la păstoritul nomad la cultivarea statornică a pământului. Primele lor urme găsite în Mesopotamia, datînd aproximativ de la mijlocul mileniului al IV-lea î.e.n. nu dovedesc în nici un fel că ei ar fi cunoscut aratul pământului; conform mărturiilor scrise și materiale de la începutul mileniului al III-lea, ei erau deja plugari, grădinari și pomicultori. Și nu numai atât: în decursul acestei jumătăți de mileniu, ei au domesticit și unele animale, le-au înhamat la jug și le-au silit să tragă plugul!

Sumerienii au descoperit posibilitatea practicării agriculturii, observînd probabil procesul de creștere, maturizare și uscare a cerealelor sălbatice ce existau în bazinul Tigrului și al Eufratului; este aproape sigur că spre deosebire de cunoscutul proverb omul de aici „mai întîi a secerat și numai apoi a semănat“. Foarte curînd, ei au descoperit și legătura dintre umiditate și creșterea cerealelor; consecința acestei descoperiri a reprezentat-o construirea canalelor de irigație. Fiindcă apa nu ajută numai, dar și dăunează, ei au inventat un procedeu de apărare contra forței ei nimicitoare: au construit diguri (din nuiele împletite și din argilă). În timpul acestor activități au descoperit sapa, mai apoi și hîrlețul (cele două unelte ei le numeau *mar*). Și așa cum zигuratul are un vîrf al său, și aceste descoperiri deschizătoare de drumuri au avut o culme ce a înlesnit dezvoltarea culturii pământului: descoperirea plugului — a primului

Sus, coasă de lemn cu dinți din piatră șlefuită de origine sumeriană. Reconstrucție. Jos, plug de semănat, după o imagine reprezentată pe o pecete-cilindru paleobabiloniană (originalul se află la Muzeul Irakian din Bagdad).

plug cunoscut din istorie! Inițial acest *apin* sumerian avea numai un brăzdar pentru aratul pământului, dar treptat el a evoluat într-un „plug de semănat” care avea deasupra brăzdarului o pilnie cu un gît îngust și lung, prin care se scurgea sămînța direct în brazdă: „o inovație” de-a dreptul onorabilă pentru niște oameni care, numai cu cîteva generații înainte, descoperiseră că un grăunte însămînțat încolțește!

Imaginea agriculturii în Sumer poate fi astăzi reconstituită cu o exactitate remarcabilă, din însemnările de pe tăblițe (fie că ele sînt inventare de recoltă, liste cu jertfele aduse zeilor ș.a.m.d. sau diferite poezii), din reprezentările muncilor de plugărit și de grădinărit de pe pecetele cilindru și din descoperirile arheologice ale uneltelor, folosite pentru cultivarea pământului, din urmele canalelor de irigație și ale magaziiilor de cereale. Din aceste izvoare, aflăm că sumerienii cultivau, cel puțin de la sfîrșitul mileniului al IV-lea și începutul celui de-al III-lea mileniu

f.e.n., grîul cu semințe duble din care produceau făină, inul din ale cărui fire țeseau pînză, susanul din care obțineau prin stoarcere ulei; cultivau de asemenea linte, fasole, mazăre, ceapă și castraveți. Dintre pomii fructiferi cultivau în primul rînd curmali, dar și smochini, meri, peri, creșteau de asemenea rodii și viță de vie. După cum a constatat Bedřich Hrozný, încă din anul 1913 (în lucrarea sa *Cerealele din Babilonia* care își păstrează importanța pînă în zilele noastre), sumerienii cunoșteau orzul și malțul din care produceau berea; pe lîngă vin din struguri ei preparau și vin din curmale. Dintre animalele domestice creșteau în special vite cornute, apoi asini, oi și porci (cai nu creșteau); aceste animale le îmblînzeau probabil singuri, respectiv le domesticeau. Prin urmare, agricultura sumerienilor a fost relativ demult diversificată și remarcabil de intensivă. În ceea ce privește indicii cantitativi și calitativi, mulți dintre ei nu pot fi deocamdată menționați, dar unul singur este în mod cert suficient: producția normală a terenului era de 30 ori mai mare decît cantitatea de grăunțe însămînțate.

Detalii interesante despre agricultura sumeriană am aflat, nu de mult, dintr-o tăbliță pe care cei ce au descoperit-o (Kramer, Landsberger și Jacobsen) au denumit-o *Calendarul agricol*. Ea provine din timpuri destul de tîrzii, de prin secolul al XVIII-lea f.e.n., (dar și așa este mai veche cu mai bine de o mie de ani decît *Munci și zile* ale poetului grec Hesiod¹, considerată pînă acum cel mai vechi „manual de agricultură”) și a fost descoperită la începutul anului 1950 de către expediția americană în Nippur. „Odinioară, în vremuri străvechi, gospodarul îl învăța pe fiul său“ se poate citi la începutul textului de pe tăbliță: „Dacă vei dori să ari pămîntul, fii atent să deschizi canalul de irigare atît cît apa să nu curgă din el la prea mare înălțime (pe cîmp). Cînd îl vei iriga, bagă de seamă ca terenul umezit să rămînă neatins, nu lăsa vitele să-l calce în picioare. Gonește de pe el animalele sălbatice și pregătește-l pentru a-l lucra. Curăță-l cu zeci de sape înguste...“. Cu aceeași meticulozitate pe care o întîlnim în lucrarea lui Cato² *Despre agricultură* și în *Georgicele* lui Vergiliu³ din secolul al II-lea și I-iul f.e.n., țăranul antic sumerian dă sfaturi asupra felului cum trebuie procedat cu cerealele

¹ Hesiod — poet grec care a trăit în secolul al VII-lea f.e.n. Autor de poeme didactice în hexametri, printre care „Munci și zile“, cuprinzînd indicații cu privire la agricultură, navigație. Cartea sa *Teogonia* cuprinde o încercare de clasificare și sistematizare a miturilor despre geneza lumii și genealogia zeilor.

² Cato cel Bătrîn (234—149 f.e.n.) — om politic și scriitor roman. A scris prima lucrare istorică în limba latină și un tratat de agricultură.

³ Vergiliu (Publius Vergilius Maro) (70—19 f.e.n.) — poet latin, autor al *Georgicelor*, *Bucolicilor* și al epopeii *Eneida*.

pînă „în ziua ce prind putere“, cînd trebuie să se secere, să se vînture, să se usuce, să se treiere, și să se macine ca să se obțină pîine...

Sumerienii și-au dat seama de măreția descoperirii că grăunța în-sămînțată în pămînt „piere și din nou se naște“, atribuind-o zeilor, celor doi zei care au adus-o oamenilor direct, fără mijlocitori: zeului apelor și înțelepciunii Enki și zeului văzduhului Enlil. „Plugul și jugul le-a trimis marele rege Enki“ se poate citi pe o tăbliță pe care Kramer a reconstituit-o din mai mult de o jumătate de duzină de fragmente aflate la Philadelphia și Istanbul și a completat-o cu un alt fragment din această tăbliță găsită în anul 1952 la Nippur. „Cu sfințenie a arat brazdele, a pus sămînța să crească pe cîmpul veșnic, domn, giuvaer și podoabă a unui ținut vast înveșmîntat cu puterea sa, țăranul lui Enlil, pe Enkim zeu al canalelor și al digurilor l-a desemnat prin menire Enki“. Poate că aceste ultime rînduri nu sînt întrutotul clare, dar cunoaștem cu multă precizie ce a vrut să spună autorul sumerian al acestui *Imn către Enlil*, și cu aceeași precizie știm că acest imn se adresa poporului sumerian, care prin descoperirea agriculturii a inaugurat o nouă epocă în istoria omenirii.

Agricultura a fost cea mai importantă ramură de producție a sumerienilor, care încă de la începutul mileniului al III-lea î.e.n. a dobîndit o superioritate hotărîtoare asupra vînătoarei și pescuitului. Agricultura s-a dezvoltat pe baza irigațiilor artificiale¹. Rețeaua de canale pe care sumerienii au construit-o între Tigru și Eufrat (iar după ei babilonienii) au transformat stepa în cîmp și grădini. Irakul contemporan face mari investiții pentru construcțiile hidrotehnice, utilizînd în același timp tehnica modernă; dar nu trebuie să ne mire că, cu toate acestea, nu a reușit să atingă nivelul de acum trei milenii. De la căderea ultimului regat babilonian, acest ținut a cunoscut numai cuceritori și devastatori — hegemonia persană, ocupația macedoneană și romană, indolența partă, distrugerea mongolilor și economia turcească, care au transformat în pustiu nouă zecimi din terenul agricol de odinioară al Mesopotamiei.

Odată cu dezvoltarea agriculturii, în Sumer s-au dezvoltat, la fel ca și în alte țări, meșteșugurile. Cu ajutorul tăblițelor, se poate aprecia că la sumerieni, separarea acestor două ramuri de producție, respectiv „cea

¹ *Irigație* — Tigrlul și Eufratul, spre deosebire de Nil, se revărsau în perioada cea mai neprielnică pentru agricultură. Era nevoie de îndiguirea fluviilor pentru a controla inundațiile, de drenarea zonelor inundabile și de construirea de rezervoare pentru păstrarea apei pînă în anotimpul secetos. Prima irigare avea loc imediat după seceriș. Toamna se semănau și se udau ogoarele în mod regulat. În Babilonia irigarea permitea mai multe recolte pe an.

de-a doua mare diviziune socială a muncii“ s-a produs aproximativ la începutul mileniului al III-lea î.e.n. Cea mai veche ramură a meșteșugurilor a fost, fără îndoială, olăritul, după el au urmat, probabil, arhitectura, confecționarea armelor și a uneltelor, construcția de bărci și care, și în cele din urmă prelucrarea metalelor. În același timp între meșteșuguri și artă nu a existat niciodată o delimitare strictă, sumerienii asemuindu-se cu egiptenii și grecii.

Roata, care a înlocuit străvechea placă a olarului, era cunoscută în Sumer încă de la sfârșitul mileniului al IV-lea; despre existența acesteia nu aflăm, ce-i drept, din descoperirile arheologice, ci din ceramica ce se producea cu ajutorul ei. (În Egipt, produsele fabricate cu ajutorul roții olarului apar abia la începutul mileniului al III-lea, în India la sfârșitul mileniului al III-lea, în Europa — apar pentru prima oară, în insula Creta, abia la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n.) Aflăm despre existența în Sumer, aproximativ în aceeași perioadă, și a producției de rogojini din trestie, care se foloseau în loc de covoare și la căptușirea pereților.

Cele mai vechi locuințe sumeriene erau construite din trestie (în ținuturile mlăștinoase fiind ridicate pe stâlpi). Nu aveau ferestre, în interior nu erau separate, în loc de ușă atârna o rogojină. Pentru descrierea lor nu trebuie să apelăm la reconstituiri. Erau colibe de același tip cu cele care sînt reprezentate pe tăblițele pictografice de la sfârșitul mileniului al IV-lea î.e.n., pe care le putem întîlni și astăzi în bazinul Eufratului. În secolul nostru intrînd într-o asemenea colibă, încercăm o senzație cu totul neobișnuită: în semiîntinericul care domnește în interiorul ei, ni s-ar părea că timpul s-a oprit în loc și dacă n-ar fi radioul cu tranzistori, căruia gazda primitoare îi dă drumul tare, am crede aceasta.

Un alt material natural folosit în Sumer pentru construirea locuințelor l-a constituit argila. Cele mai vechi „case zidite“ imitau căsuțele din trestie: oamenii le construiau aproape la fel ca rîndunelele cînd își fac cuibul. Dar ca în aproape toate domeniile, sumerienii au ajuns și aici la o descoperire epocală — la descoperirea cărămizilor. Inițial, probabil, își confecționau cărămizile din boluri de lut frămîntat, pe care le tăiau la margini cu o plăcuță; acestea sînt așa-numitele cărămizi planconvexe, plate în partea de jos și rotunjite în partea de sus. O altă treaptă de evoluție le-au constituit cărămizile dreptunghiulare cu secțiune pătrată care se puteau rîndui mult mai bine una peste cealaltă. Cărămizile erau uscate la soare; descoperirea că prin ardere se întăresc, dobîndind o rezistență mai mare la intemperii au făcut-o aproximativ în primul păttrar al mileniului al III-lea î.e.n. Cărămizile le lipeau cu lut sau asphalt. Foloseau rar lemnul, fiindcă ținuturile lor nu aveau păduri; cel mai frecvent îl întrebuintau la grinzile pentru construcțiile de trepte (cam de la mijlocul mileniului al III-lea î.e.n.). În cele din urmă, au ajuns să construiască din cărămizi și

coloanele. „Casa de piatră“ constituia pentru ei o construcție de basm, de pildă, de felul „castelului de aur“ de la noi. Sumerienii își confecționau din lut și mai ales din huilă (care în Mesopotamia se găsește în cantitate mare și de bună calitate) chiar și unelte de lucru, ca de pildă coase dințate pentru cereale. Evident că o asemenea unealtă avea o rezistență mai mică decât una de piatră, de os sau (mai târziu) de metal, dar ea era mai ieftină. Un produs remarcabil, confecționat din lut, îl constituia penele conice și cuiele curbate cu ajutorul cărora sumerienii fixau pereții edificiilor și ale fortificațiilor. Ele se foloseau de asemenea și la prinderea rogojinilor. Sumerienii ardeau cu grijă coasele din argilă, de foarte multe ori ardeau și penele și cuiele pe care le vopseau prin cufundare în asfalt, sau le acopereau cu un strat de email. Descoperirea lor oferă totdeauna arheologului prilej de bucurie, îndeosebi fiindcă penele mari păstrează frecvent amprente de peceti sau însemne care înlesnesc stabilirea perioadei și a scopului construcției, uneori chiar a constructorului ei.

Tăblițele sumeriene cuprind multe mențiuni despre metale (în special despre aur, argint, bronz și cupru, nu însă despre fier), iar obiectele metalice de proveniență sumeriană descoperite în urma săpăturilor arheologice sînt nenumărate. În aluviunile din Mesopotamia nu s-au găsit însă minereuri, iar mineritul nu este pomenit în tăblițele sumeriene. Există o singură explicație a acestei situații: sumerienii își procurau metalele din alte ținuturi — prin comerț sau război. „Este clar că metalurgia nu a putut să ia naștere în cîmpiile aluvionare din Babilonia, și prin urmare originile ei trebuie căutate în nord; cel mai degrabă în Caucaz, Transcaucazia, Armenia și în nordul Irakului“, scrie Bedřick Hrozný în *Istoria străveche a Asiei Mici, Indiei și Cretei*. Hrozný atribuie însă sumerienilor o importanță deosebită în prelucrarea metalelor: „Cuvîntul pe care sumerienii îl întrebuițau pentru «cupru», *urudu*, care a trecut în limbile indoeuropene cu sensul de «metal, minereu», în latină *rudus*, *raudus* «metal», *ruda* în limbile slave, *Erz* în germană ș.a.m.d. dovedește că sumerienii au fost deschizători de drumuri în ceea ce privește prelucrarea metalelor“.

Problema prelucrării metalelor, respectiv începuturile ei la sumerieni, nu a fost elucidată nici pînă acum în mod univoc în literatura de specialitate.

Pentru noi prezintă însă importanță faptul că în acest context am ajuns la „cea de-a treia diviziune socială a muncii“ caracteristică pentru orice civilizație: la apariția unei ramuri economice care nu se mai ocupă de producție, ci numai de schimbul de produse — la comerț. Este vorba aici nu numai de comerțul „din interiorul Sumerului“, dar înainte de toate de ceea ce astăzi numim „comerț exterior“. În cadrul acestui comerț, schimbul s-a efectuat la început natural (produs pentru produs, respectiv marfă pentru marfă); treptat, din acest schimb natural s-a dezvoltat schim-

bul pe bani, metalele îndeplinind în cele din urmă funcția banilor (la sumerieni în special argintul).

De comerț, în special de comerțul exterior, se leagă în mod insepărabil transportul care reprezintă în ultimă instanță o condiție a lui. Sumerienii transportau produsele de schimb, respectiv mărfurile, atât pe uscat, cu caravane de măgari și bivoli, cât și pe apă, pe corăbiile de lemn. Drumurile comerciale erau însoțite de obicei de detașamente de oameni înarmați, ispita de a obține rezultatele muncii altor oameni prin constrângere fiind întotdeauna mare. În ceea ce privește bărcile și corăbiile, ele sînt mijloace de transport vechi de cînd lumea. Categorie, nu sumerienii au fost primii lor constructori, dar ei le-au perfecționat în așa fel, încît tipurile pe care le-au construit navighează și astăzi pe Tigrul și Eufrat.

Sumerienii și-au cîștigat însă un merit nepieritor pentru un mijloc de transport pe care l-au construit, ca urmare a unei descoperiri, pe care trebuie s-o numim din nou epocală. Cunoaștem această descoperire dintr-o imagine păstrată pe un fragment de stelă din calcar din timpul primei dinastii ururite, respectiv de la începutul mileniului al III-lea î.e.n., apoi din Standardul de mozaic găsit în mormintele regale din Ur și din modelele de bronz și argilă, descoperite la Kiș și Adjarab. Aceasta este „prima invenție originală” a omului, fiindcă ea nu are un prototip în natură, „o invenție care este unica invenție”, după cum a spus Marconi¹ fiindcă celelalte sînt numai aplicarea și dezvoltarea ei”. Această invenție este roata.

Cum au folosit sumerienii invenția lor, roata și carul? Se poate afirma că într-un fel cu totul modern — așa cum omenirea aplică astăzi invențiile sale. Să ne amintim de avion: abia se desprinsese de pămînt primul aparat, că societatea noastră civilizată l-a folosit imediat în scopuri militare și abia după ce l-a verificat la aruncarea bombelor, l-a utilizat și pentru transportul oamenilor. Imediat ce oamenii de știință au descoperit laserul, alții au inventat puști pentru orbirea la distanță a soldaților îmbrăcați în altă uniformă. Cu timpul laserul a ajuns desigur să fie folosit și pe plan secundar, să zicem în medicină. Sau în loc de alte exemple să ne gîndim cu ce promptitudine a folosit omenirea modernă descoperirea fisiunii atomului? Și sumerienii au descoperit că față de sania de lemn, carul reprezintă un progres uriaș, astfel încît prin folosirea lui se poate uide într-un timp scurt mai mulți oameni... Primele care întîlnite în

¹ *Gughielmo Marconi* (1874—1937) — fizician și inventator italian, laureat al premiului Nobel, 1909. Unul dintre promotorii radiotehnicii. În 1895 a realizat o transmisie radiotelegrafică, iar în 1901 prima radiocomunicație transatlantică.

cele mai vechi desene sînt care de război (cu o platformă pentru războinic, cu o tolbă de sulii mare ș.a.m.d.) și prima acțiune în care vedem care de război este trecerea peste trupurile dușmanilor învinși (*Stindardul de mozaic* de la Ur). Firește ne cuprinde tristețea, făcînd o asemenea constatare; să sperăm însă că măcar în mileniul al III-lea al erei noastre, oamenii vor ști să folosească descoperirile lor cu mai multă înțelepciune, decît în mileniul al III-lea î.e.n.

Dacă am început să vorbim despre război, se cuvine să menționăm că în mintea sumerienilor ajutorul zeilor era mai important decît știința și tehnica. Sumerienii și-au imaginat circa 1 000 de zei, dintre care 50 erau zei „principali“, iar 7 zei „mari“. Au personificat în ei diferite forțe naturale și locale a căror origine și activitate nu știau să o explice. Sumerienii au plămuit zeii după modelul pămîntean: orașele, palatele, templele, canalele etc. erau administrate de oameni, prin urmare cineva trebuia să conducă și întreaga lume și tot universul; fiindcă conducerea lumii și a universului este mult mai complicată, ea trebuia să fie exercitată de ființe mult mai puternice decît muritorii de pe pămînt, adică de zei. Zeii sumerienilor semănau cu oamenii, aveau înfățișare omenească, gîndeau și acționau ca oamenii, mîncau și beau, se luptau și ucideau, puteau să se îmbolnăvească și chiar să moară, deși erau în principiu nemuritori. În relațiile cu oamenii important era că zeii puteau să le fie potrivnici sau să-i ajute; ei se lăsau înduplecați de rugăciuni, ceremonii și jertfe, dar motivațiile hotărîrilor lor nu erau într-atît de clare, încît să fie pe înțelesul oamenilor. Uneori nici preoții care serveau ca mijlocitori între zei și oameni nu le înțelegeau. În rest, după închipuirea sumerienilor, zeii erau atît de impunători și superiori oamenilor, încît menirea omului pe pămînt era numai aceea de a sluji zeii.

Cea mai mare curiozitate a religiei sumeriene constă în aceea că se întîlnesc în ea reprezentări foarte apropiate de cele ale religiilor creștine. Multe din elementele ei au pătruns în religia vechilor babilonieni și evrei, iar de aici în creștinism. Nu ne vom ocupa însă detaliat de ele: chiar și în lucrarea lui Kramer (*Mitologia sumeriană*, 1944), această metodă ar fi destul de istovitoare, iar omul modern s-ar orienta mai greu decît un pilot în timpul unui zbor de noapte deasupra mării. Pentru a ne exprima succint, în fruntea întregului corp de zei și semizei, demoni și diferite divinități suprapămîntene se afla „o triadă divină“, formată din zeul cerului — An, zeul văzduhului și al pămîntului — Enlil și zeul apei și al înțelepciunii — Enki. Fiecare dintre acești zei exercita și alte funcții (care erau de multe ori diferite în diverse orașe sumeriene) și era căsătorit în toată legea: zeul An cu zeița Antuma, Enlil cu zeița Ninlila, iar Enki cu zeița Damkina. În afara acestor divinități, sumerienii îi venerau cel mai mult pe zeul soarelui Utua (Șamaș de mai tîrziu), pe zeul lunii Nannar

(Sin de mai tîrziu), pe zeița dragostei Inanna (Iștar de mai tîrziu) și pe marea mamă a zeilor, Ninchursag. Uneori printre cei șapte „zei mari” se numără și zeul războiului și al vînătorii Zabab (Ninurta de mai tîrziu, Nimrod din Biblie).

După imaginația sumerienilor, zeii sălășuiau în cer, despărțiți de pămînt printr-o boltă de cupru și de marea cerească; zeii subpămînteni (conduși de zeița Ereškagil) sălășuiau adînc sub pămînt, într-un palat înconjurat de șapte rînduri de ziduri. Din cînd în cînd, zeii coborau și pe pămîntul care plutea „în marea universală”, fiind îngrădit de ziduri pentru ca marea să nu-l inunde; nu se știa întotdeauna în ce fel coborau pe pămînt, dar uneori ei se arătau și atunci numai preoților, regilor și eroilor aleși. Altfel cerul și pămîntul erau „legate în mod fatal”: ceea ce se petrecea pe pămînt era numai o reflectare a ceea ce se întîmpla în cer, iar oamenii și orașele puteau să-și afle soarta din stele, uneori chiar anticipînd. „Astfel bolta înstelată reprezenta în ochii sumerienilor... o carte mare scrisă cu litere de stele, în care savanții puteau citi destinul întregului ținut și al fiecărui individ în parte”, astfel caracterizează Bedřich Hrozný această concepție despre o lume macro-microcosmică. Astfel a luat naștere astrologia, adică știința de a prezice evenimentele viitoare din mișcarea stelelor.

De la religia sumeriană trecînd prin astrologie, am ajuns din nou pe un tărîm mai real, la realizările sumerienilor în sfera științelor naturale. E adevărat că nici cercetarea naturalistă nu a fost întotdeauna despărțită de religie; cunoștințele astronomice constituiau de multe ori numai un produs derivat al prezicerii din stele, cunoștințele fundamentale din anatomie erau un produs derivat al citirii semnelor din măruntaiele animalelor ș.a.m.d. Dar mai importante decît motivele sînt desigur rezultatele.

Aportul inițial al sumerienilor în dobîndirea acestor cunoștințe poate fi apreciat relativ greu. Problema constă în aceea că babilonienii le-au preluat aproape în întregime, ele fiind dezvoltate în continuare de-a lungul veacurilor. De multe ori cunoaștem numai suma globală și nu știm să deosebim ceea ce reprezintă contribuția esențială a sumerienilor și ce reprezintă dobînzile babiloniene, „capitalul multiplicat”. Putem spera însă că multe lucruri ce au rămas astăzi neclare vor fi elucidate după prelucrarea miilor de tăblițe sumeriene nedescifrate pînă în prezent, adăpostite în colecțiile muzeelor sau încă acoperite de nisipul deșertului.

În ceea ce privește astronomia, știm, de pildă, că babilonienii măsurau cu foarte mare precizie timpul de rotație a Pămîntului în jurul Soarelui (după părerea lor, desigur, a Soarelui în jurul Pămîntului), că au determinat așa-numita lună anomalistică (a timpului dintre două treceri ale Lunii prin punctul cel mai apropiat de Pămînt) cu o eroare de numai

3,6 secunde față de astronomii moderni, iar calculul lunii sinodice (al timpului dintre două faze ale Lunii, de pildă, de la o lună plină la altă lună plină) are o eroare de numai 0,1 secunde.

Știm, de asemenea, că deosebeau stelele fixe de planete, că cunoșteau zodiacul (și denumeau constelațiile lui cu nume care se folosesc pînă astăzi, de pildă: Scorpion, Rac, Leu, Săgetător), că elaborau tăblițe cu răsăritul și apusul concomitent al mai multor stele, că știau să calculeze cu o precizie considerabilă eclipsele de Soare și Lună. Sumerienii, desigur, nu au ajuns la asemenea cunoștințe. Dar ei cunoșteau diferența dintre o stea fixă și o planetă, aveau o reprezentare aproape precisă a eclipticii Soarelui („a căii solare“, cum o numeau) și a eclipticii Lunii („a căii selenare“); știau să stabilească cu precizie echinocțiul de primăvară și de toamnă. Împărțeau anul în 12 luni și fiindcă revoluția Lunii în jurul Pământului durează 29 și 1/2 zile, ei au stabilit durata unei luni de 29 și 30 de zile în alternanță regulată; au împărțit luna în săptămîni de cîte 7 zile, începînd cu Luna nouă din fiecare lună; ziua o împărțeau în 12 *danna*, respectiv de 2 ore. Se pare că foloseau și „zilele accesibile“ pentru compararea anului lunar cu cel solar.

Desigur, aceste cunoștințe sînt remarcabile pentru oameni ce au trăit cu 5 000 de ani înainte; ele ne surprind poate mai mult decît, de pildă, cunoștințele geografice aproape exacte ale sumerienilor. E adevărat că din geografie ei nu cunoșteau decît „lumea lor“; despre ținuturile îndepărtate, de peste mare, nu știau nimic, întocmai cum noi nu știam, cu 500 ani înainte, de existența Americii. „Harta lumii“ ni s-a păstrat abia din vremea neobabiloniană, dar nu avem motive să ne îndoim de existența unor hărți sumeriene asemănătoare. Din Nippur cunoaștem, spre pildă, harta orașului (păstrată astăzi în colecția Hilprecht din Jena). „Este desenată pe o tăbliță aproape perfect conservată, cu dimensiunile 21 × 18 cm“, scrie despre ea Kramer. „Reprezintă planul Nippur-ului, vechiul centru cultural al sumerienilor, pe care sînt însemnate o serie de temple și edificii importante, piața centrală, rîurile și canalele, mai ales zidurile și porțile. Planul cuprinde mai mult de douăzeci de date amănunțite care, după o examinare corespunzătoare, arată că la întocmirea planului a fost respectată cu grijă o anumită scară. Pe scurt, chiar dacă remarcabilul cartograf care a desenat-o a trăit în jurul anului 1500 î.e.n., respectiv cu aproximativ 3 500 de ani în urmă, el l-a întocmit cu atenția și precizia care se cer astăzi colegului său modern“.

Despre cunoștințele de științe naturale ale sumerienilor, știam pînă nu de mult foarte puțin; este însă aproape sigur că cercetarea modernă a tăblițelor ne va releva cunoștințe ce nu exclud nici un fel de uimire. Un exemplu al acestei afirmații îl poate constitui „prima colecție de rețete medicale din istoria omenirii“ pe care a editat-o Kramer în anul 1954

și a tradus-o în colaborare cu chimistul Levey, din Philadelphia. „Din acest străvechi document aflăm că medicul sumerian, la fel ca și colegul lui de astăzi, apela pentru obținerea de mijloace curative la surse de origine vegetală, animală și minerală. Mineralele lui favorite erau clorura de sodiu (sarea) și azotatul de potasiu (salpetrul). Din regnul animal folosea laptele, pielea de șarpe și carapacea broaștei țestoase. Cea mai mare parte a medicamentelor lui provenea însă din lumea vegetală; din rîndul plantelor erau, de pildă, mirtul, ferula și cimbrul, dintre pomi, de pildă, salcia, părul, bradul, smochinul și curmalul. Substanțele curative le obțineau din semințe, rădăcini, crengi sau din pulpa fructelor; ... erau păstrate, la fel ca și astăzi, în formă solidă, sau pulbere. Tăblița dovedește, chiar dacă indirect, cunoașterea multor procedee chimice de fabricație. De exemplu, în unele rețete se menționează instrucțiuni pentru curățirea anumitor componente ale medicamentului, înaintea transformării lui în pulbere, formă în care era administrat — operație care necesită câteva procese chimice“.

Această tăbliță provine din mileniul al III-lea și a fost găsită de ultima expediție americană antebelică în Nippur. Firește este interesant că în textul ei apar, pe lângă clorura de sodiu și alte săruri ale hidrogenului și potasiului, dar cel mai interesant este ceea ce nu se află scris în textul tăbliței. „Medicul sumerian care a scris tăblița noastră“, constată Kramer „nu a apelat nici la formule magice, nici la descîntece. În textul tăbliței nu apare nici un zeu sau demon. E adevărat că aceasta nu înseamnă că magia sau izgonirea duhurilor rele folosite pentru vindecarea bolnavilor nu erau cunoscute în Sumer în mileniul al III-lea î.e.n. La polul opus se află adevărul cunoscut din aproximativ 60 de tăblițe mici, cuprinzînd descîntece desemnate ca atare de autori ... Sumerienii, ca și mai tîrziu babilonienii, puneau diferitele boli pe seama prezenței nedorite a duhurilor rele în trupul bolnavului. Dar acest document, cea mai veche pagină a unui text medical descoperit pînă în prezent, nu conține nici un fel de elemente mistice sau supranaturale“.

Desigur este regretabil că pînă în prezent nu au fost descoperite mai multe asemenea rețete; nu numai un singur chimist din zilele noastre ar fi bucuros să cunoască formula de fabricație a culorilor și a vopselelor de email, care își păstrează prospețimea strălucirii și după 5 000 de ani.

Și, în aceeași măsură e păcat că nu știm nici un amănunt despre cunoștințele sumerienilor din cele mai diferite domenii ale fizicii. Din domeniul mecanicii cunoșteau pîrghia și ranga, din optică, poate, refracția luminii. În ceea ce privește acustica, știm numai că, cel tîrziu la începutul mileniului al III-lea î.e.n., puteau să confecționeze instrumente muzicale care aveau la bază principiul că o strună mai scurtă, cu grosime identică, emite un ton mai înalt; harfele lor aveau cutii de rezonanță desăvîrșite. Și fiindcă vorbim despre instrumentele muzicale, ce n-am da să știm ceva

Ziguratul roșu (reconstrucție)

**Bijuteriile reginei Siubad
(Muzeul irakian – Bagdad)**

**Ctesipon –
ruinele palatului regilor sasanizi**

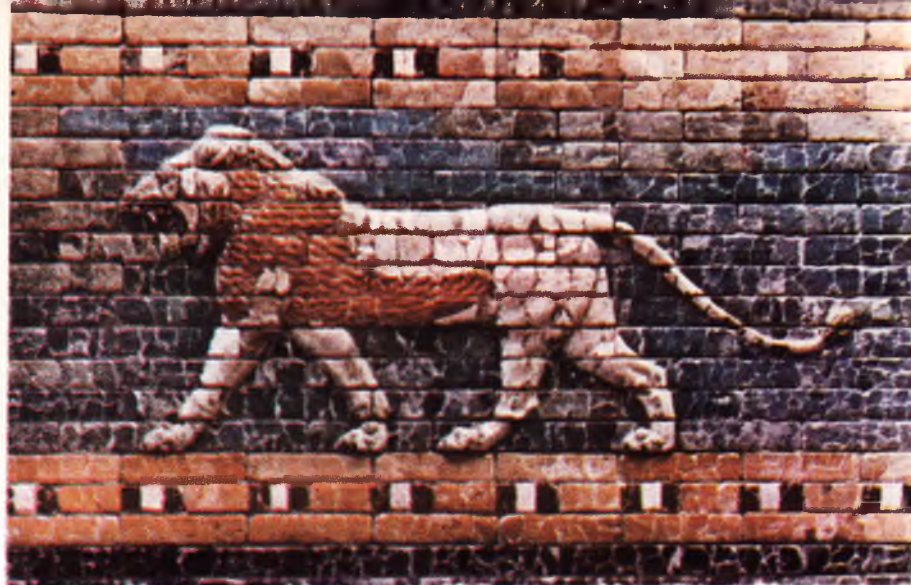
Intrare in mormintul lui Şuşin
din Cimitirul regal din Ur

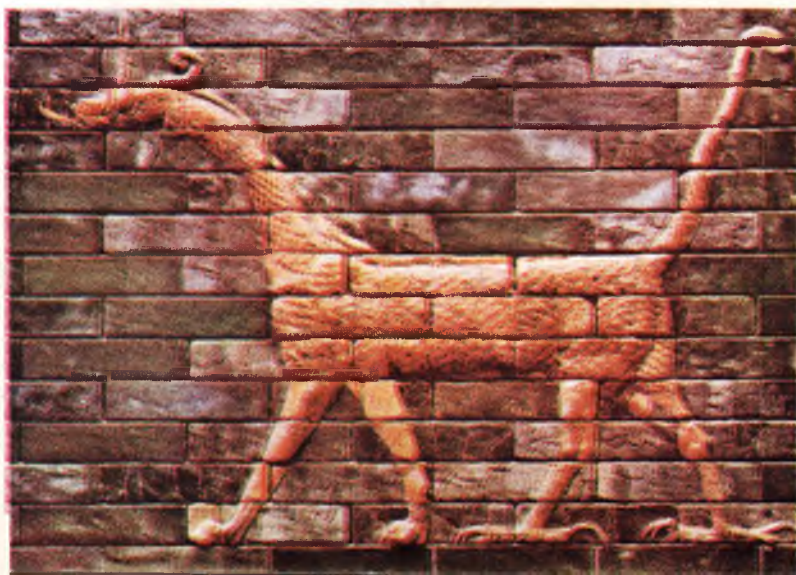
Zeul akkadian Marduk

Detalii ale frizei

Friza in relief
de la Calea Sacră
din Babilon
(Muzeele de Stat – Berlin)

Bagdadul astăzi

Vedere panoramică asupra unei regiuni locuită cu milenii în urmă de sumerieni

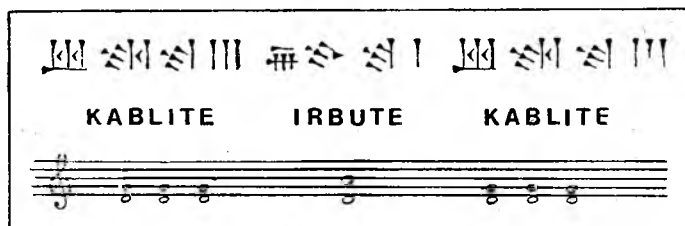
despre gama de tonuri a sumerienilor, să cunoaștem măcar o singură melodie sumeriană! Ce putem ști despre un cântec din care cunoaștem numai textul? Cîte nu cunoaștem despre un popor dacă nu îi cunoaștem muzica?¹

În felul acesta am ajuns la arta sumeriană, căreia merită să-i consacram nu un capitol, ci o parte specială din această carte. Să notăm numai că sumerienii socoteau toate științele și arta drept daruri ale zeilor. Le fuseseră aduse, după cum se spune într-una din legendele lor străvechi, de către „cei șapte înțelepți care au ieșit din mare“. Dar ce era mai important, au primit direct de la zei.

De la zeul apelor și al înțelepciunii au primit un dar ce le-a asigurat una dintre cele mai importante întîietăți din istoria omenirii. „Fără Enlil, fără muntele înalt, nu s-ar fi construit orașe, nu ar fi fost întemeiate așezări... Regele nu ar fi ajuns rege, marele poet nu s-ar fi născut... poporul truditor nu ar fi avut administrator și nici supraveghetor“.

Să mai citim încă odată acest fragment dintr-o veche poezie găsită în ruinele Nippur-ului. Vom găsi aici toate caracteristicile importante, necesare pentru definirea statului.

¹ Aceasta rămîne valabil și astăzi, deși cercetătorii scrierii cuneiforme și muzicologii au izbutit să reconstituie sistemul asiro-babilonain de notație și de tonalități cu o probabilitate destul de mare, permițînd efectuarea unor deducții în ceea ce privește muzica sumeriană. Un rol deosebit l-au jucat două cercetătoare: Marcelle Duchesne-Guelem de la Universitatea din Lutich și Anna D. Kilmer de la Universitatea din Berkeley. Cu ajutorul unor tăblițe lexicale sumero-akkadiene cuprinzînd termeni muzicali, descoperită la Ur (aproximativ jumătatea mileniului al II-lea

i.e.n.), a unei tăblițe babiloniene de matematică descoperită la Nippur (circa jumătatea mileniului I i.e.n., aflată astăzi la Muzeul Universității din Pennsylvania) și a altor tăblițe, A. D. Kilmer, R. L. Crocker și R. R. Brown au izbutit să reproducă pe o liră sumeriană reconstituită cîteva măsuri și fragmente dintr-un cântec de cult din Ugarit; cântecul a fost înregistrat și pe disc (*Voci din întineric*, Berkeley, 1976).

Admițînd ipoteza că aceste reconstituiri sînt corecte, ele nu constituie desigur decît o picătură într-un ocean necunoscut. Să comparăm cea mai veche notație cunoscută a unei melodii (din jurul anului 1400 i.e.n.) în semne cuneiforme cu transcrierea lor în denumiri akkadiene și în note echivalente folosite astăzi. (N.A.).

Primul stat din lume a fost creat, după câte știm, de sumerieni.

Desigur, nu deținem nici un fel de documente directe în legătură cu constituirea statului la sumerieni. Cele mai vechi monumente scrise, pe care le putem citi, provin din vremea când în Sumer exista deja un stat. Chiar și în adâncurile veacurilor atinse, de pildă, de săpăturile lui Woolley în Ur, sau de cele ale lui Lenzen în Uruk, aflăm de existența statului. Obiectele descoperite arată că „acolo a apărut un rege“, că societatea era împărțită în clase (ceea ce se observă, mai ales, din deosebirile existente între locuințele impunătoare și cele modeste, între mormintele bogate și sărace ș.a.m.d.), că „poporul trudit“ avea de pe atunci „un administrator și supraveghetori“.

Există însă și documente nescrise. Despre cele mai vechi am pomenit deja: sînt armele și instrumentele muzicale ale sumerienilor, din care se poate aprecia modul lor străvechi de existență și de producție. Sînt apoi reminiscențele organizării lor sociale străvechi care s-au menținut adînc în decursul istoriei, reflectarea sistemului lor antic în mitologie ș.a.m.d. Există o asemenea abundență de documente de acest fel, încît pe baza lor poate fi reconstituit foarte bine drumul pe care l-au străbătut sumerienii pînă la constituirea statului. Ce-i drept, nu cu precizia cu care Josef Augusta și Zdeněk Burian reconstituie animalele din antichitate pe baza scheletelor și a fosilelor descoperite, dar cu suficientă certitudine. Cele mai vechi documente de acest fel datează din vremea când sumerienii nu începuseră să se instaleze pe teritoriul Mesopotamiei de astăzi. Sălbăticia, prima treaptă de evoluție a societății omenești, era pe atunci depășită. Erau barbari, ceea ce nu e o ocară, ci desemnarea științifică a unui grad de evoluție, după care urmează treapta numită civilizație. Pe cea mai înaltă treaptă de barbarie, societatea primitivă a sumerienilor a început să se descompună în clase. Acesta a fost rezultatul celei de-a doua mari diviziuni sociale a muncii, separarea meșteșugurilor de agricultură: a apărut producția de mărfuri, producția de mărfuri a condus la apariția diferențelor de proprietate, iar adîncirea acestor diferențe a determinat constituirea claselor. Odată cu apariția claselor, au luat naștere și divergențele de clasă pe care orînduirea gentilică inițială, cu o democrație simplă, nu a reușit să le împace. „Această societate putea să existe, fie într-o luptă permanent deschisă între aceste clase, fie sub hegemonia unei a treia clase, care aflîndu-se aparent deasupra claselor rivale, reprima și accepta conflictul lor deschis, pentru ca lupta de clasă să cîștige locul cel mai înalt pe tărîm economic, așa-numita formă legală. Orînduirea gentilică era perimată. A destrămat-o diviziunea muncii și rezultatul ei, împărțirea societății în clase. Statul i-a luat locul“.

Frazele de mai sus sînt citate din lucrarea lui Engels *Originea familiei, a proprietății private și a statului*. Engels a scris această lucrare în anul 1884, ajungînd la concluziile sale, pe baza studierii descompunerii orînduirii gentilice și a constituirii statului la greci, romani și germani. Despre sumerieni nu știa pe atunci. Să ne amintim care era situația în acele timpuri: Oppert, cu ipotezele sale, avea o poziție izolată (iar savanți la fel de competenți cu el emiteau păreri diferite în legătură cu aceasta), Sarzec editase tocmai primul volum din lucrarea sa *Descoperiri în Caldeea* (și se afla în derută, neștiind în ce perioadă să le plaseze din punct de vedere istoric), un sfert de veac a mai trebuit să treacă pînă ce King a scris a sa *Istorie a Sumerului și Akkadului* (care nu putea însă cuprinde nici cea mai mică mențiune despre marile descoperiri din Ur sau Uruk). Dar cu toate acestea cuvintele lui Engels menționate mai sus sînt valabile în deplina lor accepțiune și pentru sumerieni, fără a fi nevoie de nici o schimbare. Descoperirile arheologice de mai tîrziu și textele cuneiforme le-au confirmat!

În ceea ce privește constituirea statului sumerian, problema este foarte clară. Aprecierea caracterului și a funcțiilor acestui stat, mai ales în primele sale faze de evoluție implică însă anumite probleme. Deocamdată știința nu și-a spus ultimul cuvînt și după cum se pare mai avem de așteptat.

Conform cunoscutei periodizări a dezvoltării sociale în cele cinci etape, după orînduirea comunei primitive urmează orînduirea sclavagistă (și apoi feudalismul, capitalismul și socialismul). Din tăblițele sumeriene descifrate și editate pînă acum rezultă însă că în Sumerul antic existau relativ puțini sclavi, iar majoritatea acestora nu lucrau în sfera productivă, ci ca „slujitori de casă”. Situația lor era deosebit de umiltoare, ei fiind de multe ori numiți *i-gi-mu-du*, adică „cei care nu ridică ochii” (înaintea celor liberi). Aceștia nu alcătuiau o masă compactă care să formeze centrul de greutate al producției și nici din documentele sumeriene de mai tîrziu nu rezultă că în Sumer ar fi predominat modul de producție sclavagist. Obiecțiile cum că cele afirmate contravin periodizării mai sus menționate a dezvoltării sociale le putem răspunde că sumerienii nu reprezintă o excepție a istoriei. Aceste etape sînt expresia unei tendințe generale care nu s-a manifestat numai în Europa; orînduirea sclavagistă nu s-a dezvoltat pe deplin nici la germani, nici la slavi. În plus, se cuvine să menționăm că Marx și Engels au făcut întotdeauna o distincție clară între „sclavagismul antic” și „modul de producție asiatic”.

Este indiscutabil că statul a apărut ca un instrument al hegemoniei de clasă. Dar dacă în Sumer au existat puțini sclavi, iar aceștia erau supuși direct stăpînilor, despre ce fel de hegemonie se poate discuta? Răspunsul ni-l oferă din nou tăblițele sumeriene. Aceste documente dovedesc

că principala contradicție socială din Sumer nu s-a întemeiat pe exploatarea sclavilor de către proprietarii de sclavi, ci pe exploatarea țăranilor liberi, asociați în obști, a meșteșugarilor de la orașe și a lucrătorilor de către „aristocrația gentilică și preoțească”. Prin urmare, se pare că statul sumerian a constituit, în principal, un instrument de dominație al acestei clase asupra masei de țărani liberi, meșteșugari și lucrători și, firește, asupra sclavilor. Din unele tăblițe se poate aprecia că povara pe care o purtau acești membri liberi ai societății sumeriene cobora nivelul lor de viață sub nivelul „slujitorilor de casă”, deci al sclavilor.

Desigur, statul a reprezentat inițial „un organ de suprimare al unei clase de către altă clasă”. Dar această funcție de oprimare nu a constituit singura lui funcție. În nici unul din comentariile pe care le-au făcut asupra „despotismului oriental”, Marx și Engels nu au pierdut din vedere că statul a fost și un organ de satisfacere a anumitor necesități izvorâte din fundamentul vieții materiale a societății.

Tocmai modul de producție asiatic a caracterizat conducerea centralizată, organizarea și asigurarea efectuării unor lucrări de interes public, uneori chiar inevitabile pentru dezvoltarea societății, ca de pildă construcția și întreținerea instalațiilor de irigație, diguri de țărm, porturi fluviale și mijloace de comunicație (ca să nu mai vorbim de apărarea militară contra invaziilor năvălitorilor străini). Prin urmare, se pare că funcția economico-organizatorică avea în statul sumerian o importanță excepțional de mare, la fel ca în Egipt și în Babilonul de mai târziu, și mult mai mare decât l-a jucat statul în Grecia sau Roma antică.

E fără îndoială că în statul sumerian, dominația avea un „caracter despotic”. Cât de dificilă e găsirea unei soluții o dovedește faptul că doi cercetători „din aceeași școală” ajung la păreri diferite pe baza unui material identic. După V. Souček (*Istoria mondială a statului și dreptului în antichitate*, 1963) „se poate vorbi încă din epoci istorice timpurii de o conducere despotică în statele urbane sumeriene fiindcă încă din acele timpuri, suveranul, în ale cărui mâini este concentrată întreaga putere, are dreptul de hotărâre nelimitată în toate problemele”. Dimpotrivă, după opinia lui J. Klíma (*Sumerul și civilizația mesopotamiană*, 1962), suveranul sumerian nu era, cel puțin în timpurile vechi, nici măcar autocrat, fiindcă: „Cealaltă membrii ai nobilimii gentile alcătuiau Sfatul Bătrînilor, ca un organ cu drept de hotărâre comună cu regele în problemele administrative, economice, militare și de cult. Membrii obișnuiți ai obștei se strungeau în adunările de bărbați capabili să poarte arme, care interveneau în hotărârile ce se luau în legătură cu construcțiile edilitare și hidrotehnice, uneori în probleme militare și judecătorești; prin forța numărului lor ei reușeau uneori să răstoarne hotărârea sfatului bătrînilor”.

Se pare că „despotismul oriental“ tipic s-a dezvoltat în Sumer aproximativ în secolele al XXVI-lea—al XXV-lea î.e.n. (în unele state, ca de pildă în Ur, probabil și mai timpuriu), consolidându-se definitiv abia după cucerirea Sumerului de către Sargon Akkadianul în secolul al XXIV-lea î.e.n.

Poate că am întâlnit prea multe fraze care încep într-un mod lipsit de certitudine „se pare“. Nu e însă nimic de făcut, calea către dobândirea unor cunoștințe este lungă și, desigur, nu e întotdeauna netedă. Nu trebuie să ne mire nici deosebirea de idei, nici lupta de idei — ele reprezintă un mijloc de rezolvare a problemelor.

În adâncurile Sumerului antic se descoperă mereu și mereu noi locuri îndoielnice și neclare. Dar țelul acestei cărți nu îl constituie elucidarea acestor probleme, ci informarea cititorului asupra modului cum le rezolvă oamenii de știință competenți (și mai ales adoptarea unui punct de vedere asupra lor).

În ceea ce privește evoluția statului sumerian și a formelor lui organizatorice, lucrurile sînt, din fericire, din nou clare (sau aproape clare). Statul s-a format în Sumer ca un stat urban prin contopirea mai multor comunități rurale în cîteva „nuclee cristalizate“. Această contopire nu s-a petrecut desigur fără o luptă între comunități și în sînul aceleiași comunități care le-a subordonat pe celelalte. În fruntea statelor astfel constituite, ajungeau cei mai puternici reprezentanți ai nobilimii gentilice; în documentele sumeriene ei se intitulează *en*, *ensi* sau *lugal* (în traducere convențională „rege“ sau „stăpîn“. *En* înseamnă textual „domn“, *lugal* „om mare“. Titlul *ensi* este format din două cuvinte și înseamnă „domn care pune temelii“ templului sau ale palatului; în vremurile de mai tîrziu, el era în același timp și titlul de mare preot (dacă acest mare preot era în același timp rege, îl numim „rege sacerdot“). Pînă nu demult se credea că titlul *ensi* era inferior, întrucît purtătorul lui era subordonat *lugal*-ului, la fel cum în feudalism, preotul era supus regelui; o analiză mai recentă a documentelor a arătat însă că ambele titluri desemnau regi de același nivel, cu toate consecințele de drept statal ce decurg din aceasta.

Nu se poate stabili deocamdată cu precizie cînd s-a produs această unificare a comunităților rurale și cînd s-au format primele state urbane în Sumer. Se pare că acest proces a început la sfîrșitul celei de-a doua treimi a mileniului al IV-lea î.e.n., prin urmare mai devreme decît în Egipt (în Egipt dimpotrivă s-a ajuns mai devreme la unificarea politică a ținuturilor; Menim plasează „unificarea Egiptului“ în anul 3 000 î.e.n. cu o eroare posibilă de ± 150 de ani). Unele state sumeriene au rămas în evoluția lor numai „state urbane“, altele au atins o suprafață considerabilă. Statul din Lagaș se întindea, de pildă, în vremea înfloririi sale pe o suprafață de circa 1 600 km² și era constituit din 17 „orașe mari“, 8 „oreșe“ și

cîteva zeci de sate și comune (cunoaștem numele a 40 dintre acestea). Regele unui asemenea stat avea propriul său aparat judecătoresc și administrativ care mai ales în epocile tîrzii era destul de ramificat. De pildă, în fruntea statului Ur, în timpul dinastiei a III-a s-a aflat *nubanda*, „administratorul principal“ care avea în grijă gestiunea proprietăților, supraveghea construcțiile și încasarea impozitelor, lui îi erau subordonați *maškimii* și *ugulii*, respectiv „supraveghetorii“ și „încasatorii“. Funcționari speciali se aflau în fruntea „negustorilor regali“ care se ocupau, în special, de comerțul exterior și conduceau diferite latifundii mari; agenda de birou era completată de *dubsari* — „scribi“. Puterea centralizată era reprezentată în diferite orașe de guvernatorul regal, *girnita* sau *șagina*, care exercita în principal funcția de guvernator militar. Desigur numai sumerienii liberi erau cetățeni cu drepturi depline în statele urbane sumeriene; cînd regele sau preotul li se adresa, ca unei mase întregi, îi denumea *Sag-gig*, adică „poporul capetelor negre“.

Pentru statele sumeriene este caracteristic faptul că, din cele mai vechi timpuri, preoții exercitau o mare influență politică și economică. Această influență se întemeia pe folosirea reprezentărilor religioase ale tuturor claselor societății sumeriene și în special, pe bogăția templelor acumulată din vastele terenuri pe care le posedau și din darurile benevole sau impuse; de multe ori funcțiile celui mai înalt reprezentant al statului și al clerului erau reunite în persoana suveranului. A vedea în aceasta un anumit „socialism religios—de stat“ (Schmöckel) este în aceeași măsură eronat și naiv. La fel de eronate, deși pline de spirit, sînt analogiile care se fac între sfatul bătrînilor din Sumer și adunarea bărbaților, pe de o parte și „parlamentul ~~cu două camere~~“ din statele moderne (Kramer), pe de altă parte. Este vorba de reminiscențele orînduirii gentilice și ale democrației militare pe care le întîlnim în pragul vremurilor istorice și la greci, romani, germani și slavi. Numai la sumerieni ele sînt învăluite în negura greu de pătruns a veacurilor — deși sînt primele atestate în izvoarele istorice.

Modul cum era alcătuit aparatul de stat sumerian ni-l putem imagina cu o precizie uimitoare. Ne stau mărturie mii de documente: tăblițe cu recomandări administrative, dispoziții de plată a impozitelor, sentințe judecătorești, ordine cu caracter militar și economic și în unele cazuri chiar cu legi. Dar nu numai cu legi, ci de-a dreptul cu coduri de legi! Chiar și după cel de-al doilea război mondial, *Codul de legi al lui Hammurabi* din secolul al XVIII-lea î.e.n. era considerat cel mai vechi cod de legi. În anul 1947, S. N. Kramer și F. Steele au descoperit în colecțiile Muzeului Universității din Philadelphia codul de legi al regelui Lipitîștar din Akkad, care este cel puțin cu 150 de ani mai vechi decît cel al lui Hammurabi. Un an mai tîrziu, arheologul irakian Taha Bakir a scos la iveală din colina

Harmal codul de legi, și mai vechi, al regelui Bilalam. Dar înființarea acestui cod de legi nu a durat mult timp: în anul 1962, Kramer a descoperit în colecțiile Muzeului Orientului antic din Istanbul codul de legi al regelui Ur-Nammu din Ur, care a domnit la sfârșitul secolului al XXII-lea î.e.n.

Codul de legi al lui Ur-Nammu, cel mai vechi cod de legi cunoscut din lume, este deosebit de interesant. Nu numai pentru primatul său (pe care probabil nu și-l va menține vreme îndelungată), ci mai ales pentru conținutul său. Acest suveran a desființat „vechile neorânduiri”: el ia atitudine împotriva persoanelor care au făcut abuz de putere în timpul domniei predecesorilor săi, stabilește un sistem nou de măsuri și greutate precise și, pe lângă altele, decretează legea ca „orfanii să nu cadă pradă bogaților și văduva să devină pradă celui puternic, ca bărbatul cu un *gin* (am spune bărbatul care are un ban în buzunar) „să nu cadă pradă bărbatului cu *manna* (bogatului care face risipă cu miile). Dar din punct de vedere al progresului social al omenirii, cele mai importante sînt trei dintre prevederile acestui cod de legi, dintre care prima sună astfel: „Dacă un om... a tăiat altui om piciorul cu cuțitul, va plăti 10 gini de argint“. Celelalte două dispoziții sînt analoage, astfel încît după cum subliniază Kramer, acest cod de legi furnizează dovada surprinzătoare că în urmă cu 4 000 de ani în Sumer era valabil codul prin care pedeapsa corporală era înlocuită cu cea financiară — în timp ce în codul de legi al lui Hammurabi și în dreptul biblic de mult mai tîrziu era încă valabil principiul „ochi pentru ochi, dînte pentru dînte“.

*

Sînt, prin urmare, multe lucruri cuprinse între cer și pămînt pe care nu le știam pînă la descoperirea sumerienilor și printre ele există multe despre care, categoric, nu am putea afirma că „au mai fost vreodată“.

Era de la sine înțeles că prioritățile sumeriene au uimit lumea. Pînă la mijlocul veacului al XIX-lea, Europa căuta începuturile civilizației și ale culturii sale la vechii greci, romani și evrei. După descoperirile arheologice din Orientul Apropiat, ea a aflat, cu uimire că în spatele acestor popoare se află alte popoare mai vechi, în special egiptenii, asirienii și babilonienii. La începutul veacului al XX-lea s-a descoperit că asirienii și babilonienii au atins o asemenea culme, numai fiindcă s-au sprijinit pe umerii sumerienilor. Patria sumerienilor, biblicul „leagăn al civilizației“ s-a transformat dintr-odată în „leagănul civilizației omenitești“.

Nu există îndoieli că sumerienii alcătuiesc un popor demn de toată admirația: puține sînt popoarele care se pot mîndri cu un asemenea număr de descoperiri primordiale, înregistrate în istoria omenirii. Acestea sînt, înainte de toate, invenții, invenții atît de importante, încît lumea nu ar

putea fi concepută fără ele, iar țara sumerienilor nu ar fi constituit focarul din care civilizația și cultura s-au răspândit în toată lumea. Au existat mai multe asemenea focare, de pildă, în Egiptul nu prea îndepărtat și în bazinul Indului. Dacă se poate admite că aici au pătruns influențele sumeriene, penetrația lor în alte centre mari de cultură și civilizație este exclusă, ca de pildă în bazinul fluviului chinez Yangtze-Changjiang¹, sau în Anzii peruani. Oamenii au părăsit viața nomadă și au început să prelucreze cîmpul, în unele locuri independent unii de alții; de sine stătător și fără să știe că în Sumer au luat ființă orașe și state, aceștia au început să le construiască și în alte locuri. Același lucru este valabil și pentru scriere, pentru roată, plug și alte mari descoperiri ale sumerienilor. Dar în același timp este valabil și faptul că încă unele părți ale planetei noastre, mai ales în Africa centrală și în interiorul Australiei, grupuri mari de oameni nu au atins încă nivelul avut de sumerieni cu 5 000 de ani în urmă...

Cartea despre aceste merite ale sumerienilor și despre contribuțiile lor inițiale aduse tezaurului civilizației și culturii universale își așteaptă încă autorul; nu este nici lucrarea lui Parrot *Sumerul* (1960), nici cea intitulată *Sumerienii* a lui Kramer (1963). Poate o asemenea carte ar fi încă prematură. Știința nu a asimilat încă ultimele sale mari descoperiri din Sumer — ea are nevoie de un răgaz de timp.

Care a fost însă calea străbătută de sumerieni de-a lungul istoriei? Ce au avut de îndurat pe vremea cînd pe scena istoriei ei reprezentau omenirea?

Și cine i-a stîrpit de pe fața pămîntului, în pofida meritelor și a priorităților lor?

¹ Noua denumire a fluviului Yangtze, după transliterația, adoptată în R. P. Chineză, în anul 1979.

Faima și prăbușirea Sumerului

Istoria prezintă particularitatea că expunerea ei nu poate să înceapă chiar de la început: este necesar „un prolog preistoric”. Acest fapt este valabil și pentru istoria sumerienilor care inaugurează istoria scrisă a omenirii.

Fiindcă cele mai vechi documente scrise ale sumerienilor, pe care știm să le citim, provin de la începutul mileniului al III-lea î.e.n., „perioada istorică” a omenirii durează circa 5 000 de ani. În comparație cu existența omului pe pământul nostru, aceasta echivalează cu o zi din viața lui, iar istoria propriu-zisă a sumerienilor reprezintă numai zorii acestei zile; ea a durat aproximativ 1 000 de ani. Cunoaștem această perioadă relativ bine, dar nu într-atît, încît să-i putem da dreptate lui Albert Champdor care afirmă că „în urma noilor descoperiri, sîntem deja asigurați împotriva surprizelor”. Istoria prezintă, de fapt, particularitatea că cunoștințele ei nu sînt niciodată complete, „definitive”. Acest adevăr este cu atît mai valabil pentru preistorie. Și, în special, pentru preistoria Sumerului.

Potrivit opiniei generale, sumerienii au venit în Sumer aproximativ la jumătatea mileniului al IV-lea î.e.n. Nu știm cu siguranță de unde și cînd. Unii afirmă că s-au mutat pe continent venind din India, alții că au venit din Transcaucazia, unii susțin că au navigat pe mare dinspre India, alții spun că au ajuns în ținuturile Sumerului, navigînd dinspre Africa de vest; fiecare susținător al fiecăreia dintre aceste teorii are pentru justificarea ei la fel de multe argumente cîte are și preopinientul lui pentru răsturnarea lor. În general, există o concordanță de opinii numai în ceea ce privește faptul că sumerienii au venit din ținuturi muntoase. Potrivit religiei pe care și-au adus-o din țara de baștină, zeii lor sălășuiau în vîrfurile munților, iar dacă în noua lor țară nu au găsit munți, ei au ridicat zeilor temple în formă de „munți artificiali”, ziguratele.

Nici „tipul de rasă” al sumerienilor nu ne spune prea multe despre originea lor; un singur lucru este cert, și anume acela că aveau pielea albă și păr negru. Scheletele găsite, picturile și statuile realiste demonstrează

că sumerienii erau de două tipuri: dolicocefali¹ și brahicefali². Potrivit primului tip, ei făceau parte din grupa răsăriteană a așa-numitei rase mediteraniene, iar potrivit celui de-al doilea tip — din rasa preasiatică (armenoidă). La sumerieni ambele tipuri au apărut simultan (tipul dolicocefal ceva mai târziu) și firește amestecate. Astfel, sumerienii erau de talie mai degrabă scundă și robustă, aveau ochii mari, buze subțiri și nasul lung coroiat (care, spre deosebire de astăzi, nu era caracteristic pentru semiți). E probabil să fi imigrat în Mesopotamia în două valuri, ceea ce o dovedește și o anumită „scindare a limbii lor“ (Hrozný).

Patria de origine a sumerienilor nu poate fi deocamdată depistată nici după limba lor. Cercetătorii care caută o posibilitate de înrudire a ei cu limbile dravidiene³ din India sînt la fel de reticenți în concluziile lor ca, de pildă, Hrozný care a căutat obirșia ei în Asia Centrală: „Se pare că limba sumeriană reprezintă un amestec de elemente indoeuropene și turco-tătare, în formele lor încă foarte primitive, embrionare... Se pare că poporul sumerian a luat naștere undeva în stepa Kirchiză, la hotarul dintre indoeuropenii dolicocefali și turanienii brahicefali“. Se pare, dar nu este încă dovedit.

Dimpotrivă, despre Mesopotamia dinaintea venirii sumerienilor știm mai multe decît despre sumerienii înaintea așezării lor în Mesopotamia. Mesopotamia nu era un ținut nepopulat; trăia aici o populație de origine necunoscută care a lăsat în urma ei ruinele unor așezări, unelte și ceramică (nu s-au păstrat însă rudimente ale scrierii lor). Cele mai vechi urme ale unei așezări omenești nu s-au găsit, desigur, în straturile aluvionare dintre cursurile inferioare ale Eufratului și Tigrului, ci în ținuturile muntoase din nord. Prima casă omenească pe care o cunoaștem astăzi în Mesopotamia a fost o peșteră lîngă satul Șanidar, pe cursul superior al râului Zab de Sus⁴; s-au găsit în această peșteră două cranii de oameni care au pierit probabil în urma unui cutremur, cu 60 000—40 000 de ani în urmă (astăzi aceste cranii pot fi văzute, conservate, la Muzeul Irakian din Bagdad și ceea ce ne impresionează cel mai mult la ele este dantura frumoașă și sănătoasă). Cea mai veche și cunoscută așezare de oameni preistorici din Mesopotamia s-a găsit lîngă satul Muallafat, pe cursul inferior

¹ *Dolicocefal* — *dolikhos* (alungit) + *kephale* (cap) — în limba greacă. Termen etnoantropologic ce caracterizează craniile alungite anteroposterior. Se întâlnește la nordici, unele popoare mediteraniene și la negrii.

² *Brahicefali* — *brahi* (scurt) + *kephale* (cap) — în limba greacă. Craniu cu diametrele longitudinal și transversal aproape egale.

³ *Limbi dravidiene* — limbi aglutinante vorbite în sudul și sud-estul Indiei. Se cunosc mai bine de 19 limbi dravidiene, dintre care, cele mai importante sînt: tamil, malayalam, telugu și kolami.

⁴ *Zabul de Sus* și *Zabul de Jos* (Zab al Kabir și Zab al Alfar) sînt afluenții pe stînga ai Tigrului.

Cea mai veche populație a Mesopotamiei.

al râului Zabu de Sus. În anul 1951, arheologul american M. R. Braidwood a descoperit aici ruine de construcții și urme ale unor unelte de muncă datînd aproximativ din mileniile al VII-lea și al VI-lea î.e.n. (o așezare mai veche a fost găsită numai în Orientul Apropiat, la Jerich, datînd, aproximativ, din mileniul al VIII-lea î.e.n.). Obiectele găsite la Muallafat provin deja din vremea cînd în Mesopotamia era pe sfîrșite „așa-numita revoluție neolitică”, respectiv trecerea de la culegerea hranei la producerea ei. Ce-a fost mai înainte „face parte dintr-o preistorie atît de adîncă, încît nu se poate încă vorbi de civilizație, cu atît mai puțin despre artă” (Parrot).

Primul „strat de cultură” care poate fi numit astfel pe bună dreptate a fost descoperit în Mesopotamia, în așezarea Jarmo, apropiată ca timp și loc de Muallafat. Locuitorii ei nu cunoșteau încă vasele de lut, dar au lăsat în urma lor cele dintîi manifestări de artă plastică (figurine de piatră, reprezentînd siluete feminine, „venusuri” sau „mame ale zeilor”). Așezările de la Hassuna și Samarra (pe cursul superior și mijlociu al Tigrului) pot fi datate la începutul mileniului al V-lea î.e.n. S-a găsit aici ceramica împodobită cu picturi figurative și abstracte. Din aceeași perioadă datează și așezarea de la Eridu, în extremitatea sudică a Mesopotamiei; ceva mai recent este stratul de cultură Halaf din Mesopotamia de nord-vest. Aproximativ de la jumătatea mileniului al V-lea î.e.n. provine stratul de cultură el-Obeid (potrivit obiectelor descoperite în colina cu același nume de

lîngă Ur), iar de la sfîrșitul mileniului al V-lea î.e.n. provine stratul de cultură Djemdet-Nasr și Uruk. (În literatura mai veche stratul de cultură din Uruk este socotit de dată mai recentă. Astăzi nu se mai face distincție între cele două straturi, obiectele găsite în ele fiind de tip identic și provenind din aceeași perioadă. Pentru cel mai profund strat din Uruk, dispunem chiar de o dată stabilită prin metoda carbonului radioactiv: $4\,115 \pm 160$ î.e.n) urmează obiectele găsite în orașe care ne sînt deja cunoscute din capitolele precedente: Ur, Kiș, Lagaș, Mari, Adjarab, Afadj... orașe cunoscute în istoria Sumerului în care au fost dezgropate monumente și construcții presumeriene!

Dacă cele mai vechi obiecte descoperite dovedesc că Mesopotamia a fost populată cu multă vreme înainte de venirea sumerienilor, obiectele găsite, provenite din stratul Uruk și Djemdet-Nasr, demonstrează că la mijlocul mileniului al IV-lea î.e.n. în Mesopotamia de sud trăia o populație cu un nivel de civilizație superior celui al sumerienilor care tocmai imigraseră aici. Nu știm dacă sumerienii au exterminat, înrobît sau asimilat această populație; cert este că au învățat multe de la ea. „Dacă au izbutit să ajungă atît de repede sus“, concluzionează logic Parrot, „aceasta a fost posibil datorită faptului că și-au însușit experiența multor generații“. Această preluare a cuceririlor existente nu diminuează firește meritele sumerienilor. Dimpotrivă! Progresul se întemeiază tocmai pe faptul că nu se descoperă din nou, ceea ce a fost descoperit înainte, ci că se folosește în mod creator cunoștințele și erorile generațiilor precedente.

Intrarea sumerienilor în avanscena istoriei a fost, prin urmare, fericită. Dacă ei ar fi nimicît ceea ce precursorii lor au făurit în spațiul cuprins între Tigru și Eufrat și apoi ar fi creat totul din nou, începutul epocii istorice a omenirii ar fi întîrziat cu cîteva sute de ani.

*

Dacă am împărțit preistoria Mesopotamiei de sus în două perioade, presumeriană și sumeriană, am procedat în conformitate cu opinia predominantă a sumerologilor. De dragul ordinei, se cuvine însă să menționăm că unii cercetători, și nu lipsiți de valoare (de pildă Henry H. Frankfort), nu sînt de acord cu această clasificare și îi consideră pe sumerieni primii locuitori ai Mesopotamiei de sud. Argumentele pe care se sprijină aceștia sînt două: în primul rînd, între obiectele arheologice găsite (în special între ceramica el-Obeid, de Uruk și Djemdet-Nasr) nu există deosebiri fundamentale și în al doilea rînd, în mitologia sumeriană și în epopeile eroice nu există nicăieri o mențiune specială în legătură cu venirea sumerienilor în noua lor patrie. În acest caz, sumerienilor le-ar reveni o înfietate absolută în Mesopotamia de sud, iar experiența generațiilor precedente, de care am vorbit, ar fi experiența sumerienilor.

Divergențele dintre apărătorii „teoriei imigrării” și cei ai „teoriei autohtonismului sumerienilor”, conform căreia ei ar fi fost locuitorii primari ai Mesopotamiei de sud, constituie astăzi nucleul principal al așa-numitei probleme sumeriene. În ceea ce privește deosebirile existente între obiectele arheologice găsite, promotorii teoriei autohtonismului sumerienilor afirmă că obiectele găsite în straturile mai vechi constituie prototipurile obiectelor ce au fost descoperite mai târziu; de aici ei trag concluzia că, dacă se consideră obiectele descoperite ulterior ca fiind sumeriene, atunci și cele scoase la iveală înaintea acestora trebuie socotite de proveniență sumeriană. Apărătorii teoriei imigrării susțin, dimpotrivă, că între aceste obiecte descoperite există deosebiri pregnante, care pot fi explicate numai printr-o „înterupere etnică” între perioada el-Obeid și perioada Uruk-Djemet-Nasr. Mitologia și poezia sumeriană le oferă însă apărătorilor „teoriei imigrării” argumente mult mai concludente, și după cât se pare, nu numai argumente, ci și probe.

Cea mai veche poezie sumeriană este poezia eroică. Acest gen de poezie a apărut în diverse epoci, la diferite popoare, și ea reflectă „veacul eroic” al acestora. Cele mai cunoscute și mai cercetate sînt veacurile eroice ale grecilor, indienilor și germanilor; primul se plasează la sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n., al doilea la începutul mileniului I î.e.n., iar al treilea aproximativ între secolele al IV-lea—al VI-lea î.e.n. Aceste veacuri eroice (ca și altele) au în ciuda depărtării lor în spațiu și timp multe elemente comune: după cum se oglindește în poezie, societatea avea o structură foarte asemănătoare, o organizare militară și guvernamentală similară, reprezentări religioase identice. Aceste trăsături comune nu sînt rezultatul unor influențe reciproce, ci o consecință a faptului că, în condiții aproximativ identice, societatea reacționează la împrejurări identice, în esență, în mod identic. Veacul eroic sumerian, după cum îl cunoaștem din poezia epică, nu se deosebește, prin nimic fundamental, de veacul eroic al grecilor, indienilor sau germanilor, cu o singură mențiune că este cu aproape un mileniu și un sfert mai vechi decît cel grec, cel mai vechi din cele menționate.

La toate aceste popoare există o diferență de aproximativ 500 de ani între „veacul eroic” și „poezia eroică”. În același timp, nici un poem eroic nu s-a păstrat în forma sa inițială, deoarece acest gen a apărut într-o vreme în care popoarele ce l-au creat nu cunoșteau scrierea. De pildă, poemele eroice grecești au fost redată în scris abia în secolul al IX—VIII-lea î.e.n. (prin *Iliada* și *Odiseea* lui Homer); la sumerieni scrierea a început să fie folosită (potrivit aprecierii lui Kramer) cel târziu după 500—600 de ani de la terminarea veacului eroic. Facem această mențiune numai spre a întregi informațiile noastre.

Cercetarea veacului eroic la greci, indieni, germani și la alte popoare denotă (în special datorită meritelor cercetătorilor englezi H. M. și N. K. Chadwick) că el se suprapune în timp cu perioada imigrării unui popor sau altul. Totodată a arătat că această perioadă se identifică cu perioada în care societatea a atins acea treaptă de evoluție, desemnată ca cel mai înalt grad de dezvoltare a perioadei barbare și că poezia eroică apare numai cînd un popor sau altul a venit în contact, în urma migrării sale, cu o societate mai avansată, aflată tocmai în perioada de descompunere. De aici rezultă că acest proces s-a petrecut și la sumerieni, de vreme ce el este caracteristic pentru toate popoarele cunoscute. Prin urmare, sumerienii au migrat în Mesopotamia!

Obiectele arheologice descoperite nu exclud posibilitatea migrării sumerienilor în Sumer, iar argumentele menționate (susținute și de argumente filologice) confirmă această posibilitate. Nu este, prin urmare, de mirare că „teoria migrării” este predominantă. Firește nimeni nu poate spune, dacă peste un timp nu va precumpăni teoria autohtonismului sumerienilor; pînă atunci ne putem alinia în liniște la părerea susținută de cercetători ca Parrot, Kramer și Lenzen. Și împreună cu ei estimăm că sumerienii au venit în Sumer la jumătatea mileniului al IV-lea î.e.n.

În acest context este interesantă încă o problemă: sumerienii nesemiți au venit în sudul Mesopotamiei înaintea akkadienilor semiți? Potrivit gradului nostru de cunoaștere, prioritatea sumerienilor este astăzi indiscutabilă; o confirmă obiectele arheologice găsite și concluziile izvoarelor scrise. Din poezia epică sumeriană aflăm că prima luare de contact a sumerienilor cu semiții s-a produs abia în vremea regilor Enmerkar și Lugalband care au domnit în epoca de apogeu a veacului eroic; sălbaticii nomazi, semiții *Martu* (în traducere ad-litteram „cei ce nu cunosc cerealele”) amenință orașele sumeriene. Unii cercetători recunosc întîietatea sumerienilor și în regiunea nordică din sudul Mesopotamiei, respectiv în Akkad; potrivit opiniei lor, Babilonul, capitala de mai tîrziu a regatului semit din Mesopotamia, a fost întemeiat de sumerieni. Pe tăblițe a fost găsit numele acestui oraș, *Ka-dingir-ra*, care înseamnă „Poarta zeilor”; numele semit al orașului *Bab-illi* (din care s-a dezvoltat numele biblic Babel și Babilon) reprezintă numai traducerea ad-litteram a acestui nume sumerian în limba akkadiană.

Perioada cuprinsă între așezarea sumerienilor în Mesopotamia de sud și apariția primelor documente scrise în jurul anului 3 300 î.e.n. este cunoscută sub numele de preistoria sumeriană. După ea urmează protoistoria, care este împărțită de obicei în perioada celor mai vechi monumente scrise (circa 3 300—3 000 î.e.n.) și în perioada celor mai vechi monumente literare (circa 3 000—2 800 î.e.n.). Desigur, în literatura de specialitate înțilnim altă clasificare și alte denumiri: cercetătorii nu au ajuns încă la o

unitate de păreri în acest domeniu. De aceea vom numi această perioadă — fie „veacul eroilor“, fie „perioada regilor milenari“.

Potrivit *Listelor regale* sumeriene (și mai târziu babiloniene), în diferite orașe au domnit regi care s-au remarcat prin fapte incredibile și printr-o vîrstă și mai incredibilă. Înainte de potopul pămîntului în 5 orașe sumeriene, dintre care se cunosc numai Sippar și Șuruppak, au domnit vreme de 241 200 ani numai 8 regi. După cum știm, primul dintre ei, Alulim, a domnit 28 000 ani; ultimul, din al cărui nume, oamenii de știință nu au putut să citească decît terminația — *dudu*, a avut domnia cea mai scurtă, respectiv de 18 600 ani (în comparație cu acești regi, biblicul Matusalem¹ a atins numai vîrsta de 969 ani, iar Nestor² din miturile grecești numai 120 ani). După potopul pămîntului, viața regilor s-a scurtat puțin, dar și așa în orașul Kiș au domnit 23 de regi, timp de 24 150 ani, 3 luni și 3 1/2 zile (după cum se menționează cu precizie în lista de la Larsa), iar în orașul Uruk au domnit 12 regi vreme de 2 310 ani (Ghilgameș, al cincilea rege, a domnit 126 de ani). *Listele regale* atestă a treia dinastie după potopul lumii ca „prima dinastie din Ur“; cei 5 regi ai dinastiei au domnit împreună, numai 177 ani, ceea ce pare foarte acceptabil. Primul dintre ei se numea Messannipadda, al doilea Aannipadda, al treilea Meskiagnunna, al patrulea Elulu, iar al cincilea Balulu.

Messannipadda? Aannipadda? Cu acest nume ne-am mai întîlnit deja! Woolley a scos la lumină inscripțiile lor la el-Obejd!

Se termină în felul acesta lista de regi legendari și începe lista regilor istorici?

Se pare că da.

Dar numai se pare.

Problema este însă ceva mai complicată. Potrivit *Listelor regale* din Larsa, după prima dinastie din Ur a domnit dinastia din Avan (formată din 3 regi ce au domnit împreună 356 ani), despre care nu se știe absolut nimic. După ea a urmat dinastia din Kiș, formată din 8 regi ce au domnit 3 195 ani.

Nici măcar în orașul Ur nu este totul lămurit. Să presupunem că Messannipadda și Aannipadda „atestați“: Woolley a întreprins săpături

¹ *Matusalem* — simbol al bătrîneții care pare să depășească limitele obișnuite. Unul dintre descendenții lui Adam și ai Evei. Nepotul lui a fost Noe, care a trăit 950 de ani. Din fiili lui Noe se trag, conform Bibliei, trei spițe de urmași: Yafet — strămoșul popoarelor nordice, Sim — strămoșul popoarelor semitice, și Ham, al celor africane.

² *Nestor* — unul din eroii *Iliadei*, rege al Pilosului. Cel mai înțelept și mai bătrîn dintre căpeteniile aheilor. Se pare că avea nouăzeci de ani. Ideal al bătrîneții care își exercită autoritatea prin venerația care o inspiră. Întrunește toate calitățile militare, civile și politice, înțelepciune, echitate, respect față de zei, bunăvoință, valoare, abilitate, elocvență.

de-a lungul și de-a latul orașului Ur și al colinei el-Obeid, negăsind nici un fel de document privind predecesorii lor, Meskiagnunna, Elulu și Balulu. În schimb a scos la iveală documente despre regele Meskalamdug (un coif de aur pe care se afla incizat numele lui) și Akalamșar (sigiliul) care nu sînt menționați în *Listele regale*. Nu este menționat nici regele Aba-
rage, soțul reginei Șubad și nici alți regi din acele vremuri, ale căror oseminte au fost, prin urmare, dezgropate de Woolley! Numele lor nu s-au păstrat în liste, să fi dispărut prin urmare din istorie? Ori nu s-au păstrat (respectiv n-au fost găsite pînă acum) aceste liste?

Informații mai sigure deținem despre contemporanii mai tineri ai primei dinastii din Ur, care au domnit în orașul Lagaș. Cunoaștem numele a 9 regi, care sînt în majoritate atestați în inscripții: Urnanșe, Akurgal, Eaunatam, Enannatum I, Enteniena, Enanuatum al II-lea, Enetarzi, Lugalanda, Urukagina. Din Kiș știm, de asemenea, o serie întreagă de regi, cel mai important dintre ei fiind Mesilim. Din Uruk cunoaștem, pe baza inscripțiilor, numele regilor Enșakușann, Ergalkinisedudu, Lugalkisali și Lugalzaggesi. Firește ei nu sînt singurii regi cunoscuți din perioada istoriei sumeriene, dar douăzeci de nume neobișnuite vor fi, desigur, suficiente pentru răbdarea cititorului. Cînd au domnit acești regi?

Woolley plasează prima dinastie din Ur între anii 3100—2930, Weidner între anii 2500—2350, Hrozný între anii 2600—2500, iar Parrot, „după anul 2800“ (înaintea erei noastre). Woolley consideră că regele Urnanșe a domnit în orașul Lagaș aproximativ pînă în anul 2900, Weidner pînă în anul 2350, Kramer pînă în anul 2500, iar Parrot în jurul anului 2800 (din nou înaintea erei noastre). Posibilitățile de alegere sînt, prin urmare, numeroase (alți cercetători ar fi dispuși să ne furnizeze și alte date), dar fiindcă nu este vorba de suveniruri din bazele din Bagdad, ci de perioada în care a domnit regii sumerieni, nu sîntem animați de un entuziasm prea mare. Să ne alegem, de pildă, datele lui Parrot, cele ale lui Woolley fiind considerate astăzi prea depărtate, iar cele ale lui Weidner poate prea apropiate.

Ce putem spune însă de faptul că cercetătorul vienez D. O. Edzard a găsit în colecțiile Muzeului Irakian din Bagdad, și nu pe teren, inscripția lui Enmenbaragesi, cel de al XXII-lea rege din prima dinastie din Kiș, care după *Listele regale* a fost prima dinastie „după potop“. Poate fi ea considerată drept o inscripție originală? În caz afirmativ, în ce perioadă trebuie plasat cel mai vechi rege cunoscut astăzi, „atestat într-o inscripție“.

Nu vom mai zăbovi asupra acestor probleme. Din fericire, istoria nu are menirea de a întocmi liste și de a stabili perioadele în care au domnit regii, ci de a oferi o imagine asupra evoluției anumitor popoare și ținuturi, în cazul nostru al sumerienilor. O imagine cît mai cuprinzătoare — imaginea dezvoltării producției materiale, a formelor ei, a relațiilor

sociale și luptelor politice, a ideologiei și culturii. Cunoștințele pe care le avem despre cei mai vechi regi ai Sumerului ne sînt în acest sens complet suficiente.

Parrot denumesc perioada dinastiilor timpurii din Ur, Uruk, Lagaș și Kiș „veacul de aur al Sumerului“, alți cercetători îl numesc „prima înflorire a Sumerului“. Este, desigur, o denumire mai adecvată decît „vechiul regat al sumerienilor“. În ultimă instanță este și mai corectă: sumerienii nu au constituit în vremea aceea un regat sub o formă de stat centralizată, care să cuprindă întregul teritoriu. Ei trăiau în orașe-state; unele orașe au stăpînit pentru un timp alte orașe, altele au încheiat alianțe, dar unitatea politică fundamentală a rămas orașul-stat. Conștiința apartenenței comune menținea o limbă comună; o cultură și o religie comună. Sumerienii considerau capitala lor „orașul sfînt“ Nippur.

În vremea aceea, sumerienii erau de mult timp statorniciți în noua lor țară, locuiau în orașe înconjurate de ziduri și în sate, în mijlocul cîmpurilor brăzdate de canale de irigație artificială. Uitaseră de mult de timpul cînd strămoșii lor se luptau cu primii locuitori ai acestui ținut; în poeziile lor eroice se amintea numai de luptele cu invadatorii, veniți din deșert și care erau atît de înapoiți, încît nu cunoșteau cerealele. Ei credeau că existau în aceste ținuturi dintotdeauna: „cînd regii au coborît din ceruri, ei au coborît în Sumer“. Asupra evoluției lor istorice nu reflectau prea mult, fiind de părere că așa cum a fost pînă atunci, va fi în vecii vecilor.

Se ocupau cu agricultura, creșterea vitelor, grădinaritul, pescuitul, meșteșugurile și comerțul; la nevoie erau și soldați, și se pare că o făceau cu plăcere.

Țăranii și crescătorii de animale formau majoritatea decisivă a populației. Ei au dezvoltat trei tipuri de relații de proprietate. În primul rînd, pămîntul aparținea zeului (templului), sau palatului (regelui). Proprietarii lui îl arau fie pe cont propriu, fie îl parcelau în loturi mai mici pe care le închiriau unor arendași mici, în schimbul unei cote-parte din recoltă (de obicei o optime pînă la o șesime). La administrarea pămîntului în regie proprie, proprietarii foloseau lucrători plătiți, mai tîrziu chiar sclavi. Acești lucrători liberi, plătiți, primeau ca recompensă pentru munca lor contribuții naturale de alimente, uneori chiar și loturi mai mici de pămînt și posibilitatea de a folosi atelajul; sclavii erau numai întreținuți. Un al doilea tip de relație de proprietate îl constituia pămîntul stăpînit în devălmășie; membrii acestuia îl arau în colectiv sub conducerea unui staroste. Al treilea tip de relație de proprietate îl constituia pămîntul aflat în proprietatea particulară a anumitor țărani care îl dobîndiseră prin asanarea smîrcurilor sau prin irigarea artificială a parcelelor, aflate la mare depărtare de canalele comune; pe aceste pămînturi a apărut, treptat,

proprietatea individuală ereditară. Se pare că, în vremuri mai târzii, o parte din pământ se afla și în proprietatea particulară a reprezentanților unor familii marcante. Nu dispunem de date mai precise legate de întinderea pământului aflat într-o proprietate sau alta, se pare însă, că pământul stăpînit în devălmășie precumpănea asupra proprietăților templului și ale regelui, iar suprafața pământului aflat în proprietate individuală era în general mică. De construirea și întreținerea instalațiilor de irigații (canale, șanțuri mici, pompe) se ocupa statul, regele supraveghea mersul lucrărilor, iar obștile suportau principala povară a muncii.

Meșteșugarii s-au concentrat din cele mai vechi timpuri la orașe. Ei erau atît lucrători în serviciul templelor și al regelui, cît și oameni liberi care își vindeau produsele muncii lor. În majoritatea lor, comercianții erau nomazi; ei făceau comerț în numele templului, al regelui sau pe cont propriu.

Structura societății sumeriene era, prin urmare, simplă; deasupra fundamentului larg, format din producătorii liberi, se înălțau, asemenea treptelor unui zigurat, diferite grupări ale clasei dominante: funcționarii de stat și cei aflați în serviciul templelor, demnitarii superiori, preoții, iar în vîrfurile lor se afla regele. Nivelul de viață al majorității covârșitoare a populației era, potrivit criteriilor noastre, uimitor de scăzut. Cel mai scăzut nivel de viață îl aveau, bineînțeles, sclavii care lucrau în agricultură; dar și membrii așa-numitelor „clase mijlocii” se înghesuiau în case mici, din cărămizi nearse, a căror unică mobilă o constituiau rogojinile împletite din trestie, ce serveau în același timp de scaune, mese, paturi și uși. Îmbrăcămintea sumeriană era formată dintr-un văl simplu sau dintr-o manta mai groasă, fără mîne; oamenii mai înstăriți purtau fustă din lînă. Asupra bucătăriei sumeriene și a varietății felurilor de mîncare nu trebuie să ne facem iluzii; ar merita, însă, să gustăm fie berea sumeriană, fie vinul de curmale, dar din păcate nimeni nu știe să-l obțină după rețetele care s-au păstrat. „Clasa stăpînitoare avea desigur condiții de viață complet diferite și un mod de viață cu totul diferit” rezumă V.V. Struve cunoștințele de care dispunem astăzi. „Dar nici nobilimea nu avea bucate mai alese decît peștele, plăcinta sau terciul din orz, rareori din grîu, ulei de susan, curmale, fasole, usturoi și uneori, și nicidecum în fiecare zi, carne de berbec”.

Și acești oameni, care își cîștigau pîinea cu unelte din lemn și cupru, care considerau sfărîmătorul de piatră pentru cereale un obiect mai prețios în gospodăria lor decît considerăm noi astăzi mixerele și frigidelele, care își acopereau trupul cu țesături pe care nici un condamnat nu le-ar pune pe el — acești oameni au creat în literatură, arhitectură și giuvaergerie valori care satisfac cele mai exigente criterii din zilele noastre!

Da, tocmai din aceste vremuri ale primelor orașe-state sumeriene datează ziguratele din Ur și Uruk, templele din Nippur, palatele din Kiș, Bijuteriile reginei Șubad, Statueta Țap în arbust, Stindardul de mozaic, Vasul de argint al lui Entemen, Coiful de aur al lui Meskalamdug, Femeia din Warka! Din aceste timpuri provin cele mai vechi fragmente din poemele eroice sumeriene de la Uruk, Nippur, Kiș...

A fost, într-adevăr, „un veac de aur“, chiar dacă deosebit de cel al lui Ovidiu. A fost un veac în care s-a născut arta sumeriană și în care ea a atins totodată apogeul!

Secole de-a rândul s-a vorbit de „miracolul grecesc“. Dar miracolul sumerian este cu 2 000 ani mai vechi!

*

Sumerienii au fost, fără îndoială, un popor talentat. Putem să-i admirăm, dar nu avem voie să-i idealizăm: nici pe ei, nici istoria lor.

Istoria sumerienilor cuprinde nu numai făurirea unor opere artistice și crearea unor invenții care au stimulat progresul omenirii. În paginile ei, formate din mii de tăblițe cuneiforme, citim mereu despre lupte: despre luptele pentru dobândirea puterii politice în statele sumeriene, despre luptele de clasă din interiorul societății sumeriene, despre luptele pe care le-au purtat între ei regii sumerieni. Este o istorie scrisă cu foc și sânge, ca și istoria celorlalte popoare.

Luptele pentru dobândirea tronului nu ne miră: sînt la fel de vechi ca tronurile în sine. Încă din vremea primelor dinastii sumeriene, intrigile și săbiile au jucat același rol ca în „Micene cel bogat în aur“ din poemele lui Homer sau în tragediile *Richard* sau *Henric*¹ ale lui Shakespeare. De multe ori nu cunoaștem amănunte, ci numai consecințele, din știrile fragmentate ale cronicarilor sumerieni s-ar putea întocmi lesne, cu puțină imaginație, o listă a tragediilor „unde cel care s-a ridicat în înălțimi, mai adînc a fost doborât în prăpastie“.

Aceste lupte erau privilegiul membrilor familiilor regale și a „neamurilor de rang“; cunoaștem însă și cazuri cînd la aceste lupte au luat parte și masa populației. Cu aceeași cruzime se luptau între ele și „neamurile de rang“ pentru a dobîndi influență asupra politicii de stat. În special reprezentanții „palatului“ și ai „templului“ purtau lupte pentru conducerea statului și pentru a intra în posesia pămînturilor.

Luptele de clasă erau în Sumer o problemă a populației libere. În cazul sclavilor se putea vorbi numai de ură de clasă; ei erau prea pu-

¹ Autorul se referă la tragediile lui Shakespeare: *Richard al II-lea* și *Richard al III-lea*, respectiv *Henric al III-lea*, *Henric al IV-lea*, *Henric al V-lea* și *Henric al VIII-lea*.

țini și trăiau prea împrăstiați pentru ca să opună rezistență deschisă. „În Roma antică lupta de clasă se desfășura numai în interiorul minorității privilegiate, între bogații liberi și sărăcimea liberă; în timp ce masa mare, productivă a populației, sclavii, servea numai ca fundament pasiv al acestor lupte“. Aceste cuvinte ale lui Marx pot fi răsturnate, dacă se aplică la Sumer: în Sumer, după împărțirea societății oamenilor liberi în bogați și săraci, lupta de clasă s-a desfășurat numai în sînul majorității privilegiate, în timp ce numărul mic de sclavi a jucat numai un rol pasiv. Diferențierea din sînul societății sumeriene trebuie să se fi adîncit considerabil de vreme ce au izbucnit lupte de clasă cu o amploare care nu i-a lăsat indiferenți nici pe cronicarii sumerieni.

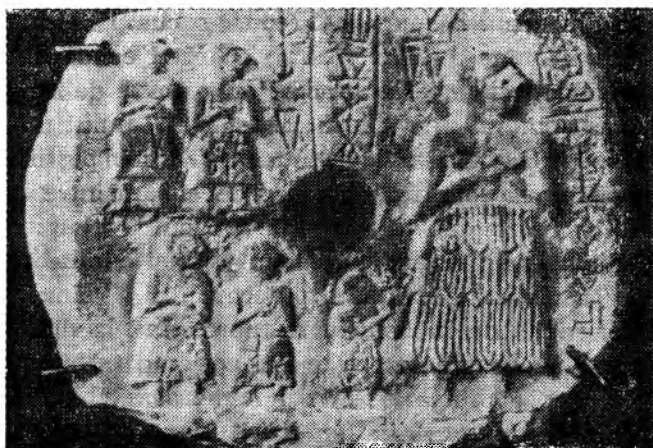
În Sumer luptele politice, motivate de revendicări de clasă, au atins probabil apogeul în timpul așa-numitei răscoale a lui Urukagina, aproximativ la sfîrșitul secolului al XXV-lea în Lagaș. Există o sumedenie de informații în legătură cu această răscoală. Au luat parte la ea, în masă, „copiii Lagaș-ului“, reprezentanții obștilor țărănești, țărani mici, meseriașii de la orașe, preoții de origine umilă, populația de la periferie și „soldații cei mai de jos“ care s-au răscolat împotriva opresiunii regelui Luganda și a înaltei nobilimi. Urukagina, folosindu-se de neliniștea ce pusesse stăpînire pe marea masă a populației a preluat conducerea răsculaților. El se considera „un om din popor“; tatăl său fusese un mare demnitar al regelui căzut în dizgrație din cauza opoziției față de politica regală. Important rămîne însă faptul că, după biruința sa, Urukagina a îndeplinit toate revendicările populației libere care l-a ajutat să cucerască puterea. În același timp, documentele menționează că pe regele răsturnat de la putere „nu l-a ucis, și nu i-a ucis — nici soția“, ceea ce era probabil un gest de noblețe ieșit din comun.

Să ne oprim puțin asupra acestor reforme ale lui Urukagina (descrierea lor a fost găsită în patru versiuni cuneiforme, identice, scoase la iveală de către Sarzec, în anul 1878 la Tello). Ele dovedesc, în mod sugestiv, că după trei sau patru secole de perioadă dinastică, în sînul societății sumeriene, s-a extins și s-a adîncit diferențierea de clasă. Întîlnim deja termeni pe care îi putem traduce prin „om mic“ și „om mare“, informații despre „casele și cîmpurile regelui (care) s-au îndesit unele lîngă altele“ în detrimentul obștilor rurale, că s-a constituit „o birocrație“ care în numele regelui (și pe cont propriu totodată) îi jefuia pe țărani, meșteșugari și pescari. Și aflăm de asemenea că în orașe s-au înmulțit treptat „hoții, tîlharii și ucigașii“. Urukagina a restabilit prin reformele sale „libertatea în Lagaș“: a restituit pămînturile templelor și obștilor, a înlăturat supraveghetorii vitelor și ai pescuitului, a abrogat impozitele samavolnice ale fostului rege. Și, potrivit cuvintelor cronicarului sumerian: „Cînd casa unui om de condiție modestă se învecina cu casa unui

om de rang mare și acesta din urmă îi spunea «Vreau s-o cumpăr de la tine»... iar omul modest îi răspundea «Plătește-mi, cât cred eu de cuviință», dar omul de rang înalt n-o cumpăra (la acest preț), omul de rang mare nu avea voie să ia casa omului mic“. Sau: „Dacă fiul omului mic și-a încropit un heleșteu pentru pești, nimeni nu-i mai fură peștii“. „Omul de rang mare“ nu mai avea voie, fără să fie pedepsit „să intre în grădina omului mic“ și să ia fructe sau să distrugă copacii. Urukagina s-a obligat în fața zeului din Lagaș, Nirkunsua, că nu va mai admite ca „văduvele și orfanii să devină victime ale omului puternic“. El a reînnoit și autonomia obștilor astfel încât „de la hotarul de nord pînă la mare, oamenii nu mai chemau funcționarii judecătorești“, îndeplinind astfel revendicarea politică cea mai importantă a celei mai numeroase clase „a poporului cu păr negru“.

Luptele pentru putere — fie că au fost o expresie a contradicțiilor de clasă, fie simple ambiții ale „marilor bărbați“ nu au constituit singurele lupte din statele urbane sumeriene. Unele orașe se luptau frecvent între ele în detrimentul locuitorilor. Aceste lupte, care privite prin prisma noastră erau ca războiul broaștelor cu șoarecii, aveau pentru lumea lor mică urmări catastrofale. Cauza sau pretextul lor îl constituiau, în special, conflictele pentru teritoriile de graniță și pentru controlul canalelor de irigații. Uneori însă regii, care aveau pe moment o armată mai mare, nici nu se mai oboseau să născocească un pretext pentru declanșarea războiului: ei organizau pur și simplu o expediție contra vecinului mai slab pentru „a mări faima zeului lor“. Rezultatele acestor lupte fratricide a fost numai sîngele care a pătruns în nisipul deșertului, morții ale căror trupuri au fost ciopîrțite de vulturi și fumul care s-a ridicat din ruinele orașelor arse. Cea mai gravă consecință a lor a constituit-o însă slăbirea Sumerului, în ansamblul lui.

În același timp, este interesant că, încă din aceste vremuri străvechi, unele state sumeriene au ajuns să-și rezolve conflictele prin arbitraj internațional! În jurul anului 2600 î.e.n. a izbucnit un conflict între Lagaș și Umma pentru canalul de frontieră; în condiții normale ar fi izbucnit un război. Dar regii ambelor state s-au adresat, într-un moment de inspirație, regelui Mesilim din Kiș, a cărui autoritate era recunoscută, solicitîndu-l să decidă asupra conflictului. Mesilim a studiat materialele, „s-a sfătuit cu zeul Satarana“ (care avea în cer funcția de a rezolva plîngerile) și a delimitat hotarul, unde a poruncit să se ridice un stîlp pe care a fost săpată hotărîrea sa. Nerecunoașterea acestei hotărîri de către regele Uș al orașului Umma, din al cărui ordin stîlpul a fost dat jos, dovedește că dorința de a rezolva conflictele pe cale pașnică era prematură din punct de vedere istoric. Ce-i drept, au trecut de atunci 45 de veacuri... (reprezentanții statelor moderne nu se pot scuza că nu au avut cunoștință de

**Urnanşe şi fiii săi.
Tăbliţă cu relief şi
inscripţii, datînd apro-
ximativ din secolul al
XXVIII-lea î.e.n.
(Luvru, Paris).**

descoperirea sumerienilor, potrivit căreia conflictele dintre state se pot soluţiona prin arbitraj: textele au fost publicate încă înainte de primul război mondial, în limba franceză, limbă pe care diplomaţii o folosesc în mod curent)...

Rezolvarea pe cale paşnică a conflictului dintre Lagaş şi Umma a constituit însă numai una din excepţiile întîlnite în istoria Sumerului, care confirmă regula că statele ce deţineau forţă armată rezolvau litigiile, de obicei, prin război. Din tăbliţele sumeriene aflăm că aceste două state au purtat aproximativ 10 războaie. În ceea ce priveşte numărul de războaie pe care l-au avut toate statele sumeriene în „secolul de aur“ al istoriei lor, putem aprecia că au fost aproape 100 (despre alte războaie vom afla poate din tăbliţele ce aşteaptă să fie descoperite). Toate aceste date sînt incomplete, dar suficiente pentru a ilustra această filă tristă din istoria Sumerului. Cu atît mai mult, citind ceea ce au scris poezii sumerieni despre aceste războaie, putem să remarcăm că, spre cînstea lor, cei mai buni dintre ei, nu au preamărit niciodată „expansiunile glorioase“ şi „vitejiile de război“, ci dimpotrivă au compus *Bocete* impresionante, în legătură cu distrugerea oraşelor şi stîrpirea populaţiei acestora.

Primele războaie de cucerire din „veacul de aur“ au fost începute, după cîte ştim, de către regii puternici şi ambiţioşi ai primei dinastii din Ur. Aproximativ după anul 2800 î.e.n. (cronologia nu este sigură) ei au pus stăpînire cu armatele lor pe sudul Sumerului, de unde au pătruns mai departe în nord. Expediţiile lor nu au durat vreme îndelungată; primul oraş care s-a eliberat a fost Lagaş, unde domnea vasalul regelui din Ur, Urnanşe, urmat apoi de oraşul Kiş. Regii acestor oraşe au folosit libertatea dobîndită, în special, pentru a se război între ei, războiul s-a terminat prin înfrîngerea oraşului Lagaş. Eannatum, nepotul lui Urnanşe s-a răscolat împotriva hegemoniei Kiş-ului şi a înfrînt armatele aliate

din Kiş, Umma şi Akşak (biruinţa sa a immortalizat-o pe cunoscuta Stelă a Vulturilor). Mai târziu neavînd nici un alt duşman, îşi caută unul: organizează o expediţie împotriva Ur-ului şi îl doboară pe ultimul rege din prima dinastie uruită.

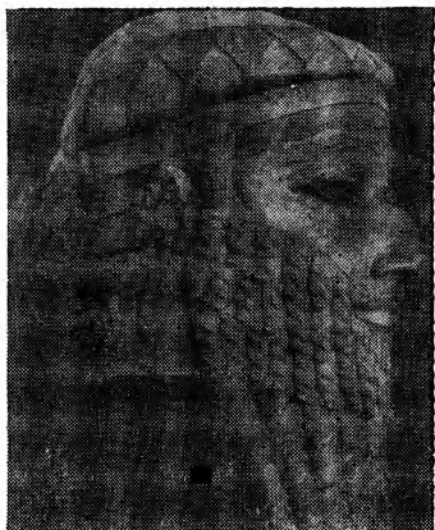
După căderea puterii Ur-ului, în Sumer s-a instalat haosul. Urmaşii lui Eannatum nu au fost destul de puternici, ca să-şi impună autoritatea în Lagaş. Un ţinut slăbit este întotdeauna o ispită pentru vecini războinici. Sumerul a fost invadat din răsărit de elamiţi, iar din nord de triburile guteene. Statele sumeriene învrăjbite, aflate sub dominaţie străină s-au unit; Kiş s-a răsculat, odată cu el s-a răsculat şi Lagaş-ul, iar Sumerul a revenit din nou sumerienilor. După noi lupte purtate între ele, Kiş a dobîndit hegemonia, iar regele său Mesilim a pus stăpînire treptat, în jurul anului 2600 î.e.n., pe oraşele Lagaş, Umma şi Adab. E adevărat că nu se poate sta tot timpul cu mîna pe sulită. Lagaş-ul şi-a cîştigat libertatea, iar regele lui a devenit stăpînul multor oraşe din Sumer, printre care Kiş şi Ur. Lagaş-ul a atins apogeul puterii sale, după cum se pare, în vremea domniei regelui Urukagina care, prin reformele sale, în folosul maselor largi ale populaţiei, a consolidat statul în interior. Evident, aceste reforme nu au fost pe placul celorlalţi regi sumerieni care au încheiat o alianţă pentru a distruge acest stat ce constituia „O pildă molipsitoare”. În fruntea alianţei contra Lagaş-ului s-a aflat regele Lugalzagesi din Umma, oraş rival prin tradiţie. Urukagina a ieşit biruitor într-un război sîngeros şi a făcut Lagaş-ul una cu pămîntul. Apoi, s-a instalat în Uruk, a cucerit toate oraşele sumeriene importante şi din „Sumerul unificat”, astfel, a organizat expediţii în răsărit împotriva elamiţilor, în nord împotriva Akkad-ului, şi în vest ajungînd pînă la Marea Mediterană. Pretutindeni a raportat numai victorii... A creat „marele regat sumerian”.

„Dar marile regate vechi orientale”, consemnează în acest sens Bedřich Hrozný, „sînt de obicei coloşi pe picioare de lut. Şi astfel, în cel de-al 25-lea an al domniei sale, în jurul anului 2400 î.e.n., regele sumerian Lugalzagesi este atacat de uzurpatorul semit Şarrukin (Sargon), iniţial paharnic la curtea regelui din Kiş, Urzabab, devenit mai târziu cel mai puternic şi mai glorios rege al Babilonului”.

Prea multe forţe au pierdut sumerienii în războaiele pe care le-au purtat înaintea unificării lor, prea mult sînge au pierdut în războaiele de cucerire de după unire, pentru a mai putea opune rezistenţă duşmanului care, în trufia sa, se proclamase „Rege al celor Patru Ținuturi”. Sumerienii şi-au pierdut astfel independenţa pentru 200 ani.

*

Învîgătorul sumerienilor, Şarukkin (mai cunoscut în istorie sub numele biblic de Sargon), a fost unul dintre cei mai mari şi mai puternici

Sargon Akkadianul. Portret magistral executat din bronz cioplit, datînd aprox. din secolul al XXI^V-lea î.e.n., descoperit la Ninive (Muzeul Irakian din Bagdad).

cuceritori și despoți din istoria antichității. Originea lui este învăluită în negura legendelor: se spune că după ce l-a născut, mama lui l-a pus într-un coș și i-a dat drumul de-a lungul râului (aceeași poveste s-a relatat mai târziu în Biblie și despre Moise), l-a găsit însă un sacagiu, Akki, care l-a înfiat și l-a dat să învețe grădinaritul. Cum a devenit apoi, avînd această meserie, unul dintre cei mai mari demnitari ei regelui din Kiș, Urzabab, legendele nu mai povestesc; ele nu relatează nici despre faptul că mai târziu Șarukkin l-a detronat pe Urzabab, proclamîndu-se „rege conform legii” (ceea ce reprezintă traducerea textuală a numelui său). În schimb, el singur ne face cunoscut într-una din inscripții că, imediat după aceea, a atacat prin surprindere Uruk-ul, după „o bătălie la care au participat din partea adversă 50 de regi”, l-a făcut prizonier pe Lugalzaggesi și l-a dus în lanțuri la templul zeului Enlil din Nippur, punînd astfel stăpînire pe „întreg Sumerul, pe orașele Uruk și Lagaș pînă la mare unde și-a spălat armele”. Apoi în fruntea armatei s-a îndreptat spre nord, unde a cucerit Umma și, după lupte încununat de succes, „a cucerit toate ținuturile cuprinse între Marea de sus și Marea de jos”, respectiv între Marea Mediterană și Golful Persic. Se pare că în apus a ajuns pînă la insula Creta (Keptara, Kaftor în Biblie), în nord pînă la masivul muntos Taurus din Turcia („Munții de argint”), în răsărit pînă la Susa, iar în sud pînă la insula Dilmun¹. El a creat primul „mare regat din lume”, iar ca reședință

¹ *Dilmun* — vechiul nume al insulei Bahrein, situată lîngă coasta arabă a Regiunii Golfului (Golful Persic). Conform tradiției babiloniene era locul de origine al curmalului. Important centru comercial încă din epoca protodinastică pînă la sfîrșitul primei dinastii babiloniene cînd marile state babiloniene au pierdut controlul malurilor Golfului Persic.

a ridicat un nou oraș, Akkad, pe care l-a întemeiat nu departe de vechile orașe sumeriene, Sippar și Kiș.

Akkadienii semiți care, sub conducerea lui Șarrukin, au supus după anul 2400 î.e.n. Sumerul și apoi întreaga lume cunoscută de ei pe atunci se aflau la un nivel de civilizație și cultură inferior sumerienilor. Erau însă mai numeroși și mai puternici din punct de vedere militar — ceea ce a fost decisiv.

Nu există îndoială că akkadienii erau un popor distrugător. Spre deosebire de mulți alți cuceritori cunoscuți din istorie, ei au știut să pună stăpânire nu numai pe tezaurele din aur și din argint, dar și pe cuceririle civilizației și ale culturii. Au preluat scrierea cuneiformă sumeriană și au început să o folosească pentru notarea în scris a limbii akkadiene; scrierea nu era foarte adecvată limbii lor, dar akkadienii au învins aceste dificultăți. Și-au însușit și realizările înfăptuite de sumerieni în agricultură (plugul sumerian pentru semănat se găsește în cele mai vechi imagini ale lor), în arhitectură (cărămizile „standardizate“, stâlpii și arcada), în sculptură și giuvaergerie (statuile akkadiene și bijuteriile din această perioadă pot fi deosebite cu greu de cele sumeriene) și, pe lângă altele, mai ales cuceririle lor din matematică și astronomie. De asemenea, au preluat în întregime religia și mitologia sumeriană. Akkadienii nu s-au limitat numai la asimilarea pasivă a culturii sumeriene, ci au îmbogățit-o cu propriile lor cuceriri. S-a format astfel „cultura sumero-akkadiană“.

Înfrângerea militară și pierderea independenței politice a sumerienilor a avut, prin urmare, din punct de vedere cultural-istoric și o latură pozitivă, respectiv a extins cultura lor pe măsura „marelui regat mondial“ al akkadienilor. Pentru sumerieni aceasta a contat însă prea puțin (ceea ce e de înțeles). Ei prețuiău libertatea mai mult decît exportul culturii lor în vîrfurile lancei cuceritorilor. Și dacă odinioară se războieră între ei, au știut acum să se alieze contra dușmanului comun. Chiar sub ochii ocupanților akkadieni, la sfîrșitul domniei de 55 de ani a lui Șarrukin, ei au organizat o răscoală și au făcut-o cu atîta iscusință încît ocupanții au prins de veste abia cînd a răsunat semnalul de atac din Ur. Învingătorii akkadieni au distrus cea mai mare parte din documentele ce relatau despre această răscoală; de aceea știm, numai că ea s-a terminat prin înfrîngerea răsculaților. Sumerienii ^{au} s-au descurajat: în timpul domniei lui Rimuș, fiul lui Șarrukin (circa 2344—2336 î.e.n.) s-au răsculat din nou. Ei și-au coordonat revolta lor cu revolta altor cîtorva popoare înrobite, în special a elamiților, declanșînd-o concomitent în Ur și Umma. Din nou însă Rimuș a înăbușit-o în sînge.

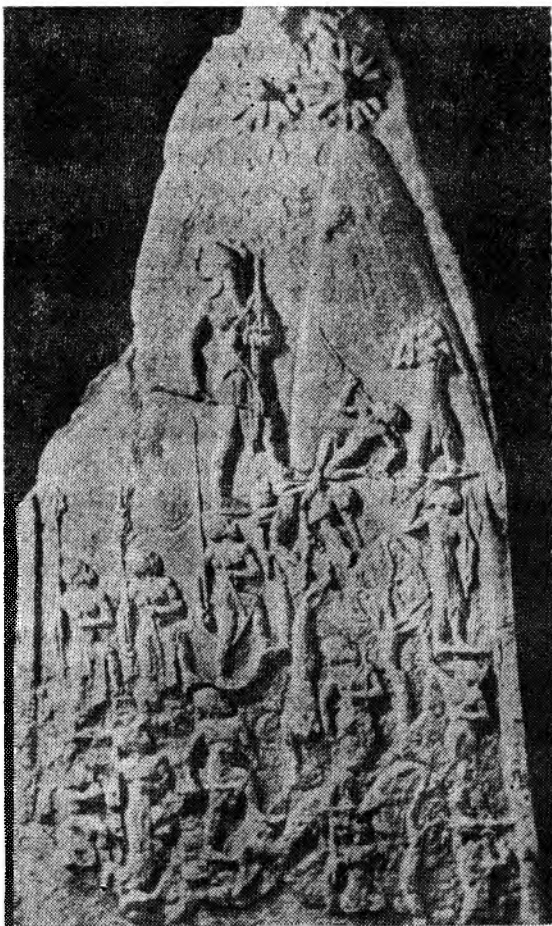
Șansele de izbîndă ale luptei de eliberare a sumerienilor s-au redus la minim în timpul domniei urmașilor lui Rimuș. Primul dintre ei, Maniștusu (a domnit între anii 2335—2321 î.e.n.), a fost un despot crud și

un conducător de oști capabil: el a învins coaliția a 32 de regi, cucerind ținuturi întinse în Irakul de astăzi, bogate în argint și piatră de construcție. Fiul și succesorul lui, Naramsin (circa 2320—2284 î.e.n.), a fost un cuceritor de tipul lui Șarukkin; drept mărturie a puterii sale s-a proclamat „zeul Akkad-ului” și ca semn distinctiv și-a fixat două coarne pe coif, care erau de altfel numai însemnul zeilor (el poate fi văzut astfel pe celebra Stelă a Vitejilor, cioplită la porunca sa, în memoria victoriei asupra elamiților din jurul anului 2300 î.e.n.). Sumerul a avut nespuse de mult de suferit în timpul domniei acestor regi: guvernatorii akkadieni îi jecmăneau prin luare de tribut, erau obligați să prezinte detașamente pentru războaiele de cucerire, regii akkadieni au dus artiștii și oamenii de știință în orașele lor, tezaurele din temple au luat drumul Akkad-ului; mare parte din poporul liber a căzut în sclavie, mai ales din pricina datoriilor. Condiții favorabile pentru ca sumerienii să organizeze o răscoală s-au ivit abia în timpul domniei urmașului lui Naramsin, Șarkarișarri (circa 2283—2259 î.e.n.), care moștenise, ce-i drept, un regat mare, dar slăbit de războaiele îndelungate. Centrul speranțelor sumerienilor a devenit de această dată orașul Uruk; se pare că din pricina frământărilor din țară și a corupției de la curte, Urningin, ensi-ul Urukului, a dobândit independența pe cale pașnică. Cei patru succesori ai lui (Urgigir, Kudda, Puzurilli și Urutu) au păstrat-o. De mare ajutor le-a fost faptul că după moartea lui Șarkarișarri, decăderea imperiului s-a transformat în anarhie; din cauza luptelor permanente de la palat nimeni nu știa „cine mai e rege și cine nu mai e rege”.

Astrologii indicau că Akkad-ul va pieri în mod inevitabil. Zidurile lui erau înalte, dar viața din interiorul lor era frământată, așa că, analizând situația politică, conducătorii de oști sumerieni au ajuns la aceeași concluzie ca și prevestitorii din stele: sosise vremea izbucnirii unei răscoale generale. Dar pînă ce akkadienii să izbutească să-și adune oștile, Akkadul a fost lovit de o năpastă neașteptată. Din masivul muntos iranien Zagros¹ au năvălit în Mesopotamia triburile sălbatice ale guteilor care au început să devasteze fără cruțare. Oștirile pe care regii akkadieni le-au trimis împotriva acestor „balauri din munți” s-au retras către sud, în cazul în care trupurilor lor nu au rămas pe cîmpurile de luptă. În jurul anului 2210 î.e.n., un nou val al guteilor a ocupat capitala Akkad-ului. După o luptă în care a pierit și Șudurul, al 10-lea succesor al lui Șarukkin, orașul a fost făcut una cu pămîntul și atît de temeinic, încît nici pînă astăzi nu s-au mai găsit ruinele lui...

¹ *Munții Zagros* — lanț muntos care înconjoară la vest și sud-vest Podișul Iranian. Altitudine maximă 4 548 m — vîrfurile Zardkur.

Stela triumfală a lui Naram-sin. Regele este înfățișat cu coif și coarne, simbolul lui Dumnezeu. Datează din jurul anului 2300 î.e.n. și a fost descoperită la Susa unde a fost transportată de cuceritorii elamiți în secolul al XII-lea î.e.n. (Muzeul Luvru, Paris).

Potopul guteilor nu a cuprins sudul locuit de sumerieni. Mai bine spus nu l-a cuprins în întregime. Orașele Uruk, Lagaș și Ur au căzut la învoială cu căpeteniile tribului guteilor, obținând independența.

A început o nouă etapă în istoria Sumerului.

Renașterea politică și culturală.

De-a lungul celor 200 de ani de stăpânire akkadiană sumerienii au suferit pierderi grele. Orașele din nord, ca de pildă Kiș și Isin, s-au semitizat în întregime, la fel ca și îndepărtatul Mari de pe valea mijlocie a Euphratului. Dezvoltarea economică a fost frînată, canalele de irigație au fost neglijate din pricina războaielor, orașele și satele au fost devastate; operele de artă au căzut pradă cuceritorilor. Decăderea culturii a atins proporții care cu greu pot fi evaluate astăzi.

Totul a trebuit să fie luat de la început. Dar nu chiar de la capăt: exista moștenirea culturală „a veacului de aur“ și talentul unui popor care putea să încolțească din nou după răsturnarea jugului ocupației. Existau, prin urmare, condiții favorabile pentru o nouă înflorire a Sumerului, chiar dacă nu întrutotul ideale (din cauza vecinătății neplăcute a guteilor). „Cine așteaptă însă crearea unor condiții ideale, pierde vremea“; sumerienii au folosit timpul în care trăiau, transformându-l în „secolul de argint“ al istoriei lor. Ba mai mult decât atât, unii istorici vorbesc despre „un al doilea veac de aur“.

Nici în timpul celei de-a doua înfloriri, în Sumer nu a coborât „raiul pe pământ“. Condițiile de viață au rămas în continuare grele, munca în agricultură istovitoare, navigația plină de primejdii (după un document datînd din vremea invaziei guteilor „Tigrul a încetat să mai fie navigabil“). Sărăcia maselor largi ale populației de la orașe a devenit o problemă pe care clasa stăpînitoare nu a știut să o rezolve altfel decât prin înscăunarea autocrației despotice a „regilor preoți“. Dar cu toate acestea copiii sumerieni care s-au născut la jumătatea secolului al XXIII-lea î.e.n. au văzut lumina unor vremuri mai bune decât tații și bunicii lor.

În această perioadă rolul conducător în Sumer a revenit pe rînd Lagaș-ului, Uruk-ului și Ur-ului. Ascensiunea Lagaș-ului a început în al treilea pătrar al secolului al XXIII-lea î.e.n., cînd *ensi*-ul său, Urbaba (cunoscut și sub numele de Urbau) s-a răscumpărat de la conducătorul guteilor cu aur, argint și alte daruri prețioase. În condițiile raportului de forțe dat, el a considerat, firește, acest preț de răscumpărare ca unică posibilitate de a salva Lagaș-ul. În timpul fiului său Gudea, care a preluat domnia în jurul anului 2225 î.e.n., înflorirea Lagaș-ului a atins apogeul. Gudea a fost un rege pașnic și un diplomat abil; el a stabilit relații de prietenie cu regii țărilor vecine și îndepărtate și s-a preocupat de înflorirea orașului său. Negustorii lui făceau comerț cu Elam-ul la răsărit, cu Asiria în nord și cu ținuturile din Libanul de astăzi la vest; dioritul pentru statui era transportat din „ținutul Magana“, respectiv din Arabia. Principala lui preocupare a fost ridicarea de temple; ele au fost clădite după planuri precise, elaborate dinainte cu minuțiozitate, pe care el personal le aproba. Statuile (dezgropate în timpul săpăturilor lui Sarzec în Tello — primele probe materiale ale existenței sumerienilor) ni-l reprezintă nu în poza semeață a unui conducător de oști, ci în atitudinea modestă a unui om care reflectează asupra planurilor întinse pe genunchi. „Și-a investit întreaga dragoste în templu, așa precum vaca își întoarce privirea către vițelul său“ stă scris într-una din inscripții. Din vremea lui datează cele mai reușite statui-portret sumeriene, cele mai izbutite construcții și cele mai reprezentative documente ale literaturii sumeriene. Tăblițele menționează un singur război de-a lungul întregii sale domnii:

expediția împotriva orașului Anșan din Elam unde, se pare, negustorii lui fuseseră uciși. S-a mulțumit însă numai cu pedepsirea orașului; nicăieri nu citim că „a supus orașul zeului său și că a pus aici piatră de hotar a regatului său“.

După Gudea, pe tronul din Lagaș a urmat fiul său Urningirsu, iar după Urningirsu, fiul lui Ugme. Din timpul domniei lor ni s-a păstrat un număr mare de statui superbe, basoreliefuri și construcții (dintre construcții s-au păstrat și vaste morminte subterane) care dovedesc că înflorirea culturală a Lagaș-ului nu a stagnat. Tăblițele nu menționează nimic despre faptele de arme ale acestor regi și nici despre succesorii lor. Se pare că începînd din primul pătrar al secolului al XXII-lea î.e.n. importanța politică a Lagaș-ului a decăzut. Ultimul enși cunoscut din Lagaș a fost Namchani; în vremea domniei lui rolul hotărîtor în Sumer a revenit însă orașului Uruk.

Gudea, regele din Lagaș. Una din zecile de statui portret ale acestuia, denumită „Micul Gudea șezînd“. Alături de alte statui din vremea „renașterii sumeriene“ (secolele XXIII—XXII î.e.n.) face parte dintre primele monumente artistice care atestă existența sumerienilor (Muzeul Luvru, Paris).

Urningirsu, fiul lui Gudea. Statuia nu are ce-i drept cap, dar s-a aflat care este personajul reprezentat din inscripția săpată în partea posterioară a statuii (Muzeul Luvru, Paris).

În jurul anului 2131 î.e.n. *ensi*-ul din Uruk, Utuchegal, s-a proclamat, după modelul regilor akkadieni, „Rege al celor patru Ținuturi” și a început să se comporte ca atare. Vremurile când orașele-state sumeriene se răscumpărau prin „daruri cinstite” de la gutei erau pe sfârșite. Utuchegal a vizitat Nippur-ul, iar „marele zeu al pământului, domnul Enki” i-a poruncit aici, după cum stă scris într-o inscripție, să organizeze o expediție împotriva regelui guteilor, Tirikan, care era „zmeul coborât din munte și dușmanul zeilor, ce a răpit regatul sumerian”. S-a așezat prin urmare în fruntea armatei pe care și-o organizase preventiv, urmînd povața zeului și a pornit spre nord într-o luptă sîngeroasă, în care a înfrînt armatele lui Tirikan, pe rege însuși l-a luat în captivitate, eliberînd astfel Mesopotamia de sub dominația de 125 ani a guteilor. Multă vreme nu s-a bucurat însă de domnia sa: Ur-Nammu, vasalul său din Ur, l-a detronat în jurul anului 2125 î.e.n., a pus stăpînire pe orașele sumeriene și akka-

diene care s-au supus oraşului Uruk şi s-a proclamat „rege al Sumerului şi Akkadului“.

Cu Ur-Nammu începe domnia de mai bine o sută de ani a aşa numitei dinastii a III-a din Ur (circa 2124—2016 î.e.n.). Cum a ajuns la domnie, ne relatează însuşi Ur-Nammu în prologul la codul său de legi despre care am scris deja. După crearea lumii, zeii cei mari, An şi Enlil, au hotărât că asupra Sumerului va stăpîni Ur-ul, iar Ur-ul va fi stăpînit de zeul Lunii, Nannar. Pentru exercitarea acestei domnii, Nannar avea însă nevoie de un reprezentant pe pămînt; „într-o zi“ îl chemă la el pe Ur-Nammu şi „îi încredinţă domnia“. Ur-Nammu a primit această îndatorire şi a cucerit Uruk-ul; apoi a atacat oraşul Lagaş în care domnea Namchani pe care de asemenea l-a cucerit. După această biruinţă a consolidat „domnia lui Nannar“ prin vaste reforme „pentru a întări dreptatea în ţară şi pentru a creşte bunăstarea populaţiei“. Se pare că reformele lui au fost încununate de succes, iar Ur-ul a dobîndit aceeaşi faimă şi putere, ca în vremea primei dinastii.

Ziguratele ne demonstrează cel mai elocvent această glorie şi putere: ele reprezintă pentru dinastia a III-a ururită ceea ce sînt piramidele pentru dinastia a IV-a egipteană. Ur-Nammu a reconstruit vechiul templu al zeului Nannar din Ur ale cărui prime fundaţii fuseseră puse de predecesorii lui, poate cu 1 000 ani înainte, dîndu-i înfăţişarea cunoscută din zilele noastre. Ur-Nammu a refăcut şi a mărit ziguratele din Eridu, Nippur şi Uruk, a poruncit să se construiască o serie de alte temple şi palate pe care le-a împodobit cu ornamentaţii grandioase. Cu multă energie s-a preocupat şi de construirea şi întreţinerea reţelei canalelor de irigaţie; ruinele unuia dintre ultimele canale, construite în apropierea oraşului Umma, s-au păstrat pînă astăzi.

În vremea domniei lui Ur-Nammu s-a produs nu numai reunificarea întregului Sumer sub conducerea unui rege sumerian, dar a avut loc şi o strictă centralizare a puterii; pentru prima oară s-a ajuns la divinizarea unui rege sumerian aflat în viaţă. *Ensi*-i care erau conducători independenţi în statele urbane libere au fost schimbaţi în guvernatori regali; urmaşii lui Ur-Nammu i-au mutat în cele din urmă din oraş în oraş ca simpli funcţionari. Funcţiile regelui şi ale marelui preot s-au contopit: „regele Sumerului şi al Akkad-ului“ concentra în mîinile sale întreaga putere şi domnia ca reprezentant al zeului pe pămînt. Pămînturile templelor s-au unit cu cele ale regelui şi s-au extins în detrimentul proprietăţilor individuale de pămînturi şi ale obşteii; s-a adîncit în continuare stratificarea în clase şi s-a mărit îndeosebi numărul sclavilor. Economia şi-a păstrat, ce-i drept, vechiul său caracter natural (Ur-Nammu a ordonat să se construiască hambare pe lîngă templele de la Nippur, Ur şi Uruk unde

se păstrau cerealele și alte produse pe care populația le dădeau ca tribut), dar în același timp s-a lărgit considerabil producția și schimbul de mărfuri și totodată circulația banilor (sub formă de mici prisme din argint). S-a extins și comerțul cu aproape întreaga lume cunoscută în vremurile acelea; el a adus în Ur o bogăție care a rivalizat cu prada dobândită în orașele cucerite din Akkad și Elam. Fiindcă Ur-Nammu a fost și cuceritor, el trebuia să asigure hotarele Sumerului prin anexarea ținuturilor învecinate, iar granițele astfel lărgite, trebuia din nou apărate.

Fiul lui Ur-Nammu, Șulgi (Dungi), care a domnit aproximativ între anii 2 106—2 059 î.e.n. a continuat opera tatălui său; din vremea lui s-au păstrat zigate, o sumedenie de opere sculpturale și documente literare remarcabile, s-au construit temple noi. La apusul domniei sale, el a reprimat, cu ajutorul armatei, răscoala izbucnită în Elam, pătrunzând pînă în Asiria, astfel încît regii din Assur trebuiau să adauge la titlul lor și formula „sluga regelui din Ur“. Fiul lui Amarsin (circa 2 058—2 050 î.e.n.) și-a menținut puterea și prestigiul înaintașilor săi; s-au păstrat documente care atestă că în cinstea lui s-au ridicat temple, iar statuilor sale li se aduceau ofrande, chiar și în îndepărtatul Eșnunah (Tell Asmar-ul de astăzi, la nord de Bagdad.)

După cum a evoluat situația, a început din nou să se vorbească de „marele regat sumerian“. Dar această posibilitate a apărut numai pentru că regii sumerieni și-au supraestimat puterile. Fiecare victorie era plătită cu sîngele oamenilor din popor; locurile eliberate din armată și administrație au fost ocupate de străini, mai ales de akkadieni, în așa fel încît Sumerul s-a akkadizat treptat. Prin incursiuni ei au învrăjbit pe toți vecinii și au consolidat atît de mult granițele, încît au epuizat Sumerul în interior. Fiul lui Amarsin, Șusin, care a domnit cam între anii 2 049—2 041 î.e.n., s-a străduit să apere imperiul contra incursiunilor amoriților nomazi prin construirea „Zidului de Apus“ de pe cursul mijlociu al Eufratului; lipsit de experiență istorică, el nu știa că un zid construit la hotare nu a salvat niciodată un ținut. Amoriții, grupe pestrițe de triburi de origine semită, au trecut fără nici-o dificultate dincolo de „Zidul de Apus“, în vremea domniei lui Ibbisin, fiul lui Șusin (circa 2 041—2 016 î.e.n.); profitînd de faptul că acesta era ocupat de înăbușirea răscoalei elamiților din răsărit. După ce s-a „socotit“ cu elamiții, el a organizat o expediție împotriva amoriților, ceea ce a permis elamiților să se răscoale din nou. Imediat după înfrîngerea amoriților, Ibbisin a întreprins o expediție împotriva elamiților. Și istoria s-a repetat; în cele din urmă a pierdut în această luptă purtată pe două fronturi. Hegemonia sumerienilor asupra Mesopotamiei s-a terminat pentru totdeauna.

Ba mai mult: s-a sfîrșit pentru totdeauna și independența sumerienilor.

Apoi s-a încheiat și istoria lor.

*

În zadar ultimul poet sumerian a jeluï decăderea Ur-ului, în zadar a preamărit cutezanța apărătorilor lui, în zadar a implorat mila zeilor. Sumerul nu mai avea forță ca să se ridice la o nouă viață. Își irosise forța în războaiele de cucerire ale regilor lui. Pentru aceasta istoria cunoaște o singură pedeapsă: sfîrșitul istoriei.

Ceea ce a urmat după înfrîngerea lui Ibbisin a fost numai un epilog. „Din Sumer au luat regatul“, se află scris într-unul din ultimele texte. „Tigrul și Eufratul rodeau numai bălării pe malurile devastate, cîmpurile roditoare erau acoperite de ciulini, grădinile nealtoite piereau... În canale era apă stătută, în mlaștini putrezeau trestieile... Nimeni nu umbla pe drumuri, nimeni nu făcea comerț... Mama nu se ocupa de copilul ei, bărbatul nu își mîngîia femeia, logodnica nu găsea dragoste în brațele iubitului, orașele populate s-au transformat în ruine, poporul capetelor negre a fost masacrat în propriul lui lăcaș“.

Iar cei care nu au fost uciși, au fost duși în robie.

Au scăpat de la pieire numai două orașe, care fuseseră cucerite încă înainte de căderea Ur-ului: Isin și Larsa. În primul a domnit conducătorul amorit Ișbier din Mari, iar al doilea a fost condus de căpetenia elamită Naplanum. Ei au întemeiat aici mici regate în care, mai apoi, au domnit urmașii lor. La începutul veacului al XIX-lea î.e.n. conducătorul amorit Sumuabum a întemeiat un nou regat în Babilon. Al cincilea succesor al său, Hammurabi (circa 1791—1749 î.e.n.) a cucerit orașele Isin și Larsa și a unificat Mesopotamia de sud sub numele de Babilonia.

Sumerul a devenit, astfel, la mijlocul secolului al XVIII-lea î.e.n. parte componentă din „regatul vechi babilonian“. În timpul domniei fiului lui Hammurabi, Samsuilun (circa 1748—1711 î.e.n.), un anume Naramsin, aproape necunoscut, a încercat să se răscoale în Ur; acesta era însă după nume un akkadian, iar oștile babiloniene l-au înfrînt fără prea multă osteneală. În jurul anului 1736 î.e.n. regele Ilumail a desprins din Babilonia un mic teritoriu aflat la sud, în care a întemeiat așa-numita dinastie riverană, printre ai cărei supuși au fost și unii dintre urmașii sumerienilor. Aceasta este ultima mențiune existentă privitoare la o mișcare politică din Sumer în care sînt pomeniți și sumerienii.

În decursul secolului al XVII-lea și al XVI-lea î.e.n., înainte ca în Egipt să se fi format Imperiul Nou¹, iar aheenii din Grecia să-și fi înte-

¹ *Imperiul Nou* — a treia perioadă de înflorire a Egiptului în timpul dinastiilor a XVIII-a (1552—1306) și a XIX-a (1306—1186). Este Egiptul faraonilor Ameno-fis al IV-lea, Tutmes al III-lea, Seti I și Ramses al II-lea.

meiat primul regat¹, sumerienii se aflau pe cale de dispariție. Orașele lor au fost parțial reconstruite de noii stăpînitari; le-au populat însă akkadienii. Limba akkadiană a înlocuit în cele din urmă și limba sumeriană, aceasta din urmă păstrîndu-se numai la ceremoniile religioase și în dicționarele scribilor. S-a conservat, astfel, 1000 de ani fără să fi fost îmbogățită cu nici măcar un singur cuvînt nou. Apoi a căzut pradă uitării.

Pe tot parcursul acestei perioade, Sumerul a existat numai ca denumire geografică în titlurile regilor mesopotamieni. Ultimii care l-au folosit au fost regii amoriti din „regatul vechi babilonian“ (circa 1893—1594 î.e.n.), apoi regii kassiti și asirieni, iar în cele din urmă regii caldeeni din „regatul nou babilonian“ (circa 625—539 î.e.n.). L-a preluat și cuceritorul persan al Babilonului, Cyrus, iar trei dintre succesorii lui s-au intitulat „regi ai Sumerului și ai Akkadului“; abia în anul 482 î.e.n., Xerxes a încetat să mai folosească acest titlu. În felul acesta a dispărut ultima reminiscență a tradiției sumeriene.

Cînd grecii au făcut cunoștință cu istoria Mesopotamiei, nu au aflat despre sumerienii nici măcar din legende. Acestea existau ce-i drept, dar erau considerate ca asiriene sau babiloniene. Nici vechii egipteni, nici persii, nici vechii locuitori ai Indiei nu au lăsat o atestare scrisă a existenței sumerienilor.

Evreii, care se trăgeau din patriarhul Abraham, care a trăit în orașul sumerian Ur, nu cunoșteau, de asemenea, nimic despre sumerienii. Ei au uitat și numele ținutului populat de sumerienii pe care l-au denumit Caldeea!

Un singur istoric al antichității a scris despre Sumer în limba greacă, și anume preotul babilonian Berossos, care a trăit în secolul al III-lea î.e.n. În lucrarea sa, *Babilonia*, el a menționat pînă și numele unor regi sumerienii. Preoții babilonieni erau luați în serios numai ca proroci, nu și ca istorici...

Sumerienii au dispărut astfel nu numai din istorie, dar și din conștiința omenirii.

Nu au dispărut însă creațiile sumerienilor. Cel puțin operele cele mai valoroase au fost preluate și dezvoltate în continuare de babilonieni, asirieni și multe alte popoare din Orientul Apropiat. Numai că, pînă nu demult, nu se știa nimic despre aceste valori.

Este vorba, înainte de toate, de scrierea cuneiformă sumeriană, de sistemul numeric sumerian, de descoperirile sumeriene în tehnică și de

¹ Autorul se referă la așa-numita „Epocă obscură“ din istoria grecilor. Cître 1200—1000 î.e.n. a avut loc marea migrație a dorienilor care au invadat regiunile din bazinul Mării Egee, contribuind la declinul civilizației miceniene.

realizările lor în agricultură, de cunoștințele sumerienilor de astronomie și medicină. Ne referim și la reprezentările religioase sumeriene și, nu în ultimul rând, la principiile sumeriene de organizare socială și de stat. Despre toate acestea am vorbit însă.

Și mai rămîne arta sumeriană: sculptura, pictura, arhitectura, giuvaergeria și mai ales creația poetică. Și despre acestea am vorbit, dar ne-am limitat, în principal, numai la operele istorice. Dar arta sumeriană nu îndeplinește nici pe departe numai o funcție documentară. Născută cu mii de ani în urmă, ea a creat opere care ne delectează estetic pînă în zilele noastre. S-au păstrat, ce-i drept, din aceste opere numai fragmente dar și în acest fel ele constituie cea mai importantă componentă a moștenirii sumeriene. Este principalul motiv pentru care sumerienii au revenit în conștiința omenirii și singurul motiv pentru care nu vor dispărea atîta timp cît va dăinui omenirea.

Dacă am fost prea succinți în relatările noastre despre arta sumeriană, avem o singură justificare: am procedat astfel în mod deliberat. Am vrut să concentrăm într-un singur loc ceea ce este important și esențial. Și am dorit să încheiem călătoria noastră prin moștenirea lăsată de sumerienii cu o vizită la „acest muzeu imaginar“.

III CULTURA SUMERIANĂ

Construcții, statui, bijuterii

Sumerienii au fost un popor de creatori: nimic nu ne dovedește aceasta mai elocvent și mai spontan decât arta lor plastică. Ne gândim la operele sculptorilor și pictorilor lor, ale gravurilor de basoreliefuri, bijuteriilor și, firește, ale arhitecților — chiar dacă din aceste opere nu s-au păstrat decât fragmente.

Arta plastică prezintă un mare avantaj față de alte creații ale sumerienilor: nu necesită un intermediar. Poezia sumeriană, fără să fie tradusă, rămâne neinteligibilă; o descoperire matematică sau tehnică necesită explicațiile unui specialist. O statuie sau o construcție sumeriană ajunge să fie privită pentru a înțelege că te afli în fața unei opere antice, renaștentiste sau moderne. Desigur că o explicație științifică ne este și aici de mare folos, fiindcă ne poate lămuri asupra conținutului și scopului operei, asupra contextului istoric și împrejurărilor în care ea a fost creată și așa mai departe, dar acesta nu este un factor hotărâtor. Cel mai mult depinde de ochiul cultivat și de simțul estetic, de „arta de a percepe arta“.

Primele documente ale artei plastice sumeriene datează de la începutul celei de a doua jumătăți a mileniului al IV-lea î.e.n. Ele sînt foarte vechi, dar frescele rupestre din peștera Altamira¹ din Spania sau din peștera franceză Lascaux² sînt cu cel puțin 10—15 000 ani mai vechi; figurinele care reprezintă siluete feminine („venusuri“), descoperite în Europa centrală și de răsărit, în Caucaz și Siberia centrală, premurg de asemenea cu mii de ani statuetele sumeriene. Prin urmare, istoria artei plastice universale nu începe cu arta sumeriană; arta sumeriană inaugurează numai

¹⁻² *Altamira și Lascaux* — celebre peșteri, adăpostind imagini rupestre, urme ale culturii paleolitice, contemporane cu ultima glaciație. Scenele de vînătoare, dansurile rituale sau războinice, adesea animale izolate — reni, bizoni, bovine, uneori în mărime naturală, uimesc prin vigoarea tușei, perfecțiunea atitudinilor. Executate cu degetul, dălțița, penelul din scoarță sau trestie, picturile nu folosesc decât culori minerale ocru galben, ocru roșu și negru. Peșterile împodobite prefigurează cele mai vechi sanctuare rupestre din epoca istorică.

capitolul în care se vorbește despre arta popoarelor atestate istoric, în care egiptenii ocupă același loc ca și sumerienii.

Ceea ce se cunoaște astăzi din arta plastică sumeriană este impresionant ca număr și nivel, în pofida caracterului fragmentar al operelor păstrate. Zecile de opere artistice sumeriene, care îmbogățesc muzeele lumii, fac față oricărei comparații cu tot ce au creat oamenii odinioară și aiurea; sutele de monumente artistice sumeriene reprezintă astăzi „o medie bună”, chiar și după criteriile cele mai severe. Mii de alte opere merită să fie expuse; sumerienii au lăsat în urma lor un număr foarte mare de opere create la nivel meșteșugăresc. Hectare întregi, de pildă, în jurul ziguratului din Ur sau între zidurile orașului Uruk sînt presărate cu fragmente de ceramică pe care arheologul le observă, abia cînd vrea să-și facă scrumieră dintr-un vas mai bine păstrat... În același timp cioburile unor vase mai puțin valoroase și mai recente cu 1 000 ani, găsite în alte locuri, sînt depozitate cu grijă, sînt conservate și expuse în vitrine, ba unele dintre ele se pescuiesc chiar din mare!

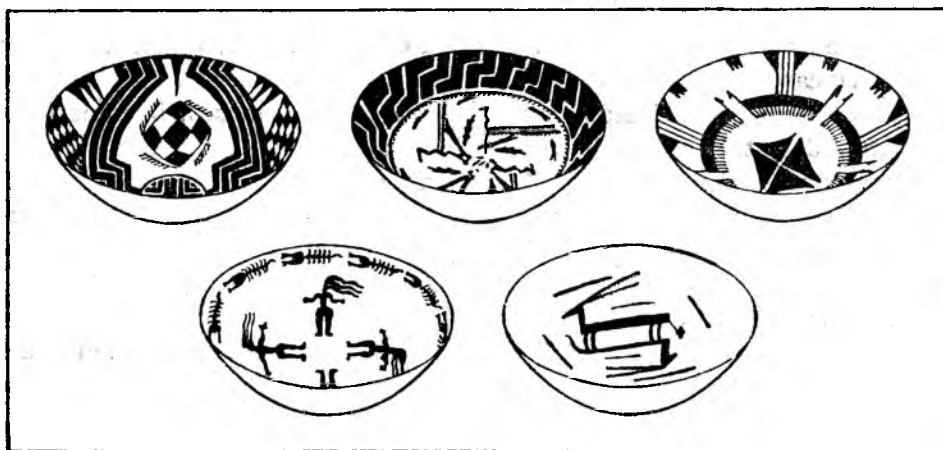
Arta plastică sumeriană a apărut înaintea zorilor civilizației cu o iuțeală uimitoare și cu aceeași repeziciune a atins nivelul ei uluitor. Și-a menținut acest nivel aproape 1 000 ani fără fluctuații prea mari sau „întreruperi de evoluție (spre marea surprindere a istoricilor de artă), pînă cînd a survenit catastrofa căreia poporul sumerian i-a căzut victimă. Arta nu a pierit însă; a continuat să existe în operele babilonienilor și asirienilor care au îmbogățit-o, ridicînd-o la o asemenea înflorire încît, atunci cînd a cunoscut-o, Europa nu și-a putut reveni din uimire.

Elevii și-au depășit profesorii, ceea ce este un compliment atît pentru elevi, cît și pentru profesori.

*

Unde se găsesc începuturile și izvoarele artei plastice sumeriene reprezintă o întrebare relativ complicată, mai ales pentru că nu avem un răspuns sigur la o altă întrebare: unde se află începuturile și izvoarele artei, în general?

„Arta e la fel de veche ca omenirea” auzim adeseori, sau „arta este innăscută în om”. Aceste fraze sună înălțător, dar trebuie subliniat faptul că nu au fost dovedite; primele creații artistice ale omului le întîlnim abia după 10 000 ani de la primele mărturii ale existenței lui. Oamenii au ajuns prin muncă la creația artistică, în sensul propriu și figurat al cuvîntului. Se pare că drumul a trecut prin fabricarea uneltelor, pentru asigurarea cerințelor materiale ale vieții, timp în care oamenii și-au însușit prelucrarea și modelarea lemnului, oaselor, lutului și pietrelor. După ce au dobîndit o anumită iscusință tehnică, ei au început să o folosească pentru satisfacerea nevoilor estetice și anume pentru crearea unor opere artifi-

Ceramică pictată presumeriană. Primele trei farfurii provin din Samarra, din mileniul al V-lea î.e.n., celelalte două din Susa, mileniul al IV-lea î.e.n. (după fragmentele aflate la Muzeul Irakian din Bagdad și la Muzeul din Teheran).

ciale sau de-a dreptul artistice. În acest proces, imaginația a jucat, probabil, un rol similar cu cel al evoluției priceperii oamenilor. În această activitate artistică se pot observa, din cele mai vechi timpuri, trei „direcții” principale: înainte de toate, surprinderea realității existente obiectiv (de pildă, prin imagini realiste de animale, arbori, arme și așa mai departe), apoi reprezentarea acestei realități legat de o imagine (de pildă, prin desene stilizate sau prin figurine de oameni și ființe supranaturale) și, în sfârșit, crearea unei noi realități din imaginație (de pildă ornamente). Conținutul și materialul condiționează în același timp forma, iar nivelul artistic depinde de experiență și talent; cu cât creatorul se preocupă mai mult, nu numai de ceea ce realizează dar și de modul *cum* realizează, cu atât forma va fi mai desăvârșită, iar nivelul artistic mai înalt. Se poate discuta vreme îndelungată despre toate acestea, fiindcă nu cunoaștem amănunte ale evoluției artei sumeriene. Pentru noi este însă important faptul că în zorii istoriei ne întâlnim cu un nivel atât de înalt de satisfacere a cerințelor estetice, încît el nu pare compatibil cu un nivel scăzut de dezvoltare socială. Firește, nu la toate popoarele, deoarece nici soarele nu strălucește peste tot la fel.

În Mesopotamia îi găsim pe sumerieni în stadiul în care făcuseră de mult primii pași pe calea creației artistice; îi făcuseră probabil în vechea lor țară și în drumul către cea nouă. Dealtfel ei ne amintesc puțin de copii de vîrstă preșcolară: nu știu încă să scrie, știu puțin însă să numere și, mai ales, desenează cu plăcere și modelează argila. În același timp învață din propria lor experiență și din ceea ce văd în jurul lor. Și învață cu

atîta istețime și cu o viteză atît de mare, încît drumul lor ascendent, de la stadiul de anonimi la universalitate, poate fi denumit „erupția creatoare a unui vulcan“.

După cum știm, Mesopotamia nu era în vremea sosirii sumerienilor numai deșert. Pe malurile râurilor și lagunelor trăiau oameni de origine și nume necunoscute, care depășiseră de mult „revoluția neolitică“; ei confecționau nu numai unelte de muncă, dar și obiecte pentru bucuria spiritului și a minții. Principalele lor materiale erau argila, trestia și culorile naturale (într-o măsură mai mică, poate, și asfaltul și penele colorate ale păsărilor de pustiu, despre care, însă, nu există dovezi). Cea mai veche îndeletnicire artistică a lor, despre care știm cu certitudine, o constituie decorarea vaselor de argilă cu ornamente plastice, și mai apoi cu ornamente colorate, iar mai târziu, în așezările lor, apar figurinele de argilă și resturi de rogojini împletite artistic.

Formele pe care le dădeau acești meșteri străchinilor și vaselor lor se remarcă prin simplitate și, deci, prin eleganță. Pe ceramica din Hassuna, aproximativ de la începutul mileniului al V-lea î.e.n., ne întâlnim cu ornamente nonfigurative, pe ceramica din Samarra, care este probabil la fel de veche, cu picturile. În Samarra¹ (și în special în orașul Susa din Irak) găsim însă, pe lângă reprezentări nonfigurative și abstracte, și desene figurale: siluete stilizate de dansatoare, ținându-se de mîna, ca în desenele decupate din hîrtie împăturită. În straturile mai recente din Tell Halaf, Ur, Eridu și Lagaș întâlnim și reprezentări de bărbați și animale (girafe, antilope și păsări). Primele creații sculpturale găsite în aceste straturi sînt figurine feminine de stil identic cu cel al Madonei noastre din Vêstonice², al Madonei italiene, sau al figurinelor sovietice denumite Kostenka.

Să ne oprim pentru o clipă la pictura nonfigurativă și abstractă. După cum vedem, are 6 000—7 000 ani vechime, nefiind prin urmare „cea mai nouă realizare“ a artei moderne, cu atît mai mult a „Occidentului“. Este o artă ca oricare alta, iar una dintre manifestările ei cele mai curențe este, de pildă, ornamentul popular. În cazul celor ce obiectează că e „neinteligibilă“, este vorba, în esență, de o neînțelegere: cunoașterea artistică se deosebește de cunoașterea rațională, fiindcă pe primul loc se găsesc simțurile omenești și imaginația, și nu cerințele intelectului (Să luăm un exemplu din alt domeniu: deși nu înțelegem cîntecul privighetorii sau o

¹ *Samarra* — oraș situat pe Tigru, la 140 km nord de Bagdad. Ceramica de Samarra datează din a doua jumătate a mileniului al VI-lea î.e.n. și este de origine necunoscută. Reprezentările antropomorfe și zoomorfe se pare că aveau legături cu unele mituri ale fecundității.

² *Madona din Vêstonice* — figurină descoperită în localitatea moravă Staré Vêstonice, datînd din paleolitic și considerată a fi cea mai veche figurină antropomorfă din lut descoperită pe teritoriul Cehoslovaciei.

noapte înstelată, ele ne plac). Subiectul, conținutul, tendința și așa mai departe ale operei de artă sînt importante, în special din punct de vedere al finalității lor; singure prin ele însele, nu exercită însă nici o influență asupra calității artistice. Același lucru este valabil atît pentru pictura abstractă cît și pentru cea realistă: imaginile abstracte pot fi în aceeași măsură „o sărbătoare a culorilor“, dar „și o expresie a nebuniei“, cele realiste pot să aibă, la rîndul lor, alte avantaje și deficiențe. Artă este în ultimă instanță una singură: antipodul ei este lipsa artei și kitsch-ul.

În măsura în care este vorba de pictura abstractă și cea realistă presumeriană din mileniile al VI-lea—V-lea î.e.n., nu avem motive să o considerăm antiartă.

Această artă a atins apogeul cam pe la sfîrșitul mileniului al V-lea î.e.n. și începutul mileniului al IV-lea î.e.n.; la venirea sumerienilor în Mesopotamia ea se afla deja în declin. Dar chiar dacă obiectele descoperite arată că în acele vremuri „artiștii dispăreau, iar moștenirea lor trecea în mîinile meșteșugarilor“, ea a constituit pentru sumerieni o descoperire și un imbold. Ei au știut să selecteze elementele cele mai valoroase, transformîndu-le, cu forțe proaspete, în propria lor creație: cel puternic nu trebuie să se teamă de declin și să se închisteze în fața „influenței lui distructive“.

Prin contopirea acestor două elemente, respectiv ale reminiscentelor artei vechi mesopotamiene și ale artei sumeriene, necunoscute mai în-deaproape nouă, a apărut în Sumer o artă care a determinat în cele din urmă, timp de 3 000 ani, conținutul, forma, și orientarea creației artistice a popoarelor ce trăiau între Tigru și Eufrat.

Și nu numai ale acestor popoare; sumerienii au creat în noua lor țară un focar de cultură din care au țîșnit flăcările inspirației și ale influenței în celelalte ținuturi învecinate din Orientul Apropiat.

*

Mai întîi a fost lutul în care și din care sumerienii au putut să-și realizeze imaginile lor plastice. Totul are de fapt în Sumer „un început din argilă“; din lut se confecționau obiecte de folosință zilnică și unelte de lucru (am văzut că printre ele se aflau și seceri), din lut se construiau case și temple, din lut se modelau statui. Conform concepțiilor sumeriene pînă și omul a fost creat din lut, așa precum la greci omul a apărut din „oasele mamei pămîntului“, respectiv din pietre, iar la egipteni „din apa dătătoare de viață“, adică din Nil.

În ceea ce privește ceramica, sumerienii se mulțumeau cu simplitatea ei rațională și cu eleganța formei ei; ceramica sumerienilor s-a conservat într-adevăr bine și ar mai putea fi vîndută în zilele noastre la tîrgurile de oale (în măsura în care ele se mai organizează). Vasele

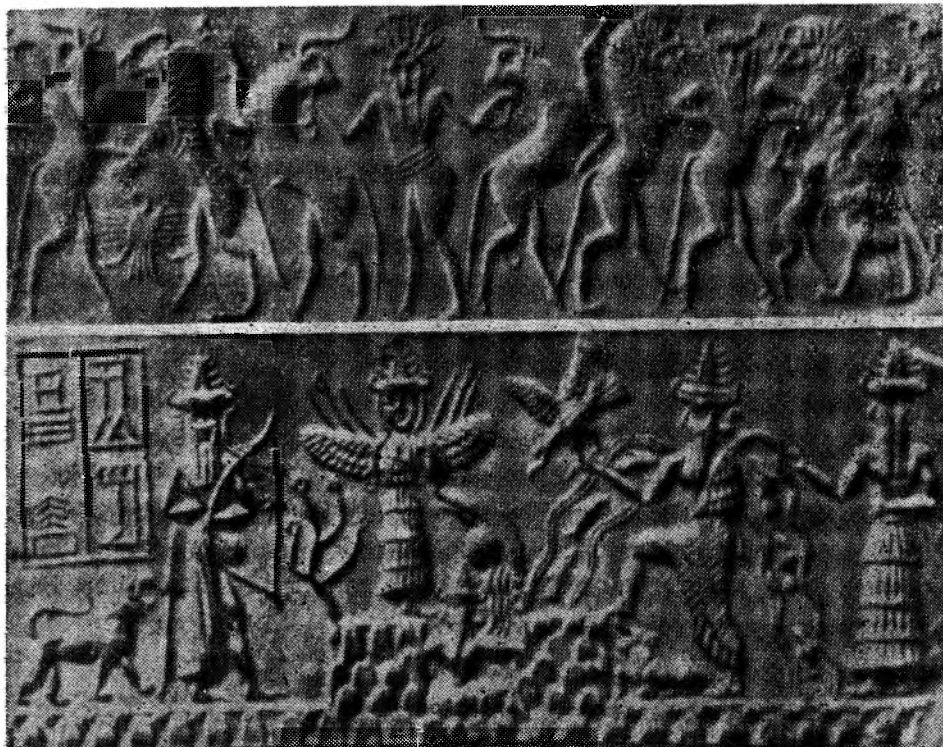
Zeiță cu urnă de sacrificiu. Statuie de mărime aproape naturală din secolul al XVIII-lea î.e.n., descoperită la Mari (Muzeul din Alep).

din material mai rar, de exemplu din piatră și metale, aveau o ornamentație bogată. Plastică modelată în lut, datînd din cele mai vechi timpuri, s-a păstrat relativ puțină, în schimb s-au păstrat mai multe exemplare de la sfîrșitul mileniului al III-lea î.e.n.; ele au fost descoperite în toate șantierele arheologice și au ajuns în muzee, fie direct sub sapa arheologilor fie vîndute la negru. În marea lor majoritate, sînt plachete modelate din humă, avînd ștampate pe ele diferite subiecte din mitologie și viață; siluetele sînt întotdeauna reprezentate realist. Greu ar putea fi aleasă cea mai izbutită dintre ele; desigur printre cele mai reușite sînt *Mamă alăptînd* și *Băiatul cu berbecul* (ambele provenind din Lagaș și păstrate astăzi la Luvru), prototipurile tuturor „Madonelor” și „Păstorilor buni” de mai tîrziu. Dintre figurinele de pămînt ars, a căror creație reprezintă mai mult decît o „școală a sculptorilor”, menționăm numai două: *Zeița cu vas de*

jertfă găsită de Woolley în Ur, a cărei copie mărită în piatră a fost descoperită de Parrot în straturile mult mai recente din îndepărtatul Mari și Demonul cu cap de leoaică din Lagaș. (Astăzi prima se află la Londra, iar cea de a doua la Paris).

Lutul era folosit totodată, la sumerieni, ca material pentru scris; expeditorii scrisorilor își imprimau în lut sigiliul lor. Cunoaștem o sumedenie de asemenea sigilii, dar se cunosc și mai multe instrumente de sigilat, în special peceteile-cilindru. Deși ele îndeplineau, în primul rînd, funcția pur practică de „însemn al proprietății personale“ și „echivalent al semnăturii noastre“ (J. Wiseman) se cuvine să le menționăm în capitolul despre artă, deoarece au constituit unul dintre domeniile cele mai remarcabile ale artei mesopotamiene din vremurile paleosumeriene pînă la cele neobabiloniene.

Cei mai vechi cilindri-sigiliu datează de la sfîrșitul mileniului al IV-lea î.e.n. din Uruk și Djemdet-Nasr, constituind o dovadă a măiestriei de gravori și desenatori a sumerienilor. Pe unele dintre ele sînt

Sigilii sumeriene (amprente). Sus, scenă mitologică cu un erau și animale, jos, „răsăritul zeului soare“ (originalele cilindrilor-sigiliu se află la British Museum, Londra).

stilizate, numai în linii mari, plante și ornamente (printre ele leandru și crucea, pe altele — probabil la fel de vechi — sînt reprezentate, cu măiestrie, animale, în special bivoli și antilope; pe un cilindru dintr-un strat deosebit de vechi, este înfățișată o colibă din trestie, iar pe un altul o barcă. Treptat, conținutul acestor gravuri se lărgeste: săpate în argilă sau în ghips (așa cum se vînd astăzi drept suveniruri la muzee), ele alcătuiesc o colecție aproape completă de ilustrații la mitologia mesopotamiană, iar prin realismul lor și la fauna și flora Mesopotamiei. Pe ele sînt reprezentate aproape toate divinitățile și toți eroii (dintre zei apar, cel mai des, An și Inanna, iar dintre eroi Ghilgameș și Enkidu), animale domestice, de deșert, și repertoriul animalier cunoscut din imaginile religioase (lei înaripați și neînaripați, păsări cu corp omenesc și oameni cu aripi de păsări, tauri pămînteni și cerești, scorpioni sub formă de bărbați și bărbați sub formă de scorpioni și așa mai departe). Pe aceste plachete sînt redată scene din slujbele religioase, de vînătoare și războaie, din timpul recepțiilor și al punerii pietrelor de temelie, avînd de cele mai multe ori și un comentariu notat în scriere cuneiformă. Vizitatorul acestei colecții (care cuprinde ceva mai mult de o mie de exemplare, nefiind nici foarte scumpă) ar avea ce să admire, uimindu-l poate, cel mai mult, contradicția dintre finețea desenului în relief și duritatea frecventă a subiectelor reprezentate; ele reflectă lupta necruțătoare a omului cu natura în mijlocul deșertului și neputința lui în fața zeilor de temut „pe care trebuie să îi slujească, dar nu-i poate iubi“ (S. Lloyd).

Un alt dar al pămîntului pe care sumerienii l-au folosit, atît în scopuri practice cît și artistice, l-a constituit asfaltul. Ei au confecționat din asfalt statuete mici și mai mari, în special figurine feminine. Despre existența lor am aflat abia cu puțin timp înaintea celui de-al doilea război mondial, cînd americanii au dezgropat mostre de asemenea figurine la Adjrab. Altminteri, foloseau asfaltul în special ca liant pentru mozaicuri, dintre care îl cunoaștem pe cel mai celebru: *Standardul de mozaic de la Ur*. Datorită realismului său acesta este, după Woolley, „un tablou care, mai mult decît oricare alt obiect individual, ilustrează viața poporului sumerian, în veacurile timpurii ale celui de-al III-lea mileniu î.e.n.“; datorită compoziției sale, reprezintă, după Parrot, „primul tablou animat din lume“.

Din vremea sumerienilor ni s-au păstrat foarte puține tablouri în adevăratul sens al cuvîntului. Pînă la descoperirile de la Mari, de pe cursul mijlociu al Eufratului, predomina părerea că vom fi nevoiți să ne mulțumim cu mostre de desene sumeriene, respectiv de desene liniare, ca de pildă, cele reprezentate pe *Vaza de argint a lui Entemen* (din prima jumătate a mileniului al III-lea î.e.n.) care constituie

desene reușite de lei, cerbi și cele ale păsării mitice Imduguda, sau cu cele de pe plăcuțele de piatră și de lut ce înfățișează imagini de zeițe înaripate. La Mari, Parrot a descoperit însă, în palatul regelui Zimrilim, picturi murale!

Aceste fresce ale căror „culori și figuri sînt atît de vii“ ridică multe întrebări, nu numai în legătură cu compoziția chimică a culorilor și cu modul în care și-au păstrat pînă astăzi prospețimea inițială (ceea ce se poate aprecia după culorile arborilor și florilor reprezentate), dar și legat de nivelul lor artistic, finalitate și așa mai departe; ne referim înainte de toate la conținutul lor. Ele datează, ce-i drept, din epoca post-sumeriană, respectiv din secolul al XVIII-lea î.e.n., dar motivele și siluețele reprezentate în ele sînt identice cu cele de pe amprente sumeriene ale peceților-cilindru și de pe plachetele despre care am mai amintit. Această întîlnire cu vechi cunoștințe — cunoștințe vechi de aproape o mie de ani — nu este numai surprinzătoare, dar și plăcută (deși pentru un optimist, surprizele sînt numai neplăcute): observăm aici că leul înaripat cu cap de om are aripi pestriț colorate, că „turbanul“ regilor este strălucitor de alb, că veștmîntul lung al preoților și demnitarilor este în carouri colorate (alb, albastru, galben și maro), că pescarul care se întoarce acasă, cu plasa nu foarte plină, are o fustanelă albă și o pelerină galbenă. Pînă acum am privit creațiile artiștilor sumerieni ca pe ale unor artiști ce suferă de daltonism, dar frescele din Mari au făcut să ne strălucească ochii.

În ceea ce privește întrebările și răspunsurile posibile, să dăm din nou cuvîntul celui mai competent. „Nu putem să întîrziem prea mult cu interpretarea acestui ansamblu“ relatează André Parrot în legătură cu una dintre marile compoziții pe care a denumit-o *Investitura regelui din Mari*. „Să observăm cele patru șuvoaie care țîșnesc din vasul sfînt, amintind de cele patru rîuri ale raiului biblic. Să observăm și păsările fantastice care stau de strajă în jurul unui arbore stilizat și ni se pare că vedem heruvimii care păzesc intrarea în grădina raiului și apropierea de arborele vieții. O coincidență, o prefigurare? După opinia noastră, nu se poate găsi, într-adevăr, o ilustrație mai bună pentru fundamentul mesopotamian al primelor capitole din Cartea *Genezei*... indiferent care ar fi starea de lucruri... Celelalte elemente stilistice determină alte probleme și anume cele legate de relațiile dintre Orient și lumea egeeană. Pictura de la Mari este încadrată de o bandă lată, decorată cu o sumedenie de spirale. Aceeași spirală ornamează latura anterioară a podiumului din cea de-a 64-a sală a palatului, care poate fi identificată cu sala de primire. Cu greu se poate găsi un motiv care să fi fost «egeean». Picturile murale de la Cnossos și sarcofagele de la Aja Triada, cu brîul lor format din spirale, coincid în mod uimitor cu decorația

descoperită la Mari. Care este originea, unde se află sursa de inspirație? Tăblițele cuneiforme găsite la reședința lui Zimrilim din Mari confirmă existența unor relații economice și culturale cu Creta. Ar fi fost într-adevăr curios dacă ele s-ar fi oprit numai la aceste relații, iar arta ar fi fost eliminată din ele. Dacă comercianții călătoreau, se poate admite cu certitudine că arhitecții și decoratorii călătoreau și ei. Marile palate ale Evului Mediu nu au fost zone interzise, iar cei ce le-au decorat, nu lucrau desigur în birouri închise“.

Unde am ajuns în călătoria noastră pe urmele plasticii și picturii sumeriene? Am ajuns la ilustrațiile din prima carte a Bibliei, al cărei text a apărut, poate, cu 1 000 ani după aceste ilustrații? Pe insula Creta, care constituie „cea mai mare enigmă a istoriei?“

*

Să revenim însă la sumerieni, la arta lor sculpturală. La operele pe care le-au creat din piatră și metal și care s-au păstrat într-un număr mult mai mare decât cele din lut, deși sumerienii le-au folosit mult mai puțin decât argila.

Piatra constituia o raritate în straturile aluvionare ale Mesopotamiei. Sumerienii obțineau piatra atât din Tigru, cât și din Eufrat; dacă reușeau să prindă în plasa de pescuit o bucată de piatră, desprinsă din nordul muntos, ea constituia o pradă mai prețioasă decât peștele cel mai gustos, iar descoperirea unui bolovan de râu echivala cu descoperirea unei comori. Altfel, ei trebuiau să-și procure piatră prin comerț și războaie. De aceea, nu e de mirare că sculptorii sumerieni o foloseau cu

Pescar din Mari. Pictură murală din palatul regelui Zimrilim, datind din secolul al XVIII-lea î.e.n. (imagine după dezvelirea picturii).

multă strictețe, respectiv căutau forma cea mai adecvată materialului. Chiar primii descoperitori ai statuilor sumeriene au observat că ele sînt cumva „economicoase“, „îndesate“, că reliefurile au „pe un minim de suprafață un maxim de prezentare“.

Granitul dur și calcarul fragil, alabastrul moale și dioritul greu prelucrabil, cornalina¹ scumpă și lazuritul și mai scump au fost principalele materiale ale sculptorilor sumerieni. Erau completate de aur, argint, pietre prețioase, lemn și vopsele, nu întotdeauna, dar în mod frecvent. În legătură cu aceasta, dispunem, de cele mai multe ori, de dovezi indirecte. Această combinație de materiale și vopsirea statuilor pare astăzi neobișnuită, dar ea constituia o practică curentă la sumerieni ca și la vechii egipteni și greci, ca și la sculptorii europeni din vremea goticului și a barocului.

Sumerienii turnau statuile și plachetele metalice în bronz și cupru, pe cele de dimensiuni mai mici, chiar în aur și argint, ei stăpînind în mod măiestrit această tehnică a turnării încă de la sfîrșitul mileniului al IV-lea î.e.n.

Dar în sculptură ca și în oricare altă artă materialul și tehnica reprezintă numai premisele. Talentul este cel hotărîtor. Iar sculptorii sumerieni au avut talent: ei au creat opere, printre care se găsesc „adevărate miracole ale artei“.

Să observăm mai întîi reliefurile. Plăcuțele de piatră de mici dimensiuni, cu imagini ale regilor și demnitarilor, datînd din vremea primelor dinastii sumeriene, au mai degrabă o valoare documentară decît una artistică; observația este valabilă și pentru cele mai vechi stele care preamăresc victoriile regilor sumerieni. Excepții pot fi considerate numai Stela vulturilor a regelui Eannatum, Placheta preotului Dudu și Basorelieful cu flori; dintre reliefurile cu o astfel de valoare artistică de dată mai recentă fac parte, în special, Stela lui Ur-Nammu și Stela lui Gudea (Ele se găsesc astăzi la muzeul Luvru, la fel ca și celebra Stelă a lui Naramsin, care este probabil o operă akkadiană, dar din „școala sumeriană“). Dintre stelele ce nu au fost destinate glorificării faptelor de arme ale regilor, cea mai remarcabilă este Vîntătoare de lei (din secolele al XXVIII—al XXVII-lea î.e.n. Ea reprezintă un trăgător cu arcul care țintește leul din imediata apropiere; un aruncător cu sulițe care se încaieră cu un alt leu și un leu care se pregătește să sară; este o scenă care, în ciuda compoziției moderate,

¹ *Cornalină* — piatră semiprețioasă de culoare roșie sau roșu portocaliu, una din cele mai des întrebuințate pietre în giuvaergeria și gliptica vechiului Orient. Provenea din India, Arabia și Afganistan.

Dudu — „primul ministru”, mare preot, primul muzicant și primul vrăjitor al regelui Entemen din Lagaș. Statuie portret cu o inscripție, datind aprox. de la sfârșitul secolului al XXVII-lea î.e.n., obținută prin confiscare la bursa neagră (Muzeul Irakian din Bagdad).

emană multă tensiune; motiv pentru care Frankfort a denumit-o „primul basorelief cu narațiune”.

Ca și la reliefurile istorice, prevalează valoarea documentară în timp ce la reliefurile cu subiecte religioase situația este inversă. Desigur este foarte interesant ceea ce putem afla despre divinitățile și ceremonialele religioase sumeriene, dar ceea ce ne captivează mai mult este arta creatorilor lor. Ne referim, în special, la vasele rituale din Uruk, care datează din prima jumătate a mileniului al III-lea î.e.n.

Vasul cu tauri este o operă desăvârșită, la fel ca și Vasul cu lei sau Vasul cu Ghilgameș, tauri și păsări: desenul lor este dur și expresiv (în armonie perfectă cu subiectul prezentat), inciziile de daltă sînt sigure: artistul nu se luptă deloc cu materialul, ci îl subjugă. Se cunosc multe vase de cult cu reliefuli remarcabile, din alte secole și alte locuri, dar înțietatea și-o revendică unul dintre cele mai vechi, Vasul de alabastru din Uruk, secolul al XXIX-lea — al XXVIII-lea î.e.n. Artistul sumerian a înfățișat aici pe trei benzi scena aducerii de ofrande zeilor.

Pe briul superior regele sau marele preot aduce un coș cu „roadele pămîntului” în dar zeiței Inanna, în spatele căreia se găsesc fra-

tele și soțul ei Duammuzi (Tammuz), zeul naturii care moare în fiecare an și se trezește din nou la viață; briul central reprezintă un cortegiu de bărbați dezbrăcați, încărcăți cu daruri de jertfă, fără de care omul nu s-ar încumeta să apară în fața „chipului zeului său”; pe briul inferior sînt înfățișate animalele de jertfă și plantele care simbolizează două aspecte ale fertilității pămîntului. (Vasul se găsește astăzi în Muzeul Irakian alături de celelalte vase de care am amintit, iar un alt Vas de marmură din Uruk este adăpostit la Muzeele de Stat din Berlin).

Apogeul sculpturii statuare sumeriene îl constituie în mod indiscutabil statuile de cult ale zeilor și statuile portret ale regilor. Ele nu sînt unitare ca stil, ceea ce nu surprinde de loc, într-un interval de timp de aproape 1500 ani; se găsesc printre ele opere care sînt „minuni de realism” și opere așa numite „formaliste”, opere „de o perfecțiune clasică” și opere ce se abat de la „canoanele frumuseții” admise de noi astăzi. Firește, aflăm printre ele și lucrări cărora numai vechimea le asigură un loc într-o sală de expoziție (după cum unor lucrări actuale numai caracterul lor modern le asigură acest loc), dar nu aceasta ne interesează acum. Sute de statui sumeriene au un grad de perfecțiune

Leu de pază. Se află în fața templului din Tell-Harmali și provine de la începutul mileniului al XXII-lea î.e.n. (Muzeul Irakian din Bagdad).

de un asemenea nivel, încît ar putea fi expuse în oricare galerie din lume, stîrnind interesul!

Cele mai cunoscute sînt statuile portret ale regelui din Lagas, *Gudea*; cunoaştem aproximativ 30 de asemenea statui dintre care unele nu au cap, altele sînt fără tors, altele dimpotrivă sînt aproape intacte. Ele îl reprezintă pe Gudea realist, fără nici o idealizare; dacă comparăm toate portretele lui, constatăm că îl surprind treptat de la al 30-lea an al vieţii pînă la al 40-lea. De pe chipul lui, la fel ca şi din atitudine, se poate citi acelaşi lucru ca din inscripţiile săpate pe statuile lui: că a fost un om paşnic, iubitor şi protector al artei, un cumpătat „păstor al poporului său“. (Majoritatea statuiilor se află la Luvru, una la Chicago, iar alta — care a fost cumpărată la negru cu 7 500 lire sterline — se găseşte la British Museum din Londra). Cu aceeaşi măiestrie cu care l-au înfăţişat pe Gudea, sculptorii sumerieni din secolul al XXII-lea—al XXI-lea î.e.n l-au reprezentat şi pe fiul lui *Urningirsu* şi pe mulţi demnitari din Lagas, pe soţiile şi copiii lor. Deoarece marea majoritate a numelor personajelor reprezentate de statui nu le cunoaştem, statuile se numesc Cap de tînăr, Femeie cu eşarfă, Femeie care aduce jertfe, Cap de bărbat. De un stil asemănător este şi re-

„Femeie cu eşarfă“, probabil soţia regelui Gudea din Lagas. Statuie portret, provenind aproximativ de la începutul secolului al XXII-lea î.e.n. (Muzeul Luvru, Paris).

Vase de aur din „cimitirul regal“ din Ur. Provin, aproximativ, din primul pătrar al mileniului al III-lea î.e.n. (Muzeul Irakian din Bagdad).

marcabila statuie portret a Nepotului lui Lugalkisalsi, care este însă mult mai veche (cam de la jumătatea mileniului al III-lea î.e.n.). André Malraux vede în aceste opere — nu pe nedrept — o prefigurare de mai bine de 4000 ani „a concepției ovale“ a statuiilor lui Constantin Brâncuși.

Același nivel îl au și o serie de statui mai vechi, de proveniență sudică, și altele mai recente care provin din nord. Cele mai celebre statui provin de la Mari: Guvernatorul Puzuriștar, Prințul Iștupilum, Luptător cu bărbia bandajată, Beduin și în special Zeița cu vas ritual (de la începutul mileniului al II-lea î.e.n.); ceva mai vechi sînt statuile portret ale Intendentului Ebichill și ale Morarului Idinarum. Chiar dacă acestea sînt probabil opere semitice, modelul lor este indiscutabil sumerian. Astăzi ele se găsesc la Muzeul din Alep, unde au fost aduse de Parrot; numai statuia lui Puzuriștar dezgropată de Kaldewey în Babilon are capul expus la Muzeul din Berlin, iar torsul la Istanbul (astfel și-au disputat statuia, în anul 1912, guvernul german și cel turc.

Dintre operele care se abat de la „canonul estetic“ al orașelor Lagaș și Uruk fac parte cîteva statui ale zeilor și oamenilor din el-Obeid, Diyaliya, din straturile mai vechi de la Mari și îndeosebi celebrele statui din templul lui Abu din Tell Asmar. Statuile de la Tell Asmar, dezgropate de Frankfort, formează un ansamblu de 12 figuri de mărimi diferite și de aspect neobișnuit; ele datează din prima jumătate a mileniului al III-lea î.e.n., iar cercetătorii nu au căzut de acord nici pînă astăzi dacă reprezintă zei sau oameni („suplicanți“). Ele par stilizate geometric, în forme cilindrice și piramidale, și în cazul lor se poate vorbi mai degrabă de o „simplificare formală“ sau de „realismul unei prescurtări“ decît de „un schematism grosolan“. Dar indiferent care ar fi opiniile în legătură cu aceste statui, ele au categoric un farmec ce le aparține. Sînt expuse una lîngă alta, într-o mare vitrină de sticlă din Muzeul Irakian din Bagdad, cu o iluminare artificială ce evidențiază și mai mult culorile pastelate ale nuanțelor: ochii lor mari privesc către cer (unele au numai niște caviități goale), mîinile sînt împreunate ca pentru rugăciune, chipul lor este grav — făcîndu-ne să ne întrebăm: ce mesaj au vrut oare să comunice contemporanilor, ce au vrut să transmită urmașilor?

Statui din templul lui Abu din Tell-Asmar. Provin din prima jumătate a mileniului al III-lea î.e.n. și reprezintă suplicanți sau divinități (Muzeul Irakian din Bagdad).

Sumerienii își imaginau că zeii au de cele mai multe ori înfățișare de oameni și i-au reprezentat ca atare. Ei și-au creat statuile cu o rigurozitate realistă, de parcă ar fi dorit astfel să nege caracterul imaginar al zeilor; le-au caracterizat mai degrabă prin simboluri decât printr-o formă individuală. În afara zeilor, ei și-au făurit o sumedenie de semizei, demoni și „ființe eterogene” pe care le-au reprezentat, de asemenea, realist. Printre cele mai izbutite lucrări de acest gen se numără: Bărbat cu cap de taur din Ur (aproximativ din secolul al XXIX-lea î.e.n.); coarnele și picioarele statuii sînt executate din argint, capul și trupul sînt din gresie ceramică, iar înălțimea este de 60 cm (o sumedenie de asemenea „Minotauri cu trăsături sumeriene” dezgropați în diferite locuri au aproape același nivel; astfel chipul unuia dintre ei amintește în mod izbitor de cel al marelui preot Dudu din Lagas). Dintre piesele turnate în bronz cea mai remarcabilă este Pasărea Imdugud, ce reprezintă un vultur cu aripile desfăcute și cap de leu, descoperită la el-Obeid (secolul al XXX-lea î.e.n.). Așa-numitul Monstru din Brooklyn (aproximativ din secolul XXIX î.e.n.) este executat din calcar cristalin; el reprezintă o femeie, ce-și ține capul leonin chircit; numele și l-a primit după

muzeul în care se află astăzi expus. „El se află în fruntea acestei serii lungi de monștri care apar în toate perioadele mari ale artei mesopotamiene“, comentează Frankfort „și reprezintă în mod convingător spaima cu care omul devine conștient de neputința sa într-o lume ostilă“.

În sfârșit, opera cea mai deosebită și mai veche a artei sculpturale, din ținutul populat de sumerieni, care își merită titlul de „capodoperă“, este celebra Femeie din Warka. După cum știm, ea datează de la hotarul mileniului al IV-lea și al III-lea î.e.n. și este executată din alabastru alb. În locul ochilor, odinioară din lazurit, are astăzi două cavități întunecoase, părul, probabil din lemn colorat, lipsește, iar o parte din nas este retezat. Pe lângă aceasta, chipul ei este vădit nefotogenic; chiar și cea mai izbutită reproducere a lui (aflată în sala de mese a taberei Institutului arheologic german din Warka) este, față de originalul aflat la Muzeul Irakian din Bagdad, ca aurul suflat față de aurul pur. Să nu dăm cuvântul celui care a descoperit-o, fiindcă declarația lui ar putea să pară părtinitoare. Prin urmare, în locul lui Heinrich J. Lenzen, André Parrot ne relatează:

„O muritoare de rînd, o mare preoteasă, soție de rege, zeița însăși? Poate să le întruchieze pe fiecare dintre acestea. Poate fi și una și cealaltă. Este o chintesență a tuturor... În «muzeul imaginar» al sculpturii mondiale Femeia din Warka constituie una dintre acele piese, capitale, ce nu are nevoie de nici o explicație: e suficient să o privești. Ea reprezintă una dintre culmile geniului creator“.

*

Arhitectura este chemată să reprezinte o sinteză a artei și tehnicii: la sumerieni ea a fost într-adevăr o sinteză. În ruinele templelor și palateelor, ca și în vestigiile orașelor lor, se observă îmbinarea muncii arhitectului cu cea a inginerului, cea a sculptorului cu cea a pictorului, cea a organizatorului cu cea a lucrătorului iscusit. În vestigiile arhitecturii lor se constată împlinirea a tot ceea ce reprezintă astăzi o condiție!

Este firesc ca din arhitectura sumeriană să ne impresioneze cel mai mult operele care se remarcă prin monumentalitate. Acestea sînt în primul rînd ziguratele, adevărați „munți artificiali“ care se înalță în deșertul fără de margini ca adevărații lui stăpîni de ieri și de azi. Ele ne fascinează cu atît mai mult, cu cît sînt construite dintr-un material pe care arhitectura monumentală îl reneagă: constructorii lor nu au avut nici granitul de la Assuan, nici calcar din munții Kurdistanului¹, nici marmură

¹ Munții Kurdistanului — se află în răsăritul Podișului Armeniei, la granița Turciei cu Iranul. Altitudinea maximă — 3 612 m — Buzdagh.

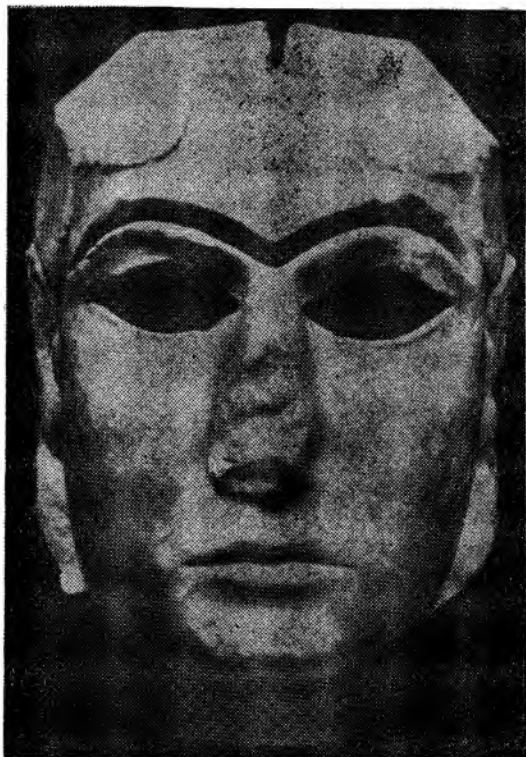
de Paros¹. Ei au durat ziguratele din argilă, asphalt și trestie și le-au făurit în așa fel încît au supraviețuit peste veacuri.

După cum știm, ziguratele sînt cele mai vechi construcții monumentale din lume. În forma pe care o cunoaștem astăzi, ele sînt însă cu cîteva sute de ani mai recente decît piramidele egiptene, dar fundațiile lor sînt mai vechi. Piramidele egiptene se construiau odată pentru totdeauna, iar la zigurate, dimpotrivă, se lucra fără încetare. Ele nu au fost niciodată „construcții terminate“, fiind mărite și înfrumusețate de-a lungul întregii istorii a Sumerului. Și, adeseori, ziguratele au fost refăcute, fiindcă prima acțiune a oricărui cuceritor al unui oraș sumerian era, de obicei, distrugerea ziguratului.

Potrivit opiniei predominante a cercetătorilor, ziguratele au evoluat din templul construit pe o terasă artificială. Se pare că prototipul lor îl constituie Templul alb din Uruk care datează, cel mai tîrziu, de la hotarul mileniilor al IV-lea și al III-lea î.e.n. Acest templu, închinat zeului An, se afla construit pe o terasă cu pereții oblici, care s-a păstrat pînă în zilele noastre (sub un nivel supraînălțat ulterior); el avea, prin urmare, o singură treaptă. Cu timpul au început să predomine ziguratele cu trei nivele, adică construcțiile de templu ridicate pe trei terase artificiale. Din vremea sumerienilor s-au păstrat pînă în zilele noastre aproximativ zece zigurate, exemplele cele mai elocvente constituindu-le ziguratul lui Nannar din Ur și ziguratul lui Inann din Uruk. În perioada postsumeriană, numărul nivelelor a crescut; cel mai mare zigurat mesopotamian, Etemenanki din Babilon (Casa temeliilor cerului și ale pămîntului, biblicul Turn Babel) de la începutul secolului al VI-lea î.e.n. a avut pînă la urmă șapte trepte. Terasesele aveau întotdeauna un plan dreptunghiular, zidurile erau puțin înclinate și nu aveau aceeași înălțime; trei scări exterioare conduceau spre nivelul superior (una perpendiculară pînă la templul de pe cea mai înaltă treaptă și două laterale care duceau la poarta de intrare de la primul nivel). Ziguratele sumeriene atingeau o înălțime de 25 pînă la 30 metri, respectiv erau echivalente cu o clădire de 8—10 etaje; celebrul zigurat babilonian, Etemenanki, considerat una dintre cele șapte minuni ale lumii, se ridica pînă la o înălțime de 99 metri. La diferite nivele, pereții erau ornamentați cu firide și reliefuri, poate cu plăci de faianță emailate și cu frize; marginea lor superioară era fixată și în același timp împodobită cu ornamente din conuri secționate de argilă vitrificată. Din punct de vedere arhitectonic, ziguratele exprimau în mod desăvîrșit imaginea unui munte în vîrfurile cărui sălășluiesc zeii sau a unor trepte pe care zeii coborau spre oameni, iar oamenii urcau la zei.

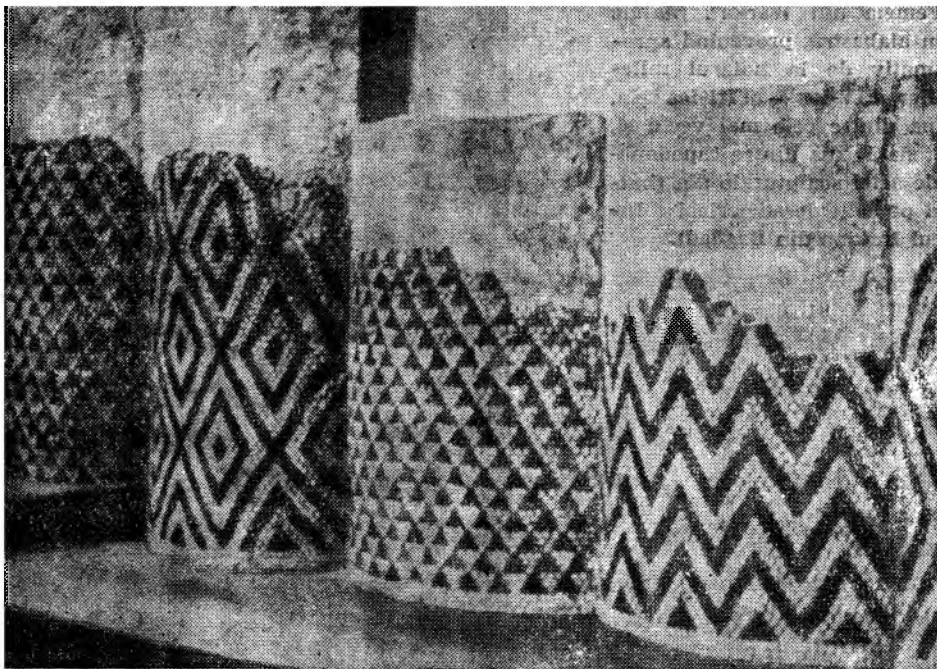
¹ Paros — insulă în Marea Egee, celebră prin exploatările de marmură albă strălucitoare, folosită în antichitatea greacă.

„Femeia din Warka“. Statuie din alabastru, provenind aproximativ de la hotarul mileniilor al IV-lea — al III-lea î.e.n. Una dintre cele mai vechi și, totodată, una dintre capodoperele artei sculpturale din ținutul populat de sumerieni (Muzeul Irakian din Bagdad).

Toate treptele ziguratului erau pline în interior, respectiv erau zidite din cărămizi nearse, consolidate cu asfalt și căptușite cu rogojini din trestie în straturi de circa 1 m grosime (pentru stabilitate). Ridicarea acestor etaje necesita o muncă uriașă. De pildă, pentru ziguratul din Ur a fost nevoie de 7—8 milioane de cărămizi, respectiv de 10—12 milioane de cărămizi standard din zilele noastre. Toate cărămizile trebuiau fabricate manual (o fabrică de cărămizi industrială, de capacitate medie ar avea nevoie de un an întreg pentru a produce această cantitate de cărămizi), cărămizile erau transportate în locuri unde se uscau, iar de aici pe șantier, unde se depozitau. Pentru consolidarea construcției trebuiau împletite (de asemenea manual) circa 75.000 m² de rogojini din trestie, adică de trei ori suprafața Pieții Václav¹ din Praga. Toată această muncă colosală trebuia efectuată numai de sumerienii liberi (nu avem cunoștință despre faptul că sclavii ar fi fost folosiți la ridicarea templelor), care își exprimau în acest fel venerația și devotamentul față de divinitățile lor, asigurându-și astfel

¹ Piața Václav — cea mai importantă piață din Praga, de fapt un bulevard cu case de comerț.

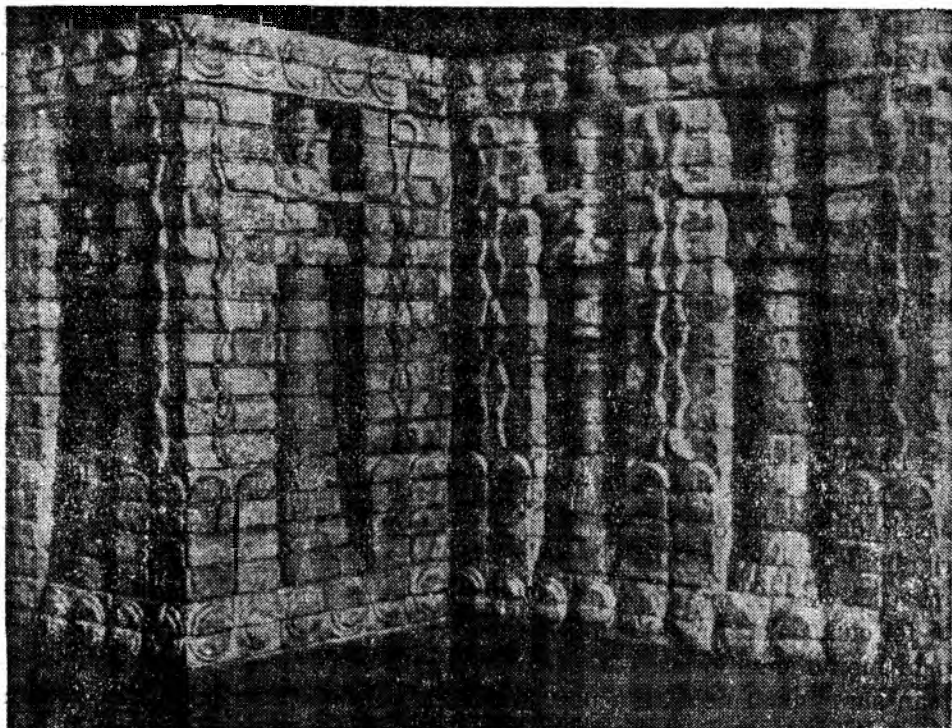
Ornamentație în mozaic a coloanelor templului lui Inann din Uruk. Mozaicul este executat din conuri de lut colorate, datînd aproximativ din ultimele veacuri ale mileniului al II-lea î.e.n. (Muzeele de Stat din Berlin).

protecția lor. Această muncă trebuia prestată personal și gratuit ca o îndatorire de stat și religioasă.

În legătură cu templele din vârful ziguratelor nu avem o imagine precisă, deoarece toate — cu o singură excepție — au căzut pradă scurgerii timpului. Această excepție este Templul alb din Uruk care a fost menționat mai sus. Planul acestui templu este identic cu cel al templului vechi din Eridu, iar tencuiala lui, strălucitor de albă, se găsea într-o armonie desăvîrșită cu simplitatea lui monumentală. Astăzi ziguratele sumeriene au o culoare cenușiu-maronie ca a deșertului înconjurător; inițial ele au fost însă, probabil, colorate. Nu o știm cu certitudine, dar se pare că, de pildă, terasa inferioară a ziguratului era de culoare alb-cenușie, cea din mijloc era roșie, iar cea superioară, albă: nici un arhitect din zilele noastre nu ar ști să construiască ceva mai încîntător în mijlocul platourilor monotone nemărginite ale deșertului mesopotamian.

Ziguratele au reprezentat „un triumf al arhitecturii verticale”; anti-podul lor pe orizontală l-au constituit templele și palatele de pe acropolă¹.

¹ *Acropolă* — denumire dată în arheologie centrului religios al unui oraș din vechea Grece, în extenso și pentru alte orașe antice.

Ornamentația pereților templului lui Inann din Uruk, din jurul secolului XV î.e.n. (Muzeele de Stat din Berlin).

Cunoaștem 20 de asemenea palate, datînd din vremea primelor dinastii sumeriene; adeseori le recunoaștem, ce-i drept, numai după vestigii neînsemnate și după planuri ce nu au fost complet identificate, totuși ele sînt suficiente pentru a ne îndreptăți să vorbim și în acest caz despre „veacul de aur” al arhitecturii sumeriene. De obicei templele aveau formă dreptunghiulară, cu pereții din față și laterali foarte articulați și împărțiți într-o sumedenie de încăperi mai mari sau mai mici. De cele mai multe ori, numele zeilor, cărora le erau închinete aceste temple nu au putut fi aflate și de aceea arheologii le desemnează prin cifre sau litere. Cel mai mare dintre ele este „templul D” din Uruk, al cărui plan măsoară 80×30 metri. Din vremurile mai tîrzii se cunosc mai multe asemenea temple, ele fiind expresia arhitectonică a „renașterii sumeriene”.

Sumerienii își construiau templele tot din cărămizi nearse: din același material ridicau și coloanele uriașe (care uneori atingeau un diametru de 2 m). Suprafața lor era ornamentată cu mozaic din conuri colorate, care, înfipte unul lîngă altul, formau figuri cu model asemănător cu cel de pe rogojinile împletite, de pe stratul protector inițial sau de pe decorațiunile pereților. Dintre culori predomina negru, roșu și alb; cele mai fru-

moase exemplare ale acestei arte ornamentale amintește de *pointilismul* lui Seurat¹ (pe care îl întâlnim, dealtfel, și în ceramica presumeriană): provin de la templul lui Inann din Uruk. Este posibil ca sumerienii să fi ten-cuit și pereții exteriori ai templelor de pe acropolă la fel cum procedau cu etajele ziguratelor; o dovedesc diferitele resturi de vopsele, de cele mai multe ori de culoare alb-cenușie, roșie și albă. Ornamentația plastică a pereților templelor (statuete de zei și ornamente) este atestată numai din epoca postsumeriană, iar despre statuile care decorau templele nu ne-au parvenit, cu mici excepții, decît informații fragmentare. Dar este indiscu-tabil faptul că sculptorii colaborau între ei la ornamentarea templelor. Cele mai vechi documente în acest sens și care provin de la el-Obejd sînt sub formă de plăcuțe de cupru cu reliefuri remarcabile, reprezentînd un taur culcat și pasărea Imdugud care, probabil, decorau fațada templului lui Enki.

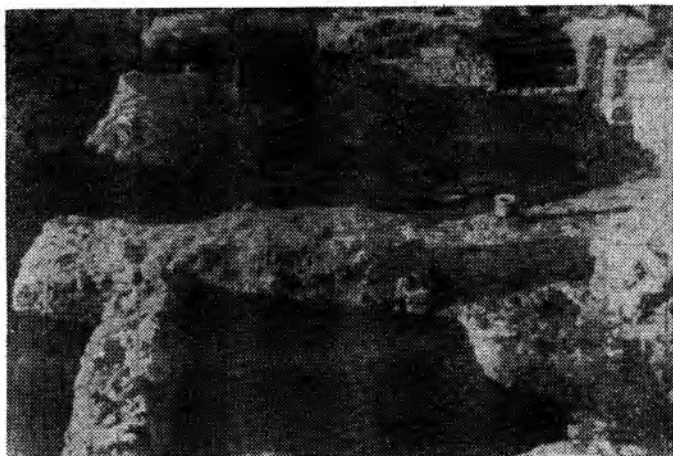
Din punct de vedere arhitectonic, templul sumerian s-a dezvoltat din casele de locuit: o demonstrează atît planul lor, cît și denumirea. Sume-rienii nu aveau un cuvînt special care să desemneze „templu“; ei îl nu-meau *E*, ceea ce înseamnă „casă“. Templul era prin urmare „casa zeului“, la fel cum palatul regal era „casa suveranului“. Firește că era o casă care prin monumentalitatea și aspectul ei impunător întrecea casa unui cetă-țean simplu sau nobil, așa precum suveranul îl domina pe acest cetățean, iar zeul pe suveran.

Din vremea primelor dinastii sumeriene se cunoaște un singur palat regal, dezgropat de americani la Kiș (după ce francezii plecaseră de aici din cauza „șanselor prea puțin promițătoare“). Arheologii au găsit în perî-metrul lui, pe lîngă o curte și o mare sală hipostilă, mai mult de 60 în-căperi. La fel de impunătoare, dacă nu mai mult, au fost palatele regilor sumerieni de mai tîrziu, îndeosebi din vremea înfloririi orașelor. Tot atît de impunătoare au fost și palatele de după moartea acestor regi, mormin-tele regale subterane. Cele mai bune exemple le aflăm în Ur: deasupra unora dintre ele se înalță adevărate bolți, un principiu arhitectonic de care Europa a luat cunoștință abia în secolul al IV-lea î.e.n., în timpul expedițiilor de cucerire ale lui Alexandru cel Mare!

Sumerienii ridicau însă nu numai zigurate, temple și palate regale, ci înainte de toate, ei își construiau case de locuit. Locuințele lor inițiale, făcute din trestie, ne sînt cunoscute numai din reprezentările de pe pece-țile-cilindru și din tradiția care se păstrează în acest ținut pînă în zilele noastre. Casele durate din cărămizi sînt atestate deja de la sfîrșitul mile-

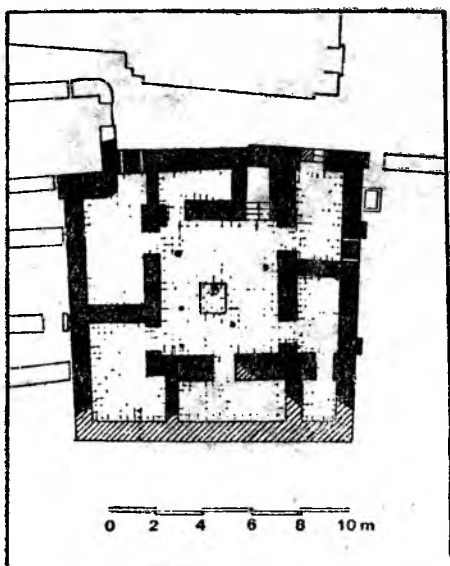
¹ *Seurat, Georges* (1859—1891) — pictor neoimpresionist, adept al tehnicii poin-tiliste în care pata colorată este descompusă în mici puncte de culori pure, ames-tecul culorilor făcîndu-se optic pe retina privitorului.

**Casă de locuit din Ur.
Situația după săpăturile
arheologice.**

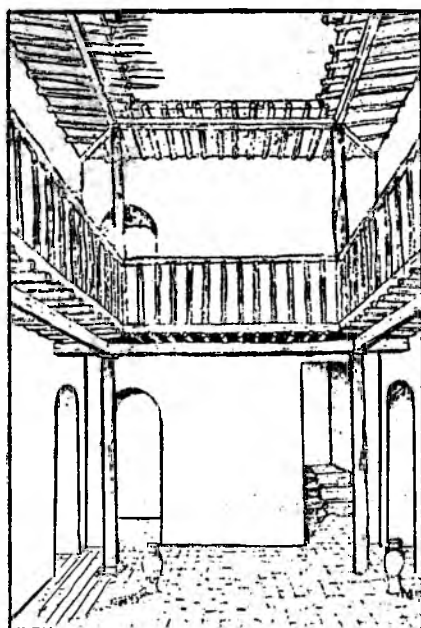

niului al IV-lea î.e.n.; după cum indică planurile lor de atunci și de mai târziu, ele erau relativ modeste, mărimea și aspectul lor depinzând firește de situația socială și de averea proprietarului. În centrul unei case sumeriene se afla o curte din care se intra prin uși (care erau inițial perdele din rogojină) în camerele de locuit ce nu erau foarte mari. După lățimea unor ziduri putem însă aprecia că au existat și case de locuit cu un etaj sau două, iar urmele de stâlpi ne îndreptățesc să afirmăm că aveau balcoane și culoare de legătură în partea interioară a casei. Și mai aflăm încă ceva: planul acestor case era rezolvat, pentru condițiile de viață de atunci, în mod rațional, iar construcția era solidă. (A existat și în Sumer o pătură a săracimii, așa cum a existat și există pretutindeni în societatea cu clase antagonice o pătură săracă: în cazul locuințelor ei, se poate vorbi de „un acoperiș deasupra capului“, nu despre arhitectură).

Arhitectura sumeriană a atins două puncte culminante: edificiile monumentale și construirea orașelor. Nu trebuie să uităm că sumerienii sînt primii arhitecți de orașe cunoscuți din punct de vedere istoric, ai unor orașe în care oamenii s-au transformat din nomazi în populație stabilă. Nimic nu li se poate reproșa arhitecților sumerieni: ei au înfăptuit tot ceea ce li s-a cerut să facă pentru apărarea orașelor în fața dușmanilor (o dovedesc zidurile de fortificație ce se întind pe lungimi de kilometri). Au construit piețe vaste și căi de comunicații urbane, au asigurat orașele cu apă potabilă și cu canale de scurgere (cel mai vechi canal datînd din jurul anului 3 000 î.e.n. a fost găsit la Nippur), au împropătat aerul cartierelor de locuințe cu crînguri de palmieri și cu verdeață, au construit edificii publice care întăreau mîndria și conștiința de sine a cetățenilor: toate acestea le-au înfăptuit cu o perfecțiune uluitoare și fără să aibă nici un model.

Planul unei case de locuit din Ur.

Casă de locuit din Ur. Încercare de reconstrucție (după Woolley).

Walter Gropius¹ scria în 1919: „Astăzi nu există arhitectură, sîntem doar precursorii celor ce vor merita mai tîrziu să poarte din nou numele de arhitecți; fiindcă acest nume înseamnă un maestru al artei care transformă pustiul în grădină și înalță minuni pînă la cer“.

Prima parte a acestei fraze redă poate situația de după primul război mondial, dar cea de-a doua parte...

Nu este oare ea cea mai precisă și mai potrivită caracterizare a arhitecților sumerieni?

A arhitecților care au trăit cu 5 000—6 000 ani în urmă!

*

Au mai rămas gravura în metal și orfevrăria, două ramuri ale artei plastice prin care sumerienii și-au cîștigat o faimă nu mai mică decît prin ziguratele lor.

Am văzut deja că artiștii sumerieni mînuiau în mod magistral dalta și stichelul. Tot ceea ce au realizat mai bun în piatră și bronz au repetat

¹ *Walter Gropius* (1883—1961) — arhitect german, întemeietor al *Bauhaus*-ului, reprezentant al funcționalismului. Unul din inițiatorii arhitecturii moderne și ai esteticii industriale.

în opere de artă din aur, argint, elektrum¹ și pietre prețioase. În unele cazuri, poate la un nivel și mai înalt, ei au sporit valoarea artistică intrinsecă a acestor materiale. Nu există în lume casă de asigurări care să poată oferi despăgubiri pentru pierderea celor mai valoroase dintre aceste opere; încercarea de a le fura este astăzi la fel de lipsită de șansă ca și încercarea de a le evalua. La British Museum ele sînt asigurate prin instalații speciale de alarmă și au o pază deosebită, iar la Muzeul Irakian sînt păzite zi și noapte de un detașament special.

În același timp s-a păstrat un număr relativ redus de asemenea lucrări. Inventarul lor total (inclusiv colecția de la Muzeul Universității din Philadelphia) nu depășește o sută de piese, iar toate împreună ar putea să încapă comod în vitrina mai mare a unui bijutier. Din acest punct de vedere, ele nu suportă, prin urmare, nici o comparație cu colecții asemănătoare: de pildă, cu comoara găsită în mormîntul lui Tutankamon² pentru expunerea căreia au trebuit să se elibereze zece încăperi la Muzeul Egiptean de la Cairo, cît suprafața unui teren de fotbal, nici cu comoara regelui Priam³ din Troia lui Homer, nici să spunem cu tezaurele din Catedrala Sf. Petru⁴, din Tower-ul londonez⁵ sau din Loreta⁶ de la Praga. Numai că din punct de vedere artistic... Să ne amintim numai de cuvintele lui Woolley (pag. 99) la care nimeni pînă acum nu a avut ce să obiecteze! Dar din punct de vedere istoric? Ele sînt cu 500 ani mai vechi decît comoara lui Tutankamon sau a lui Priam: datează din secolele XXIX-lea—al XXVII-lea î.e.n.

Cu mici excepții, toate provin din Ur, unde au fost descoperite în anul 1927, de către Leonard Woolley, în „cimitirul regal”. Ele reprezintă, prin urmare, numai o probă: o probă, ce-i drept, de reprezentare, dar nu

¹ *Elektrum* — aur nativ cu conținut mare de argint (15—50%).

² *Mormîntul lui Tutankamon* — unicul complex funerar egiptean descoperit intact de Howard Carter și Hubert Carnavon în anul 1922.

³ *Tezaurul regelui Priam* — tezaur regal, atribuit de descoperitorul său Schliemann, regelui Priam. Ulterior s-a dovedit că a aparținut unui rege care trăise cu o mie de ani înaintea lui Priam.

⁴ *Catedrala Sf. Petru* — unul dintre cele mai grandioase complexe arhitectonice ale lumii, ridicat între 1506—1657. Tezaurul datează din timpul împăratului Constantin cel Mare. Tot aici sînt păstrate arhivele referitoare la bazilică și clerul Vaticanului, coduri și manuscrise de valoare inestimabilă.

⁵ *Turnul Londrei* — ansamblu de clădiri înconjurat de ziduri cu turnuri și bastioane de apărare, a fost rînd pe rînd fortăreață, palat regal și închisoare în întreaga perioadă medievală a Angliei. În prezent adăpostește colecția de bijuterii ale Coroanei, conținînd și celebrul diamant Koh-I-Noor.

⁶ *Loreta* — fostă mînăstire a capucinilor din Praga care adăpostește un remarcabil tezaur de obiecte de cult catolic.

foarte reprezentativă, căci, pentru a ne exprima în limbajul statisticilor, metodei alegerii aleatorii, care a fost aplicată în acest caz, îi lipsește o bază suficient de largă. Obiecte asemănătoare cu acestea nu au fost găsite în alte orașe sumeriene, deși se poate presupune că, de pildă, orașele Lagaș sau Uruk nu au rămas în urma Ur-ului nici din punct de vedere al bogăției regilor, nici al îndemînării artiștilor. Se mai găsesc oare asemenea comori în aceste orașe? Se mai găsesc oare în Mari, Larsa, Umma, Nippur? Se poate afirma cu certitudine un singur lucru și anume: că aurul și bijuteriile nu sînt învinse de timp, fiind în schimb expuse cuceritorilor și hoților.

Deoarece aurul nu ruginește și nu-și pierde luciul, astăzi putem contempla operele de orfevrărie ale artiștilor sumerieni, de parcă tocmai ar fi ieșit din mîinile lor. Farfuriile de aur, cămile și paharele regilor din Ur strălucesc în semiîntunericul artificial al Muzeului Irakian din Bagdad, ca fîntînile arteziene luminoase în înserarea unei zile de vară: dacă îndreptăm exponometrul spre ele, timpul de expunere crește cu o jumătate. Priveliștea lor este captivantă și nu numai din cauza strălucirii aurului. Formele au linii armonioase, iar proporțiile echilibrate sînt reliefate cu o finețe unică, în timp ce decorațiile ornamentale sînt moderate, dovădind un gust rafinat; caneluri verticale împart suprafața lor în suprafețe dispuse în forme de evantai, producînd un efect foarte decorativ. Un nivel artistic similar (ca să nu mai vorbim de latura lor meșteșugărească) îl au armele și uneltele de aur; dintre ele iese în evidență în special un pumnal de aur cu mînerul ghintuit cu ținte miniaturale de aur și argint. O culme a acestor creații de apogeu ale artei orfevrăriei îl constituie însă Coiful lui Meskalamdug, modelul în aur al Măștii de bronz de mai tîrziu a lui Sargon de la Ninive. Acesta nu este un coif pentru luptă, ci un coif pentru procesiunile și parăzile de gală: mai precis spus, este o perucă de aur, care imită pieptănătura regelui, fără să-i lipsească un singur fir de păr — o podoabă a capului cu adevărat potrivită unui rege, al cărui „regat coborîse din ceruri“.

Dintre imitațiile zoomorfe, lucrate în aur, ne atrag poate cel mai mult atenția, prin numărul și perfecțiunea prelucrării lor, capetele de tauri. Aceste capete împodobeau de obicei peretele frontal al cutiei de rezonanță a harfei sumeriene; ele au coarne mari răsucite și barbă mare. Două dintre cele mai mari și mai bine realizate capete de acest fel (de asemenea provenite din Ur) au fost disputate de British Museum și de Muzeul Irakian. Capul de taur, aflat la Bagdad, este în întregime din aur, numai ochii sînt din lazurit albastru, iar capul de taur adăpostit

Cap de taur din aur care împodobește cutia de rezonanță a unei harfe provenind din prima jumătate a mileniului al III-lea î.e.n. (Muzeul Irakian din Bagdad).

de British Museum are pînă și virfurile ascuțite ale coarnelor și barba din lazurit; artistul sumerian l-ar înțelege probabil pe Henri Matisse¹ care s-a înfățișat într-unul din autoportretele sale cu barbă verde. În aceste creații de orfevrărie se îmbină în mod admirabil realismul cu fantasticul: „Admirația ne împiedică să observăm că, în general, taurul nu are barbă” a declarat o dată Woolley.

Dacă am început să vorbim despre harfa sumeriană, se cuvine să menționăm că ea este cel mai vechi instrument muzical cunoscut în lume. Ni s-au păstrat cîteva exemplare originale de harfă și o sumedenie de reprezentări ale acesteia (în special pe peceteile-cilindru). Fiecare asemenea harfă nu era numai un instrument de artă, ci și o operă de artă. În special peretele frontal al cutiei de rezonanță era întotdeauna bogat or-

¹ *Henry Matisse* (1869—1954) — pictor francez, reprezentant al fovismului. Stilul său se definește prin acordul culorii pure cu desenul sintetic, sugestiv.

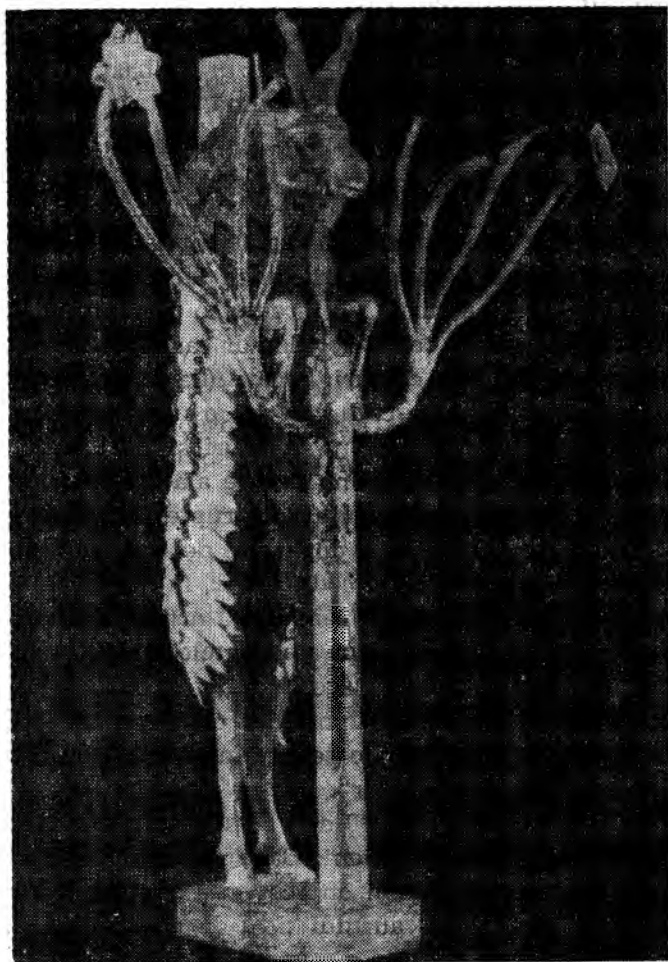
Ornamentația plăcii anterioare a cutiei de rezonanță a unei harfe sumeriene, datînd din prima jumătate a mileniului al III-lea î.e.n. (British Museum, Londra).

namentat, mai ales cu scene mitologice. Pe una dintre cele mai vechi harfe (de la sfîrșitul primului păttrar al mileniului al III-lea î.e.n.) sînt încrustate intarsii asemănătoare cu cele de pe Stîndardul de mozaic sau de pe cunoscutul Joc de-a lupul și oile. Pentru prima oară ne întîlnim cu Ghilgameș (între doi tauri cu cap de om), ceea ce denotă rădăcinile neobișnuit de adînci ale miturilor despre acest erou. Ne întîlnim aici și cu omul-scorpion și cu scene de la un anumit „banchet al animalelor”: măgarul cîntă la harfă, șacalul la tamburină, ursul bate tactul și dansează, vulpea înarmată cu un pumnal duce în coș un lup și un mielușel, iar în urma lor pășește cu demnitatea unui slujitor al regelui, leul...

Sînt scene care ar putea ilustra fabulele lui Esop, La Fontaine și Krîlov — dacă ele nu ar fi ilustrații la fabulele sumeriene.

Pe lîngă tauri, în arta sumeriană a orfevrăriei (și în general în arta plastică) ne întîlnim cel mai frecvent cu reprezentări de țapi și de berbeci. Aceste animale simbolizau la sumerieni fertilitatea, după cum taurul constituia simbolul forței; ele erau reprezentate, aproape fără excepție, în fața unui arbust sau a unui pom. În arbore cercetătorul vede simbolul vieții, despre el existînd multe mențiuni în mitologia sumeriană și în Biblie („arborele vieții”); iar în scena cu arbustul este prefigurat „berbecul

încurcat cu coarnele în măracini“ din Biblie, pe care Abraham l-a jertfit lui Dumnezeu în locul fiului său Isac (cînd Dumnezeu s-a mulțumit cu intenția de a fi vrut să-i îndeplinească porunca, jertfindu-și propriul și unicul său fiu). Dintre operele cu acest subiect se remarcă statuetele **Țap în arbust** sau **Țap în arborele vieții**, care au fost descoperite de Woolley în „marea groapă a morții“. Ele reprezintă o simbioză desăvîrșită a artei sculpturale, orfevrăriei și a artei giuvaergeriei. O statueta reprezentînd un animal cu o înălțime de numai 60 centimetri este modelată cu o fantezie de poet și cu minuțiozitatea pictorului miniaturist. Capul și picioarele sînt din aur reliefat, părul lung este executat din frunzulițe de argint stilizate, coarnele și coama sînt din lazurit albastru, ochii, de asemenea, din lazurit; arborele sau arbustul înflorit sînt tot din aur, iar postamentul este confecționat din argint cu intarsii din lazurit și scoici. Mii de ani au stat aceste două statuete îngropate sub nisipul de pe malul

Țap în arbust, descoperit la Ur. Este confecționat din aur, argint și lazurit și provine aproximativ din al II-lea păttrar al mileniului al III-lea î.e.n. (British Museum, Londra).

Eufратului, iar astăzi le desparte oceanul: una se află la Londra, cealaltă la Philadelphia.

Dintre toate creațiile giuvaergeriei sumeriene cele mai cunoscute sînt, probabil, **Bijuteriile reginei Șubad**. În realitate ele reprezintă numai una dintre garniturile de bijuterii de aceeași valoare ale doamnelor din secolele al XXIX-lea și al XXVII-lea î.e.n., care au fost dezgropate la Ur. Această garnitură este formată dintr-un colier cu perle de aur și din mici cilindri din pietre semiprețioase roșii și albastre, din diademe și banderole pentru împodobirea părului, cercei din aur, lucrări cu finețe (în formă de semilună cu un diametru de pînă la 7 centimetri și o greutate de cîteva grame), ace și scoici aurite, inele cu pietre șlefuite din aur curat, pudriere de aur, nasturi, cocarde, spirale, pandantive (cel mai adeseori sub formă de leu și de taur) și brățări — pe scurt este compus din toate acele obiecte care pot dovedi bogăția bărbaților, gustul femeilor și măiestria giuvaergiilor. Cele mai de efect sînt probabil acele de păr lungi, confecționate din aur care ies din diademe ca niște lujeri, avînd la capăt flori mari de aur cu pistil din lazurit albastru; cel mai simplu colier executat din cilindri mici de cornalină, lazurit și aur este format din 365 de piese...

Cunoaștem precis modul în care doamnele sumeriene purtau aceste podoabe. Într-una din vitrinele Muzeului Irakian sînt expuse capetele a două tinere femei din suita reginei Șubad exact în aceeași poziție în care le-a dezgropat Woolley (arheologii au estimat vîrsta lor la 24—26 ani). Craniile lor s-au turtit sub greutatea pămîntului, dar podoabele au rămas intacte; lungimea bentițelor de aur care susțineau părul denotă că femeile sumeriene purtau coafuri bogate (dacă nu erau de-a dreptul „tapate“, purtau o coafură pe care coaforii o numesc astăzi „cunună“), iar diademele din frunzulițe de aur, cercuri și flori erau purtate lăsate mult pe frunte. (În altă vitrină sînt expuse alături de frunzulițele de aur din alte diademe, modelele lor naturale, rupte din fagii și salciile de pe malul Tigrului care curge la o depărtare de cinci minute de muzeu; comparînd formele lor, nervurile și codițele lor, în minte ne apare deodată aforismul lui Wild despre „natura care imită arta“). Katherine Woolley a modelat, după craniile găsite și după amprentepeceșilor-cilindru, un cap de femeie care a purtat odinioară aceste podoabe. Originalul ei se află la Muzeul universității din Philadelphia, iar copiile ei se află la British Museum și la Muzeul Irakian, dar toate sînt împodobite cu bijuteriile originale găsite în „cimitirul regal din Ur“.

Annual circa 1 000 000 de vizitatori se perindă prin fața acestor creații ale giuvaergiilor sumerieni. Dacă dictonul „cîți privitori, atîția ochi vrăjiți“ este uneori valabil, în acest caz el se aplică cu certitudine și omului pe care strălucirea aurului nu-l impresionează fiindcă s-a obișnuit să

lucreze cu el în spatele ușilor blindate ale Băncii Naționale și pentru cel ce mărturisește în fața uneia din vitrine că are un magazin de bijuterii pe *Via Veneto*¹ din Roma... Să ieșim din Muzeul Irakian și să privim vitrinele giuvaergeriilor de sub colonadele de pe *Rashid Street*²: sînt opere remarcabile, dar nu de același calibru. Să ieșim din British Museum pe *Oxford Street*³ și să zăbovim cîteva minute în fața fiecărui magazin de bijuterii: lux și gust rafinat, dar nu asemenea artă. Oare nu există în vremurile noastre aurari și giuvaergii care să-i egaleze pe cei sumerieni?

„Printre bijuteriile de mare valoare găsite în mormintele regale din Ur există piese cu care nu ar trebui să se rușineze nici *Cartier*⁴ din Paris“, scrie C. W. Ceram.

Pe *Rue de la Paix*, la numărul 13, ne amintim de aceste cuvinte. Și discutăm despre aceasta la cîteva pași mai încolo, într-o cafenea, unde obișnuia să vină Verlaine.

Firește, nu tot ce au creat artiștii sumerieni au fost capodopere. Dar capodoperele pe care le-au creat ne stîrnesc admirația. Și ne obligă să ne punem întrebări la care se poate găsi greu un răspuns.

Cum e posibil ca la un nivel atît de coborît de dezvoltare socială să apară o artă atît de înaltă? Este oare într-adevăr apogeul artei independent de baza economică din care s-a dezvoltat această artă?

Cum este posibil ca aceste opere să fi satisfăcut nevoile estetice ale unor oameni cu un mod de viață și de gîndire complet diferit de al nostru și care să ne ofere și nouă astăzi emoții artistice?

Cum este posibil ca aceste opere să fi fost moderne cu 5 000 de ani în urmă, și să continue să fie moderne și astăzi? „Problema perenității artei este, prin urmare, la fel de actuală ca și problema esenței imuabile a artei“, scrie Adolf Hoffmeister.

¹ *Via Veneto* — stradă comercială în Roma.

² *Rashid Street* — cea mai importantă stradă din Rasafa, cartier din Bagdad, așezat pe malul drept al Tigrului.

³ *Oxford Street* — cunoscută stradă comercială din centrul Londrei.

⁴ *Cartier* — celebru bijutier francez.

„Cuvinte, cuvinte, cuvinte...”

Sumerienii au lucrat opere grandioase din argilă, piatră și metale; dar opere și mai mari au creat din cuvinte: un material mai volatil decât fumul, dar mai rezistent decât aurul, din moment ce ele ajută la exprimarea gândurilor și imaginilor poetului.

Aceste opere făurite din cuvinte reprezintă poate aportul cel mai prețios al sumerienilor la istoria culturii omenirii. Sînt imnuri, rugăciuni, eposuri și bocete, un gen particular îl constituie proverbele. Mai sînt poemele; în versuri libere, fără rimă, bazate pe ritm, ale căror reguli nu le cunoaștem cu precizie; sînt poezii ce nu erau menite să fie citite, ci urmau să fie declamate în acompaniament de tobe, harfă și liră. Nu ni s-au păstrat din ele decât fragmente ce provin din epoci foarte tîrzii, dar care egalează orice operă creată de poeții ulteriores. Literatura universală începe cu aceste poeme și atinge pentru prima oară apogeul prin ele.

Proverbele sumeriene sînt mai vechi cu cîteva sute de ani decât învătăturile egiptene și cu 2 000 ani, mai vechi decât *Cartea biblică de proverbe*. *Imnul soarelui* hitit a apărut cu 1 000 ani mai tîrziu decât imnurile sumeriene, iar primele eposuri sumeriene au fost plămuite cu 2 000 ani înaintea Iliadei și a Odiseei lui Homer!

Aceste opere s-au născut în adîncurile nebănuite ale veacurilor, dar continuă să ne încînte și să ne impresioneze și astăzi. Și ne obligă să reflectăm, uneori chiar să rămînem stupefiați în fața unor întrebări și generalități pe care și astăzi le formulăm la fel. Cum se poate ca aceste cuvinte, alcătuite cu 4 000—5 000 ani înainte, să aibă un înțeles și astăzi? Căci ne găsim la un nivel de cultură complet diferit, avem o experiență istorică incomparabil mai mare, trăim în condiții sociale total diferite! În acest caz nu e suficientă afirmația că marea artă este mereu vie. Ne aflăm iarăși în fața unei întrebări, de felul celei referitoare la modernitatea artei sumeriene, numai că întrebarea este mult mai complexă. Și pînă acum nu există răspuns la ea.

Aceste opere ale poezilor străvechi, care ne uimesc prin actualitatea ideilor, mai au însă și altă însemnătate. Ele ne permit să-i cunoaștem pe

sumerieni, mai bine decît din documentele istoricilor, economiștilor și juriștilor lor: ele ne permit să privim în inima lor, să înțelegem mai bine arta plastică și arhitecturală (Cît de enigmatice ar fi rămas pentru noi, de pildă, catedralele gotice, dacă n-am fi cunoscut biblia? Cît de lipsită de conținut ar fi fost pentru noi ornamentația Parthenon-ului, dacă nu l-am fi cunoscut pe Homer?) Și în același timp, ele ne înlesnesc o mai bună cunoaștere și înțelegere nu numai a sumerienilor, dar și a culturii babilonienilor, asirienilor, arabilor și evreilor. Și deoarece prin intermediul evreilor multe elemente ale culturii sumeriene au pătruns în creștinism, ele ne permit să înțelegem și multe lucruri din istoria culturii Europei care erau de neînțeles pînă la descoperirea sumerienilor.

Cuvintele sumeriene sînt însă prin ele însele cuvinte moarte; pentru a înțelege operele create din aceste cuvinte avem nevoie de ajutorul specialiștilor. Știm că există oameni care pot să traducă aceste cuvinte, să traducă chiar și poezii alcătuite din aceste cuvinte. Am făcut deja cunoștință cu ei, acum să facem cunoștință cu rezultatele muncii lor.

Nu intenționăm să facem o istorie a poeziei sau literaturii sumeriene și nici o antologie a ei.

Vrem doar să prezentăm o probă despre măreția ei.

*

Să începem cu proverbele: ele fac parte dintre cele mai vechi creații ale literaturii poetice sumeriene, exprimînd cea mai veche înțelepciune a acestui popor. În același timp, ele reprezintă pentru noi o noutate: în perioada antebelică nu se cunoștea nici măcar un singur proverb, iar astăzi se cunosc (datorită lui S. N. Kramer și E. Gordon) mai bine de 300 de asemenea proverbe. Toate provin de pe tăblițele dezgropate la Nippur — parțial însă de prima expediție a lui Peters.

„Dacă veți pune la îndoială vreodată frăția dintre oameni și umanitarismul social al tuturor popoarelor și raselor“, declară Kramer, „apelați la proverbele și zicătoarele lor, la maximele și aforismele lor. Proverbele pătrund mult mai adînc decît oricare alte opere literare prin scoarța contrastelor culturale și a diferențelor de mediu, de idei, permițînd dezvoltarea firii de bază a tuturor oamenilor fără deosebire de locul și timpul în care trăiesc. Proverbele sumeriene au fost compuse și notate cu mai mult de 3 500 ani înainte și multe dintre ele s-au repetat, fără îndoială, cîteva secole înainte să fi fost notate. Ele se referă la un popor care se deosebește de noi prin limbă și mediu, prin moravuri, deprinderi, instituții publice, economice și religie, și totuși caracteristica principală pe care o sesizăm la proverbele sumeriene este în mod remarcabil apropiată de cea a proverbelor noastre. Nu trebuie de loc să ne străduim pentru a afla în ele o reflectare a propriilor noastre înclinații,

a modului nostru de gândire, a slăbiciunilor noastre, insuficiențelor, confuziilor și divergențelor noastre“.

Există printre noi oameni care „vînd pielea ursului din pădure“¹! Sumerienii aveau și ei asemenea oameni și ziceau „N-a prins încă vulpea, dar îi și face zgardă“.

Ajung și la noi oamenii „din lac în puț“? Nu se zice că „de ce ți-e scris nu scapi“? Există și proverbul grecesc „cade victimă Scillei, cine vrea să scape de Caribda². Echivalentul sumerian sună astfel: „Dacă am scăpat de bivoul sălbatic, m-a călcat vaca sălbatică“. Sumerienii spuneau: „Cine construiește ca un stăpîn, trăiește ca un sclav; cine construiește ca un sclav trăiește ca un stăpîn“.

Există oameni care, datorită incapacității lor, nu fac față funcției pe care o îndeplinesc? Din păcate aceștia nu sînt numai scribii, pentru care era valabil proverbul sumerian: „Scribul care nu cunoaște limba sumeriană, ce fel de scrib este?“ O stenografă sau o stenodactilografă ar putea fi lăudată și astăzi cu ajutorul proverbului sumerian „scribul a cărui mină se mișcă la fel ca gura (care dictează) este un adevărat scrib!“

Se vaită astăzi cineva că „s-a născut într-o zi nefericită“? În caz afirmativ, el folosește aceeași întorsătură ca ghinionistul sumerian cu 4 000 ani înainte. Despre colegii acestui ghinionist și, în general, despre oamenii neîndemnatoci, sumerienii spuneau: „dacă îl bagi în apă, apa se murdărește, dacă îl așezi în grădină, legumele putrezesc“.

„Hainele îl fac pe om“, declarăm noi; în limba sumeriană acest proverb sună astfel: „unui om bine îmbrăcat oricine îi poartă stimă“. Trebuie să căutăm o paralelă pentru proverbul sumerian „prietenia durează o zi, rudenia — o veșnicie“? Sau: „Ciinele fierarului nu poate să răstoarne nicovala, dar poate răsturna o vadră cu apă“?

S-au păstrat însă și proverbe sumeriene care reflectă și caracterizează diferențele sociale; acestea sînt poezii scurte, care valorează cît cărțile. „Săracul o duce mai bine mort decît viu: cînd are pîine, îi lipsește sarea, cînd are sare, îi lipsește pîinea, cînd are carne, nu are miel, cînd are miel, nu are carne“. Unele dintre aceste proverbe îl „consolau“, măcar, pe sărac: „cine are mulți bani, poate fi fericit, cine are multe cereale poate fi fericit, cine nu are nimic, poate dormi liniștit“.

După această duzină de proverbe mai menționăm încă două care arată cu cîtă matură înțelepciune a rezolvat poporul sumerian problema războiului de cucerire și de apărare. Sumerienii considerau inevitabilă pregătirea pentru apărare: „ținut slab înzestrat cu arme — dușmanul nu

¹ În original — proverbul slovac „N-a prins lupul, dar vinde pielea lui“.

² *Scylla și Caribda* — monștri marini care în mitologia greacă străjuiau strîmtorrea, identificată a fi Messina de mai tîrziu. Capul Scylla se află pe coasta Italiei, iar Caribda, cu mult mai periculoasă, pe coasta Siciliei.

se lasă alungat de la poarta lui“. Înaintea unui război ofensiv el avertiza: „dacă vei pleca și vei cuceri o țară străină, dușmanul va veni și îți va cotorosi țara!“

Păcat că regii sumerieni nu s-au condus tocmai după aceste două proverbe. Poporul lor ar fi dăinuit câteva milenii de istorie în plus, poate chiar pînă în prezent.

Poeziile sumeriene s-au păstrat de multe ori numai în mici fragmente, adesea numai în versiune akkadiană, iar în multe cazuri numai sub formă de titluri (în „cataloagele de cărți“ din bibliotecile templelor). Numărul total de opere despre care avem astăzi cunoștință este surprinzător de mare: numai compozițiile epice sînt în număr de 90!

Faptul că eposurile sumeriene sînt cele mai vechi din literatura universală se cunoaște de câteva zeci de ani; același lucru este valabil și pentru imnurile sumeriene închinete zeilor. În ultimii ani sumerienii au dobîndit supremația istorică și în poezia lirică și anume după descifrarea tăbliței care cuprinde poezia despre dragostea zeului Martu pentru fiica zeului Numsudua, și după descoperirea cîntecului de dragoste al regelui din Ur, Șusin. Acest *Cîntec de iubire al lui Șusin* este „poate cel mai vechi cîntec de dragoste înregistrat în literatură, în general“ (J. Klíma), și cu siguranță este cu cel puțin 1 000 ani mai vechi decît celebra *Cîntare a cîntărilor*¹ a lui *Șalamun* Solomon. Și cu toate că după el au apărut multe alte cîntece de dragoste, multe dintre ele reușite, cîntecul lui Șusin face parte dintre cele mai izbutite.

Imnurile sumeriene închinete zeilor provin, în marea lor majoritate, de la sfîrșitul mileniului al III-lea î.e.n., unele dintre ele fiind, în mod cert, cu aproape o jumătate de mileniu mai vechi. Au un stil înflorit și sînt foarte elocvente, ca toate imnurile închinete zeilor din toate literaturile; valoarea lor artistică este indiscutabilă. Ele ne impresionează cel mai profund poate prin faptul că reflectă senzația înspăimîntătoare a neputinței omului de atunci în fața unor forțe ridicate de el însuși la rangul de zeități; aici simțim într-adevăr prăpastia miilor de ani. Dar nu pentru mult timp: aceste imnuri îi preamăresc, ce-i drept, pe zei, dar ele glorifică în același timp și acele principii morale care sînt și astăzi principiile morale ale majorității omenirii. Sumerienii se cutremură numai în fața puterii zeilor lor, îi glorifică numai pentru că acești zei apără binele, dreptatea, cîntea, adevărul, pentru că îi ajută pe cei

¹ *Cîntarea cîntărilor* — una din cărțile poetice ale *Vechiului Testament*. Povestea de iubire dintre regele Solomon și păstorița Sulamita este una din cele mai vechi pastorale din istoria literaturii universale. Ultima ediție în limba română a apărut în 1977, Ed. științifică și enciclop., în traducerea lui Ioan Alexandru.

slabi și umili. „Cine se îngrijește de un orfan, cine are grijă de o văduvă? Este mama orfanilor (zeița) Nanșe, care apără văduvele, care îl ajută pe cel sărman: zeița (Nanșe) oferă în poala ei un adăpost celui părăsit, oferă un acoperiș celui sărman“. Manifestări asemănătoare ale sentimentului

*Mirele meu, scump inimii mele,
Mare și dulce ca mierea e frumusețea ta!
Leul meu, drag inimii mele,
Mare și dulce ca mierea e frumusețea ta!*

*Gîndul tău, gîndul tău, eu știu să-l împac,
Mirele meu, rămii pînă-n zori în casa mea!
Inima ta, inima ta, eu știu, cum s-o bucur,
Leul meu, rămii pînă-n zori în casa mea!*

*Și fiindcă mă iubești, mirele meu,
Dezmiardă-mă, te rog!
Domnul meu fii și protectorul meu,
Șusîn al meu, tu care bucuri inima lui Enlil
Te rog, dezmiardă-mă!*

Cîntecul de iubire al lui Șusîn din secolul al XXI-lea
i.e.n. Fragment din cîntecul miresei (după S. N. Kramer și J. Klîma).

etic, apropiat de al nostru, sînt cuprinse și în cîntecele de glorie a altor zei, chiar și a unor regi. Este de mirare că victoriile militare ale regilor sumerieni sînt preamărite în tăblițe într-un limbaj foarte monoton dovedind că au fost scrise de anumiți propagandiști, nu de poeți.

Din poezia epică a sumerienilor, în măsura în care o cunoaștem, prezintă o importanță literară constantă circa 10 opere. Nu este puțin — cîte opere moderne ar rezista oare la proba timpului, a celor 4 000 ani? Cele 10 opere constituie, de obicei, cicluri despre faptele de vitejie ale zeilor și semizeilor sumerieni. Într-unul din ele este descrisă lupta vitejească a zeului apelor și înțelepciunii, Enki, cu monstrul munților Kor; putem să vedem în aceasta și o expresie mitologică a triumfului civilizației asupra barbariei (la fel ca în mitul grecesc, de mult mai tîrziu, al luptei centaurilor cu lapiții)¹. În alt epos este descrisă încercarea nereușită a eroului Adapa de a obține nemurirea. Cîteva fragmente mai lungi glorifică faptele eroice ale regelui din Ur, Ghilgameș. În două dintre cele

¹ *Lupta centaurilor cu lapiții* — luptă extrem de violentă descrisă de Hesiod și Ovidiu în care centaurii sînt zdrobiți. Simboliza lupta grecilor cu „popoarele barbare“.

mai lungi eposuri sînt descrise faptele eroice ale regelui mitic Enmerkar din Uruk; în introducerea unuia dintre ele (Kramer a intitulat-o *Enmerkar și stăpînul din Aratta*) se vorbește pentru prima oară despre „veacul de aur“ al omenirii, primul ei „rai“ — „Cu multă vreme înainte nu existau pe lume șerpi, nu existau scorpioni, nu trăiau hiene, cîini sălbatici, lupi, nu exista în lume frica, groaza, omul nu avea dușmani...“

O menționare mai detaliată necesită eposul despre regele din Kiș, Etan, cunoscut sub titlul de *Zborul lui Etan spre cer*. Acest epos s-a păstrat numai parțial și numai în versiune akkadiană, dar se poate presupune că este de origine sumeriană; în Lagaș a fost găsită și ilustrația la el (pe o pecete-cilindru, datînd aproximativ din secolul al XXIV-lea). Eposul narează istoria primului zbor al omului, care este cu cel puțin 1 000 ani mai vechi decît mitul grecesc despre Dedal și Icar¹.

Nu există, desigur, nici o îndoială: grecii și-au creat ei înșiși mitul despre Dedal și Icar, fără nici o influență sumero-akkadiană. De fapt, între aceste mituri există o deosebire considerabilă: Dedal și-a inventat aripi și le-a confecționat din pene de păsări, în timp ce Etan a folosit un vultur pentru zborul său aerian. Un singur lucru este comun acestor două mituri (ca și Covorul zburător din basmele arabe de mult mai tîrziu) și anume că ele constituie o expresie a dorinței de veacuri a oamenilor de a zbura — o dorință cu atît mai obișnuită astăzi cu cît realitatea a depășit visele miturilor.

Etan este o figură cunoscută din *Listele regale* babiloniene: el a fost al 13-lea rege din prima dinastie din Kiș de după potopul pămîntului. Zeii l-au înzestrat cu bogăție, putere, faimă și cu o vîrstă neobișnuit de mare (a domnit 1 500 de ani), pe scurt, cu tot ce și-a putut dori. O singură dorință i-a rămas neîmplinită, și anume ca soția să-i nască un fiu. A plecat de aceea să colinde prin lume pentru a găsi iarba fermecată a fecundității, care i-ar fi adus pe lume copilul. Nu știm prin ce peripeții a trecut în această călătorie, fiindcă versurile respective nu s-au păstrat. Aflăm numai că, după căutări zadarnice, el cere ajutorul zeului soarelui, Utu, care vede și știe totul. Utu l-a trimis la vultur. Dar cum se poate ca un pămîntean să fie ajutat de o pasăre cerească? Dar s-a întîmplat că în timp ce Etan colinda prin munți, să zărească într-o ripă îngustă un vultur pe care îl aruncase aici un șarpe, fiindcă vulturul îi mîncase puii; el se lovea cu aripile de vîrfurile stîncilor și nu putea să iasă afară. Etan l-a ajutat, iar vulturul recunoscător l-a ridicat la înălțime pentru ca să poată vedea mai ușor iarba căutată.

¹ *Dedal și Icar* — Dedal, pictor, sculptor și arhitect din Atena. A construit, din porunca regelui Minos al Cretei, celebrul Labirint, care mai tîrziu i-a devenit închisoare. A evadat împreună cu Icar cu ajutorul unor aripi făcute din pene lipite cu ceară.

Epopeea lui Ghilgames. Fragment din tăblița a II-a a versiunii asiriene în care se face o mențiune asupra potopului lumii. Datează de la jumătatea secolului al VII-lea î.e.n., și a fost descoperită în biblioteca lui Assurbanipal de la Ninive (British Museum, Londra).

Descrierea acestui zbor este interesantă: poetul, care nu a avut nici odată prilejul să vadă ținutul său natal de la o înălțime mai mare de 30 m, și-a exprimat impresiile sale asupra perspectivei în mișcare, precum și îngrijorarea că omul, prin descătușarea de pământ, ajunge nu numai egalul păsărilor, dar și al zeilor. Să inserăm un citat textual: „Cînd vulturul l-a ridicat sus, și s-a rotit cu el prima oară i-a zis lui Etan: «Uită-te, prietene, cum arată pămîntul, privește marea de lîngă cetatea munților!» Pămîntul a rămas într-adevăr numai un simplu deal, marea s-a transformat într-un simplu șuvoi de apă. După ce l-a ridicat sus și s-a rotit a doua oară cu el, vulturul i-a zis lui Etan: «Privește, prietene, cum arată pămîntul!» Pămîntul arată ca o mică pădurice. Cînd l-a ridicat sus și s-a rotit a treia oară cu el, vulturul i-a spus lui Etan: «Privește,, prietene, cum arată pămîntul!» Marea s-a transformat într-un pîrîiaș de grădină. În timp ce zborul continua, iar vulturul se rotea sus, tot mai sus, lui Etan i s-a făcut frică: Am privit de jur împrejur, am pierdut pămîntul, iar privirea mea nu a mai văzut marea. «Nu mai vreau să zbor, prietene, spre cer! Oprește, vreau să mă întorc pe pămînt!»»

Nu știm cum s-a încheiat acest prim zbor al omului. Sfirșitul tăbliței nu a fost găsit pînă astăzi.

*

**Ghilgameș cu leul. Relief asirian, datînd
aproximativ din secolul VIII—VII î.e.n.
(Muzeul Luvru, Paris).**

Cel mai remarcabil dintre toate eposurile sumeriene este, fără îndoială, *Eposul despre Ziusudra*, regele din Șuruppak.

Ajungem din nou la potopul pămîntului, care de mii de ani preocupă mintea oamenilor. Desigur nu ne referim la potopul pămîntului cunoscut din legendele răspîndite în China, India, Peru, Australia, Birmania, Malaezia, Lituania, Walles, Grecia și în alte țări, în cazul căruia este vorba, desigur, după cum afirmă E. Sollberger, „de o reacție 'asemănătoare a gîndirii omenești la împrejurări asemănătoare“, ci la potopul biblic, care în urma descoperirilor din Ur, Kiș și Fara (unde se găsește tocmai Șuruppak al lui Ziusudra) s-a transformat într-o inundație obișnuită, chiar dacă neobișnuit de mare în ținutul populat de sumerieni.

Am menționat deja că potopul biblic al lumii prezintă nu numai „o latură arheologică“, dar și „una literară“, în timpul cercetării căreia s-a

ajuns la una dintre cele mai excepționale descoperiri din istoria asiologiei. Și nu numai a asiologiei!

Eroul acestei descoperiri a fost englezul George Smith (1840—1876). Smith era gravor într-o tipografie, dar descoperirile din Mesopotamia și mostrele de scriere cuneiformă l-au impresionat atât de mult, încît s-a dedicat studierii acestei scrieri. Noaptea de-a rîndul și-a însușit ca autodidact serioase cunoștințe de arheologie, astfel încît în anul 1866 a fost primit asistent la British Museum. Aici s-a concentrat asupra studierii tăblițelor din biblioteca lui Assurbanipal de la Ninive, care a fost dezgropată de Layard și de Rassam. La sfîrșitul lui noiembrie 1872, a găsit pe una dintre aceste tăblițe cîteva cuvinte care l-au adus de-a dreptul într-o stare de exaltare. La 3 decembrie a prezentat o comunicare despre descoperirea sa la ședința Societății pentru arheologie biblică: era vorba despre descrierea asiro-babiloniană a popoului pămîntului, o descriere făcută cu aceleași amănunte cu cele din biblie, dar mult mai vechi!

Anglia a fost cuprinsă de un entuziasm care s-a transformat în indignare: dacă afirmația lui Smith este justă, înseamnă că biblia nu constituie „prima sursă a credinței și a cunoștințelor“, ai cărei autori „au fost inspirați de însuși Dumnezeu“. Numai că afirmația lui Smith era exactă: tăblița cuprindea un text vast din epopeea asiro-babiloniană a lui Ghilgameș, unde era descrisă vizita regelui din Uruk, Ghilgameș, la regele din Șurupack, Utanapiștim, care împreună cu soția sa a supraviețuit popoului trimis de zei ca o pedeapsă pentru lipsa de credință a oamenilor. Utanapiștim i-a povestit lui Ghilgameș cum Ea, zeul apelor și al înțelepciunii, l-a povățuit să-și construiască o arcă pe care să îmbarce tot ce este sămînță vie și cum a scăpat pe această arcă. Finalul acestei povestiri lipsea însă. În zadar l-a căutat Smith printre zecile de tăblițe aflate la British Museum. Poate el a rămas undeva în Ninive...

„A rămas în Ninive? Să plece atunci Smith într-acolo și să-l aducă. Atunci se va vedea, dacă afirmația lui rămîne valabilă!“. Era o propunere absurdă: să găsești în dărîmăturile uriașe ale unui oraș de mult părăsit un anumit fragment dintr-o anumită tăbliță părea a fi o acțiune absolut imposibilă. Mai imposibilă decît găsirea aceluia legendar „ac în carul cu fin“. Ziarul londonez *Daily Telegraph* a lansat o recompensă de 1 000 lire celui care va aduce acest fragment. Smith a ezitat, dar apoi s-a hotărît. În primăvara lui 1873 a plecat într-o expediție pe colina Kuyundjik și s-a întîmplat ceea ce nimeni nu credea: a găsit fragmentul care lipsea! Și numai după 5 zile de săpături, ca o dovadă a faptului că norocul suride celui temerar. Mai tîrziu el a găsit și alte tăblițe și fragmente din *Epopeea lui Ghilgameș* — în total 384 de tăblițe!

George Smith nu a ajuns să vadă prelucrarea definitivă a întregului epos; a mai plecat de două ori în Mesopotamia, iar în anul 1876 a murit de dizenterie la Alep. Lacunele din această epopee au rămas pînă astăzi; ele pot fi însă relativ ușor completate din context.

Regele din Uruk, Ghilgameș, două treimi zeu și o treime om, a plecat în lume împreună cu prietenul său Enkidu, pentru ca să se acopere de glorie prin fapte eroice. La început a izbutit: într-o pădure de cedru uriașă l-a învins pe monstrul Humbaba, l-a ucis pe taurul ceresc și așa mai departe, dar în cele din urmă a primit o lovitură cruntă: Enkidu a contractat o boală îngrozitoare și s-a sfîrșit. Copleșit de durerea provocată de soarta prietenului său, Ghilgameș a început să dorească a ocoli moartea: s-a hotărît să găsească planta ce îl va face nemuritor. În drumurile sale a ajuns la regele Utanapiștin din Șuruppak, care înzestrat cu nemurire de zei, a supraviețuit tuturor catastrofelor ce s-au abătut asupra lumii, printre care și străvechiul potop. Ghilgameș i-a cerut să-i dezvăluie taina nemuririi sale. După oarecare șovăieli, Utanapiștin i-a îndeplinit dorința, dar Ghilgameș nu a avut suficientă forță să îndeplinească condițiile grele și s-a întors în orașul său natal Uruk. Restul vieții și l-a consacrat ridicării zidurilor lui, asigurîndu-l pentru totdeauna contra dușmanului. În felul acesta și-a dobîndit multe merite pentru care a rămas nemuritor în memoria urmașilor săi, chiar dacă a trebuit în cele din urmă să moară.

Ideea că printr-o muncă care apără țara de dușmani, omul devine nemuritor nu este în realitate rea și dacă sîntem conștienți că ea datează de acum 3 000—4 000 ani, nu ne rămîne decît să fim uluiți. Nu intenționăm însă să facem o analiză a acestei epopei, ci ne interesează doar episodul în care Utanapiștim îi povestește lui Ghilgameș despre potopul lumii.

Zei s-au mîniat pe oameni că nu le aduc jertfe și s-au hotărît să stîrpească rasa omenirii, aducînd potopul. Numai Utanapiștim cel drept trebuia să scape: și-a construit atunci la sfatul zeului Ea o barcă mare „în întregime din lemn și a cătrănit-o cu asphalt. . . și i-a făcut o feres-truică la suprafață“. După aceea „a îmbarcat în ea tot ce era de sămîntă vie, a transportat pe ea întreaga familie și rudele, animalele mari și mici din stepă; după aceea a astupat ușile. Și se întîmplă ca din temeliiile cerului să se lase un nor negru, iar după 6 zile și 6 nopți se porni să tune și să fulgere, iar potopul însoțit de furtună acoperi pămîntul. . . Și munții se acoperiră de apă, iar zeii ca niște cîini s-au ghemuit chirciți pe rampa cerului. . . și întreaga omenire s-a transformat în mocirlă, iar o mlaștină adîncă și întinsă sluji pămîntului drept acoperiș“. Apoi potopul s-a oprit, apele au scăzut, iar Utanapiștim a poposit cu barca sa pe un pămînt uscat — pe muntele Nisir.

Toate acestea sunau foarte asemănător cu ce se afla scris în Biblie. Ce a făcut străbunul Noe când corabia lui a acostat pe un teren arid, pe muntele Nisir, din masivul muntos Ararat? „A deschis o fereastră pe care a tăiat-o în corabie și a dat drumul unui corb. Acesta a tot zburat și nu s-a mai întors pînă ce au secat apele de pe pămînt. Apoi a dat drumul unei porumbițe ca să afle dacă apele s-au retras de pe suprafața pămîntului. Aceasta, negăsind un loc în care piciorușele ei să se poată odihni, s-a întors pe corabie. Și a mai așteptat încă 7 zile și din nou a dat drumul unei porumbițe. Și porumbița se întoarse pe corabie spre seară și uite, purta în cioc o ramură de măslin. Atunci Noe și-a dat seama că apele s-au retras de pe fața pămîntului. Și a mai așteptat încă 7 zile, și din nou a dat drumul unei porumbițe care nu s-a mai întors la el“. Trecuse vremea potopului, iar Noe aduse ofrande lui Dumnezeu.

Ce a făcut însă Utanapiștim după ce corabia lui a acostat pe un teren arid și s-a fixat solid pe muntele Nisir? Iată ce povestește el lui Ghilgameș: „Și după ce a trecut a 7-a zi, am trimis o porumbiță și i-am dat drumul să zboare în libertate, afară. Porumbița și-a luat zborul, dar s-a întors înapoi, fiindcă nu a găsit un loc unde să se poată odihni. Am trimis o rîndunică și i-am dat drumul în libertate. Rîndunica și-a luat zborul, dar s-a întors din nou, fiindcă nu a găsit loc unde să se poată odihni. Am trimis un corb și i-am dat drumul în libertate. Corbul și-a luat zborul și a zărit apele care se retrăgeau. Privește, zboară, croncăne, dar înapoi nu se mai întoarce“. Trecuse potopul, iar Utanapiștim aduse ofrande zeilor.

În aceste 2 pasaje, asemănarea versiunilor este cea mai șocantă, desigur cele 2 versiuni nu sînt textual identice, dar în punctele principale și esențiale corespund atît de mult încît este absolut exclus, ca fiecare dintre ele să fi apărut de sine stătător. Care a fost, prin urmare, modelul celeilalte? Răspunsul este lipsit de echivoc; versiunea asiro-babiloniană este mai veche, iar evreii au făcut cunoștință cu ea, cel mai devreme, în timpul „captivității babiloniene“, pe vremea regelui Nabucodonosor al II-lea (604—562 î.e.n.).

Tăblițele pe care le-au descoperit Layard, Rassam și apoi Smith datau din vremea regelui Assurbanipal, respectiv din anii 668—631 î.e.n. Ele constituiau, după cum se menționează textual, în inscripțiile lui Assurbanipal, numai „o copie bună“ a textelor mai vechi. Mai tîrziu au fost descoperite și alte texte; a fost găsită în cele din urmă și traducerea hitită a *Epopeii lui Ghilgameș*, care provine aproximativ din secolul al XIV-lea î.e.n., adică cu 100 ani mai înainte de perioada în care a trăit după tradiția biblică Moise, menționat ca autor al cărții *Genezei*. Cea mai veche versiune a ei, cunoscută pînă astăzi, datează din vremea regelui babilonian Ammisaduk, care a domnit între anii 1702—1681 î.e.n. (prima ei parte a

fost publicată în anul 1898 de englezul T. G. Pinches la Londra, a doua a fost publicată în anul 1922 de către americanul A. T. Clay la Yale, iar a treia parte a publicat-o francezul A. Boissier la Paris. Un material complet al întregii epopei, din care se pot compune circa 3 500 de versuri, a fost publicat în anul 1930 de către englezul R. Campbell-Thompson. Profesorul Lubor Matouš a tradus această epopee în limba cehă cu precizie filologică și sensibilitate poetică; cartea a apărut la Praga în anul 1958).

Noile cercetări au arătat însă, că nici cea mai veche versiune a *Epopeii lui Ghilgameș*, datînd din vremuri cînd nici Biblia nu plasează apariția Cărții *Genezei*, nu a fost cea originală. Nucleul ei sumerian, respectiv *Epopeea lui Ziusudra*, este cu cel puțin 500 ani mai veche.

Această epopee străveche s-a păstrat pe o tăbliță foarte deteriorată, care a fost găsită la sfîrșitul secolului trecut la Nippur, de către arheologii americani. Ea era formată din circa 300 de versuri, dintre care 150 sînt mai mult sau mai puțin deteriorate. Partea ei cea mai bine păstrată a fost editată și tradusă în anul 1914, de către sumerologul din Philadelphia, de origine germană, Arno Poebel. Pe această tăbliță se poate citi: „Apoi Ziusudra, rege (în Șuruppak), a construit o uriașă (corabie) ... (Apoi) toate furtunile cu vînturi deosebit de puternice s-au năpustit deodată, iar în clipa aceea, potopul s-a revărsat asupra tuturor locurilor jertfite. Apoi, după 7 zile și 7 nopți, potopul a inundat pămîntul iar barca cea mare se zvîrcolea din cauza furtunii pe apele umflate“.

După ce potopul s-a oprit, iar Ziusudra a acostat cu corabia sa pe un pămînt uscat, el a adus ofrande zeilor An și Enlil. „An și Enlil l-au îndrăgit și i-au dat viață ca zeilor: au insuflat în el spiritul veșnic pe care îl au zeii. Apoi regele Ziusudra, salvatorul florei și al semînței omenești, s-a hotărît să se așeze (pentru totdeauna) în ținutul (vieții?) pe pămîntul Dilmun, în locul de unde răsare soarele“.

Prin urmare numai atît în legătură cu cea mai mare operă poetică asiro-babiloniană, cu modelul ei sumerian străvechi și cu copia ei biblică mai slabă; numai atît în legătură cu drumul urmat de știință pentru dezlegarea uneia dintre cele mai mari enigme literare ale istoriei.

*

Povestirea despre potopul pămîntului nu a fost însă singura povestire pe baza căreia s-a constatat legătura dintre poezia sumeriană și Biblie. O serie întregă de conexiuni similare au fost descoperite de sumerologi în ultimele decenii. Cel mai interesant este însă faptul că ei nu le-au căutat. În timp ce descifrau tăblițele, au trăit un moment de stupeoare: la fel ca atunci cînd pe puntea ambarcațiunii Kon Tiki, cu care

Thor Heyerdahl¹ traversa Oceanul Pacific, a sărit un pește necunoscut pînă atunci, sau ca Ernest Denis, care în timpul expediției în căutarea păsării paradisului a descoperit în Noua Guinee tribul himbu, necunoscut pînă atunci.

Un incident asemănător s-a întîmplat, cu un episod din *Cartea lui Iov*², apreciat de evrei și creștini ca o pildă a încrederii și dragostei de nezdruccinat pentru Dumnezeu, și care este unul dintre episoadele cele mai valoroase, din punct de vedere artistic, ale Bibliei. Trăia în ținutul numit Uz un bărbat pe nume Iov, un bărbat cinstit și drept, devotat lui Dumnezeu. A avut noroc și bogății; 7 fii buni și 3 fiice, 7 000 de oi și 3 000 de dromaderi, mulți bivoli, măgari și slugi, multă altă avere și mulți prieteni. Și s-a întîmplat ca într-o zi Dumnezeu să se certe pentru el cu Satana: Satana a afirmat că lui Iov îi va pieri frica de Dumnezeu, dacă își va pierde copiii, averea și prietenii. Dumnezeu avea însă încredere în Iov și i-a îngăduit Satanei să facă orice cu el, dar fără să aibă voie să-i ia viața. Cu permisiunea divină, Satana se apucă de treabă: la început îi luă lui Iov averea, apoi copiii, apoi sănătatea și așa mai departe. Dar Iov, după fiecare lovitură, îl premărea pe Dumnezeu și nu încetă să-l preamărească nici atunci cînd soția s-a îndepărtat de el, iar prietenii l-au renegat: „Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului binecuvîntat!“ În cele din urmă Satana a capitulat, iar Dumnezeu i-a redat lui Iov tot ce-i luase Satana (mai mult decît atît, i-a dublat averea) și a transformat tristețea lui în bucurie.

Despre faptul că acest episod are un model sumerian am aflat abia în anul 1954, cînd S. N. Kramer a descoperit și a descifrat tăblițele (poemul are circa 135 de versuri și s-a păstrat pe 6 tăblițe, dintre care 4 se găsesc la Philadelphia, iar 2 la Istanbul).

Începutul poemului sună astfel: „Fie ca omul să preamărească de-a pururi pe zeul său; fie ca slujitorul să respecte cu venerație cuvîntul zeului său...“. El nu atinge, ce-i drept, un nivel artistic echivalent *Cărții lui Iov*, dar ideea ei fundamentală este identică: dacă omul suferă, este pentru că zeul i-a îngăduit aceasta și omul se comportă corect dacă, fără să țină seama de nedreptatea acestei suferințe, nu-și pierde curajul și continuă să-l preamărească pe zeu, pînă cînd acesta binevoiește să se îndure de el. Acest „a nu-și pierde curajul“ sună actual, ce-i drept și în zilele noastre, dar analiza învățăturii care se desprinde din cele două povestioare este

¹ Thor Heyerdahl — celebru explorator norvegian (n. 1914). Pentru a dovedi că Polinezia a fost populată cu oameni care au venit de pe coasta peruviană, Heyerdahl a întreprins expediția Kon Tiki traversînd Oceanul Pacific de la Callao (Peru) pînă în insula Paștelui pe o plută din lemn de balsa.

² *Cartea lui Iov* — carte de învățămintă din Vechiul Testament care tratează problema suferinței oamenilor nevinovați.

în acest caz secundară: importantă este constatarea că modelul sumerian este, cu mai mult de 1 000 ani, mai vechi decât cel biblic.

*Păstorul cel drept m-a atins pe mine, cel viteaz, cu mînia sa
și m-a privit strîmb, iar eu nu-i sînt dușman!*

*Tovarășul meu nu-mi spune vorbe drepte,
prietenul meu își rîde de cuvintele mele,
bărbatul cel viclean îmi întinde o capcană
iar tu, domnul meu, nu te împotrivești!*

Hrană e pretutindeni, hrana mea e însă foamea.....

Stăpînul meu (aș vrea să stau umil) în fața ta,

aș vrea să vorbesc cu tine: vorbele mele sînt un bocet!

*Ziua străluce pe pămînt, dar pentru mine, ea e întunecată,
Plînsul, vaietele, teama, mîhnirea îmi sînt oaspeți,
mă cuprinde frica, soarta mea sînt lacrimile!
O soartă rea mă înăbușe, tăindu-mi răsuflarea
și o boală nimicitoare îmi macină trupul!*

Stăpînul meu, tatăl meu, creatorul meu, ridică-ți privirea

Cît timp încă nu vrei să mă vezi, fără de ocrotire să mă lași?

Zeul a primit lacrimile lui, urechea lui i-a auzit vaietele

Zeul a ascultat vorbele lui, vorbe cinstite și fără înconjur

L-a alungat pe duhul cel rău al bolii ce-și filfia aripile deasupra lui

I-a schimbat soarta rea pe care el i-o hotărîse.

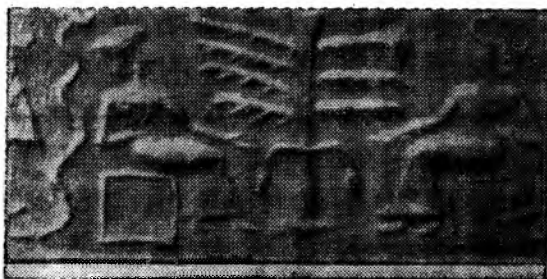
tristețea i-a schimbat-o în bucurie,

îi aduse duhuri bune, protectori să-îi fie

și îngeri de pază cu chip fericit.

Jov sumerian. Fragment dintr-o poezie datînd aproximativ din secolul al XXII-lea î.e.n. (după S. N. Kramer și J. Klîma).

După cum observăm din micul fragment al acestei poezii sumeriene ne întîlnim aici cu 1 000 ani mai devreme decât în Biblie și cu „protectorii de strajă“, cu îngerii. În alte poezii sumeriene ne întîlnim din nou cu „arborele vieții“, în legătură cu care se fac multe mențiuni în Biblie: pe o pecete-cilindru de la sfîrșitul mileniului al III-lea și începutul mileniului al II-lea î.e.n. ne întîlnim și cu o ilustrație la incidentul biblic de mult mai tîrziu al „ispitirii Evei“. Imaginea că omul a fost creat din lut, după asemănarea lui Dumnezeu, este, de asemenea, de origine sumeriană, la fel cu imaginea că omul a fost creat pentru a sluji lui Dumnezeu (după sumerieni — zeilor): întîlnim această imagine de cîteva ori, cel mai elocvent pe 2 tăblițe descoperite la Nippur, care se găsesc astăzi la Muzeul universitar din Philadelphia și pe o tăbliță sumeriană de pro-

„Ispitirea Evei“. Amprenta unui cilindru-pecete care reprezintă un arbore sfânt, o divinitate și o femeie în urma căreia se tirăște un șarpe (în stînga). Cilindrul provine din jurul anului 2 000 î.e.n. (British Museum, Londra).

veniență necunoscută (cumpărată de la săpătorii clandestini) aflată astăzi la muzeul Luvru din Paris.

„Poate că rezultatul cel mai interesant al analizei noastre comparative o constituie explicația pe care ne-o oferă poezia sumeriană pentru unul dintre cele mai enigmatice motive din povestirea biblică despre rai — despre acel pasaj celebru și cunoscut în care este descrisă zămislirea Evei — «a mamei întregii vieți» — din coasta lui Adam“. Înainte să cităm din nou cuvintele lui S. M. Kramer, dorim să facem o mică mențiune. Este vorba de poezia *Enki și Ninchursag*, a cărei acțiune se petrece în „raiul zeilor sumerieni“, în Dilmun. Acest Dilmun a fost „ținutul vieții“ care avea tot ce-și doreau zeii, numai apa lipsea din el. Zeul apei și al înțelepciunii, Enki, i-a ordonat, de aceea, zeului soarelui, Utu, să-l aprovizioneze cu apă; cînd Utu i-a îndeplinit porunca, mama zeilor, Ninchursag, a pus 8 plante să crească în apă. Enki a rupt însă aceste plante și le-a mîncat. Zeița Ninchursag a abătut de aceea asupra lui 8 boli, care i-au atacat 8 organe diferite și a plecat din Dilmun. Cînd pe Enki îl amenința deja moartea, iar ceilalți zei nu-l mai puteau ajuta, s-a ivit o vulpe, care i-a spus că dacă o va răsplăti cum se cuvine, o va aduce pe Ninchursag înapoi și o va îndupleca să-i redea lui Enki sănătatea. Cum a adus-o vulpea înapoi pe mama zeilor, ce a primit ea recompensă și cum s-a lăsat Ninchursag înduplecată, nu știm; versurile respective sînt deteriorate. Știm însă că Ninchursag a creat 8 zeițe-tămăduitoare dintre care fiecare a preluat cîte un organ bolnav al lui Enki: gingia, dinții, gura, mîinile, coastele etc. Am ajuns astfel din nou la coastă, ce-i drept la coasta lui Enki, nu a lui Adam, dar să-i dăm cuvîntul în continuare lui Kramer:

„De ce coasta? De ce autorul evreu a considerat cel mai convenabil să aleagă tocmai o coastă și nu un alt organ al corpului lui Adam pentru zămislirea femeii, al cărei nume Eva înseamnă, după imaginile biblice, mai degrabă «cea care dă viață»? Cauza acestui fapt se elucidează, dacă admitem că fundalul literaturii sumeriene, așa cum îl reprezintă compoziția despre Dilmun, a constituit baza pentru povestirea biblică despre rai. După poezia sumeriană, unul dintre organele bolnave ale lui Enki a fost tocmai coasta. Cuvîntul sumerian pentru «coastă» este *ti*. Zeița care a fost

zămislită pentru a vindeca coasta lui Enki se numește *Nin-ti*, «doamna coastei». Dar expresia sumeriană *ti* înseamnă, de asemenea, «a da viață». Numele Ninti poate să însemne, prin urmare, «doamnă care dă viață» la fel ca și «doamna coastei». În literatura sumeriană «doamna coastei» se identifică prin urmare cu «doamna care dă viață» printr-un procedeu care poate fi desemnat ca un joc de cuvinte. Acesta a fost unul dintre cele mai vechi jocuri de cuvinte literare, care a fost preluat și păstrat de povestirea biblică despre rai, deși, firește, în aceasta din urmă și-a pierdut efectul, deoarece expresia evreiască pentru «coastă» nu are nimic comun cu expresia pentru «aceea care dă viață».

Ne surprinde faptul că sumerologii — arheologii și filologii — au explicat legenda despre poporul biblic?

S-a gândit oare cineva că sumerologii ne vor explica și zămislirea Evei din coasta lui Adam?

*

Modelele sumeriene pentru Biblie sînt interesante: din punct de vedere al creației literare propriu-zise a sumerienilor nu sînt însă foarte importante. Cunoaștem compoziții mult mai însemnate din punct de vedere artistic: valoarea originalului nu este determinată totuși de copii.

Dintre aceste creații fac parte îndeosebi poemele religioase și mitologice sumeriene. Ele au însă un mic cusur, respectiv acela că fiind lipsite de observații și explicații sînt greu inteligibile pentru o persoană care nu este sumerolog. Fiindcă explicațiile sînt cel mai sigur mijloc de a strica delectarea pe care o oferă poezia (la fel ca în cazul glumelor), să lăsăm această plăcere specialiștilor limitîndu-ne numai la întîmplări ce ar putea fi scrise, să zicem, în presa din zilele noastre.

Pe prima pagină a cotidianelor sînt menționate știri economice și politice. *Fie ca uneltele dvs. să răsunе vioi!* Așa ar putea, de pildă, să se intituleze un articol de fond din timpul secerișului, aceasta fiind o traducere textuală din „calendarul agricol” sumerian din prima jumătate a mileniului al II-lea î.e.n. *O ameliorare considerabilă a țaranului Șukallitid! În fine iată o protejare sigură a recoltei de dogoarea soarelui!* Aceste titluri nu sînt, ce-i drept, preluate din limba sumeriană, dar descriu în schimb acțiunile inovatoare a lui Șukallitid: „În grădină, în cinci pînă la zece locuri, respectiv în fiecare dintre aceste locuri am plantat un arbore ca un scut de apărare. Scutul de apărare al acestui arbore, adică a popului «sarbat» care face o umbră uriașă, (face) umbră sub el în zori, la amiază și în amurg. Niciodată ea nu dispăre (adică această umbră)”. Subtitlul ar putea fi un foileton instructiv și distractiv (cu un titlu tradus, din nou, precis)! *Pentru bucurie — căsătoria. Pentru meditație — divorțul.*

În ceea ce privește transmiterea de informații politice, primele pagini ale cotidianelor ar putea fi, de pildă, acoperite pentru săptămîni întregi cu fragmente din epopeea despre Enmerkar, regele din Uruk, și a stăpînului din Aratt ar fi suficient numai să se completeze titlurile — *Urek cere capitularea Aratt-ului!* Regele din Uruk, Enmerkar, a declarat: „Fie ca locuitorii Aratt-ului să bată cu iscusință aurul și argintul pentru Uruk, să se aducă în Uruk lapislazuli curat din pereții de stîncă, să se aducă pietre prețioase în Uruk...” *Trimisul personal al regelui Urukului la Aratt*, Enmerkar, a dat emisarului său următorul ordin: „Adresează-te stăpînului Aratt-ului și spune-i: voi alunga poporul din acest oraș ca pasărea din copacul ei, îl voi goni ca pe o pasăre în alt cuib, voi devasta Aratt-ul... Voi acoperi de praf ca pe un oraș distrus în mod groaznic acest Aratt blestemat de Enki, pe credința mea că voi distruge acest oraș, ca să rămînă numai ruinele din el!” *Aratt respinge amenințările Uruk-ului*. „Trimite-i, solule, lui Enmerkar acest mesaj, acest bun mesaj al meu... Pe mine, sfînta Inanna m-a adus în Aratt, în ținutul poruncilor sfînte ale zeilor! Cum se poate atunci ca Aratt să capituleze în fața Uruk-ului? Nu! Aratt nu se va preda Uruk-ului!” *Se va ajunge la un duel între regi?* Sub impresia veștilor pe care le-a răspîndit publicitatea din Uruk, respectiv că zeița Inanna îl ajută pe Enmerkar, stăpînul Aratt-ului îi transmite solului personal că se va supune, dar numai cu condiția ca Enmerkar să-i trimită „multe cereale”; altfel „va prefera să se dueleze cu regele”. *Enmerkar acceptă provocarea Aratt-ului: cine vrea luptă, să aibă luptă!* Firește, nu intenționează să lupte el însuși, trimite în locul lui un reprezentant. În schimbul concesiilor că a acceptat provocarea la duel cere stăpînului Aratt-ului să-i trimită aur, argint și pietre prețioase pentru zeița Inanna și pentru ornamentarea templului din Eridu. *Aratt acceptă condițiile Uruk-ului!* Acesta ar fi titlul ultimei știri: dacă s-a ajuns în cele din urmă la duel și cum s-a terminat acest duel nu aflăm din această, cea mai lungă, epopee sumeriană. Sfirșitul ei s-a pierdut — sau nu a fost găsit pînă acum.

Să întoarcem o pagină: ca și cu mulți ani înainte, și astăzi există în interiorul ziarelor cronici judiciare. Din izvoarele sumeriene s-ar putea copia mai multe decît a scris cîndva František Némec; numai în Nippur s-au găsit circa 200 de protocoale judiciare bine păstrate, în Lagaș s-au descoperit 12, zeci de alte asemenea documente au fost dezgropate de sub ruinele altor orașe (Ele au fost editate succesiv de către V. Scheil, Ch. Virolleaud H. de Genouillac, M. V. Nikolski ș.a., iar în anul 1956 a apărut o mare ediție completă a lui A. Falkenstein). *S-au judecat pentru o ușă!* ar putea să se intituleze o știre în legătură cu un conflict despre care s-a păstrat una dintre cele mai succinte însemnări judecătorești. Se cunosc mai multe asemenea conflicte meschine: *I-a furat vaca! I-a îm-*

prumutat hainele și nu i le-a adus înapoi! În fața tribunalului pentru doi palmieri! S-au găsit protocoale judiciare, în care apare, în mai multe rânduri, același reclamant; autorul cronicii juridice din Lagaș ar putea, de pildă, să se întrebe: Domnul Halababa nu va înceta să deranjeze tri-

di-ti-(la)

(I)giš ig ur-d utu dam-(gara-ta)

lugal-nina^{ki}-ta ba-(na-gi-in)

lu-eba nam-erim!-(am)

ur-d^bbalea ses-ur meša (maškim)

Chestiunea litigioasă este hotărâtă

(și) poarta a fost res(pinsă) comer(ciantului) Urutu

(și) lui Lugalninat atri(buită)

Lueba a depus jurământ

Urbaba, fratele lui Urmeșe (judecătorul)

Protocol asupra unei sentințe judecătorești din vremea regelui Șulgi (secolul al XXI-lea î.e.n.). Transcrise în sumeriană și traducere.

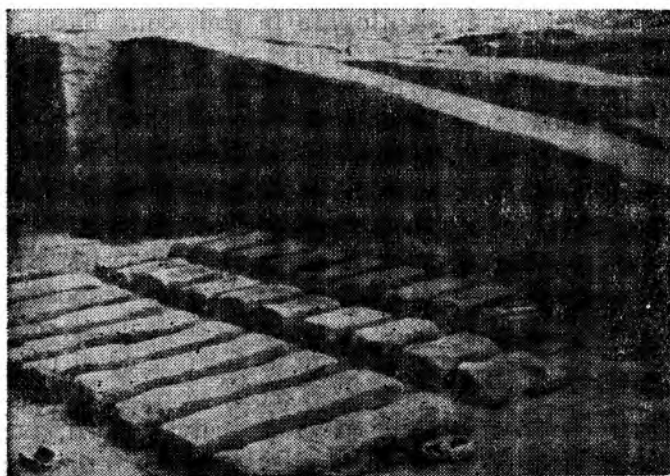
bunalele? Din Umma, cunoaștem un caz care s-ar putea numi *Adaga de-lapidator*. Este vorba, ce-i drept, de un curtean de la palatul regal, nu al cantinei uzinei sau al restaurantului comunal, ceea ce nu schimbă mai mult chestiunea, ca faptul că acest bărbat a trăit cu 4 000 ani înainte. Nu știm care a fost cauza litigiului, nu știm nici cât timp s-a îmbogățit pe seama persoanelor care au luat parte la proces. Odată însă s-a aflat că „a preluat o cotă de pești proaspeți în greutate de 4 guri 90 de sicli” după care le-a vândut pe sub mină. „Katar, păzitorul de vite și Urmami, pescarul, au dovedit aceasta”, citim în continuare în protocol. „Fiindcă nu a adus peștele la palat, tribunalul regal l-a obligat pe Aidag să-i aducă drept despăgubire 60 guri de pește proaspăt”, adică aproximativ de cinci ori mai mult decât cantitatea luată prin fraudă. În Sumer, cel mai frecvent, tribunalele se ocupau de furturi, de datoriile neplătite și divorțuri (bărbatul sumerian putea să aibă, spre deosebire de locuitorii musulmani de astăzi ai Sumerului, numai o singură soție, dar căsătoria se putea desface în fața tribunalului). Cunoaștem, firește, și procese cu ucigași și tîlhari; ele nu au fost însă multe. Kramer l-a intitulat pe cel mai cunoscut dintre ele (după romanele polițiste ale lui Gardner) *Cazul femeii care nu a vorbit*. Acest caz s-a referit la uciderea demnitarului templului. Linnanna, crimă comisă de trei bărbați care, dintr-un motiv necunoscut mai îndeaproape, au anunțat-o despre fapta lor pe soția celui omorît, iar aceasta nu i-a denunțat. Ucigașii au fost executați, dar ce s-a întimplat

cu soția nu a fost elucidat mult timp. Tribunalul sumerian a calificat tăcerea ei drept complicitate la crimă sau încercare de a împiedica procedura procesului. Răspunsul este evident afirmativ fiindcă, după ce s-a găsit, recent, sfârșitul tăbliței cu protocolul acestui proces, T. Jacobsen a constatat că au condamnat-o de asemenea la moarte.

În rest, singurele acțiuni penale de care judecătorii noștri nu ar trebui să se ocupe, spre deosebire de colegii lor sumerieni, au fost evadările sclavilor.

Ultima pagină de ziar aparține în mod tradițional inseratelor și sportului. S-ar putea întocmi nenumărate inserate din sursele sumeriene: de la „cumpărarea de bunuri mobiliare“, „vînzare de sclavi“, pînă la reclamele medicilor care se bucurau de o simpatie deosebită din partea zeiței Gula „marea tămăduitoare a Capetelor negre“ (Cel mai vechi medic ne este cunoscut din jurul anului 2700 î.e.n., numele lui era Lulu, iar cabinetul lui se afla în Ur). Din sport erau cuprinse numai știrile despre rezultatele vînației de lei și al întrecerii luptătorilor, dar ele ar putea fi completate în mod desăvîrșit de ilustrațiile colorate de pe cilindrii tipăriți. Dacă pe această ultimă pagină, sau pe penultima pagină, ar fi trebuit să fie cuprins „un anunț oficial“, s-ar fi putut include aici un anunț deosebit de actual, ce-i drept spre bucuria celor ce se ocupă de economia apelor, pescarilor și directorilor de uzine chimice; *Canalele trebuie întreținute curate* citim pe cea mai veche tăbliță, conținînd versiunea cea mai veche a epopeii despre Ziusudra.

Dar și elevii din școlile noastre, profesorii, inspectorii și părinții copiilor de vîrstă școlară s-ar fi simțit în elementul lor, citind aceste „ziare“. Am menționat deja faptul că în Sumer existau școli: ele se numeau „casele tăblițelor“. Frecventarea lor constituia un privilegiu; în „registrele

Școală de scribi din Mari de la începutul mileniului al II-lea î.e.n.

locuitorilor“ se poate citi că părinții scribilor, respectiv absolvenții școlilor, erau de obicei demnitari de stat și ai templelor, administratori cetățeni, perceptori, administratori de proprietăți agricole, supraveghetori ai atelierelor, ofițeri, comandanți de ambarcațiuni, diferiți funcționari și evident scribi. Directorul școlii era numit „tatăl casei tăblițelor“, iar adjunctul, respectiv secretarul său, avea titlul de „marele frate“, elevii erau „fiii casei tăblițelor“ (în Sumer fetele nu mergeau la școală). Consiliul profesoral era constituit din „împuterniciți pentru limba sumeriană“, „împuterniciți pentru desen“ și din alți membri, dintre care făcea parte și „supraveghetorul“ (elev) și „împuternicitul cu bățul“ (semnul sumerian care desemna pedeapsă era format din semnele „băț“ și „carne“). Nu cunoaștem ce fel de grade aveau profesorii sumerieni, sau dacă unii dintre ei erau emeriți; nu se știe nimic nici despre salarii, dar după cum se pare, ei erau plătiți de „tatăl casei tăblițelor“ din contribuții adunate de la părinți. Lecțiile se desfășurau în clase speciale, iar elevii stăteau câte doi sau trei în bănci joase; „caietele“ și le confecționau singuri din argilă. În ceea ce privește programele școlare, avem în legătură cu ele informații precise: învățământul era orientat mai întâi pe citit, scris, gramatică apoi pe învățământul de cultură generală (s-au păstrat o sumedenie de tăblițe școlare cu teme din botanică, zoologie, mineralogie, geografie și matematică) și în sfârșit pe o latură pe care am putea-o numi „de creație literară“.

Toate acestea nu sînt decît o introducere la remarcabila compoziție literară, cunoscută sub numele de *Ziua școlarului*. Această operă datează din secolul al XXI-lea î.e.n. și constatăm cît este de actuală ea chiar și în secolul al XX-lea al erei noastre. Tot ce se află cuprins între ghilimele este traducere din limba sumeriană „Fiu al casei tăblițelor, unde ai mers de cînd erai mic? Am mers la școala tăblițelor. Ce-ai făcut în casa tăblițelor? Am citit tăblița mea, am mîncat prînzul meu, mi-am făcut altă tăbliță, am scris-o pînă la capăt, apoi m-au chemat s-o citesc cu voce tare, iar după-amiază am primit o temă scrisă. După ce (învățătura) din casa tăblițelor s-a isprăvit, am plecat acasă, am intrat în cameră, l-am văzut șezînd acolo pe tata, i-am citit tăblița mea, iar tata a fost mulțumit... Cînd m-am sculat a doua zi devreme dimineața, m-am întors spre mama și i-am spus «Dă-mi micul dejun, trebuie să plec la casa tăblițelor!» Mama mi-a dat două turte din cuptor și sub ochii ei mi-am potolit foamea. «Dă-mi prînzul!» Apoi am plecat la școala tăblițelor. În casa tăblițelor supraveghetorul mi-a spus: «De ce vii atît de tîrziu?» Mi s-a făcut teamă, inima a început să-mi bată, m-am apropiat de tatăl casei tăblițelor și am făcut înaintea lui o plecăciune respectuoasă. Tatăl

casei tăblițelor, după ce a citit tăblița mea, a zis: «Tema ta nu e satisfăcătoare» s-a supărat și m-a bătut“.

Bietul elev: în ziua aceea nu i-a mers bine. Din locurile nedeteriorate de pe tăbliță putem afla că a fost bătut cu bățul și de către alți membri ai consiliului profesoral, fiindcă nu au avut înțelegere, când în timpul scrisului a vrut să-i spună ceva colegului său, și în timpul lecției a fugit din clasă. Cel mai mult însă l-a supărat faptul că profesorul nu a recunoscut exercițiul lui ca „satisfăcător“. I-a mărturisit tatălui său, iar acesta a găsit o soluție: mulți tați n-au reușit să găsească nici pînă azi alta mai bună! L-a invitat acasă pe profesor, i-a adresat un respectuos bun sosit, l-a așezat la masă la un loc de cinste — dar să dăm în continuare cuvîntul originalului:

„Te ocupi de fiul meu, îi dai educație (cultură), îl înveți tainele artei scrierii în casa tăblițelor, l-ai învățat să adune și să scadă, i-ai explicat misterele științei!“ După aceste cuvinte pline de recunoștință, l-a ospătat din belșug și apoi „i-a turnat ulei în vasul său, l-a îmbrăcat în veșminte noi, i-a oferit daruri, iar în deget i-a pus un inel“. Profesorul și-a schimbat imediat părerea asupra elevului său și asupra calificativului: „Tinere, pentru că ai fost atent la cuvintele mele, pentru că nu ai neglijat nimic, poți să atingi culmea artei scrierii! ... Poți să fi primul printre prietenii tău, poți fi capul prietenilor, poți să ajungi, dintre ei, pe treapta cea mai înaltă. Ți-ai îndeplinit bine obligațiile școlare, ai devenit un om instruit!“

*

Sumerienii au creat un gen literar, prin care s-au înscris durabil în istoria literaturii universale. Acestea sînt „bocetele“ asupra pieirii orașelor lor — ultimele flori ale poeziilor.

Puține popoare au avut poeți ce și-au cîntat durerea, fiind conștienți de pieirea lor. Vechii egipteni nu au avut asemenea poeți, fiindcă au pierit printr-o moarte lentă și neîntărită, nu i-au avut hitiții, fiindcă au dispărut ca loviți de fulger, nu i-au avut cartaginezii, fiindcă nu le-a mai rămas timp pentru aceasta, nu i-au avut nici asirienii, nici babilonienii. Numai din Biblie se cunosc *Lamentațiile lui Ieremia*¹ asupra prăbușirii Ierusalimului, iar din timpuri moderne, cunoaștem cîntecul de jale al lui Kollár²

¹ *Lamentațiile lui Ieremia* — carte în 5 capitole scrisă de proorocul Ieremia după distrugerea Ierusalimului de către armatele lui Nabucodonosor. În timpurile moderne multe versete din *Lamentațiile lui Ieremia* au fost puse pe muzică de Palestrina și Bellini.

² Autorul se referă la un poem din ciclul de poezii lirico-epice *Fîica slavilor* (Slávi ôcera) al lui Jan Kollár (1793—1852), prima personalitate importantă din cultura cehă și slovacă în perioada renașterii naționale.

datorită pieirii slavilor celor mai de sus. Ieremia însă speră încă în „revenirea zilelor celor ce au fost în vremuri străvechi“, iar Kollár nu pune la îndoială „ceea ce va fi cu noi slavii peste 100 ani“; poeții sumerieni scriu numai cîntece funebre. O singură consolare le rămîne, și anume, aceea că în urma lor va rămîne măcar o amintire: „O, cetate a Ur-ului, numele tău va rămîne, chiar atunci cînd vei fi distrusă! O, cetate a Ur-ului, zidurile tale se vor înălța și atunci cînd va dispărea poporul tău!“

Cea mai mare dintre aceste compoziții este *Bocetul asupra pieirii Ur-ului*. Este cea mai mare, nu numai pentru că are aproape 450 de versuri, dar și din punct de vedere artistic: ea constituie un bocet al omenirii rănite, un plîns în fața soartei înspăimîntătoare a poporului părăsit de zei, un strigăt de disperare provocat de dispariția dreptului și a statului. Se cunosc fragmentar *Bocetul asupra dispariției Nippur-ului* și *Bocetul despre dispariția Lagaș-ului*, iar după titluri cunoaștem și alte cîteva, printre care *Bocetul asupra pieirii Sumerului*. Toate provin de la începutul mileniului al II-lea î.e.n. și ne emoționează profund pînă astăzi.

Acestea sînt compoziții dintr-o epocă pe care nu o mai putem numi „decăderea Sumerului“, ci sfîrșitul lui. Dar în pofida acestui fapt, în timp ce în literatura romană după „veacul de aur“ a urmat „veacul de argint“, iar în Grecia după o perioadă clasică a urmat o perioadă postclasică mai puțin fecundă, în Sumer poeții și-au păstrat pînă la ultima compoziție deplină lor putere creatoare. În operele lor nu se întîlnește un avînt, un apogeu și decăderea. Ele au un nivel la fel de înalt, care delimitează doar nașterea și moartea.

Dacă Parrot declara că *Femeia din Warka* nu are nevoie de nici o explicație, fiind suficientă numai expunerea ei, același lucru se poate afirma despre *Bocetele* sumeriene: este suficient să le citești. Ceea ce impresionează cel mai mult la ele este descrierea nemișlocită și simplă a faptelor cu o depshologizare intenționată, care împreună cu repetarea scenelor și cu ritmul interior al versurilor crează o atmosferă de groază, neputință și dispersare. Ele au fost traduse în zilele noastre în cîteva limbi moderne (în limba cehă au fost traduse de Lubor Matouš în anul 1956) și cu fragmente din aceste bocete ne-am întîlnit deja. Pentru încheiere mai înserăm încă un fragment din descrierea cuceririi orașului Ur:

„Iar atunci un vînt bun se porni din oraș — și vai, tată Nannar! — transformă orașul în ruine: poporul plînge. Iar atunci au alungat vîntul cel bun din oraș: poporul plînge. În zidurile lui au apărut crăpături: poporul jelește!

În poarta mare a orașului prin care treceau oameni zac cadavre. Pe străzile spațioase, unde se organizau festivitățile, zac cei uciși. În piețele unde se celebrau sărbătorile de stat, grămezi de morți. Sîngele pătrunde

în pământ, precum bronzul și plumbul se scurg dintr-un cuptor de topire, cadavrele se descompun la soare ca seul de oaie...

Oamenii din Ur, uciși de secetă, nu mai au coif pe cap; ca o gazelă ucisă de săgeată își înfig dinții în țărână. Populația lui, blestemată de suflare, zace fără bandaje. Oamenii uciși de ciomege zac cu capetele sfărâmate. Acolo unde femeile lor au născut, copiii se bălăcesc în propriul lor sânge...

Cel slab și cel puternic a pierit la fel de foame în Ur. Bătrînii și bătrînele care nu și-au părăsit casele au ars în foc. Pruncii care se aflau în poala mamelor lor au fost purtați de apă ca peștii. Tinerii bărbați și femeile lor, fiii și slugile lor au fost legați cu o frînghie și țirîți...

Tribunalul statului a dispărut: poporul plînge. Consiliul statului a fost înghițit de mlaștini, poporul plînge. Mama și-a părăsit fiica, pe fiul l-au despărțit de tată: poporul jelește.

Au gonit Capetele negre din locurile lor natale!

Stăpînii lor ca păsările speriate au părăsit orașul. Ningal ca o pasăre zburătoare și-a părăsit orașul!

O, tată Nannar, Ur-ul e distrus, populația lui este alungată!

*

Cu *Bocetul asupra pieirii Sumerului* se încheie ultimul capitol al literaturii și istoriei Sumerului. Cu acest capitol se încheie și această carte.

Ne întoarcem din călătoria pe care am întreprins-o prin profunzimile istoriei și ne despărțim de un popor care ne-a fost pînă nu de multă vreme îndepărtat, iar acum ne este atît de apropiat. Acesta a fost totuși primul popor, care a apărut pe scena istoriei din întunecimea preistoriei pentru a reprezenta aici omenirea. A fost un popor admirabil, de creatori, a cărui contribuție inițială la cultura universală aproape că nu poate fi îndeajuns apreciată. A fost un popor care, în pofida primatului lor în atîtea sfere ale civilizației, a dispărut în mod tragic, deoarece conducătorii nu au acționat conform înțelepciunii poporului lui. Disparația lui este o pierdere pentru omenire. „Căci sîntem oameni exact cum erau ei“, putem să modificăm cuvintele lui Romain Roland. „Ne tragem din acele vremuri“. Sîntem crengile aceluiași arbore, numai că am înmugurit mai sus. Fiecare rană care îmbolnăvește una din ramurile lui se resimte în frunzișul nostru...”

De jalea pe care o provoacă dispariția sumerienilor se leagă și o consolare; nu a dispărut tot ce au creat sumerienii. Cultura nu piere, ce-i drept niciodată, nu dispar fără urme nici cuceririle civilizației. Întotdeauna se vor găsi popoare care își vor însuși ceea ce au creat altele, iar talentul moștenit îl multiplică prin propria lor contribuție. Tocmai în se-

**Nisipul și mîlul au
înghițit orașele su-
merienilor; deasupra
unora dintre ele stră-
lucește din nou soa-
rele.**

lectarea și multiplicarea acestor valori, nu în redescoperirea lor constă progresul omenesc. În perspectiva veacurilor, în pofida tuturor obstacolelor (și a frînărilor temporare și a mișcărilor în sens invers), acest progres este de nestăvilit: aceasta ne umple nu numai de consolare, dar și de optimism. De încredere în viitor, pe care o tragem din trecut, iar din acesta aflăm posibilitatea „de a scrie istoria înainte“, fără catastrofele cărora le-au căzut jertfă sumerienii.

Bocetele sumeriene pot fi completate astăzi cu ode: pentru preaslăvirea a ceea ce s-a păstrat pînă astăzi din creațiile sumerienilor. Din nou strălucește, aproape în splendoarea sa inițială, zигuratul din Ur și cît de curînd va străluci și zигuratul din Uruk al regelui Ghilgameș, în Nippur și Mari se ridică din deșert palate și temple, au apărut din nou pe hartă Kiș și Lagaș.

Oamenii admiră statuile sumeriene în muzeele de pe trei continente, poeziile sumeriene se citesc pe cinci continente...

Aceste ode nu mai aparțin însă numai sumerienilor. Ele aparțin și oamenilor care au descoperit monumentele lor, aducîndu-le din negurile veacurilor la lumina zilei. Arheologilor care lucrează cu lopata și lucrătorilor din muzee, cumpărătorului de obiecte descoperite la negru și sa-

vanților din universități, modeștilor slujitori ai științei și aventurierilor de profesie, fiecăruia după meritul lui. Și vor aparține și celor ale căror nume nu le-am putut încă menționa în această carte: sumerienii nu și-au destăinuit nici pe departe toate tainele lor.

Dar indiferent câte enigme nerezolvate ar mai putea fi în spațiul cuprins între Tigru și Eufrat, indiferent care ar fi conținutul necunoscut încă pînă acum al miilor de tăblițe din colecțiile muzeelor lumii, ceea ce este important și esențial în legătură cu sumerienii cunoaștem deja. Știm cum au trăit și au pierit, știm ce au creat, știm pentru ce trebuie să le fim recunoscători străvechilor noștri precursori pe drumul istoric al omenirii. Dar știm îndeosebi, că a fost în fața istoriei un popor mare, căci măreția unui popor în fața istoriei nu se măsoară prin numărul de membri ai lui, nici prin suprafața teritoriului pe care îl populează, ci numai prin aportul pe care l-au dat omenirii: prin contribuțiile la progresul omenirii, prin investițiile în tezaurul culturii universale, prin meritele cîștigate în procesul de umanizare a omenirii.

TABELE GENEALOGICE ȘI CRONOLOGICE LA ISTORIA SUMERULUI

Tabelul I este preluat de la C. L. Woolley și a fost elaborat pe baza „Listelor de regi“ de la Larsa și Nippur; transcrierea numelor de regi și orașe este modificată după S. N. Kramer. Succesiunea anumitor dinastii nu este sigură. Conform „Listelor“, regii anumitor dinastii au domnit uneori concomitent, aceștia fiind în majoritatea cazurilor regii mitici; din punct de vedere istoric sînt atestați numai o serie de regi din dinastiile a I-a și a II-a.

Tabelele II—IV sînt întocmite după C. L. Woolley, E. F. Weidner, B. Hrozný și A. Parrot; datele cronologice (cu mici modificări) sînt menționate după A. Parrot. Cu toate succesele înregistrate de sumerologie, în ultimul timp, nu există o concordanță în ceea ce privește succesiunea diferitelor dinastii, regi și mai ales ere; pentru perioadele cele mai vechi există deosebiri pînă la ± 200 ani, pentru cele mai recente de cca ± 100 ani (în același timp se manifestă tendința de a reduce cronologia), iar sigure se consideră datele din timpul regatului nou babilonian. Același lucru este valabil și pentru datarea obiectelor descoperite care sînt menționate în tabele și text după așa-numita cronologie medie. Spre deosebire de literatura de specialitate mai veche, în tabele, perioadele Uruk și Djemdet-Nasr sînt legate. Modificări și precizări similare au intervenit și în alte domenii (să ne amintim de recenta modificare a înălțimilor munților Tatra): „știința se află într-o permanentă schimbare“. Anii în succesiune descendentă sînt înaintea erei noastre, iar cei în ordine ascendentă — din era noastră.

I. REGII SUMERIENI DUPĂ „LISTELE REGALE“

A. REGII CARE AU DOMNIT ÎNAINTE DE POTOP

1. Alulim, rege în Eridu, 28 800 ani; 2. Alalgar, rege în Eridu, 36 000 ani; 3. Enmenluanna, rege în Badtabir, 43 000 ani; 4. Enmengalanna, rege în Badtabir, 28 000 ani; 5. Dumuzi Pastier, rege în Badtabir, 36 000 ani; 6. Ensipazianna, rege în Larak, 28 800 ani; 7. Enmeduranna, rege în Sippar, 21 000 ani; 8. Ubartutu, rege în Șurup-paka, 18 600 ani. (În total 8 regi, 5 orașe, 241 200 ani. „Apoi a sosit Potopul, iar după Potop au venit la domnie regii popoarelor din munți“.)

B. REGII CARE AU DOMNIT DUPĂ POTOP

Prima dinastie din Kiș: 1. Gaur, 1 200 ani; Gulla-Nidaba-annapad, 960 ani; 3. Palakinatim, 900 ani; 4—6. Nangișlișma, Bahina, Buanum, perioada domniei lor e necunoscută; 7. Kalibum, 360 ani; 8. Galumum, 840 ani; 9. Zukakip, 900 ani; 10. Atab, 600 ani; 11. Mașda, 840 ani; 12. Arpurim, 720 ani; 13. Etana, Pastier, 1 500 ani;

14. Balich, 400 ani; 15. Enmenunna, 660 ani; 16. Melamkiş, 900 ani; 17. Barşalnunna, 1 200 ani; 18. Meszamuk, 140 ani; 19. Tizkar, 306 ani; 20. Ilku, 900 ani; 21. Itasadum, 1 200 ani; 22. Enmenbaragesi, 900 ani; 23. Agga, 625 ani. (În total 23 de regi, 24 510 ani, 3 luni, 3 zile şi jumătate.)

Prima dinastie din Uruk: 1. Meskiagaşer, fiul Soarelui, 325 ani; 2. Enmerkar, 420 ani; 3. Lugalbanda Pastier, 1 200 ani; 4. Dumuzi Pescarul, 100 ani; 5. Ghilgameş, 126 ani; 6. Urnungal, 30 ani; 7. Udulkalamma, 15 ani; 8. Labaşer, 9 ani; 9. Ennunnadaranna, 8 ani; 10. Meşede, 36 ani; 11. Melamanna, 6 ani; 12. Lugalkidul, 36 ani. (În total 12 regi, 2 310 ani.)

Prima dinastie din Ur: 1. Mesannipadda (Ia. Aannipadda), 80 ani; 2. Meskiagnunna, 36 ani; Elulu, 25 ani; Balulu, 36 ani. (În total 4 regi [corect 5], 177 ani).

Dinastia din Avan: (împreună) 3 regi, 356 ani.

Prima dinastie din Kiş: 1. (?), 201 ani; 2. Dadasig, (?) ani; 3. Mamagal, 360 ani; 4. Kalbum, 132 ani; 5. Tuge, 360 ani; 6. Menuşna, 180 ani; 7. Lugalmu, 420 ani; 8. Ibiera, 29 ani. (În total 8 regi, 3 195 ani).

Dinastia din Hamad: Hadaniş, 360 ani.

A II-a dinastie din Uruk: în total 3 regi, 187 ani.

A II-a dinastie din Ur: 1. Lugalkinişedudu; 2. Lugalkisalsi; 3. ?-gi; 4. Kakug. (În total 4 regi, 116 ani.)

Dinastia din Adab: Lugalanemunndu, 90 ani.

Dinastia din Mari: 1. Ilşu, 30 ani; 2. (?) -zi, (?) ani; 3. (?) -lugal, 30 ani; 4. (?) -lugal, 20 ani; 5. (?) -bimuşmaş, 30 ani; 6. (?), 9 ani. (În total 6 regi, 136 de ani.)

A III-a dinastie din Kiş: Kubaba, cîrciumăreasa, 100 ani.

II. MESOPOTAMIA ÎNAINTEA SOSIRII SUMERIENILOR

<i>Era aproxi- mativă</i>	<i>Perioada</i>	<i>Cultura</i>
Către 5 000	Perioada cea mai veche Aşezări în Şanidar şi Muallafat (nordul Mesopotamiei)	Urme ale celei mai vechi populaţii sedentare
În jurul a 5 000	Jarmo (nordul Mesopotamiei)	Statuete de piatră reprezentînd zeiţe („venusuri“)
După 5 000	Perioada Hassuna Aşezare la Hassuna (nordul Mesopotamiei) Eridu (sudul Mesopotamiei)	Ceramică pictată, picturi figurative Cel mai vechi oraş potrivit tradiţiei su- meriene. Prima con- strucţie de templu cunoscută (stratul al XVIII-lea).

<i>Era aproximativă</i>	<i>Perioada</i>	<i>Cultura</i>
În jurul a 4 500	Perioada Samarra Așezare la Samarra	Ceramică pictată, picturi figurative și abstracte
După 4 500	Perioada Halaf Așezarea Halaf (nordul Mesopotamiei) Gaura (nordul Mesopotamiei) Eridu (sudul Mesopotamiei)	Ceramică pictată, figurine; unelte din cupru. Ceramică pictată, figurine Temple (straturile al XVI-lea, al IX-lea) Ceramică pictată.
După 4 000	Perioada Obeid el-Obeid, Ur, Lagaș, Uruk (sudul Mesopotamiei) Eridu (sudul Mesopotamiei) Gaura (nordul Mesopotamiei)	Ceramică pictată, figurine Construcții de temple figurine, ceramică pictată.
În jurul a 3 500	Venirea sumerienilor în Mesopotamia.	

III. TABEL SINOPTIC AL ISTORIEI SUMERULUI

<i>Era aproximativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Cultura</i>	<i>Alte ținuturi</i>
3 500—2 800	PREISTORIA SUMERULUI		
În jurul a. 3 500	Venirea sumerienilor în Mesopotamia		
După 3 500	Perioadele Uruk și Djemdet — Nasr Uruk, Ur, Kiș, Lagaș, Eridu Mari, Adjrab Djemdet — Nasr	Ceramică, vase, statuete; construcții de temple. Ceramică, statuete; construcții de templu Ceramică, statuete	

<i>Era aproximativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Cultura</i>	<i>Alte tinuturi</i>
În jurul a. 3 300	Uruk, Kiş Djemdet — Nasr Construirea treptată a oraşelor-stat sumeriene	Cele mai vechi inscripţii pictografice Primele instalaţii de irigaţie pe cursul inferior al Eufratului şi Tigrului	
În jurul a. 3 100	Djemdet — Nasr Uruk	Primele inscripţii pictografice liniare	
În jurul a. 3 000	Uruk Consolidarea internă a oraşelor-stat sumeriene	Ziguratul lui An, templul lui Inann, „Femeia din Warka“	„Unificarea Egiptului“ Menim şi întemeierea Mennoferului. (Ménfis). Pe insula Creta începe „perioada minoică timpurie“
După 3 000	Uruk, Kiş, Djemdet — Nasr	Trecerea de la scrierea pictografică la scrierea cuneiformă.	Primele inscripţii hieroglifice egiptene
După 2 900	Uruk	Vas de alabastru „Vinătoare de lei“	
2 800—2 400	„VEACUL DE AUR AL SUMERULUI“		
2 800—2 500	Regatul din Ur I-a dinastie: Mesanipadda, Aannipadda (alţi trei regi din „Liste“ nu sînt atestaţi). Pe baza desco-	Ur: fundaţiile ziguratului lui Nannar, palate, ziduri de fortificaţie: comoara reginei Şubad, „Stindardul pe mozaic“,	

<i>Era aproximativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Cultura</i>	<i>Alte ținuturi</i>
	peririlor arheologice sînt cunoscute de asemenea numele lui Meskalamdug și Akalamșar;	Coiful de aur al lui Meskalamdug. Documente cuneiforme el Obeid: templul lui Ninhursagin; statui, reliefuri în bronz. Sigiliul lui Mesannipadd cu o inscripție, Inscripția lui Aannipadd	
După 2 800— 2 400	Regatul din Lagaș Urnanșe (fondatorul dinastiei) Akurgal, Eannatum, Enannatum I, Entemena, Enannatum al II-lea, Enetarzi, Lugalanda; Urukagina (s-a urcat pe tron în urma unei revolte)	Lagaș: templul lui Ninhursagin statuia lui Urnanșe, „Stela Vulturilor“. Un mare număr de documente cuneiforme Nippur: templul lui Enlil, statui și reliefuri Documente cuneiforme	
După 2 700—?	Regatul din Kiș dinastia a IV-a: 8 regi (conform „Listelor“)	Kiș: palatul regal; temple	În Egipt începutul „Vechiului Regat“ (2 700) Piramida în trepte a lui Djoser lângă Sakkarah
În jurul a 2 600	Mesilim, unificatorul unei mari părți a Sumerului	Construcții de temple și palate; statui, ceramică, documente cuneiforme („convenția de arbitraj“)	În Egipt, construirea piramidelor de la Gizeh, dintre care a „Marii piramide“ a lui Keops (Kufu); statui, reliefuri
După 2 550	Dinastia a IV-a: 7 regi; cei mai importanți sînt Puzursin și Urzababa (în jurul a. 2 400)		

<i>Era aproxi- mativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Cultura</i>	<i>Alte ținuturi</i>
?—2 400	Regatul din Uruk I-a dinastie: patru regi (conform „Lis-telor“). Din inscrip-ții se cunosc Enša-kușanna, Ergalkini-sedudu și Lugalki-salsi (contemporanu-lui Entemen din Lagaș) A III-a dinastie: un singur rege Lugal-zaggessi, unificatorul Sumerului	Uruk: reconstruirea ziguratului lui An la Eanna, temple, palate, statuia lui Lugalkisalsi Număr mare de do-cumente cuneiforme	
?—2 400	Regatul din Umma și Adab Număr necunoscut de regi Regatul din Mari Cîțiva regi aproape necunoscuți	Umma: construcții de temple și palate Mari: zigurat, 5 tem-ple, vase cu orna-mentație în relief	In Egipt se construiesc piramidele de la Sakkarah și Abusin
In jurul a. 2 400	Cucerirea Sumerului de către Sargon Akkadianul		
2 400—2 285	SUMERUL SUB STĂPÎNIREA AKKADIANĂ		
2 400—2 215	Regatul lui Sargon Akkadianul		
2 400—2 345	Șarrukin (Sargon) I, fondatorul dinastiei. A cucerit Sumerul, Elamul, Asiria și ter-ritoriile de graniță, a creat primul mare regat din Mesopota-mia. La sfîrșitul domniei lui a izbuc-nit o răscoală în Ur	Akkad: ridicarea noii capitale. „Masca lui Sargon“ (găsită la Ninive)	

<i>Era aproximativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Cultura</i>	<i>Alte ținuturi</i>
2 344—2 336	Rimuș. Răscoale în Sumer și Elam		
2 335—2 321	Maniștusu. Expediții de cucerire	Obeliscul lui Maniștusu descoperit la Susa	
2 320—2 284	Naramsin, învingătorul elamitelor	„Stela Vulturilor“ a lui Naramsin descoperită la Susa	
2 258—2 254	Igigi, Nanum, Imi, Elulu. Lupte pentru tron, invazia guteilor		
2 283—2 259	Sarkalisari. În timpul domniei lui Uruk își câștigă independența		
2 253—2 215	Dudu, Șudurul. Căderea regatului akkadian	Distrugerea Akkadului de către gutei (ruinele lui nu au fost descoperite până astăzi)	
2 285—2 016	„RENAȘTEREA SUMERULUI“		
2 280—2 132	Dinastia guteilor , 21 de regi. Ultimul dintre ei este Tarikan		
2 285—2 256	Regatul din Uruk. Dinastia a IV-a: Urningin (intemeietorul dinastiei) Urgigir, Kudda, Puzurilli, Urutu		
După 2 270	Regatul din Lagaș Urbaba (intemeietorul dinastiei), Gudea, Urningirsu, Ugme; dintre ceilalți regi este atestat Namhani (care a fost înfrânt de Urnammu din Ur)	Lagaș: temple, palate, morminte. Statui portret ale lui Gudea, Ningirsu ș.a., reliefuri, stele, Monumente literare.	În Egipt, sfârșitul „Vechiului regat“ (2 270)

<i>Era aproxi- mativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Cultura</i>	<i>Alte ținuturi</i>
2 131—2 125	Regatul din Uruk Dinastia a V-a: Utuhegal (detronat de Urnammu din Ur)		În Egipt în- cepe „Rega- tul mijlociu“ (2 100)
2 121—2 016	Regatul din Ur		
2 124—2 107	Dinastia a III-a: Urnammu (întemeie- torul dinastiei), uni- ficarea Sumerului, cucerirea Akkadului și Elamului	Ur, Eridu, Uruk, Nip- pur; reconstruirea și ridicarea de zigura- te și temple. Codul de legi al lui Ur- nammu	
2 106—2 059	Șulgi. Cucerirea Asiriei	Ur: temple, palate, morminte	
2 058—2 050	Amarsin Akkadizarea Sumerului	Ur: temple, mor- mintele lui Eșnun, temple, statui	
2 049—2 041	Șusin Incursiunile amoritiilor	Ur: temple, mormin- te. „Zidul de la miazănoapte“ de pe Eufrat. „Cântecul de iubire al lui Șusin“	
2 040—2 016	Ibissin. Lupte cu ela- miții și amoritiilor în care Ibissin este în cele din urmă înfrânt		
2 016	Sumerul își pierde independența	Distrugerea celei mai mari părți o orașe- lor sumerlene	

IV. MESOPOTAMIA DUPĂ DISPARIȚIA STATELOR SUMERIENE

<i>Era aproxi- mativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Evenimente în Sumer</i>	<i>Alte ținuturi</i>
2 022—1 797	Regatul din Isin I-a dinastie din Isin; 16 regi. Întemeieto- rul dinastiei Ișbiera din Mari	Refacerea Ur-ului; așa numitul oraș Isin-larsian. Năvă- lirea semișilor în Sumer	

<i>Era aproximativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Evenimente în Sumer</i>	<i>Alte fînuturi</i>
2 023—1 761	Regatul din Larsa Dinastia din Larsa: 14 regi. Intemeietorul dinastiei Naplanum, ultimul rege Rimsin (circa 1 829—1 761)	Palate, vase, figurine din bronz. Expedițiile lui Rimsin în Sumer și Elam	
După 2 000—?	Regatul din Mari Regi al căror număr nu se cunoaște cu precizie. Cei mai importanți sînt: Idilium, Ištupilum, Zimrilim	(Mari: temple, palate, statui, fresce)	În Creta se construiesc palatele de la Cnossos și Faista. Apariția scrierii hieroglifice cretane (după a. 2 000)
1 894—1 595	Regatul paleobabilonian Dinastia amorită: 11 regi. Intemeietorul dinastiei, Sumuabum, al 6-lea rege Hammurabi (circa 1 791—1 749), ultimul rege Samsuditana (cucerirea Babilonului de către hitiți)	Reconstruirea treptată a orașelor sumeriene. Semitizarea Sumerului (Codul de legi al lui Hammurabi. Primul zăgurat din Babilon) Încercarea de revoltă a lui Naramsin în Ur în jurul a. 1 740	
După 1 740	„Dinastia riverană“ în partea de sud a Sumerului: 12 regi dintre care cel mai important este Ilu-mail	Ultima mențiune despre sumerieni ca popor	În China se formează statul Șang (circa 1 750) după 1 400 statul Jin
1 850—1 780	Regatul din Asiria Veche Illușuma, Irișu, Șamșiadad I. Incursiuni ale asirienilor oprite de Hammurabi.	Expediția lui Șamșiadad în Mesopotamia meridională	

<i>Era aproxi- mativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Evenimente în Sumer</i>	<i>Alte ținuturi</i>
1 593—1 171	Regatul din Babilo- nul mijlociu Dinastia kassită: 36 de regi. Intemeietorul dinastiei. Agum I, ultimul rege Ellil- nadinah	(Zigurat în Akarkuf, lângă Babilon)	În Grecia construirea cetăților aheene la Micene, Ti- rinth, Orho- mene (1 600) Apariția scri- erii liniare în Creta. Începutul „Noului Re- gat“ în Egipt (1 555)
1 170—1 123	A 2-a dinastie din Isin: 11 regi, cel mai important Nabucodonsor I		
1 380—1 214	Regatul din Asiria mijlocie Dinastia lui Assurba- llit: 9 regi. Cei mai importanți sînt Assu- ruballit I (1 380— 1 340) Adadnirari I Salmanassar I, Tukulti-Ninurta I (1 260—1 232)	Dominație provizorie a asirienilor în Me- sopotamia septen- trională (Intemeierea noui capitale Calha)	
1 202—885	Dinastia Ninurtu Apalekura: circa 19 regi. Cei mai impor- tanți sînt: Tiglat- pilesar I (1 115—1 093) și Tukulti-Ninurta al II-lea (890—886)		În China în- ceputul sta- tului Cou (1 122) Sfîrșitul „Noului Re- gat“ în Egipt 1 091. Regate ur- bane în Grecia
883—612	Regatul neoasirian Assurnasipal al II- lea și 8 regi; cel mai	Dominația asiriană în Mesopotamia septen- trională	Primele jocuri olim- pice, înce-

<i>Era apropiativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Evenimente în Sumer</i>	<i>Alte tinuturi</i>
	important este Tiglatpilesar al III-lea (care a domnit în Babilon sub numele de Pulu)		putul erei grecești (776). „Fondarea Romei“, începutul erei romane (753)
722—612	Dinastia lui Sargon Asirianul: 9 regi. Cei mai importanți sînt Sargon al II-lea (Șarrukin al II-lea 722—704), Sanherib (704—681), Assurbanipal (668—631). Ultimul rege Șinșarișkun a fost înfrînt de mezi și babilonieni	(Întemeierea capitalei Dur-Șarrukin lângă Khorsabad. Distrugerea Babilonului de către Șanherib. Înflorirea domniei lui Assurbanipal. 614 — distrugerea Assur-ului, 612 — distrugerea Ninivei)	
625—539	Regatul neobabilonian Dinastia caldeeană: 6 regi. Cei mai importanți sînt Nabopolassar, fondatorul dinastiei (625—605) și Nabukodonosor al II-lea	(Ultima înflorire a Babiloniei. Ziguratul Etemenanki — „Turnul din Babilon“, zidurile din Babilon „Grădinile suspendate“.)	Începutul republicii de la Roma (510)
539—330	Mesopotamia sub stăpînirea persană Dinastia Ahemenizilor Cirus (529—529) Cambyses (529—522) Darius (521—485) Xerxes (485—464) și alții 6 regi. Ultimul dintre ei Darius al III-lea (333—330) a fost înfrînt de Alexandru cel Mare.	(Construirea Persepolis-ului; în a. 330, Persepolis este distrus de Alexandru cel Mare). Xerxes încetează de a mai folosi titlul de „rege al Sumerului și Akkad-ului“. Ultima mențiune despre sumerieni în antichitate	Înflorirea Atenei (447—434) ridicarea Parthenon-ului.
330—150	Mesopotamia sub dominația macedoniană Alexandru cel Mare		

<i>Era aproximativă</i>	<i>Istoria politică</i>	<i>Evenimente în Sumer</i>	<i>Alte tinuturi</i>
150 î.e.n.— 226 e.n.	(330—323), după el urmează dinastia Seleucizilor. Mesopotamia sub dominația parților Mitridates (117—137) și un număr necunoscut de regi.	Ocuparea Uruk-ului de către parți. Templul lui Gudea (circa 150 e.n.)	Începutul imperiului roman (31 î.e.n.)
226 e.n.— 640 e.n.	Mesopotamia, parte componentă a Persiei Sasanizilor	Din jurul a. 430 e.n. datează o mențiune despre Uruk (Erech) ca sediu al biscopului creștin. Ultima informație despre popularea orașelor sumeriene.	Decăderea imperiului Roman de Apus (476 î.e.n.) Popularea teritoriului R.S.C. de către slavi (circa 4—5 e.n.)
640 e.n.	Cucerirea Mesopotamiei de către arabi		
640—1 258	Califatul din Bagdad: Cel mai important calif: Harun-ar — Rașid (786—809). Înflorirea țării este întreruptă în secolul al XIII-lea de invazia mongolilor și apoi a turcilor.		
1 533—1 914	Mesopotamia sub stăpânirea turcă	1855: Oppert îi descoperă pe sumerieni 1877: Sarzec descoperă primele probe materiale ale existenței sumeriene.	
1 914—1922	Mesopotamia protectorat britanic		
1 922—1 958	Regatul irakian		
1 958	Republica Irak		

Această trecere în revistă a literaturii de specialitate cuprinde numai principalele lucrări care sînt accesibile în bibliotecile universităților și instituțiilor din Cehoslovacia. În majoritatea lor, ele cuprind trimiteri la alte lucrări (unele dintre ele apărute în reviste, menționate aici sub formă de excepție) care satisfac interesul cititorilor și pentru cele mai speciale probleme.

- Andrae, W.: *Das Wiedererstandene Assur*, ediția a 3-a, Leipzig, 1938;
 Avdijev, V. I.: *Istoria drevnego Vostoka*, Moskva, 1953, — (traducere în limba cehă sub titlul „Dějiny starověkého východu“ Praha 1955);
 Aymard A., Auboyer J.: *L'Orient et la Grece antique*, Paris, 1953;
 Baltrusaitis, M.: *Art Sumerien, art Romain*, Paris, 1934;
 Barnett, R. D. — Wiseman, D. J.: *Fifty Masterpieces of Ancien Near Eastern Art*, Londra, 1960;
 Barton, G.: *The Royal Inscriptions of Summer and Akkad*, New Haven, 1929;
 Botta, E.: *Monument de Ninive*, I—V, Paris, 1847—1850;
 Bottero, J.: *Le religion Babylonienne*, Paris, 1952;
 Budge, E.A.W.: *A Guide to the Babylonian and Assyrian Antiquities*, ed. a 3-a, Londra 1922;
Rise and Progress of Asyriology, Londra, 1925;
 Ceram, C. W.: *Gotter, Graber und Gelehrte*, Hamburg, 1949 (traducere în limba cehă „Bohové, hroby a ucenci, Praha 1965);
Gotter, Graber und Gelehrte im Bild, Hamburg, 1957;
 Contenau, G.: *Musee du Louvre*, I—II., Paris, 1927—1930;
Manuel d'Archeologie orientale, I—IV., Paris, 1927—1937;
La medecine en Assyrie et en Babylonie, Paris, 1938;
 Deimel, A.: *Sumerische Tempelwirtschaft*, Roma, 1931;
 Dhorme, E.: *La litterature des Babyloniens et Assyriens*, Paris, 1937;
 Dijk, J. J. A. Van: *La sagesse sumero-accadienne*, Paris, 1953;
 Djakonov, I. M.: *Gosudarstvennyj stroj drevnesego Sumera*, „Vestnik drevnej istorii“, 1952, 2;
Kupla-prodaza zemli v drevnejsem Sumere, Moskva, 1954;
Voznikovenije despoticeskogo gosudarstva v drevnem Dvurecje, Leningrad, 1957;
 Falkenstein, A.: *Archaische texte aus Uruk*, Berlin, 1936;
Der „Sohn des Tafelhauses“, *Die Welt des Orients*, 1946;

- Zur Chronologie der sumerischen literatur*, Paris, 1951;
Neusumerische Gerichtsurkunden, I—III, München, 1956;
Das Sumerische, Leuda, 1959;
- Falkenstein, A-von Soden, W.: *Sumerische und akkadische Hymnen und Gebiete*, Zürich-Stuttgart, 1953;
- Frankfort, H.: *Cylinder Seals*, Londra, 1939;
Kingship and the Gods, Chicago, 1948;
The Birth of Civilisation in the Near East, Londra, 1951;
The Art and Architecture of the Ancien rient, Harmondsworth, 1954;
The Art and Architecture of the Ancien Orient, Harmondsworth, 1954;
- Gadd, C. J.: *History and Monuments of Ur*, Londra, 1929;
Teachers and Students in the Oldest Schools, Londra, 1956;
- Gordon, E. I.: *Sumerian Proverbs*, Philadelphia, 1959;
- Hall, H. R.: *Ancient History of Near East*, Londra, 1924;
- Heinrich, E.: *Bauwerke in der Altsumerischen Bildkunst*, Wiesbaden 1957,
- Herzfeld, E.: *Ausgrabungen von Samarra*, 1930;
- Hilprecht, H. V.: *The Excavations in Assyria and Babylonia*, Philadelphia, 1904;
- Hrozný, B.: *Das Getreide im alten Babylonien*, Viena, 1913,
Nejstarší dějiny Asie, Indie a Kreta, ed. a 4-a, Praha, 1951;
- Champtdor, A.: *Kunst Mesopotamiens*, Leipzig, 1964;
- Chiera E. — Cameron G. G.: *Sie schreiben auf Ton*, ed. a 2-a, Zürich 1941;
- Childe, V. G.: *New Light on the Most Ancien East*, ed. a 4-a, Londra; 1952;
- Christian, B.: *Altertumskunde des Zwistromlandes*, I—II, Leipzig, 1941;
- Jacobsen, T.: *The Sumerian King List*, Chicago, 1939;
- Jean, Ch. T.: *La religion sumerienne*, Paris, 1931;
- Jeremias, A.: *Handbuch der altorientalischen Geisteskultur*, Berlin-Leipzig, 1929.
- King, L. W.: *A history of Sumer and Akkad*, Londra, 1910;
- Klíma, J.: *Zákony Chammuraphiho*, Praha, 1954.
Sumer a mezopotamská civilizace, Nový Orient, 1962;
Společnost a kultura starověké Mezopotamie, ed. a 2-a, Praha 1963;
- Koldewey, R.: *Das wiederstehende Babylon*, ed. a 2-a, Leipzig, 1925;
- Korošec, V.: *Zakonik mesta Esnunne in Lipit-Istarjev zakonik*, SAZU II, Ljubljana, 1953;
- Kramer, S. N.: *Sumerian mythology*, Philadelphia, 1944;
From the Tablets of Sumer, Indian Hills 1956 (traducere în lb. cehă: „Historie začina v Sumeru“, ed. a 2-a, Praha, 1966.
The Sumerians, „Scientific American“, X, 1957;
- Kraus, F. R.: *Wandel und Kontinuität der sumerisch-babylonischen Kultur*, Leuda, 1954.
- Landsberger, B.: *Fauna des alten Mesopotamiens*, Leipzig, 1934,
- Langdon, S.: *Pictographic Inscriptions from Jemdet-Nasr*, Londra, 1928;
- Layard, A. H.: *Niniveh and its remains*, I—II, Londra, 1849;
Niniveh and Babylon, I—II, Londra, 1853;

- Lenzen, H. J.: *Die Entwicklung der Zikkurat*, Leipzig, 1941;
Die Sumerer, Berlin, 1948;
Zur Datierung der Anu-Zikkurat in Warka, MDOG, LXXXIII, 1951;
New Discovery at Warka in Southern Iraq, Arheology 17, 1964;
- Lipin, L.-Belov, A.: *Glinanyje knigi*, Moscová—Leningrad, 1952 (traducere în lb. cehă „Hlinene knihy“ Praha 1956);
- Lloyd, S.: *Mesopotamia, Excavation on Sumerian Sites*, Londra, 1936;
Foundations in the Dust, Londra, 1955;
The Art of the Ancient Near East, Londra, 1961.
- Loftus, W. K.: *Travels and Researches in Chaldaea and Susiana*, Londra, 1857;
- Mackay, E.: *Report on Excavations at Jemdet-Nasr*, Chicago, 1931;
- Mallowan, M. E. L.: *Twenty-five years of Mesopotamian Discovery (1952—1956)*, Londra, 1958;
- Malraux, A.: *Le musée imaginaire de la sculpture mondiale*, Paris, 1953;
- Matouš, L.: *Nářek nad skazou města Uru*, Praha, 1956;
Epos o Gilgamešovi, Praha, 1958;
- Meissner, B.: *Die Kultur Babyloniens und Assyriens*, Leipzig, 1925;
Babylonisch-assyrische Literatur, Postupim 1928.
- Mendelson, I.: *Slavery in the Ancien Near East*, New York, 1949;
- Moortgat, A.: *Fruhe Bildkunst in Sumer*, Leipzig, 1935;
Die Entstehung der sumerischen Hochkultur, Acta Orientalia, Leipzig, 1945;
- Musil, A.: *Mezi Eufратem a Tigridem*, Praha, 1935;
- Neugebauer, O.: *Astronomical Cuneiform Texts*, Londra, 1955;
- Niebuhr, K.: *Voyage en Arabie*, I—II, Amsterdam, 1776;
- Nikolskij, N. M.: *Dokumenty chozjaistvennoj otčetnosti drevnejšej epochi Chaldei*, I—II, Moskva, 1908—1915;
Kultura drevnej Babilonii, Minsk, 1959;
- North, R.: *Status of the Warka Expedition*, Orientalia XXVI, 1957;
- Oppert, J.: *Das Lautsystem des Altpersischen*, Berlin, 1847;
Écriture anarienne, syllabaire style moderne de Babilon, Paris, 1855,
Expedition scientifique en Mesopotamie, I—II, Paris, 1859;
Études sumériennes, JA V, 1875;
- Pallis, S. A.: *Chronology of the Shubad-Culture*, Copenhaga, 1941.
The Antiquity of Iraq, Copenhaga, 1956;
- Parrot, A.: *Les peintures du palais de Mari*, Syria XVIII, 1937;
Archeologie mesopotamienne, I—II, Paris, 1946—1953;
- Tello, *Vingt campagnes de fouilles (1877—1933)*, Paris, 1948;
Ziggurats et Tour de Babel, Paris, 1949;
Sumer, Paris, 1960;
- Parrot, A. — Dossin G.: *Archives royales de Mari*, I—X, 1950—1960;
- Place, V.: *Ninive et l'Assyrie*, I—III, Paris, 1867;
- Porada, E.: *Corpus of Ancient Near Eastern Seals*, I—II, Washington 1948;
- Rassam, H.: *Asshur and the Land of Nimrod*, New York, 1897;
- Rich, C. J.: *Narrative of a Residence in Koordistan*, I—II, Londra, 1836,
Narrative of a Journey to the Site of Babylon, I—II, Londra, 1939;
- Roux, G.: *Ancient Iraq*, Londra, 1963;

- Sarzec, E. de — Heuzey, L.: *Decouverts en Chaldee*, Paris 1884—1919;
 Schafer-Andrae, W.: *Die Kunst des Altan Orients*, Berlin, 1925;
 Schmockel, H.: *Ur, Assur und Babylon*, Stuttgart, 1955;
 Das Land Sumer, ed. a 2-a, Stuttgart, 1956;
 Geschichte des Alten Vorderasiens, Leipzig, 1957;
 Schnabel, P.: *Berosus*, Leipzig—Berlin, 1923;
 Schneider, A.: *Die sumerische Templestadt*, Essen, 1920;
 Sollberger, E.: *The Babylonian Legend of the Flood*, Londra, 1962;
 Souček, V.: *Mezopotamie. „Světové dějiny statu a prava ve starověku“*, Praha, 1963.
 Speiser, W.: *Vordeasiatische Kunst*, Berlin, 1952;
 Staatliche Museen zu Berlin: *Durch Jahrtausende Altvorderasiatischen Kultur*, ed. a 2-a, Berlin, 1962;
 Struve, V. V.: *Očerki socialno-ekonomiceskoj istorii drevnego Vostoka*, Moskva—Leningrad, 1934.
 Istoria drevnego Vostoka, Moskva—Leningrad, 1941.
 Nejstarší státy v Mesopotamii. Mesopotamie v období nadvlády Akkadu a Uru, „Dějiny světa:“ I, (traducere în lb. cehă), Praha, 1958;
 Silejko, V. K.: *Votivnije nadpisy sumerijskih pravitelej*, Petrograd, 1916;
- Thureau—Dangin, F.: *Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften* (traducere în lb. germană), Leipzig, 1907;
 Textes mathématiques babyloniens, Leyda, 1938;
 Tumenov, A. I.: *K voprosu o najemnom trude v carskom choziajstve vremeni III dinastii Ura*, Vestnik drevnej istorii I, 1954;
 Gosudarstvennoje choziajstvo Sumera, Moskva—Leningrad, 1956;
- Unger, E.: *Babylonisches Schriftum*, Leipzig, 1921;
 Sumerische und akkadische Kunst, Bratislav, 1926;
- Weber, O.: *Die Literatur der Babylonier und Asyrer*, Leipzig, 1907;
 Wegener, M.: *Musikinstrumente des Alten Orients*, Munster, 1950;
 Weidener, E. F.: *Handbuch der babylonischen Astronomie*, Leipzig, 1915;
 Studien zur assyrisch-babylonischen Chronologie und Geschichte, Leipzig, 1917;
 Wiseman, D. J.: *Illustrations from Biblical Archaeology*, Londra, 1958;
 Woolley, C. L.: *Digging up the Past*, Londra, 1930;
 Les Sumeriens (traducere în lb. franceză), Paris, 1930;
 The Development of Sumerian Art, Londra, 1935;
 Ur of the Chaldees, Londra, 1952;
 History Unearthed, Londra, 1963;
 Woolley, C. L. și alții: *Ur Excavations*, I—X, Londra, 1927—1962.

<i>Prefață la ediția românească</i>	5
---	---

<i>Prefață</i>	7
--------------------------	---

I. DESCOPERIREA SUMERIENILOR

Capitolul 1

RUINE ÎNTRE TIGRU ȘI EUFRAT	13
--	-----------

Ținutul în care s-a aflat raiul biblic. 13 bărbați mînați de aventură. Botta descoperă Assiria. Layard în ruinele Ninivei. „Babilonul învie din morți“. Cuceritorii mileniilor. Arheologia și istoria.

Capitolul 2

ENIGMELE CĂRȚILOR DE LUT	43
---	-----------

Scrierea cuneiformă enigmatică. Grotefens dezleagă o ecuație cu multe necunoscute. Alfabet cu 642 de litere? Cele două vieți ale lui H. C. Rawlinson. „Exemplu de examen“. Asirologia se dezvoltă. Ce locuitori i-au premers pe babilonieni? Răspunsul lui Oppert: sumerienii!

Capitolul 3

CEL MAI VECHI POPOR DIN ISTORIA OMENIRII	66
---	-----------

Sarzec face săpături la Tello. Probe teoretice și practice. Săpători clandestini și ofițeri ai administrației. Orașul sfînt Nippur. „Construcții mai vechi decît piramidele egiptene!“ Sfirșit în împușcături, haos și război. Existența sumerienilor este dovedită!

II. LUMEA VECHIULUI SUMER

Capitolul 4

ORAȘE MILENARE SUB DUNELE DE NISIP ALE DEȘERTULUI	91
--	-----------

Călătorie în țara sumerienilor. Ur-ul caldeen: temple, crime și comori. Woolley descoperă o cultură anterioară potopului. Primul om și prima inscripție. Parrot ridică vîlul ce acoperea orașul Mari. Săpăturile arheologice americane. Germanii în orașul lui Ghilgameș. Monumente pe trei continente.

Capitolul 5

„LEAGĂNUL CIVILIZAȚIEI OMENEȘTI“ 135

Sute de mii de documente. Unde se află hotarele istoriei? Limba și scrierea sumerienilor. Agricultură lor: primele numere și primul plug. „Invenția care este unica invenție“. Șapte înțelepți ies din mare. Cel mai vechi stat din lume. Întîietăți, întîietăți.

Capitolul 6

FAIMA ȘI PRĂBUȘIREA SUMERULUI 169

Prolog preistoric. Istoria începe cu faptele eroilor. „Veacul de aur al Sumerului“. Lupte pentru tron, războaie pentru canale. Regi din cele patru colțuri ale lumii și zmeii din munți. „Renașterea sumeriană“. Înfringere însoțită de biruință. Sumerul nu a dispărut!

III. CULTURA SUMERIANĂ

Capitolul 7

CONSTRUCȚII, STATUI, BIJUTERII 199

Arta creatorilor și creația plagiatorilor. Pictură abstractă din vremuri presumeriene. „Vopsele și siluete vii“. Statui din argilă și statui din piatră. Arhitectura: sinteză a artei și tehnicii. „Bijuterii de care nu s-ar rușina nici Carter din Paris“. 5 000 ani de artă modernă.

Capitolul 8

„CUVINTE, CUVINTE, CUVINTE...“ 230

Începutul literaturii universale. Se poartă vechea și noua înțelepciune. Regele Etan se înalță la cer. Cele două potopuri ale lumii: Ziusudra și Noe. Crearea mamei străbune Eva. Întîmplări din ziarele moderne. Bocete asupra decedării Ur-ului, plînsese asupra pieirii Sumerului. Cultura nu piere pentru totdeauna niciodată.

Tabele genealogice și cronologice 255

BIBLIOGRAFIE 267